יובל-בוך

פון

ברעסלוי וו א.ה.

יובל-בוך

פון

ברענטש 611 א.ה.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ארויסגעגעבן פון ברענטש 611 אַרכעטעריינג
ניו־יארק — 1951

JUBILEE BOOK OF BRANCH 611

WORKMENS CIRCLE

Copyright by
BRANCH 611 WORKMENS CIRCLE
1 9 5 1

Published by
BRANCH 611 WORKMENS CIRCLE
New York

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Printed by
GRENICH PRINTING CORPORATION
151 West 25th Street
New York, N. Y.

יובל-בוך
פון ברענטש 611
אַרבעטער-רינג

שער-בלאט געזייכנט פון י. ש ל א ס

אינהאלט:

זייט

הקדמה 9
פינף און צוואנציק יאר — מ. ר. אלטער 11
א פערטל יארהונדערט — לאזער קלינג 38
נעכטן הייגט און מארגן — שמואל וויים 44
די וואס קוקן בלויז צוריק — ב. שעפנער 54
צום די לעצטע — ר. ט. הערץ 56
די קאאפעראטיוון באוועגונג ביי יודן אין פוילן צווישן ביידע
וועלט-מלחמות — א. שמוים 68
קרישטעוויץ און וולאצלאוועק — א. גלאנץ-לעיעלעס 80
די דיבטיקע געשטאלט — ר. ר. טרונק 103
ערב חורבן — ב. דעמבלין 109
קומנע מיין היים-שטאט — מירל ערדבערג-שאטאז 117
חורבן קרושנעוויץ — משה יעקב קוריאווסקי 120
מיין שטעטל קרושנעוויץ — עליאש אש 152
וולאצלאוועק אין דער ציים צוין צאריזם ביז דעם יאר 1920 —
מ. ר. אלטער 155
די ארבעטער באוועגונג אין וולאצלאוועק צווישן די נעוויי וועלט-
מלחמות — ח. טאבאטשניק 185
דער „בונד" אין וולאצלאוועקער געטא 202
וולאצלאוועק נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה — לייב שנורבאך .. 222
מאיר דוד אלטער — מ. שיינבערג 229
אונזער יום-טוב — רזשעק קעי (קוריאווסקי) 235
ליפנא (ביי וולאצלאוועק) — מ. ש—ב 237
וויקטאר שולמאן — ר. הארט 238
חיים קאטארוויטש — מ. א—ר 243
יעקב דזשעראמסאן — מ. ר. 247
געלעבט און געשטארבן ווי א העלד — מ. יונגער 248
שלמה גדליה הילער — מ. אלמאן 250
נאגריזונגען 252
נעקראלאגן און פאטאגראפיעס 282
זוכצעטל 306

רעדאקציאָנס-קאָלעגיום פון 25-יאָריקן יובל-בוך פון ברענטש 611 אָרב.-רינג

שלום הערץ	**בנימין טייטעלבוים**	**דזשעק קעי**
ברוך שעפענער	**לאזאר קלינג**	**משה שיינבערג**
שמואל זויס	**הענעך גרעלערנט**	**מאיר דוד אלטער**

די באָאַמטע פון ברענטש אין יאָר 1951

מ. ד. אלטער,	**דזש. וויים,**
פינאַנס-סעקרעטאַר	האַספיטאַלער
לאזאר קלינג,	**לואי סימען,**
פאַרזיצער	קאַסירער
איזידאר סטיין,	**לעווין שוואַרץ,**
פראָטאָקאָל סעקרעטאַר	לאַן-פאַנד סעקרעטאַר

עקזעקוטיוו-קאָמיטעט

ה. גרעלערנט, ס. קעפקע, מ. פאזנער, מ. ראזענטאל, מ. שיינבערג.

די באָאַמטע פון ברענטש אין משך פון די 25 יאָר

פינאַנץ-סעקרעטארן:

מאָריס קויאָווסקי, לואי סימען, מאיר דוד אלטער.

פראָטאָקאָל-סעקרעטארן

מאקס קוירש, א. בערלאַנד, י. גאָלדמאַן, לואי סימען, י. גרינפאס, יעקב דזשעראָמסאַן, לעווין שוואַרץ, מאקס ראָזענטאָל, זלמן פודלאָווסקי, הענעך גרעלערנט, איזידאָר סטיין.

האַספיטאַלערס

טשאַרלס שולמאַן, סעם קעפקע, נייטען קוירש, יעקב דזשעראָמסאַן, דזש. וויים און אב. קליין.

ק א מ י ר ע ר ס

אַשר אַלטער, סעמועל שגיידער, מאקס ראָזענטאָל, לואי סימען.

ליי-קאַסע סעקרעטאר

לעווין שוואַרץ.

מאַריס קעי (קויאַווסקי)
גרינדער פון ברענטש אוון ערשטער
סעקרעטאר

סעם יאַנאַוויץ
גרינדער פון ברענטש

די גרינדער פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג.
(ערשטע רויע פון רעכטס צו לינקס) : איזידאר סטיין, מאריס יאנאוויץ,
סאמועל קאופמאן, דושעק קעי (קויאווסקי) אוון אברהם קליין.
(צווייטע רויע) : סעם קאפקא, עליאש אש, דושעק אש, סאראמאן אש
אוון דושארדוש אש.

מיטגלידער פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג, פארזאמלט ביי אן אונטערנעמונג לטובת דעם יידישן ארבעטער־קאמיטעט.

ה ק ד מ ה

דאָס דאָזיקע בוך וואָס דערשיינט צום פינף און צוואַנציק יעריקן יובל פון ברענטש 611, אַרבעטער רינג, האָט פאַר זיך אַ טאָפלטן ציל: אונטערציען אַ סך־הכל פון דער טעטיקייט פון ברענטש פאַר די לעצטע פינף און צוואַנציק יאָר און פאַראייביקן כאָטשבי אין אַ בוך דאָס בלי־ענדע, פולסירנדיק יידיש געזעלשאַפטלעך לעבן פון די שטעט קרושנעוויץ, און וולאָצלאַווע, וועלכע די היטלער־בעסטיעס האָבן פאַרניכטעט און אַלע יידן פון די דאָזיקע שטעט אומגעבראַכט.

די גרעסטע מערהייט מיטגלידער פון ברענטש 611 אַרבעטער־רינג, זיינען שוין מער ווי אַ פערטל יאָרהונדערט אין אַמעריקע, אָבער אין דער קלענערער ערשטער העלפט פון זייער לעבן, זייער קינדהייט, זייער ערשטע באַוואוסטזיניקע יאָרן, זייער רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט איז געווען אין דער אלטער היים. אַזעלכע זאכן קאָנען נישט אויסגעמעקט ווערן, ווי־פיל מען זאָל נישט זיין פאַרוואָרצלט אין דעם לעבן פון אַ נייער ערד.

עס זיינען דאָ אין אַמעריקע סאָציאַליסטן־אימיגראַנטן, וואָס האָבן זיך איינגעלעבט אינגאַנצן מיטן לעבן פון דער נייער ערד אין וועלכע זיי זיינען אַריבערגעפלאַנצט געוואָרן. זיי האָבן אַנגעוואוירן יעדן דירעקטן קאָנטאַקט מיט דער אַמאָליקער היים, פון וועלכע דאָס לעבן זיי אויס־געוואָרצלט, אָבער די מיטגלידער פון ברענטש 611, געהערן נישט צו אָט דער קאטעגאָריע, און הגם אַ גרויסע צאָל מיטגלידער פון ברענטש זיינען טעטיק אין דער אַמעריקאַנער יידישער אַרבעטער באַוועגונג, אין די היגע יידישע קולטור־אינסטיטוציעס. דאָך האָבן זיי אַנגעהאַלטן אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיט דער אַלטער היים, וואו זיי האָבן פאַרברַאכט זייער יוגנט און האָבן געוומען אַזַ גרויסן אַנטייל אין דעם דאָרטיקן

יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן בכלל, און אין דער יידישער ארבעטער באוועגונג בפרט.

מיר האָבן געפונען פאר נויטיק, אז אין דעם דאָזיקן בוך זאָל אויך אַרומגערעדט ווערן ווען דעם יידישן ארבעטער־לעבן אינם היגן לאנד.

# # #

אין די לעצטע פינף און צוואַנציק יאָר האָבן זיך דורכגעטראָגן איבער אונז די בלוטיקסטע אין דער געשיכטע שטורעמס: עס זיינען אונטערגעגאנגען וועלטן: עס איז פארניכטעט געוואָרן דער שעפערישסטער טייל פון יידישן פאָלק — דאָס פוילישע יידנטום. אויב אין אזעלכע קאטאַסטראָפעס און אָפגרונטן און די שוידערלעכסטע איבערלעבונגען און פייַנונגען, וואָס די יידן האָבן דורכגעמאכט אין די געטאָס, האָבן זיך געפונען יידישע סאָציאליסטן, בונדיסטן, וואָס האָבן מיט גרויס מסירות נפש געפירט א געזעלשאפטלעכע טעטיקייט צווישן די יידן אין די געטאָס, ווי עס דערציילן די מיט ניסים ארויסגעראטעוועטע. באווייזט דאָס נאָך קלאָרער וואָס פאר א פאַרברייכע און נאָבעלע געשטאלטן וואָס אונזער אלטע היים האָט ארויסגעגעבן.

זאָל דאָס דאָזיקע בוך זיין א מאָנומענט פאר די אומגעקומענע יידן אין די שטעט פון קרושנעוויץ, וולאָצלאָווע און ליפנא.

מיר האָלטן פאר א חוב אויסצודרוקן דאָ אונזער וואַרעמען דאנק צו אלע שרייבער, און צו דער גרופע אקטיוויסט מיטגלידער פון ברענטש וועלכע האָבן אזוי פיל מי און צייט אַוועקגעגעבן אז דאָס בוך זאָל קאָנען דערשיינען.

רעדאַקציע

מ. ד. אַלטער

פּינחס און צוואַנציק יאָר

דער אַנהויב

מיט אַ פּערטל יאָרהונדערט צוריק האָבן אַ גרופּע יינגע לייט, מיטגלידער פון אַ „קרושנעוויצער סאָסייעטי", אינגעזונן, אַז כדי זיך אויסלעבן געזעלשאַפטלעך, קולטורעל און גייסטיק — איז אוא מין „סאָ־סייעטי" ווייט נישט צוגעפאַסט פאַר זיי. האָבן זיי דעריבער באשלאָסן אַרויסצוטרעטן פון דער „סאָסייעטי" און גרינדן אַן אַרבעטער־רינג־ברענטש; און אַזוי ווי אַלע זיינען זיי געווען קרושנעוויצער לאַנדסלייט, איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער ברענטש זאָל טראָגן דעם נאָמען „קרוש־נעוויצער פּראָגרעסיווער ברענטש 611 ארבעטער־רינג".

ווי געווייַנטלעך איז דער אַנהויב געווען אַ שווערער. די צאָל מיטגלי־דער קליין, און הויפּטזעכלעך מיט ווייניק דערפאַרונג אין אַמעריקאַנער יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. אָבער דער ענטוזיאַזם פון יינגע מענטשן האָט בייגעקומען אלע שטערונגען, און איצט נאָך 25 יאָר, הגם דער ברענטש ציילט נישט מער ווי קרוב הונדערט מיטגלידער, האָט ער אָבער הינטער זיך אַ וואונדערבאַרע געשיכטע פון געזעלשאַפטלעכער, קולטו־רעלער און פּאָליטישער אַרבעט, — פון אַ גרויסער הילפס־טעטיקייט סיי פאַר יחידים, סיי פאַר פאַרשיידענע פּאָליטישע קולטורעלע און הילפס־אַרגאַניזאַציעס.

דער ערשטער פינאַנס־סעקרעטאַר פון ברענטש מאָריס קויאַווסקי, צוזאַמען מיט די באַאַמטע און עקזעקוטיוו־מיטגלידער, האָבן מיט גרויס ליבשאַפט און איבערגעגעבנקייט, געפירט די אַרבעט פון ברענטש, דורכ־געפירט דיסקוסיעס, לעקציעס און פאַרווייַלונגס־אָוונטן.

דער ברענטש האָט אבער געוואָלט זיך מער אויסברייטערן. איז באַשטימט געוואָרן, אַז דער קרושנעוויץ־„פּאַטריאָטיזם" זאָל פאַרבויגן

ווערן, און ס׳זאלן אַריינגענומען ווערן מיטגלידער פון פאַרשיידענע אַנדערע שטעט פון פוילן, וואָס געפינען זיך אין אַמעריקע. נאָך די קרושנעוויצער האָבן אָנגעהויבן אַרייַנצוקומען אויך וולאָצלאַווקער און — אין קלענערע צאָלן — פון פאַרשיידענע אַנדערע שטעט. דעריבער איז שוין געשטאַנען די פראַגע צו ענדערן דעם נאָמען פון ברענטש. דאָס איז נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען: „פאַטריאָטיזם" און „טראַדיציע" האָבן אַ סך געווירקט, ביז ערשט אין יאָר 1930 איז באַשלאָסן געוואָרן דער נאָמען פון ברענטש זאָל זיין — „ברענטש 611 אָרבעטער־רינג".

סוף יאָר 1927 איז געווילט געוואָרן אַ נייער פינאַנץ־סעקרעטאַר מ. ד. אַלטער. פאָליטיש האָט דער ברענטש פאַקטיש געהאַט אַן אַזוי גערופענע „לינקע" ליניע. די צייט איז געווען אַן אַנדערע; מ׳איז וויער נישט געווען צופרידן מיט דער אַזוי גערופענער „רעכטער" באַוועגונג; די קאָמוניסטן האָבן נאָך אין יענע יאָרן נישט אַזוי אָפן אַרויסגעוויזן וויע־ דיקטאַטאָרישן כאַראַקטער — די לינקע סאָציאַליסטישע באַוועגונג איז נאָך אַ קליין ביסל טאַלערירט געוואָרן. האָבן דעריבער אויפלכע ברענ־ טשעס ווי אונזערער, וואו אַ גרויסע צאָל מיטגלידער זיינען נאָך געווען פאַרבונדן מיטן „בונד" אין פוילן און געהערט צום בונדישן קלוב איז ניו־יאָרק — איז געווען זייער לינק געשטימט. אָבער דאָס „לינקייט" האָט קיינמאָל נישט געטאָרט גיין קעגן „בונד"; יעטווידער וועגדונג פון „בונד", סיי פון פוילן, סיי פון ניו־יאָרק, איז כסדר אונטערשטיצט און אָנגענומען געוואָרן.

רעכטס און לינקס

די „לינקע" ליניע האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1928. אין מיטן מאַי 1928 איז ביי אַ מיטינג פון ברענטש געלייענט געוואָרן אַ בריוו פון אַ גרופּע ברענטשעס, וואָס האָבן געפאָדערט, אַז דער ברענטש זאָל שיקן אַ דעלעגאַט צו אַ קאָנפערענץ וועגן שיקן אַ דעלעגאַציע קיין סאָוועט־ רוסלאַנד.

ס׳האָבן שוין אָנגעהויבן צו ווערן מער שטורמישע מיטינגען, די

„לינקע" האָבן דורכאויס זיך באַמיט אַז דער ברענטש זאָל שיקן אַ דע־לעגאַט; אַבער — כלומרשט צוליב פינאַנציעלע טעמים (ווייל יעדער ברענטש האָט זיך געדארפט באַטיילן אויף אויסצוהאַלטן די דעלעגאַציע) איז באַשטימט געווארן — נישט צו באַטיילן זיך אין דער קאָנפערענץ.

די הויפט־סיבה וואָס האָט געבראַכט די ענדערונג פון אידייאישן כאראַקטער פון ברענטש, איז פאַרגעקומען אין נאָוו. 1929. דעמאָלט איז גע־ווען די ליניע פון די „לינקע" ברענטשעס—שפּאַלטן דעם ארבעטער־רינג; און זיי האָבן אויפגעפאָדערט די „לינקע" עלעמענטן און די סימפּאַטיקערס צו פארלאָזן דעם ארבעטער־רינג. ס׳איז פאַרגעקומען א שטורמישער ברענטש־מיטינג און ס׳איז אָנגענומען געווארן פאָלגנדע רעזאָלוציע:

„מיר ווארפן אָפּ די וועגדונג פון די „לינקע" צו פארלאָזן דעם ארבעטער־רינג. כאטש מיר זיינען נישט אויף אלע הונדערט פראָצענט מסכים מיט די פירונגען פון ארבעטער־רינג, — האָבן מיר אָבער די רעכט ווי אַ דעמאָקראַטישע אָרגאַניזאַציע צו קריטיקירן, פריי אַגיטירן, און ארויסזאָגן מיינונגען פאַר אונזערע פרינציפן און אידעאלן. בכלל, זיינען די „לינקע" נישט געניג פעאיק צו פארוואַלטן מיט געזעלשאַפטלעכע אָרגאַ־ניזאַציעס; זיי זיינען אויסן נאָר זייערע פארטייאישע אינטערעסן.

מיר וועלן דעריבער נישט לאָזן זיך קאָנטראָלירן פון די קאָמוניסטן. אָדער פון זייער „דריטן אינטערנאַציאָנאַל", מיר וועלן נישט אָרויס פון ארבעטער־רינג, ווייל דאָ, איז דער פלאַץ פאַר אלע ריכטונגען און שא־טירונגען".

באלד נאָך דעם מיטינג איז נאָר א קלייניע גרופּע קאָמוניסטיש־גע־שטימטע מיטגלידער אַרויס פון ברענטש. בכלל האָט אונזער ברענטש זייער ווייניק געליטן פון דער שפּאַלטונג וואָס איז פאַרגעקומען אין ארבעטער־רינג.

קולטור־ארבעט. — הילף פאַר אייראָפּע און הילף אין לאַנד

וועגן דער קולטור־ארבעט, וואָס דער ברענטש האָט פאַר דער גאַנצער צייט געפירט, זאָגן עדות די נעמען פון די לעקטאָרן, וואָס דער ברענטש

האָט איינגעלאָדן, דאָס זיינען געווען: קלמן מרמר, אַלגין, גינא מעדעם, א. ליטוואַק, קאַנטאָראָוויטש, י. פּאַט, זיבערט, וויקטאָר אלטער, שלמה מענדעלסאָן, דינה מיכאַלעוויטש, בערנארד גאָלדשטיין, ב. אייסוראָוויטש, ב. טייטעלבוים, לאזאר עפשטיין, עמנואל נאָוואָגרודסקי, אַרטור זיגעלבוים, שלום הערץ, ברוך שעפנער, שמואל וויים, הערשל הימעלפאַרב און אַנדערע.

וועגן הילף פאר איראָפּע. מיר האָבן מיט גרעסערע סומען געשטיצט די „פאַלקס־צייטונג", די „יידיש־וועלטלעכע שולן", דאָס אויפבויען א הויז אין קרושנעוויץ אויפן נאָמען פון פאַרשטאָרבענעם בונדישן פירער וולאָדימיר מעדעם, די וואַצלאָוקער יידיש־וועלטלעכע שולן.

וועג ס'איז פאַרגעקומען דער קאַמף אין עסטרייך און אין שפּאַניע, האָט זיך דער ברענטש אויך באַטייליקט מיט גרעסערע סומען פאַר הילף. די ערשטע צייט וועג דער ברענטש איז געווען „לינק" געשטימט, האָט ער געשטיצט די „פרייהייט", „איקאָר", „יוניטי קאַמיטע", „דזשוינט עקשאַן קאַמיטע" פון די קלאָוקמאַכער. געהאַלפן אין די פאַרביטערטע סטרייקס, וואָס זיינען פאַרגעקומען דאָ אין לאַנד — פון פאַסייק, גאַסטאָניאַ, שיך סטרייקער, טעקסטיל סטרייקס; פאר סטרייקנדע מיינערס האָבן מיר זיך באַשטייערט מיט 50 סענט א קוואַרטאַל.

ס'מוז דערמאָנט ווערן, אַז טאַקע דערפאַר וויל מיר האָבן זיך אפּגערופן אויף אַלע וועגדונגען, האָט דער ברענטש אַלע מאָל געאַרבעט מיט דעפיציטן; ערשט אין יאָר 1933 האָבן מיר זיך אַרומגעזען, אַז כדי צו קענען וויטער אָנגיין מיט אונזער הילפס־אַרבעט מוז מען קודם זען, אַז דער ברענטש זאָל שאָפן א ספּעציעלן פאָנד פאַר די פאַרשיידענע שטיצעס; געשאָפן אָוּא פאָנד האָבן מיר געקענט וויטער אָנגיין מיט אונזער הילף. קיין וועגדונג פון אַן אַרבעטער־רינג־שול וועלט נישט אפּגעאָגט, אַזוי אויך פון פאַרשיידענע אַרבעטער־רינג ברענטשעס, און אויך קולטורעלע און הילפס־אַרגאַניזאַציעס. וועגן דער אַרבעט פון די ערשטע יאָרן פון ברענטש איז כדאי צו דערמאָנען די „וועטשערינקעס", וואָס זיינען דורכגעפירט געוואָרן מיט דער אַקטיווער באַטייליקונג פון די 4 בריידער אַש. זיי האָבן אויסגעפירט כמעט דעם גאַנצן פּראָגראַם פון אן

אָוונט און געווײלט דעם עולם: מוזיקאַלישע און ליטעראַרישע אָוונטן דורכ־ געפירט פון די מיטגלידער אליין. מיר האָבן געגומען אַ ספּעציעלע טעאַטער־פאַרשטעלונג און דעם פּראָפּיט אָפּגעגעבן פאַר דער גרינדונג פון אַ יידישער ביבליאָטעק אין קרושנעוויק, און אויף העלפן דעם דאָר־ טיקן באַקליידונגס־פאַראײן אָנצוגיין מיט זיין אַרבעט. און מיט דער הילף פון ברענטש איז דער דאָרטיקער גרופּע בונדיסטן (זיי האָבן אונז געשריבן, אַז מען וויל זיי נישט פאַרדינגען קיין זאַל אויף אָפּצוהאַלטן אַ מיטינג, וויי בונדיסטן וועלן זיי פאַרפאַלגט פון די פינצטערע יידישע עלעמענטן) געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט אויפצובויען דאָס „מעדעם הויז", וואָס איז געווען אַ צירונג פאַר דער שטאָט און די גאַנצע פאָ־ ליטישע, קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע ארבעט איז דאָרט קאָנצענטרירט געוואָרן. וועגן נאָר די יידישע ארבעטער סיי פון קרושנעוויץ, סיי פון וולאָצלאָווע האָבן זיך געגויטיקט אין פינאַנציעלע הילף איז דער אַדרעס געווען — דער סעקרעטאַר פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג. און אלעמאָל האָבן מיר מיט אַ בריייטער האַנט געגעטפערט.

ליידער האָבן די היטלעריש רוצחים אומגעבראַכט כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג צוזאַמען מיט די אויסגעבויטע אינסטיטוציעס. אָבער די הילף, וואָס דער ברענטש האָט זיי געגעבן אין יענער צייט איז געטאָן געוואָרן מיט גרויס ליבע; מיר זיינען געווען דורכגעגומען מיט דער גרויסער ארבעט, וואָס אונזערע טייערע חברים האָבן דאָרט געפירט.

אין אָקטאָבער 1928 ווען ס׳איז אָנגעקומען די ידיעה, אַז דער חבר ביניש מיכאַלעוויטש איז געשטאָרבן, איז געווען געוואָרן אַ ספּעציעלער טרויער־מיטינג, וואו ס׳איז געגעבן געוואָרן אַן אָפּשאַצונג וועגן פאַר־ שטאָרבענעם בונדישן פירער און דעם גרויסן פאַרלוסט פון דער ארבעטער־ באַוועגונג אין פוילן צוליב זיין טויט. ס׳איז אָפּגעשיקט געוואָרן אַ מיט־ געפיל־רעזאָלוציע צו דער „פאָלקס־צייטונג".

אין יאָר 1929, איידער די קאָמוניסטן האָבן פאַרלאָזן דעם ארבעטער־ רינג, איז ביים ברענטש פאַרגעקומען אַ לעקציע מיט אָלגינען, אויף דער טעמע: „קאָמוניזם און בונד". אָלגין איז שוין דעמאָלט אַרויס מיט זיינע באַקאַנטע זידלעראייען אויפן „בונד" און זיינע פירער. אין דער דיסקוסיע,

נישט קוקנדיק וואָס אלגין האָט געהאַט דעם גרויסן נאָמען און אויטאָריטעט פון א גוטן רעדנער, איז ער אַבער פון די מיטגלידער, אַרבעטער פון די שעפער, שטאַרק קריטיקירט געוואָרן; מיר זיינען אַוועקגעגאַנגען זייער אומצופריידענע און פשוט באַדויערט וואָס מיר האָבן די לעקציע איינגעאָרדנט.

פאַר א „מעדעם-הויז" אין קרושנעוויץ. — רעגולערע הילף פאַר די יידישע וועלטלעכע שולן אין פוילן

גרויס פרייד האָט ביי די ברענטש־מיטגלידער אַרויסגערופן ווען מיר האָבן באַקומען אַן אינלאַדונג פון די קרושנעוויצער חברים, אַז דער ברענטש זאָל שיקן א דעלעגאַציע צו זייער יום־טוב פון עפענען דאָס „מעדעם־הויז". מיר האָבן קיין דעלעגאַציע נישט געקענט שיקן, אַבער מיר האָבן זיי געשיקט א האַרציקע באַגריסונג־טעלעגראַמע און גלייכצייטיק א מתנה 25 דאָלער. — זיכער איז דאָס נישט געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס מיר האָבן געשטיצט די אַרבעט פון די קרושנעוויצער חברים. ווען זיי האָבן שוין געהאַט דאָס הויז און די מעגלעכקייט זיך צוזאַמענצוקומען און פירן זייער פאָליטישע און קולטורעלע אַרבעט, פלעגן אַלע מאָל זייער אָפּט קומען פון זיי בריוו ווען הילף און ווען די שטערונגען, וואָס זיי האָבן אין זייער אַרבעט מצד די יידישע קלעריקאַלע עלעמענטן. איך גיב נאָר איבער דעם קורצן אינהאַלט פון איין בריוו, וואָס איז געשריבן געוואָרן דעם 14־טן דעצעמבער 1929:

„זייער חשובע חברים פון קרושנעוויצער ברענטש 611 אַרבעטער־רינג, דערמיט חתמענען מיר דאָס באַקומען פון 20 דאָלער וואָס איר האָט געשיקט פאַר אונזער שול, מיר דאַנקען אייך זייער האַרציק פאַר דער נאָטעריעלער הילף וואָס איר שיקט אונז אַזוי אָפט, בפרט אין אַזאַ צייט, ווען אַלע איינעוויניקסטע און אויסוויניקסטע שונאים האָבן זיך אין איין ענגן פראָנט אַרומגעשלאָסן, ווי א שוואַרצע אייזערנע וואַנט, קעגן אונזער הייליקן קולטור־בנין, און ווילן מיט אַלע כוחות אים פאַרניכטן, מיר וועלן היטן און פאַרטיידיקן אונזער בנין און אונזערע שולן, וואָס זיינען אונז

טייער ווי אונזער אייגן לעבן, און וואס איז מיט אזוי פיל שוועריגקייטן מי און ארבעט געשאפן געווארן דורך אונז און אויך דורך אייך."

א סך אזעלכע בריוו האבן מיר אויך באקומען פון די טויזנטער פון „דער וולאצלאווקער יידישער ווערקטלעכער שול־ארגאניזאציע". די שולן האבן דארטן געטראגן דעם נאמען נאכן פארשטארבענעם גרויסן יידישן שרייבער י. ל. פרץ. מיר האבן אויך ווי זייער אפט געשיקט הילף. וועגן חבר יעקב פאט איז אין יאנואר 1930 געקומען קיין אמעריקע מיט א שליחות פאר דעם יידישן שול־וועזן אין פוילן, האט ער אונז אפגעגעבן א גרוס פון די וולאצלאווקער שולן. אין א רעזאלוציע, וואס איז אנגענומען געווארן ביי אן אלגעמיינער יערלעכער פארזאמלונג פון דער שול־ארגאניזאציע, ווערט אויסגעדריקט א דאנק פאר די 63 דאלער, וואס זיי האבן פון דעם ברענטש דערהאלטן, זיי שרייבן:

„טייערע חברים! מיט א געפיל פון דאנקבארקייט שרייבן מיר צו אייך פאר דער הילף, וואס איר שיקט אונז. אין דעם שווערן קאמף פארן טאג־טעגלעכן קיום אין דעם שווערן פינאנציעל־מאטעריעלן צושטאנד פון אונזער קולטור־אינסטיטוציע, און צולעצט אין א צייט, ווען אלע שונאים, סיי אינערלעכע סיי אויסערלעכע, זיינען ווי בינען ארום א בינשטאק באפאלן אונזער שול, — דאן זייט איר געקומען מיט אייער חבר"ש ווארט און חבר'שע טאט. מיר באגריסן אייך הארציק און דאנקען אייך פאר די 63 דאלער. זאל אלע מאל זיין צווישן אונז א שטענדיקער קאנטאקט, און מיר זיינען זיכער, אז אונזערע אינסטיטוציעס וועלן אויסוואקסן און גרויס ווערן און זיין א צירונג פאר אונזער שטאט וולאצלאווע".

איך וויל איצט איבערגעבן א בריוו וואס מיר האבן באקומען פון דער „הויפט־פארוואלטונג פון דער יידישער שול־ארגאניזאציע אין פוילן" וועגן אונזער ברענטש האט אנגענומען א באשלוס ארויפצולייגן אויף די מיט־גלידער א טעקסט פאר די יידישע שולן אין פוילן, דער בריוו איז אונ־טערגעשריבן פון חבר ש. קאודאן, וועלכער געפינט זיך איצט אין ניו־יארק, און פון דעם יונג פארשטארבענעם באליבטן קולטור־טוער און בונדיסט שלמה מענדעלסאן:

„מיר האבן באקומען אייער בריוו וועגן אייער באשלוס צו טעקסן

אלע מיטגלידער פון אייער ברענטש פאר די יידיש־וועלטלעכע שולן פון פוילן, מיר האבן עס אויפגענומען מיט דער גרעסטער צופרידנקייט, ס׳איז איבעריק צו שרייבן אייך וועגן דער וויכטיקייט פון די שולן, די וואַרעמע היים פון צענדליקער טויזנטער יידישע ארבעטער־קינדער, יידישע פאַלקס־קינדער פון פוילן: מיר ווילן פאר אייך נישט שילדערן די טראַגישע לאַגע פון די יידישע אַרבעטערמאסן אין פוילן, באַזונדער די לאַגע פון די קינדער. דאס בילד איז דאך פאר אייך קלאָר געשטאַנען פאר די אויגן וועו איר האט אָנגענומען אייער וויכטיקן באשלוס. אין נאָמען פון דער צענטראַלער יידישער שול־אָרגאַניזאַציע, און פון דער גאַנצער אָרגאַניזירטער יידישער ארבעטערשאפט פון פוילן, שיקן מיר אייך איבער אונזער בריידערלעכסטן דאנק. מיר בעטן אייך, איר זאלט עס איבערגעבן צו אלע אייערע מיטגלידער. מיר וועלן אייער באשלוס, אייער טאט קיין מאל נישט פארגעסן."

נאָכן דערהאלטן די אלע ידיעות וועגן די שיקאַנעס, וואס די יידישע שולן האבן אויסצושטיין פון די יידישע רעאקציאָנערע און פינצטערע עלעמענטן איז ביי א ברענטש מיטינג אָנגענומען געוואָרן פאַלגנדיקע רעזאָלוציע, וועלכע איז צוגעשיקט געוואָרן צו דער „פאַלקס־צייטונג" אין פוילן און איז געווען אָפּגעדרוקט דעם 29־טן דעצעמבער 1929:

„דער ברענטש 611 אַרבעטער־רינג אין ניו־יאָרק האט אויף זיין מיטינג דעם 1־טן יאנואר ד. י. אָנגענומען פאַלגנדיקע רעזאָלוציע:

„זייענדיק אזוי ווייט פון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג אין פוילן, ווייסן מיר אָבער, מיט וואס פאר א מסירת־נפש, סיי מצד די ארבעטער און סיי מצד די לערער איז געשאפן געוואָרן די יידיש־וועלטלעכע פאַלקס־שול אין פוילן. מיר פאראורטיילן די ווילדע כוליגאַנישע העצע, וואס ווערט געפירט פון די שוואַרצע ציוניסטן מיט דעם געלן „היינט" בראש, קעגן די פאַלקס־שולן. מיר זיינען איבערצייגט, דאס די ווילדע העצע וועט ווירקן ווי א קעגנגיפט, און די שולן וועלן ארומגענומען ווערן נאָך מיט מער ליבשאפט און טרייהייט פון די יידישע ארבעטער־מאַסן. דער ברענטש ענטפערט אויף די אָנפאַלן פון שונדישן „היינט" מיט צען דאַלאַר פאר דער צענטראַלער יידישער שול־אָרגאַניזאַציע."

וועגן די פּאָגראָמען אין פּאָלעסטינע אין — 1929. — קעגן דער העצע אויפן „פּוילישן בונד"

דער ברענטש האָט ביי זיינע מיטינגען אַלע מאָל דיסקוטירט פּאָר־שיידענע פּראָגען און געשעענישן וועלכע זיינען פּאָרגעקומען אין דער וועלט, סיי פון אינטערנאַציאָנאַלן כאַראַקטער סיי פון ספּעציעל יידישן לעבן. וועגן אין יאָר 1929 זיינען פּאָרגעקומען די בלוטיקע געשעענישן אין פּאָ־לעסטינע, האָבן מיר נאָך א דיסקוסיע אָנגענומען אַ רעזאָלוציע וואָס איז אויך אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „פּאָרווערטס". די רעזאָלוציע איז מעגלעך נישט צוגעפּאַסט צו דער איצטיקער צייט, אָבער ס׳איז כאַראַקטעריסטיש וואָס פּאָר אַ פּאָרשטעלונג אונזערע מיטגלידער האָבן דעמאָלט געהאַט.

די רעזאָלוציע לייענט זיך אַזוי:

„ברענטש 611 אָרבעטער־רינג, דער אַקטיווער טייל מיטגלידער פון וועלכן באַשטייט פון בונדיסטן פון פוילן, האָט אויף זיין לעצטן מיטינג דעם זעקסטן סעפּטעמבער 1929, באַהאַנדלענדיק די געשעענישן אין פּאָ־לעסטינע אָנגענומען געוואָרן א רעזאָלוציע, אין וועלכער ס׳ווערט אויסגע־דריקט מיטלייד צו אַלע געליטענע פון די שרעקלעכע געשעענישן און עס ווערט באַטאָנט, אַז די שולד פון דער ענגלישער אָקופּאַציע־מאַכט און דער פּאָגאָזיזם פון די אַראָבישע נאַציאָנאַליסטן טאָר נישט פּארשטעלן די הויפּט־פּאַראָנטוואָרטלעכקייט פון ציוניזם; דאָס פּאַרגאָסענע בלוט איז דער שווערסטער אורטייל קעגן גאָנצן ציוניזם."

אין יאָר 1930 איז געגאָנגען א גאָנצע סעריע אַרטיקלען אין „פּאָר־ווערטס" פון ד. שוב; פּאַקטיש איז דאָס געווען א גרויסע העץ־קאַמפּאַניע קעגן „בונד" אין פוילן. ער האָט זיך אָנגענומען פּאָר דער „עוולה" פון די „יידישע פּאַראייניקטע געווערקשאַפטן", וואָס דער „בונד" אין פוילן האָט נישט אויפגענומען זייער מענעדזשער פיינסטאָן, און אים נישט אָפּ־געגעבן קיין כבוד, די „געווערקשאַפטן" האָבן אָנגענומען א פיינטלעכע רעזאָלוציע קעגן „בונד", און בכלל דורכן „פּאָרווערטס" געפירט א שטאָר־קע העצע קעגן דער גאָנצער בונדישער באַוועגונג אין פוילן. ביי אונזערע מיטינגען האָט עס אַרויסגערופן גרויס פּאַרדרוס; אין די דיסקוסיעס,

וואָס מיר האָבן געהאַט און אין דער רעזאָלוציע וואָס איז אָנגענומען גע־ווארן אין נאָוועמבער 1930 דערקלערט, „אז די העץ־קאמפאַניע וועלכע ווערט איצט געפירט אין „פאַרווערטס" קעגן „בונד" אין פוילן, וועט נישט אָפשוואַכן די סימפאַטיעס פון די יידישע אַרבעטער אין אַמעריקע צום „בונד". יעדער יידישער אַרבעטער, וועלכער האָט מיטגעמאַכט די גרויסע קאמפן פון „בונד" קאָן גלייכגילטיק נישט אַריבערגיין איבער די רכילות. די אַלע, וואָס דער „בונד" איז געווען זייער געטרייער דערציער. זאָלן זיך איצט אָפרופן און שטיצן מאַראַליש און מאַטעריעל דעם „בונד" אין פוילן, אז ס'זאָל ווירקן אויף די שונאים פון „בונד" זיי זאָלן אָפשטעלן די העצערישע קאמפאַניע."

הילף פאַר די קרבנות פון פאַשיזם. — דער יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט.

אין יאָר 1933 ווען דער היטלעריזם האָט שוין געווילדעוועט אין דייטשלאַנד, האָט דער נאַציאָנאַלער עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון אַרבעטער־רינג אַרויסגעשיקט אַן אָפּיל צו די ברענטשעס זיך אָפצורופן אויף דער וועגדונג פון „האיאס" וועגן שטיצן די פאַרפאַלגטע יידן אין דייטשלאַנד. דער באַקאַנטער פירער פון דער יידישער אָפּטיילונג פון דער סאציא־ליסטישער פּאַרטיי, חיים קאַנטאָראָוויטש, וואָס איז געווען אַ מיטגליד פון ברענטש, נישט קוקנדיק, וואָס ער איז געווען א קראַנקער מענטש, און א זייער פאַרנומענער מענטש, — האָט ער אָבער אַלע מאָל אָפגע־שפּאַרט צייט און געקומען צו די ברענטש־מיטינגען. האָט ער ביי דעם מיטינג דעם 9־טן יוני 1933, וועגן ס'איז פאַרהאַנדלט געוואָרן די וועגדונג פון „האיאס" מיטן אָפּיל פון דער נאַציאָנאַלער עקזעקוטיוו פון אַרבעטער־רינג, וועגן די פראַגע איז דיסקוטירט געוואָרן, און ס'איז באשלאָסן געוואָרן, אז עס זאָל געשיקט ווערן אַן ענטפער צו דער נאַציאָנאַלער עקזעקוטיוו, האָט דער ח' קאַנטאָראָוויטש אָנגעשריבן די רעזאָלוציע, וועלכע דער מיטינג האָט אייגנשטימיק אָנגענומען.

„בײַ אונזער מיטינג, פרייטיק, דעם 9־טן יוני 1933, איז פֿאַרגעלייענט געוואָרן אייער אפּיל צו שטיצן דורכן „האַיאַס" די פֿאַרפֿאָלגטע דייטשישע יידן. אונזער ברענטש איז געווײַס נישט קיין העלפֿן די פֿאַרפֿאָלגטע דייטשישע יידן, אָבער עס וואונדערט אונז וואָס פֿאַר דער גאַנצער צייט האָבן מיר פון אונזער נאַציאָנאַלער עקזעקוטיוו ניט געהערט קיין איין וואָרט וועגן העלפֿן די פֿאַרפֿאָלגטע פֿראָלעטאַרישע קעמפֿער פון דייטש־לאַנד. האָט דאָך דער פֿאַשיזם געטראָפֿן דער דייטשישער אַרבעטער־באַוועגונג ניט וויניקער ווי די דייטשישע יידן. אונז איז באַקאַנט, אַז דער פֿאַנד, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן נאָכן דערמאָרדן דעם סאָציאָליסטישן דעפּוטאַט מאַטעאָטי — דער אַזוי גערופּענער „מאַטעאָטי־פֿאַנד", איז איצט פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פֿאַנד צו העלפֿן די דייטשישע סאָציאָליסטן, לייגן מיר פֿאָר, אַז די נאַציאָנאַלע עקזעקוטיוו פון א. ר. זאָל זיך שטעלן אין פֿאַרבינדונג מיטן מאַטעאָטי־פֿאַנד, און אפּעלירן צו אַלע א. ר. ברענ־טשעס צוהעלפֿן דעם מאַטעאָטי־פֿאַנד".

אין פֿעברואַר 1934, ווען ס'איז פֿאַרגעקומען דער העלדישער קאַמף פון די עסטרייכישע אַרבעטער קעגן די הריגות פון דער דאָלפוס־רעגירונג האָט די סאָציאָליסטישע פֿארטיי אין ניו־יאָרק געגרופּן א פּראָטעסט־מיטינג אין מעדיסאָן־סקווער גאָרדן. די קאָמוניסטן האָבן אָנגעזאָגט א שטעלונג צו קאָמפּראָמענטירן די סאָציאָליסטן מיטן פֿארשפּרייטן די ליגנס, אַז די סאָציאָליסטן האָבן פֿאַראָטן דעם אויפֿשטאַנד. זיי האָבן דורך פּראָוא־קאַטאָרישע מיטלען געוואָלט אראָפּרייסן דעם איבערפֿולטן מעדיסאָן־סקווער גאָרדן. בײַ א גוט־באַזוכטן ברענטש־מיטינג דעם 9־טן מערץ 1934 האָבן מיר אָנגענומען א שאַרפּע רעזאָלוציע קעגן די הריגות פון דער דאָלפוס־רעגירונג, קעגן דער פֿארבראָכערישער האַלטונג פון די קאָמוניסטן, און באַגריסט די העלדישע פֿארטיידיקונג פון די עסטרייכישע סאָציאָליסטישע ארבעטער־מאַסן.

אין קורצן זאָגט די רעזאָלוציע:

„מיט דער גרעסטער באַוואונדערונג האָבן מיר נאָכגעפֿאָלגט דעם הע־רואישן קאַמף פון די סאָציאָליסטישע ארבעטער אין עסטרייך, וואָס האָבן מיט דער גרעסטער מסירת־נפש פֿארטיידיקט די פּראָלעטאַרישע

דערגרייכונגען. דער העלדישער קאמף איז געווען אן ארויסרוף צום אינטערנאציאנאלן פראלעטאריאט פון דער וועלט. א שטאלצער רוף נישט צו לאזן זיך אויסשעכטן פון די בורזשואזע קלאסן אן אן ארגאניזירטן ווידערשטאנד.

„אין דער זעלבער צייט דריקן מיר אויס אונזער פארדרוס און באדויערן, וואס נאך אין דער צייט ווען די ארבעטער האבן געבלוטיקט אויף די באריקאדן אין עסטרייך, האבן די פירער פון די קאמוניסטן אין אלע לענדער נאכגערעדט די זעלבע פרעכע ליגנס פון די דאלפוסעס און אנדערע ארבעטער־מערדער — או „די פירער פון די סאציאל־דעמאקראטן האבן זיך פרייוויליק אונטערגעגעבן אונטער דער שוץ פון דער דאלפוס־פאליציי, אדער אנטלאפן אין עדשטן טאג פון קאמף". מיר ווארפן אפ אועלכע ווערטער מיט דער גרעסטער פאראכטונג, און פארדאמען די סקאנדאליעזע האלטונג פון דער אפיציעלער קאמוניסטישער פארטיי אין מעדיסאן סקווער גארדן ווי א פארברעכערישע און פראוואקאטארישע טאט."

אין יאר 1934 ווען ס׳איז דורך דער איניציאטיוו פון פארשטאר־בענעם חבר ב. וולאדעק געשאפן געווארן דער „יידישער ארבעטער־קאמיטעט", האבן מיר זיך באלד ארויסגעוואגט צו העלפן דעם קאמיטעט מיט אלע אונזערע מעגלעכקייטן. מיר האבן זיך אבער נישט פארגעשטעלט אז אונזער ברענטש וועט באמת אויך זיין אימשטאנד מיט אזעלכע גרעסערע סומעס געלט צו העלפן. די פאקטישע פינאנציעלע הילף האבן מיר ערשט אנגעהויבן געבן דעם „יידישן ארבעטער־קאמיטעט" אין יאר 1944, אבער וועגן דעם שפעטער. מיר האבן אבער באלד ביי דער גרינדונג פון „יידישן ארבעטער־קאמיטעט" באשלאסן צו זיין אנגעשאסן אין דער דאזיקער הילפס־ארגאניזאציע, וועלכע מיר האבן געפילט וועט אויסדריקן די געזעלשאפטלעכע און אידעאישע שטעלונג פון די מיטגלידער פון ברענטש.

פאַר דער ריינקייט פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג

אין יאָר 1935, ווען ס׳איז פאָרגעקומען דער קאָמף צווישן די אַזוי גערופענע „רעכטע" און „לינקע" אין דער סאָציאַליסטישער פאַרטיי, האָט דער ברענטש באַשלאָסן צו העלפן דער „מיליטאַנטישער" גרופּע פון דער פאַרטיי און שטיצן דעם סאָציאַליסטישן אָרגאַן די „סאָשעליסט קאָל".

אין דעם זעלבן יאָר 1935, אין חודש אפּריל, זיינען די יידישע ארבעטער און פּראָגרעסיוו קרייזן געווען שטאַרק אויפגערעגט צוליב דער דעמאָלט באַקאַנטער „הערי לאַנג געשיכטע". הערי לאַנג, מיט־אַרבעטער פון „פּאַרווערטס", האָט באַזוכט דעם סאָוועטן־פאַרבאַנד, און אויסגעקליבן צו שרייבן זייַנע אַרטיקלען ווענן סאָוועטן־פאַרבאַנד דווקא אין דער רעאַקציאָנערער פרעסע פון אַמעריקע — די „הוירסט"־פּרעסע. וואָלאַדעק איז אויך געווען איינער פון די קעגנער, אַז לאַנג זאָל די אַרטיקלען דרוקן אין דער „הוירסט"־פּרעסע. דער ברענטש האָט נאָכן דיסקוטירן די פּראָגע אָנגענומען פאָלגנדע רעזאָלוציע:

„יעדער איינער וווייסט אַז הוירסט איז איינער פון די גרעסטע פיינט פון יעדער סאָציאַליסטישער און ראַדיקאַלער באַוועגונג, די גאַנצע „הוירסט"־פּרעסע, וואָס פירט איצט אַזאַ שטאַרקן קאָמף קעגן קאָמוניזם איז דאָס נאָר כדי צו פאַרשטעלן דעם פאַרביסענעם קאָמף, וואָס זי פירט קעגן דער גאַנצער אַרבעטער באַוועגונג בכלל. מיר פאַראורטיילן אויפן שאַרפסטן אופן דאָס מיטאַרבעטן פון הערי לאַנג אין דער פאַשיסטישער פרעסע, און אויך די, וועלכע האָבן אים געגעבן זייער צושטימונג ער זאָל דאָרט די אַרטיקלען דרוקן. מיר דריקן־אויס באַדויערונג, וואָס די „פּאַרווערטס אַסאָסיאייישאַן" מיט איר שוואַכער שטעלונג צו דער פּראָגע, פּאָראורזאַכט, אַז מאָסן ערלעכע אַרבעטער זאָלן אויפהערן לייענען דעם „פּאַרווערטס".

די אַזוי גערופענע „לאַנג־געשיכטע" האָט אַרויסגערופן גרויס אומצופרידנהייט צווישן די לינק־סאָציאַליסטישע קרייזן. די סאָציאַליס־טישע פּאַרטיי איז שוין דעמאָלט געווען געשפּאַלטן. די רעכטע גרופּע

„די סאציאל דעמאקראטישע פעד." האט געהאט אלס איר ארגאן דעם „ניו־לידער" אויף ענגליש און דעם „וועקער" פון „יידישן סאציאליס־טישן פארבאנד".

די סאציאליסטישע פארטיי מיט נאמען טאמאס אלס דעם פירער, האט געהאט די „סאשעליסט קאל" אויף ענגליש, און „די סאציאליסטישע שטימע" — פון דער יידישער אפטיילונג.

אב. קאהאן אלס איינער פון די הויפט־פארטיידיקער פון „פאר־ווערטס"־מיטארבעטער הערי לאנג, האט אין די לינק־סאציאליסטישע קרייזן ארויסגערופן קעגן זיך א זייער נישט־סימפאטישע שטימונג, און ווען ער האט אין יאר 1935 זיך געוועגדט צו די ארבעטער־רינג־ברענ־טשעס מיט א רוף צו שטיצן דעם „ניו־לידער", איז נאך א דיסקוסיע ביים ברענטש־מיטינג דעם 25־טן נאוועמבער 1935 אנגענומען געוואָרן א באשלוס צו שיקן א בריוו צום „פארווערטס", דער „פארווערטס" האט אבער דעם בריוו נישט געוואלט דרוקן, און דער בריוו איז געשיקט געוואָרן צו דער „סאציאליסטישער שטימע", וועלכע האט אים אפגע־דרוקט.

ברענטש 611 א. ר. וועגן ניו־לידער

דעם פאלגנדן בריוו האט בר. 611 א. ר. געשיקט צום „פארווערטס" אלס ענטפער אויף אב. קאהאנס אפילם צו שטיצן דעם ניו־לידער. נאטיר־לעך האט דער „פארווערטס" דעם בריוו נית געדרוקט.

ווערטער רעדאקטאר פון „פארווערטס":

כיי א גוט באזוכטן מיטינג פון בר. 611 א. ר. דעם 22־טן נאוועמבער, איז פארגעליינט געוואָרן אייער אפיל פאר שטיצע צום „ניו־לידער". אוכזער ברענטש האט אנגענומען וועגן דעם די פאלגנדיקע רעזאלוציע:

אלס ארבעטער־רינג מיטגליידער זיינען מיר פאראינטערעסירט אז אין אמעריקע זאל זיין א געזונטע געאיניקטע סאציאליסטישע פארטיי. ליידער אבער זיינט איר, און די אנדערע פארטיי־פירער אויף וועלכע איר האט אן אינפלום א שטערונג אין וועג פון אזא פארטיי. איר רעדט

א סך וועגן דעמאקראטיע, אבער אין דער פראקטיק לאכט איר זיך פון דעמאקראטיע אויס, אויב די מערהייט טוט ניט וואס איר ווילט, זויכט איר גרויס מיט די אומדעמאקראטישסטע מיטלען דער מערהייט באקעמפן. דער „ניו-לידער", פאר וועמען איר בעט שטיצע, איז דער ארגאן פון א מינדערהיים וואס לאכט זיך אויס אזן כרעכט יעדן כאשלוס פון פארטיי קאנווענשאנס און פארטיי-רעפערענדומס.

איר דערמאנט אין אייער בריוו די ענגלישע לייבאר פארטיי, — זעט אבער ווי אנדערש די לייבאר פארטיי האנדלט! אויך דארטן זיכען דא מינדערהיטן, ווי צ. ב. ש. אין דער פראגע פון א געמארק-סטרויק אין פאל פון מלחמה, אבער די מינדערהיים דארטן באקעמפט ניט די פארטיי. לענסבורי רעזיגנירט אלס פירער ווען ער קען מיט דער מערהייט ניט מסכים זיין, אבער ער הויבט ניט אן קוין קאמף קעגן דער פארטיי. אבער ווי האנדלט איר און דער „ניו-לידער"? ניט ווי דעמאקראטישע מאציאליסטן, נאר ווי דיקטאטארן. איר וועט זיך פאר קוין זאך ניט אפשטעלן אבי אייער קעגנער צו באקעמפן.

דער „ניו-לידער" וועט דארפן געשטיצט ווערן ווען ער וועט פארטרעטן דער פארטיי און אפהיטן אורע באשלוסן. קיינער האט ניט קעגן דעם, אז איר און דער „ניו-לידער" זאל אנפירן אן אגיטאציע, מיט דעמאקראטיש-סאציאליסטישע מיטלען פאר אייערע אי-דייען, אבער פרעדיקן דעמאקראפיע און האנדלען דיקטאטאריש איז ניט דער וועג ווי אזוי צו געווינען א מערהייט. דאס מיינט בלויז שיטן זאמר אין די אויגן. דערווייל איז דער „ניו-לידער" ניט ווערט געשטיצט צו ווערן.

***

אין דעם זעלבן יאָר 1935 האָבן מיר באקומען א וועגדונג פון אָפיס פון אַרבעטער־רינג, אַז ס׳גייט אָן א באַוועגונג צו פאראייניקן די קלענע־רע ברענטשעס, און מען לייגט אונז פאָר עטלעכע ברענטשעס, וואָס וואָלטן וועלן זיך מיט אונז פאראייניקן. מיר האָבן אויסגעקליבן דעם ברענטש 676, מיר האָבן צוגעשיקט קאָמיטעס אויף נאָכצוקאָנטראָלירן,

צי זיי וועלן זיך קענען מיט אונז אינלעבן, נאָר עטלעכע חדשים פון פאָר־האַנדלונגען איז געלונגען, אז ברענטש 676 גייט אריין אין אונזער ברענטש, דער ברענטש איז אינגאַנצן באשטאַנען פון 22 מיטגלידער, מיר האָבן געראַטן אז די פאַראייניקונג זועט אונז געבן א מעגלעכקייט צו פירן א נאָך בעסערע און אַקטיוועראַרבעט, איז עס אבער נישט געווען דער פאַל. מיר האָבן זיי אין דער אַקטיוויטעט פון ברענטש נישט געקענט אריינציען, און פון די 22 איז אין איצטיקן מאָמענט, צוליב פאַרשיידענע סיבות, ווי אוועקגעפאָרן פון דער שטאָט, טויט־פאַל און אַנדערע, איז געבליבן אין ברענטש נאָר 6 מיטגלידער, דער נישט אינגעגעבענער „שידוך" האָט אונז שוין אַנטמוטיקט פון פאַראייניקן זיך מיט אַנדערע ברענטשעס.

וועגן און מיטלען צו אַקטיוויזירן אונזערע מיטגלידער

מיר האָבן דורך פאַרשיידענע מיטלען געזוכט צו אַקטיוויזירן אונזערע מיטגלידער. זייער אָפט איז עס אונז געלונגען, אָבער אין א געוויסער צייט ארום זיינען די מיטינגען ווידער שוואַך באזוכט געוואָרן, מיר האָבן געוואָלט וויסן די סיבה דערפון, כאָטש מיר האָבן געוואוסט, אז אין פאַרגלייך מיט אַנדערע ברענטשעס ווערן אונזערע מיטינגען גוט באזוכט. מיר האָבן אבער אין דעם פאַל זיך נישט געוואָלט פאַרגלייכן מיט אַנדערע ברענטשעס, און האָבן באשלאָסן צו מאַכן אַן אַנקעטע ביי די מיטגלידער און צווישן פאַרשיידענע פראַגעס געפרעגט, וואָס האָלט אייך אָפּ פון נישט קומען צו די מיטינגען?

1) צי איז פרייטיק א פאַסיקער אָוונט פאַר אייך צו קומען צו א מיטינג?

2) צי זייט איר פאַראינטערעסירט אין לעקציעס, אויב יאָ, אויף וועלכע טעמעס — פאָליטישע, וויסנשאַפטלעכע אדער ליטעראַרישע?

3) צי זייט איר פאַראינטערעסירט אין פאַרוויילונגס־אָוונטן, קאָנצערטן א. אַ. וו. און אויך די פראגע: צי די קינדער גייען אין אַן ארבעטער־רינג שול?

צי באַלאַנגען די עלטערע קינדער צו אַן אָרגאַניזאַציע?

צי באלאנגט די פרוי צום ארבעטער־רינג, און נאָך אנדערע פראגן.

די ענטפערס זיינען געווען זייער אינטערעסאנט, און מיר האָבן א געוויסע צייט נאָך דער „אנקעטע" געהאט גאנץ אינטערעסאנטע מיטינגען.

אונזער פאָליטישע שטעלונג

דער ברענטש אונזערער האָט אלע מאָל אין פאָליטישע און אינטערנאציאָנאלע פראגן געהאט כמעט די זעלבע שטעלונג, וואָס דער „בונד" אין פוילן. און דאָ אין לאנד געשטיצט די אזוי גערופענע לינק־סאָציאָליסטישע באָוועגונג. מיר זיינען אָלעמאָל געווען קריטיש צו דער היגער „רעכטער" באָוועגונג, און מיר האָבן געהאלטן, אז די שטאַרקייט פון דער קאָמוניסטישער באָוועגונג האָט א סך צו פאַרדאַנקען די צו „רעכטע" שטעלונג פון דער „סאָציאל־דעמאָקראָטישער פעדעראציע" „יידישער סאָציאליסטישער פארבאנד" און „פאָרווערטס".

די קאָמוניסטן האָבן צוליב אונזער ראדיקאלער האָלטונג אונז נישט אָפּגעלאָזט פון אויג, און אין נאָמען פון זייער „אינטערנאציאָנאלן אָרדן" אונז געזוכט אריינצושלעפן אין זייערע רייען, זיי האָבן געהאלטן אין איין שיקן צו אונז בריוו און דעלעגאציעס, פאַרגעלייגט מאָכן געמיינזאמע אונטערנעמונגען, דיסקוסיעס, ליטעראַרישע אָוונטן און לעקציעס. די אלע וועגדונגען זיינען פון זיי געקומען אין יאָר 1936.

מיר האָבן יעדעס מאָל זיך אָפּגעוואָגט צו גיין מיט זיי צוזאמען, ווייל מיר האָבן געוואוסט, וואָס זיי זיינען אויסן דערמיט, און אָן דער ברענטש קען נאָר דערפון ליידן.

אין חודש אויגוסט 1936, וען ס'איז פאַרגעקומען דער בלוטיקער קאָמף אין שפאניע, האָבן מיר געענטפערט אויף א רוף פון אַרב. רינג צו באשטייערן יעדן מיטגליד מיט 50 סענט, פאר די שפאנישע ארבעטער.

אין דער זעלבער צייט, דעם 18־טן אויגוסט 1936, האָבן מיר באָקומען די טרויעריקע ידיעה, אז אונזער מיטגליד, דער פירער פון דער היגער יידישער סאָציאָליסטישער אָפּטיילונג, חבר חיים קאָנטאָראָוויטש איז געשטאָרבן. די סאָציאליסטישע פארטיי און דער ארבעטער־רינג האָבן פאר

אים אינגעאַרדנט א גרויסע לוויה. דער ברענטש האָט א ספּעציעלן בריוו געשיקט צו די מיטגלידער, אַ גרויסע צאָל מיטגלידער האָבן אַפּ־ געשטעלט די אַרבעט און זיך באַטייליקט אין דעם טרויער־צוג פון דער לוויה וועלכע איז דורכגעגאַנגען עטלעכע גאַסן „דאון־טאַון" פון ניו־יאָרק. דער ברענטש האָט דעם קומענדן מיטינג געווידמעט אָלס טרויער־מיטינג פֿאַרן ח' קאַנטאָראָוויטש. עס איז געגעבן געוואָרן אַן אָפּשאַצונג וועגן פֿאַר־ שטאַרבענעם חבר, און וועגן פֿאַרלוסט וואָס זיין טויט האָט געבראַכט פֿאַר דער אלגעמיין סאָציאָליסטישער און יידישער ארבעטער־באוועגונג.

אין דער צייט פון עקאָנאָמישן קריזיס

אין די זעלבע 30־קער יאָרן איז דאָס לאַנד אַרומגעכאַפּט געוואָרן פון א קריזיס. מיטגלידער איז שווער געווען צו צאָלן די בילס. מיר האָבן געפילט, או ס'מוז עפּעס געטאָן ווערן אַנטקעגן־צוקומען די מיטגלידער, און מיט עפּעס פֿאַרלייכטערן זייער לאָגע.

דער באשטאנד פון ברענטש איז געווען אלעמאָל און איז אויך איצט ביי 90 פּראָצענט פון אַרבעטער.

מיר האָבן באשלאָסן צו גרינדן א „לייי־קאסע", וואו מיטגלידער זאָלן לייכט קענען באקומען געבאָרגט ביז הונדערט דאָלאָר, און אין קליי־ נע ראַטעס עס אויסצאָלן, אויך איז געגרינדעט געוואָרן א „רעזערוו־פאָנד", פון וועלכן מיטגלידער זיינען געשטיצט געוואָרן, אַ לאָקאַלער „קראַנקן־ בענעפיט פאָנד", וואָס אחוץ די אַכט דאָלאָר, וועלכע א מיטגליד באַקומט פון געזעראַל־אָפיס, זאָל דער ברענטש צולייגן צו 2 דאָלאָר א וואָך. דורך פֿארשיידענע וועגן האָבן מיר געשאפן געלט פאר די פאָנדן, און א געוויסע צאָל מיטגלידער האָבן באקומען די מעגלעכקייט מיט עפּעס צו פֿאַרלייכ־ טערן זייער שווערע לאָגע. מיר האָבן אויך אָנגענומען, אז קיין מיטגליד פון ברענטש זאָל נישט געשטראָכן ווערן, אויב ער האָט פּאַקטיש נישט קיין מעגלעכקייט צו באַצאָלן זיין ביל. פאר א געוויסע צאָל מיטגלידער איז אנולירט געוואָרן די חובות וואָס האָבן זיך אָנגעזאמלט אין דער צייט פון קריזיס, כדי זיי זאָלן נישט אַרויספאַלן פון ארבעטער־רינג. אויף

וויפל מיר האָבן אין יענער צייט פאַרלוירן מיטגלידער, איז עס גראָד געווען אַזעלכע, וואָס דער קריזיס האָט זיי נישט אַזוי שטאַרק אָנגעריבן, אַזעלכע, וואָס האָבן נישט געהאַט דעם אידעאישן צוגאַנג צום אַרבעטער־רינג.

פאַרן „בונד" אין פוילן

אין יאָר 1937, וועלכן ס'זיינען אָנגעקומען די אַלאַרמירנדע ידיעות וועגן די בלוטיקע פאָגראָמען קעגן דער יידישער באָפעלקערונג אין פוילן, האָט דער ברענטש געהאַלטן, אַז דער „יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט" וואָלט געדאַרפט אויפשטורעמען די עפנטלעכע מיינונג. „אָנשטאָט אָנגעמען „פאַרעווע רעוואָלוציעס", זאָל אָרגאַניזירט ווערן צוזאַמען מיט די יוניאָנס, פאַראייניקטע פראָטעסט־דעמאָנסטראַציעס, ווירקן אויף דער אַמעריקאַנער רעגירונג, זי זאָל זיך וועגדן צו דער פוילישער רעגירונג, אָן ס'וואָלן אָפּגעשטעלט ווערן די רציחות אויף די יידן אין פוילן.

ס'ווערט ביים ברענטש־מיטינג אויך אָנגענומען אָ טעקס פון איין דאָלאָר אויף יעדן מיטגליד צו העלפן די געליטענע יידישע פאָלקס־מאַסן אין פוילן.

אין דער זעלביקער צייט וועלן ס'זיינען אָנגעקומען די ידיעות וועגן דעם ווילדעווען פון דעם אַנטיסעמיטיזם אין פוילן, זייגען אויך דערהאַלטן געווארן ידיעות וועגן דעם גרויסן אינפלוס און וואוקס פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, אונטער דער אָנפירונג פון „בונד" אין פוילן.

מיט גרויס צופרידנהייט איז אויפגענומען געווארן אַ באַריכט פון אָ קאָנפערענץ וואָס איז געפוּפן געווארן פון אַרבעטער־רינג, אין חודש פעברואַר 1939, וועלן ס'איז געקומען די דעלעגאַציע פון די דריי חברים: יעקב פּאָט, עמנואל נאַוואָגרודסקי און ב. טאַבאַטשינסקי. דער באַריכט־אפּגעבער האָט איבערגעגעבן וועגן דער באַגייסטערונג און קאַמפּשטימונג, וואָס האָט געהערשט ביי דער גרויסער זאָל דעלעגאַטן פון דער קאָנפערענץ, וועלן די דריי חברים האָבן געשילדערט דאָס לעבן, אַרבעט, און קאַמף פון די יידישע מאַסן אין פוילן, און דעם גרויסן אינפלוס וואָס דער „בונד" האָט אויף די אַרבעטער און פאָלקס־מאַסן.

דער ברענטש באַשליסט אויך צו זאַמלען הונדערט דאָלאָר פאַר דער „אַקציע פון די יידישע מאַסן אין פוילן", וואָס ווערט געפירט פון די דריי געקומענע דעלעגאַטן

קעגן היטלער-סטאַלין-אַפמאַך

עס איז געקומען דער זומער 1939. די קלאַגגען וועגן אַ מלחמה־געפאַר האָבן זיך כסדר פאַרשטאַרקט און אַנגעוואָרפן אַ מורא אויף יעדן מענטש. דעם 1־טן סעפטעמבער איז אויסגעבראָכן די מלחמה און היט־לערס מיליטעריש דיוויזיעס האָבן אַריינגעמאַרשירט אין פוילן. מיט אַ צוויי וואָכן שפעטער איז אַנגעקומען די פינצטערע בשורה וועגן סטאַלין־היטלער־אַפמאַך. אייראָפּע איז ווייט פון אַמעריקע, אָבער אַלע האָבן מיר דאָ געפילט, אַז די גרעסטע־נישן האָבן אַ שטאַרקן שייכות צו אונז, — אַז דאָס יידישע לעבן אין אייראָפּע, דער שפּעריש־ער יידישער קיבוץ אין פוילן וועט צעריסן און חרוב. מיר האָבן זיך אַרויסגעזאָגט קעגן דער „נייטראַליטעט" און „עמבאַרגאָ"־פאָליטיק, וואָס דער אַמעריקאַנער קאָנגרעס האָט אָנגענומען; מיר האָבן אויסגעדריקט אונזער שאַרפסטן פראָטעסט און פארדרוס קעגן דעם „סטאַלין־היטלער"־פאַקט. פאָלגנדיקע רעזאָלוציע וועט פון ברענטש ביי אַ גוט־באַזוכטן מיטינג איינשטימיק אָנגענומען:

דער ברענטש 611 שטעלט פעסט, אַז דער היטלער־סטאַלין־אַפמאַך האָט אַריינגעוואָרפן מיליאָנען מענטשן אין אַ בלוטיקן מלחמה־גיהנום, פון וועלכן דער ערשטער קרבן איז געפאַלן פוילן, מיר האַלטן, אַז די קאָמוניסטישע פאַרטיי מיט איר אונטערשטיצן דעם אַפמאַך וועט אַ דעמאָראַליזירנדער פאַקטאָר אויף דער יידי־שער און אַלגעמיינער אַרבעטער־גאַס. מיר האַלטן אויך, אַז ווער עס שטיצט אָט־דעם אַפמאַך, העלפט היטלערן אָנגיין מיט זיין בלו־טיקער אַגרעסיע קעגן שוואַכע פעלקער און שטעלט זיך במילא אויס־סער די רייען פון די כוחות, וואָס פירן דעם קאַמף קעגן בלוטיקן פאַשיזם און פאַר דער באַפרייאונג פון דער מענטשהייט.

דער ברענטש פראָעסטירט אמשארפסטן קעגן די פארברע־כערישע בלוט־מאכינאַציעס פון די ביידע דיקטאַטאָרס, סטאלין און היטלער. און דריקט אויס די האָפענונג און זיכערקייט, אז נאָר די נידערלאָגע פון די אַלע דיקטאַטאָרס וועט באפרייען די יידישע און פאָלקס־מאַסן פון די אַלע אומגליקן, וואָס זיי ברענגען אויף דער וועלט. די פאַרניכטנדע מפלה פון דעם פאַראיניקטן „רויטן" און ברוינעם פאַשיסטן־פראָנט וועט דערנענטערן דעם זיג פון סא־ציאליזם.

הילף פאר די קרבנות פון נאצים

ווי גרויס דער צער און שרעק איז געווען צוליב דעם בלוטיקן מלחמה־מאַרש פון די היטלער־אַרמייען, — האָבן מיר דאָך זיך נישט געקענט פאָרשטעלן, אז מער ווי א דריטל פון יידישן פאָלק, 6 מיליאָן מענטשן, זאָלן אין גאַז־קאַמערן און מיט פארשיידענע אַנדערע מיתות משונות אומ־געבראַכט ווערן; — דער ברענטש האָט זיך באַטייליקט אין דער גרויסער קאַנפערענץ, וואָס איז געפרופן געוואָרן פון ארבעטער־קאַמיטעט וואו ס׳איז אָנגענומען געוואָרן א רעזאָלוציע „צו העלפן מיט אַלע כוחות די ליידנדע, און שטיצן די קעמפנדיקע פאָלקס־מאסן אין אייראָפע".

אויך אויף אַלע אַנדערע קאַנפערענצן, וואָס זיינען געפרופן גע־ווארן פון „יידישן ארבעטער־קאָמיטעט". האָבן מיר באַשלאָסן צו שטיצן מיט אַלע אונזערע מעגלעכקייטן דעם ארבעטער־קאָמיטעט — ער זאָל קענען אָנגיין מיט דער הילפס־אַרבעט צו ראטעווען וואָס און וועמען ס׳איז נאר מעגלעך פון די נעגל פון נאַצישן באַנדיטיזם.

היטלערס חיילות האָבן געהאָלטן אין איין אָפּהאַלטן נצחונות; דאָך איז מען נישט געווען פאַרצווייפלט, מיר האָבן געהאָט דעם גלויבן, אז די פרייַע פעלקער וועלן וועלן ווערן געשטארקט און וועלן סוף־כל־סוף באַזיגן דעם היטלעריזם און פאַשיזם. ס׳האָט געוויזן אַ ביישפיל דער העראָיזם פון ענגלישן פאָלק, וואָס איז געשטאַנען כמעט אליין אין קאַמף קעגן בלו־טיקן היטלעריזם. און אויך די סאָוועט־נאַצישע שותפות איז צעריסן

געווארן, און די קאמוניסטן, וועלכע האבן ערשט אזוי געריסן זיך די העלדזער פארטיידיקנדיק דעם סטאלין־היטלער־אפמאך, האבן שוין אי־ בערגעדרייט דעם פעלץ, און ס׳איז שוין געווארן אַ געשריי „אַז מען מוז פארהיטן די וועלט און קעמפן קעגן נאַצי־שונא.“

דער אַרבעטער־רינג האט פארשטאַנען, אַז נישט איצט איז די צייט זיך צו רעכענען מיט דעם פארברעכן פון סטאַלין־היטלער־פאקט. ער האט באַלד געפרופן די ברענטשעס צו געבן די גרעסטע הילף דעם סאוועטן־ פארבאַנד און העלפן אין קאמף קעגן נאצי־דייטשלאנד; אבער העלפנדיק דעם סאוועטן־פארבאַנד אין דער מלחמה, וועט דער אַרבעטער־רינג קיינ־ מאל זיך נישט אפזאגן פון דער סאציאַליסטישער פליכט, צו העלפן אלע מאל אין קאמף פאר אמתער פרייהייט און דעמאקראטיע.

וען אַמעריקע איז אין דעצעמבער 1941 דירעקט אריין אין דער מלחמה, האט אונזער ברענטש זיך באַטייליקט אין אלע קאמפאניעס, וואס דער אַרבעטער־רינג האט געפירט — געשטיצט דעם „רויטן־קרייץ“, געהאלפן קויפן „באַנדס“ פון די מלוכה־הלוואות, זיך באַטייליקט אין העלפן די פארשיידענע מלחמה־אקטיוויטעטן און „סוירוויס־אַרגאַני־ זאציעס“.

דער ערליך-אלטער-מארד

אין פעברואר 1943 אין אַנגעקומען די שרעקלעכע ידיעה, אַז די סאוועטישע רעגירונג האט דערשאסן די צוויי באַרימטע פירער פון „בונד“ העניריק ערליך און וויקטאר אלטער. ס׳איז גראד געווען אין דער זעלבער צייט, וען ס׳זיינען דורכן אַרבעטער־רינג און די ברענטשעס דורכגעפירט געוואַרן פראַטעסט־מיטינגען קעגן די נאַצי־שחיטות אין איראָפע. אויף אונזערן אַ ברענטש־מיטינג דעם 12־טן מערץ 1943, איז אויסגעדריקט געוואַרן דער צער און פראַטעסט קעגן דער דערמאַרדונג פון די צוויי באַרימטע אידאַליסטישע פירער פון די יידישע מאסן. דער ברענטש נעמט־אַן די פאלגנדיקע רעזאלוציע.

וועגן הינריכטונג פון די ארבעטער-פירער, העניריק ערליך און וויקטאָר אלטער

דער ברענטש 611 ארבעטער־רינג איז טיף דערשיטערט פון דער ידיעה, אַז די באַרימטע און געאַכטעטע יידישע אַרבעטער־פירער העניריק ערליך און וויקטאָר אלטער זיינען הינגעריכטעט געוואָרן דורך דער סאָוועטישער רעגירונג.

מיר בויגן דעם קאָפּ פאַר דעם ליכטיקן אָנדענק פון די צוויי מאַרטירער און דערקלערן:

1. די הינריכטונג פון די צוויי באַליבטע ארבעטער־פירער איז אַ שענדלעכער מאָרד און וועט בלייבן אַן אייביקער שאַנד־פלעק אויף די קאָמוניסטישע פירער.

2. מיט צאָרן און פראָטעסט וואַרפן מיר אָפּ דעם העסלעכן און אומזיניקן בלבול, אַז ערליך און אַלטער, וועלכע זיינען געווען דאָס געווויסן פון די יידישע מאַסן אין פוילן, זאָלן האָבן אָגיטירט צו רויטע אַרמייער „זיך נישט צו שלאָגן מיט די נאַצישע באַנדיטן און שליסן מיטן מערדער פון יידישן פאָלק, מיט היטלערן, אַ שלום.“

די פאַקטן ריידן דאָס פאַרקערטע: ערליך און אַלטער זיינען דאָס ערשטע מאָל אַרעסטירט געוואָרן דורך דער סאָוועטישער מאַכט אין האַרבסט פון 1939, בעת זיי זיינען געשטאַנען אין די פאַדערשטע רייען פון קאַמף קעגן היטלערן, ווען די סאָוועטישע פירער האָבן געטענהט אַז „פאַשיזם איז אַ געשמאַק־זאַך, און ס׳איז אַ פאַרברעכן צו פירן מלחמה קעגן נאַציזם.“

3. די שאָסן אין די הערצער פון העניריק ערליך און וויקטאָר אַלטער צילן אין דער גאַנצער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַליסטישער באָוועגונג פון דער וועלט, און איז אַ שענדלעכע באַליידיקונג פאַר דער געפיניקטער און געמאַרדעטער יידישער באַפעלקערונג אין די געטאָס, וועמעס געטרייע זין און שליחי ציבור די צוויי אומגעבראַכטע זיינען געווען.

כבוד דעם ליכטיקן אָנדענקען פון אונזערע מאַרטירער ערליך

און אַלטער. דער קין־צייכן וועט פון די מערדער קיינמאָל ניט אָפּ־געוויש֯ט ווערן.

הילף דעם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט

ביי אַ ברענט֯ש־מיטינג דעם 14־טן יאַנואַר 1944, ווען ס׳איז אויס־געהערט געוואָרן אַ באַריכט פון די דעלעגאַטן, וועלכע האָבן בייגעוואוינט די קאָנפערענץ פון דער אַרבעטער־רינג־דיוויזיע ביים יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט (פאַרגעקומען דעם 26־טן דעצעמבער 1943) — איז באשלאָסן געוואָרן: מיר באטראַכטן דעם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט פאַר דער אינציקער הילפס־אָרגאַניזאַציע, וואָס דאַרף געשטיצט ווערן פון די אַר־בעטער און פראָגרעסיוועַ קרייזן; דער אַרבעטער־קאָמיטעט באַקומט נישט קיין פּאָנדן פון די פאַרשיידענע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס און אָר־גאַניזאַציעס, און דאַרט וואו ס׳דערגרייכט די הילף פון אַרבעטער־קאָ־מיטעט, זיינען די פילאַנטראָפישע אָרגאַניזאַציעס נישט פאראינטערעסירט צו העלפן, ס׳ווערט דעריבער באשלאָסן, אַז אונזער ברענט֯ש זאָל איין מאָל אין יאָר מאַכן אַ יערלעכע אונטערנעמונג, לטובת דער הילפס־אָר־בעט פון יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט.

די ערשטע יערלעכע אונטערנעמונג איז פאַרגעקומען אין חודש מערץ פון יאָר 1944; זי איז דורכגעפירט געוואָרן מיט זייער אַ גוטן דערפאָלג, סיי מאַראַליש, סיי פינאַנציעל. 700 דאָלער איז פון דער אונטערנעמונג געגעבן געוואָרן דעם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט. די ווייטערדיקע יערלעכע אונטערנעמונגען האָבן געהאַט נאָך גרעסערע דערפאָלגן; אזוי האָבן מיר ביזן יאָר 1950 דורכגעפירט זיבן יערלעכע אונטערנעמונגען, פון וועלכע ס׳איז געשאַפן געוואָרן פאַרן אַרבעטער־קאָמיטעט די סומע פון 7,935 דאָלאַר.

דערין גייט אויך אַריין געוויסע סומעס, וואָס מיר האָבן אין מיטן יאָר געזאמלט פאַר ספעציעלע פאָנדן פון אַרבעטער־קאָמיטעט, ווי: „אַדאָפּטירונג" פון קינדער, וואלאָדק־קינדער־הויז אין פראַנקרייך און יידישע ביכער־קאָמפּאַניע פאַר אייראָפּע.

אָחוץ דעם, וואָס מיר האָבן ביי די יערלעכע אונטערנעמונגען געטאָן אויפֿ וויכטיקע אַרבעט צו העלפֿן דעם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט אָנצוגיין מיט זיין הילפס־אַרבעט, — איז עס אויך געווען א טראָדיציע ביים ברענטש, אַז איין מאָל אין יאָר קומען זיך כמעט אַלע מיטגלידער מיט זייערע פרויען צוזאַמען, און מען פֿאַרברענגט געמיטלעך. פֿאַר א גרויסע צאָל מיטגלידער איז דאָס טאָקע דאָס איינציקע מאָל אין יאָר וועו מ׳זעט זיך, און ווי ווייט מעגלעך וועט טאָקע דער ברענטש זיך באַמיען אָנצוהאַלטן די טראַדיציע, פון צוזאַמענקומען זיך אַמוויניקסטן איין מאָל אין יאָר.

אין יאָר 1945, וועו די מלחמה איז געקומען צו א סוף, האָט דער ברענטש ווי אַלעמאָל אַרויסגעווויזן זיין סאָלידאַריטעט צו די אַרבעטער, וועלכע זיינען געשטאַנען אין סטרייקס, פֿאַדערנדיק לויך־הוספות, צוליבן שטייגנדיקן יקרות. מיר האָבן ווייטער זיך באַטייליקט אין פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿטלעכע און הילפס־אַקטיוויטעטן.

דער ברענטש — א משפחה

דורך דער גאַנצער צייט האָט דער ברענטש דורכגעפֿירט 194 לעק־ציעס אויף פֿאַרשיידענע פֿאָליטישע, געזעלשאַפֿטלעכע און ליטעראַרישע טעמעס: ס׳זיינען אויך דורכגעפֿירט געוואָרן פֿאַמיליען־אָוונטן, געווידמעט יובילעאומס פון מיטגלידער אין פֿאַרשיידענע פֿאַמיליען־שמחות.

דאָס אינטערעסירן זיך מיטן פֿערזענלעכן לעבן פון די מיטגלידער האָט אונז שטאַרק דערנענטערט איינער מיטן אַנדערן און ס׳האָט זיך געשאַפֿן אַן אמתע משפחה.

די גאַנצע ארבעט, וואָס איז געטאָן געוואָרן אַרום ברענטש פֿאַר דעם פערטל יאָרהונדערט, וואָס מיר האָבן איצט אָפּגעשלאָסן, פֿאַרנעמט א גאַנץ בכבודיקן בלעטל אין דער געשיכטע פון יידיש־געזעלשאַפֿטלעכן און פֿאָליטישן לעבן אויפן אַמעריקאַנעם באָדן.

ס׳איז א לאַנגע קייט פון געשעענישן און איבערלעבונגען, מיר האָבן איינגעפלאַנצט א פֿאַמיליען־לעבן צווישן די מיטגלידער.

מיר האָבן זיך געפרייט מיט זייער פרייד, און מיטגעליטן מיט זייער צער.

אַדאנק דער ווּאַרעמער באַציאונג און איבערגעגעבנקייט פון אונזערע מיטגלידער, האָט זיך איינגעגעבן די אַקטיוויטעט טוער און פירער פון ברענטש, דורכצופירן די אָפּגעטאָנענע אַרבעט. נישט געקוקט וואָס נישט אַלע מיט־גלידער זיינען דורכגעדרונגען מיט די זעלבע אידעאַלן און מיינונגען — האָבן מיר דאָך אַלע מאָל געפונען אַ געמיינזאַמע שפּראַך, צו געבן אַן ענטפער אויף פאַרשיידענע פראַגן, וואָס דאָס לעבן און די צייט האָט גע־פאָדערט.

און אַדאנק דער איבערגעגעבנקייט פון די מיטגלידער, וואָס האָבן זיך אַלע מאָל אַזוי ברייטהאַרציק אָפּגערופן אויף אונזערע וועדונגען, האָבן מיר געהאַט די מעגלעכקייט מיט אַזא שיינע סומע פון דרייצן טויזנט זעקס הונדערט און איין און פערציק דאָלאַר אַרויסצוגעבן נאָר פאַר הילף צו אַרגאַניזאַציעס און יחידים, וועלכע האָבן זיך דערין געמוטיקט.

זאָלן אונזערע קומענדיקע יאָרן זיין דורכגענומען מיט פרייד און גע־וונט; זאָל אין אונזער צייט נאָך איינגעפירט ווערן אַ וועלט פון יושר, פרייהייט, גערעכטיקייט, יעדער מענטש זאָל ווערט זיין צו טראָגן דעם נאָ־מען מענטש. — אַ וועלט פון אמתן סאָציאַליזם.

א ביסל געשיכטע אין ציפערן

פאר די 25 יאר זינט דער ברענטש עקזיסטירט האָבן זיך פאר־שריבן אין ברענטש 191 מיטגלידער.

צוליב פארשיידענע סיבות זיינען אַרויסגעטראָטן פון ברענטש 84 מיטגלידער. געשטאָרבן זיינען אין פארלויף פון דער צייט 12 מיטגלידער. איצט באשטייט דער ברענטש פון 95 מיטגלידער, פון זיי 68 מענער און 27 פרויען.

די אלגעמיינע הכנסה פון ערשטן קוואַרטאַל,

ווען דער ברענטש איז געגרינדעט געווארן איז אריינגעקומען—	40.00
איצט איז די הכנסה פון א קוואַרטאַל העכער — — — — — —	$ 1.000.00
די אלגעמיינע אויסגאבן פון ערשטן קוואַרטאַל זיינען געווען —	51.00
איצט זיינען די אויסגאבן פון א קוואַרטאַל אַרום — — — —	900.00

דורך דער צייט האָט דער ברענטש אויסגעאַלט קראַנקן־בענעפיט:

פון גענעראַל־אַפיס — — — — — — — — — — — — — —	5.567.00
פון ברענטש, פון לאָקאַלן קראַנקן־בענעפיט — — — —	1.265.00
צוזאמען אויסגעצאָלט אין קראַנקן־בענעפיט — — — — —	6.832.00

הילף צו פארשיידענע ארגאניזאציעס, און ארכעטער:

רינג שולן — — — — — — — — — — — — — — — —	4.710.00
דעם „יידישן ארבעטער־קאָמיטעט פון 7 יערלעכע אונטער־נעמונגען — — — — — — — — — — — — — —	7.935.00
„אדאָפטירונג" פון צוויי קינדער — — — — — — — — —	600.00
„וולאדעק קינדער־היים" אין פראנקרייך — — — — — —	310.00
יידישע ביכער־קאָמפאַניע פאר אייראָפע — — — — — —	86.00
סך־הכל פארן יידישן ארבעטער־קאָמיטעט — — — — — —	8.931.00
צוזאַמען אין פאַרלויף פון דער צייט האָט דער ברענטש אַרויס־געגעבן שטיצע, די סומע פון — — — — — — —	$13.641.00

אַ פערטל יאָרהונדערט

עס איז געווארן 25 יאָר זינט אונזער ברענטש 611 פון אַרבעטער־רינג איז געגרינדעט געווארן.

אויבנאויפיק, דוכט זיך, מה רעש! נאָך אלעמען איז 25 יאָר ווי א רגע אין דער מענטשלעכער געשיכטע און א ברענטש פון אַרבעטער־רינג איז בלויז א צווייג פון דעם בריט פאַרצווייגטן בוים, וואָס רופט זיך אַרבעטער־רינג, אָבער וועָן מען נעמט אין אָנבאַטראַכט וואָס פאר א געוואלדיקע גרויסע געשעענישן און פאַסירונגען עס זיינען פאָרגעקומען אין די לעצטע 25 יאָר, סיי אין דער גאַנצער וועלט און סיי אין דעם יידישן לעבן בכלל, דאכט זיך אונז, אז מיר האָבן דורכגעמאכט א געשיכטע פון 25 הונדערט יאָר.

אין די לעצטע 25 יאָר האָבן מיר דורכגעמאכט די צוויי־טע וועלט־מלחמה, וואָס האָט ניט נאָר צעשטערט און חרוב געמאכט גאַנץ אייראָפּע, נאָר צענדליקער מיליאָנען מענטשלעכע לעבנס זיינען אומגעקומען. די יידישע אַרבעטער און פאַלקס־מאסן אין פוילן און אין מזרח־איראָפּע בכלל, זיינען אויסגעמאַרדעט געוואָרן פון די היטלעריסטישע האָרדעס, די גרויסע יידישע אַרבעטער־אָרגאניזאַציעס אין פוילן, אונטער דער אָג־פירונג פון „בונד", זיינען פיזיש פאַרניכטעט געוואָרן, דער סאָציאַליסטישער אינטערנאַציאָנאַל איז צעבראָכן געוואָרן. די אַרבעטער־באַוועגונג אין אמע־ריקע בכלל און די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג בפרט האָט אין די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר דורכגעמאכט טראַנספאָרמאַציעס און ענדערונ־גען. — אָט די דאָזיקע אָלע געשעענישן, פאַסירונגען און וועגדונגען האָבן געהאט זייערע אפקלאַנגען און אָפרופן, זאָל זיין אין א מיניאַטור פאָרם, אין דער גאַנצער טעטיקייט פון אונזער ברענטש.

עס איז דעריבער, גלויבן מיר, אין א צייט פון אזא יובילויי, אז מיר זאָלן זיך אָפגעבן, אין קורצע שטריכן, א דין וחשבון פון דעם דורכגע־

מאכטן וועג און אַנצייכענען אונזער טעטיקייט אין דער נאָענטער צו־קונפט.

די גרינדונג פון אונזער ברענטש

די יאָרן 1925־1926 זיינען געווען די שטורעמדיקסטע יאָרן אין דער יידישער ארבעטער־באוועגונג פון אמעריקע. די יידישע ארבעטער־שאָפט איז, אין יענע יאָרן, געווען צעשפאָלטן און צעטיילט אין צוויי עקס־טרעמע פליגלען. דער לינקער קאָמוניסטישער פליגל און דער רעכטער סאָציאָליסטישער פליגל. די גרויסע יוניאָנס פון די נאָדל־פאָכן, ווי די אינטערנעשאָנאַל ליידיס גאַרמענט וואָרקערס יוניאָן, די פאָריערס און אַנדערע יוניאָנס, וואו די יידישע ארבעטער זיינען אממערסטן באַשעפטיקט, זיינען געווען אין גאַנצן אונטער דער פירערשאַפט פון די קאָמוניסטן. די קאָמוניסטן האָבן פארכאפט דעם זומער־קעמפ פון ארבעטער־רינג, א גרויסן טייל פון די יידישע שולעס, וואָס זיינען אָנגעפירט געווארן פון ארבעטער־רינג און האָבן זיך פאַרמאָסטן איבערצונעמען דעם גאַנצן ארבעטער־רינג. — אָט אין יענער צייט, ווען די רייסעריין, שפאָלטונגען און קאמפן אין דער היגער יידישער ארבעטער וועלט האָט דערגרייכט די העכסטע שטופע, האָבן א גרופע אינטעליגענטע יידישע ארבעטער, אַרי־בערגעקומענע אימיגראַנטן, וועלכע זיינען געווען אַקטיוויע טוער אין דעם „בונד" פון רוסלאַנד און פוילן, אין די שטעט פון קרושנעוויץ, זולאָצלאָ־ווע און אַנדערע שטעט, באַשלאָסן צו גרינדן א ברענטש פון ארבעטער־רינג.

די גרינדער פון ברענטש האָבן געוואָלט שאפן אן אייגןווינקל, ווו זיי זאָלן זיך קענען אויסלעבן, אַדער איינלעבן, אויסמיידנדיק די אַלע רייסעריין, פּראָווז זיין נייטראַל אין דעם דעמאָלטיקן היציקן קאמף.

אָבער צו זיין אינגאַנצן נייטראַל אין דעם דעמאָלטיקן גליענדיקן קאמף צווישן רעכטס און לינקס, וואו די געמיטער און לויפנשאפטן זיינען געווען אזוי צעהיצט, איז געווען אוממעגלעך. עס איז געווען פונקט ווי צו ויצן אויף א פייער־שפייענדיקן בארג. א טייל טוער אין ברענטש זיינען

געוואָרן באַאיינפלוסט פון די קאָמוניסטן און האָבן געוואָלט געבן דעם ברענטש אַ קאָמוניסטישע ריכטונג און עס האָט זיך אויך אין אונזער ברענטש אָנגעהויבן ליידנשאַפטלעכע דיסקוסיעס און רייסעריי, וואָס וואָלטן זיכער געפירט צו אַ שפאלטונג, אָבער גראָד דעמאָלט זיינען געוואָרן אַקטיוו עטלעכע אַריינגעקומענע מיטגלידער אין ברענטש, וועלכע זיינען געווען געשולטע טוער אין דער בונדישער באוועגונג און זיי האָבן אריינגעבראכט אין ברענטש דעם גייסט און די טראדיציעס פון „בונד". די עטלעכע קאָמוניסטן האָבן פארלאָזט דעם ברענטש און דער ברענטש האָט אָנגענומען אַ סאָציאליסטישע וועגדונג.

אזוי ווי אָבער אין יענער צייט איז ביי דער פירערשאַפט פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג געווען אָנגענומען אַן אקסיאָמע, אז ווער עס איז נישט הונדערט פראָצענט מיט אונז איז קעגן אונז, האָבן עטלעכע רעכטע סאָציאָליסטן געקוקט אויף אונזער ברענטש ווי אויף אַ נישט „כשרן" ברענטש. עס האָט גענומען אַ היפש צייט — דורך טעטיקייט און אַקטיוויטעט — ביז אונזער ברענטש האָט געקראָגן אָנערקענונג מצד אַלע פירנדיקע אינסטיטוציעס פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג.

די קולטור־טעטיקייט און הילפס־אַרבעט פון אונזער ברענטש

אין אַ באוונדער קאַפיטל פון דעם בוך וועט דער לייענער געפינען אַ רייכן מאַטעריאַל וועגן דער קולטור־טעטיקייט און הילפס־ארבעט פון אונזער ברענטש ווי קולטורעלע אונטערנעמונגען, פאָליטישע און ווייסע־שאַפטלעכע שמועסן און לעקציעס, רעפעראַטן מיט כמעט אַלע יידישע לעקטאָרן און רעפערענטן, וואָס זיינען דאָ אין אמעריקע און די לעקטאָרן וואָס זיינען געווען צו גאַסט אין אמעריקע. די לעקציעס און רעפעראַטן זיינען נישט נאָר געווען וועגן דעם פאָליטישן לעבן אין אַמעריקע, וועגן דעם ארבעטער לעבן בכלל און דער יידישער ארבעטערשאַפט בפרט, נאָר אויך וועגן ליטעראַרישע טעמעס און וועגן דעם יידישן לעבן אין דער גאָרער וועלט.

עס פאַרשטייט זיך, אז אונזער ברענטש שטיצט כמעט אַלע הילפס־אַקציעס פון אַרבעטער־רינג ווי אויך די קולטורעלע אינסטיטוציעס אוו סאָציאַליסטישע אַרבעטער אָרגאַניזאַציעס, וואָס וועלן זיך נאָך הילף. אָבער גאָר א באזונדערע אויפגאבע האָט אויף זיך געמומען אונזער ברענטש ווען נאָכן סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט זיך פאַר אונז אָנטפלעקט דער שוידערלעכער חורבן פון פוילישן יידנטום און פון די יידישע מאַסן אין מזרח־אייראָפּע בכלל. אונזער ברענטש האָט איבּ־סטינקטיוו דערפילט, אז אין אזא צייט קען מען נישט צופרידנשטעלן זיך מיט געבן א פאָר דאָלער שטיצע פאַר די שארית הפליטה, כדי צו באַ־רויקן דעם געוויסן, אז עס מוז עפּעס געטאָן ווערן אויף אַ גראַנדיעזן אופן. דער ברענטש האָט דעריבער איינגעפירט, אז יעדן יאָר (פאַר די לעצטע אַכט יאָר כסדר) קומט פאַר א צוזאַמענקונפט פון אַלע מיטגלידער פון ברענטש וואו עס ווערט געמאכט א זאַמלונג פאַר דעם יידישן אַרבעטער קאָמיטעט. אויף וויפל אונזערע זאַמלונגען פאַר דעם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט האָט געבראַכט דערפאָלג ביז איצט, איז געגנג צו זאָגן, אַז נישט געקוקט דערויף, וואָס אונזער ברענטש האָט נישט קיין גרויסע צאָל מיטגלידער (נאָענט פון הונדערט), דאָך איז פאַר פילע יאָרן אונזער ברענטש געווען דער ערשטער, וואָס האָט געגעבן די גרעסטע סומע געלט פאַר דעם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט, ווי די ברענטשעס וואָס האָבן א סך מיטגלידער און אַ סך געלט.

דער דעמאָקראַטישער גייסט און חברשע באציאונגען אין אונזער ברענטש

עס דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן, אז אַזאַ מין דעמאָקראַטישער גייסט ווי עס הערשט אין אונזער ברענטש איז זעלטן צו טרעפן אין אַן אַרבעטער אָרגאַניזאַציע. און דאָס איז נישט דערפאַר ווייל אַלע אונזערע מיטגלידער האָבן די זעלביקע מיינונגען, די זעלביקע אָנשויאונגען צו אַלע פראָבלע־מען, וואָס קומען פאַר אין אונזער לעבן. ניין, צווישן אונזערע מיטגלידער געפינען זיך מענטשן מיט שארפע מיינונגס־פאַרשיידנהייטן, מיט א באַ־

זונדער צוגאנג צו לייזן די פראבלעמען, ווייל נאר אויף א בית עולם הערשט איין מיינונג, אבער קיין איין מיטגליד פון אונזער ברענטש קען ניט זאגן, או מען לאזט אים נישט קומען צום אויסדרוק, אז מען אונטערדריקט, חס־ושלום, זיין מיינונג. אבער ווי נאר א מערהייט פון ברענטש באשטימט עפעס, זיינען אפילו די מיטגלידער, וואס זיינען פריער געווען קעגן, העלפן דורכפירן אלץ וואס דער ברענטש באשטימט. דער אפרוף פון די מיט־גלידער איז כמעט שטענדיק הונדערט פראצענט.

עס איז כדאי צו באמערקן, אז זינט מיין וויניקייט איז דער פארזיצער פון ברענטש (און א פארזיצער בין איך שוין א היפש ביסל יארן), האט זיך נאך קיין איין מאל נישט געטראפן, אז מען זאל מאכן „אן אפיל צום טשער", „א פוינט או ארדער", אדער אנדערע „פוינטס", ווי מען איז אווי געווואוינט צו הערן אין אנדערע ארגאניזאציעס.

צווישן אונזערע מיטגלידער פון ברענטש געפינען זיך א צאל חשובע יידישע שרייבער, יוניאן־פירער און קולטור־טוער און עס איז אן אנגענומענע מיינונג, אז אינטעלעקטואלן און יוניאן־פירער זיינען נישט קיין גוטער עלעמענט אין א ברענטש פון ארבעטער־רינג, אבער צום כבוד פון זיי אלעמען און פון אונזער ברענטש דארף מען פארצייכענען, או אונזערע מיטגלידער, די שרייבער, יוניאן־פירער און קולטור־טוער, זיי־נען שטענדיק גרייט צו דינען דעם ברענטש ווען נאר דער ברענטש רופט זיי.

בשעת מיר פארנעמען זיך מיט אלגעמיינע פראבלעמען, פארגעסן מיר נישט די פראבלעמען פון דעם יחיד, פון יעדן באזונדערן מיטגליד פון ברענטש. דער לאזונג: „איינער פאר אלע און אלע פאר איינעם" איז ביי אונז נישט קיין פוסטע פראזע. די פריידן און ליידן פון יעדן מיטגליד פון אונזער ברענטש זיינען די פריידן און ליידן פון אלע מיטגלידער פון אונזער ברענטש. דערייבער הערשט ביי אונז אין ברענטש אן אמת חברשע באציאונג פון איינעם צום אנדערן, פונקט ווי אין א משפחה, און די מיטגלידער פון ברענטש רופן טאקע דעם ברענטש: „א משפחה ברענטש".

אונזער ברענטש האט נישט קיין אפיציעלן שטעמפל, אז ער איז

אַ בונדישער ברענטש, אַז ער איז אַ סאָציאַליסטישער ברענטש, אַז ער איז אַ קולטורעלער ברענטש, אָבער אין די בונדישע קרייזן וועט מען אייך זאָגן, אַז ער איז אַ בונדיסטישער ברענטש, צווישן די סאָציאַליסטן וועט מען זאָגן, אַז מיר זיינען די לאיאַלע און די אויסגעהאַלטענע סאָציאַליסטן און כּיי די קולטור־טוער וועלן מיר פֿאַרעכענט אלס אַן אָרגאַניזאַציע וואָס טוט זייער פיל אויפן קולטורעלן געביט, — דאָס איז דערפאַר ווייל מיר האַלטן זיך אין דעם בונדישן גייסט און טראַדיציע, וואָס איז כולל סיי סאָציאַליסטישע אויסגעהאַלטנקייט, סיי יידישע קולטור און סיי חברישע באַציאונגען.

אונזער ברענטש האָט נישט קיין גרויסע צאָל מיטגלידער, קיין געלט אין זיין באַזיץ, אָבער מיר פֿאַרמאָגן אַ טיפן גלויבן אין סאָציאַליסטישן אידעאַל און מיר האַלטן פון דעם פּסוק „לא המדרש העיקר אלא המעשה העיקר" — נישט דאָס דרשנען איז דער עיקר, נאָר טעטיקייט איז דער עיקר. און אויב אייַנער איז אַ נאַה דורש דאַרף ער אויך זיין אַ נאַה מקיים. וועַן אייַנער דרשנט שיין, דאַרף ער אויך דורכפירן דאָס וואָס ער דרשנט.

שמואל וויס

נעכטן, היינט און מאָרגן

(צום 25־טן יובילי פון דעם ברענטש 611 ארבעטער־רינג)

דער אַרבעטער־רינג דאָס איז דער גאָלדענער רינג פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע. א רינג וואָס איז געוואָרן אויסגע־שמידט פון יידישע אימיגראַנטן אין דער נייער וועלט און וואָס האָט איבער פופציק יאָר באַוויזן צו פאַרבינדן די סאָציאליסטישע אידעאַלן פון זיינע פיאָנערן מיט דער טאָג־טעגלעכער פראַקטישער ארבעט לטובת זיינע מיטגלידער.

די גרינדער פון ארבעטער־רינג האָבן זייער גוט פאַרשטאַנען, אַז די הילף וואָס דער אַרדן קען געבן זיינע מיטגלידער אין פאַל פון קראַנקייט אָדער נויט „איז בלויז א טראָפן אויף א הייסן שטיין". זיין אידעאַל איז דערי־בער געווען אָפצושאפן די נויט גופא. העלפן דורך ארבעטער־אחדות און אין נאָענטער פאַרבינדונג מיט די אַנדערע צווייגן פון דער ארבעטער־באַוועג־גונג אויסצוקעמפן א יושרדיקן וועלט־סדר, וואו נויט און עקספלואַטאַציע פון מענטשלעכער ארבעט זאָל אינגאַנצן אָפגעשאפט ווערן.

אט דאָס איז געווען דער אידעאַל וואָס האָט אינספּירירט די גרינדער פון ארבעטער־רינג. דאָס איז געווען די שטרעבונג, וואָס האָט געוואָרעמט די הערצער פון די טויזנטער יידישע אימיגראַנטן, וועלכע זיינען געקומען פון די שטעט און שטעטלעך אין רוסלאַנד, ליטע, פוילן, רומעניע און גאַליציע, כדי צו זוכן פרייהייט און גליק אין „קאָלומבוסעס מדינה" און וואָס האָבן דאָ, אין יענער צייט, געפונען נויט, סוועט־שעפער און אָפטמאָל א גרעסערע אָרעמקייט און מער זאָרגן ווי זיי האָבן געהאט אויף דער אנדערער זייט ים. אַן די שטראַלען פון א סאָציאליסטישן מאָרגן וואָלטן די פיאָנערן פון ארבעטער־רינג, די קלאָקמאַכער, קאָפּענמאַכער, העמדער־נייער און אר־בעטער פון אנדערע פאַכן, נישט געהאט דעם כוח צו לויפן פאַרשוויצטע

נאָך די 10־12 שעה אַרבעט אין א פינצטערן סווּעט־שאָפּ, צו א מיטינג פון „יידישן ארבעטער פאַריין". עס וואלטן נישט געווען די כוחות צו זאַמלען פּענים אויף אויסצוהאלטן בילדונג־קרייזלעך, אויף צו בויען קאָאָפּעראַטיוון־אונטערנעמונגען, אויף צו שטיצן די אַנהויבן פון א סאָציאַליסטישער פּרעסע.

דערציילט א. א. גאָרדאָן, אַן אלטער מיטגליד פון ארבעטער־רינג: „אונזער געדאנק איז נישט געווען בלויז צו באָזאָרגן א קראַנקן מאַן מיט עטלעכע דאָלער א וואָך אין א פּרוי מיט א פּאָר הונדערט דאָלער, ווען איר מאַן שטאַרבט, ניין, ווייט נישט דאָס האָבן מיר געמיינט! צוליב דעם אליין האָט זיך אונז נישט געלוינט געבוירן צו ווערן און אויסצוהאָדעווען זיך... אַזעלכע אונטערשטיצונג־פאַראיינען עקזיסטירן אין די טויזנטער".

„אינזער צוועק איז געווען א פיל העכערער, טיפערער און בריייטערער... א שענערע וועלט מיט א בעסערע געזעלשאפט. א געזעלשאפט, וואו מענטשן זאָלן זיין פאַרזיכערט מיט זייער לעבן, נישט בלויז נאָכן טויט, נאָר טאָקע יעדער אינער, וואָס לעבט, פאַרזאָרגט אין דער צייט פון קראַנקייט, נישט פון סאָסייעטיס, נישט פון אונטערשטיצונג־פאַריינען, נאָר טאקע פון דער גאַנצער געזעלשאפט זעלבסט"... (ציטירט פון א. ש. זאקס „די געשיכטע פון ארבעטער רינג").

אוודאי האָט פרייַנט א. א. גאָרדאָן און טויזנטער פון זיין דור געהאט די תמימותדיקע נאַיוויטעט צו גלויבן, אז כדי די גאַנצע געזעלשאפט זאָל באָזאָרגן יעדן אינעם מיט אלץ וואָס ער דארף („ביים לעבן, נישט נאָכן טויט"), באָזאָרגן אים אין צייט וועז ער איז קראַנק, וועז ער איז אלט און אז כדי „דער ארבעטער זאָל קענען לעבן אין אייביקן וואוילשטאַנד און געזונטהייט" (לויט דער פּרינציפן־דערקלערונג פון ארבעטער־רינג בעת זיין גרינדונג אין 1900) דארף מען אינגאַנצן אָפּשאפן דעם קאַפּיטאַליסטישן סיסטעם. אָבער, מיר דוכט, אז אין ארבעטער־רינג זיינען נאָך אפילו היינט פאראן טויזנטער מיטגלידער, וואָס האָבן שוין דורכגעמאכט די דערפאַרונגען פון די ימי „ניו־דיל" און „פּעיר־דיל" און אידענטיפיצירן זיך נאָר אלץ מיט די אידעאלן פון די ארבעטער־רינג פּיאָנערן. זיי גלויבן נאָר אלץ, אין מיט רעכט, אז דער קאַפּיטאַליזם און זיינע פאַרשטייער פון די געזעצגעבנדע

קערפערשאַפטן, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס מען וואַרפט צו ברעקלעך רעפֿאָרמען צו די ארבעטער, האָט נאָך אלץ נישט באַווייזן, אז ער קען ווירקלעך אָפּשאַפן דחקות און נויט און באַפרידיקן די מאַטעריעלע און קולטורעלע באַדערפענישן פון דער ארבעטנדיקער באַפעלקערונג אומעטום, נישט נאָר אין אַמעריקע נאָר אויך אין איראָפּע, און אויע.

דאָס שטרעבן צו א סאָציאליסטישן וועלט־סדר וואו מענטשן זאָלן קענען לעבן אין שלום און אין פרייהייט און גענוסן די פולע פרוכט פון זייער פראַצע איז געווען דער אינספּירירנדיקער כוח פאר די מייסטע גרינדער, טוער און מיטגלידער פון ארבעטער־רינג. מיר דוכט או דער פארשטאַרבענער ברוך וולאָדעק האָט אמאָל געזאָגט אז, פונקט ווי מען מוז צוגעבן אביסל אייזן צו דעם גאָלד אין א רינג, כדי אים צו מאכן שטארק, אזוי האָבן די גרינדער פון ארבעטער־רינג געמוזט צוגעבן א ביסל אייזן, די פארשידענע בענעפיטן, כדי צו מאכן שטאַרק דאָס סאָציאליסטישע גאָלד אין דעם ארבעטער־רינג.

און אמאָל איז טאַקע דאָס גאָלד געווען שטארק אין דעם גרויסן ארבעטער־אָרדן. די מיטגלידער האָבן געהערט צו אַן אייגנהייטלעכע סאָציאָלע גרופּע. זיי האָבן אָלע גלייך געליטן פון די זעלביקע סאָציאָלע מכות און זיי האָבן אלע קאָלעקטיוו געזוכט די סאָציאָלע לייזונג פאר זייערע צרות. צוויי מאָמענטן האָבן ענג צוזאַמענגעבונדן די מיטגלידער פון דעם אָרדן: זייער געמיינזאמער אָפּשטאַם פון דער זעלביקער קולטור־סביבה אין דער אלטער היים און זייער בשותפותדיקער סאָציאָלער גורל אין דער נייער וועלט. דער ערשטער מאָמענט האָט משפּיע געווען אויף די אַרגאַניזיר־פּאַרטיעס פון די באַזונדערע ברענטשעס פון אָרדן, וועלכע זיינען געווען אָדער לאַנדסמאַנשאפטן פון גרויסע שטעט אָדער פון גאַנצע געגנטן, דער צווייטער מאָמענט האָט ארויפגעלייגט די סאָציאליסטישע חתימה אויפן אָרדן.

אמאָל האָט מען מקפיד געווען אויף דער סאָציאָלער אַנגעהעריקייט פון דעם מיטגליד. ער האָט געדאַרפט זיין אן ארבעטער. וויל אויב נישט קיין ארבעטער געהערט ער דאָך נישט צו דעם זעלביקן קלאַס, קען ער דאָך נישט זיין קיין מיט־שותף אין דעם קלאַסן־קאַמף וואָס וויל באַפרייען די ארבעטער פון עקספּלואַטאַציע. אמאָל האָט מען אכטונג געטאָן אז דער

אַרבעטער־רינג זאָל פאָליטיש שטיצן בלויז די קאַנדידאַטן פאר עפנטלעכע אַמטן, וועלכע שטעלן זיך אין זייער וואָל־פלאַטפאָרמע פאר דער אָפּ־שאַפונג פון קאַפּיטאַליזם. ווייל די אָפּשאַפונג פון קאַפּיטאַליזם איז געווען דער גרונט־באדינג פאר דער אינפירונג פון א גייעם וועלט־סדר.

די בילדונג־ און קולטור־ארבעט איז געפירט געוואָרן אין סאָציא־ליסטישן גייסט. ביי לעקציעס און סימפאָזיומס, וועלכע זיינען פאָרגעקומען אַזוי אָפט ווי צוויי מאָל א חודש, פלעגט מען זיך אַמפערן איבער סאָציאַליס־טישע פראָבלעמען, איבער דעם ווי אזוי מען דארף איינפירן סאָציאַליזם. די רעדנער ביי די לעקציעס זיינען געווען סאָציאַליסטן פון פאָרשיידענע ריכ־טונגען. און די ערשטע קאָאָפּעראַטיוון, וואָס ארבעטער־רינג מיטגלידער האָבן געגרינדעט, האָבן געזאָלט צוגרייטן דעם באָדן פאר א נייעם וועלט־סדר. זיי האָבן געשטרעבט פון אין זייט צו געבן באַשעפטיקונג פאר אַרבעטער־רינג מיטגלידער, אָבער פון דער אַנדערער זייט זען אַז ער זאָל גענישן די פולע פרוכט פון זיין אַרבעט.

אַמאָל איז דער ארבעטער־רינג נישט געווען דער רויטער קרייץ פון דער אַרבעטער־באוועגונג, ער איז געווען א וויכטיקער אינטעגראַלער טייל פון דער ארבעטערשאפט גופא. דער ארבעטער־רינג איז לויט זיין פרינ־ציפן־דערקלערונג, געווען דער „דריטער אים בונד" צו די „צוויי אַנדערע טיילן פון דער אַרבעטער־ארמיי, די טרעיד־יוניאָנס און די סאָציאַליסטישע אַרבעטער־באָוועגונג", מיט וועלכע ער האָט צוזאַמען געווירקט, אַז דער ארבעטער־קלאס זאָל קריגן „דעם מעכטיקן איינפלוס אין דער געזעלשאַפט", פון די דריי הויפּט־אויפגאבן וואָס ס׳האָט זיך געשטעלט דער „ארבעטער־רינג־באַראיין", א פאָרלויפער פון דעם אַרבעטער־רינג, וועלכע זיינען געווען: קעגנזייטיקע אונטערשטיצונג, בילדונג און גרינדן קאָאָפּעראַ־טיווע אונטערנעמונגען, זיינען די לעצטע צוויי באַטראַכט געוואָרן פאַר די סאמע וויכטיקסטע.

אָבער אויך דאָס „אייזן" אין דעם „גאָלדענעם רינג" האָט אַמאָל געהאָט א גרויסן ממשית. אין דער מאַטעריעלער אַרעמקייט אין וועלכער עס האָט געלעבט די יידישע אימיגראַנטן־מאסע, וועו דער אָרדן האָט זיך געגרינדעט, האָבן די עטלעכע דאָלער קראַנקען־שטיצע אָפט געהאָלפן דעם ארבעטער

קויפן ברויט פאר ווייב און קינד, בעת דער ברויט־געבער האָט, מחמת זיין קראנקייט, פאַרלוירן זיינע טעגלעכע פארדינסטן. עס האָט געהאָלפן קויפן די נויטיקע מעדיצין אָדער באַצאָלן אַן אלטן גראָסערי־ביל. אין דעם עקאָ־נאָמישן „דזשאָנגעל", וואָס האָט דעמאָלט געהייסן די „גאָלדענע מדינה" אין וועלכן דער ארבעטער איז אָפטמאָל אָן רחמנות, ווי אַן אויסגעקוועטשטער ציטרין, אַרויסגעוואָרפן געוואָרן אויפן גאַס, אָן וועלכן עס איז שוין מצד דער רעגירונג אָדער יוניאָן, האָט אפט די מאָגערע שטיצע פון דעם „ארבע־טער פאריין" געהאָלפן דעם ארבעטער זיך צוריקשטעלן אויף די פיס, כדי ער זאָל ווידער קענען אָנהויבן פארדינען אויף חיונה. די ברודערלעכע הילף פון אָרדן האָט דעם ארבעטער אָפט איינגעשפּאָרט די בושה פון אָנקלאָפן אין די צדקה־טירן פון די זעלביקע יידישע גבירים, וועלכע האָבן אים אזוי שוידערלעך עקספּלואָטירט.

דער האָספּיטעלער, אָדער די קאָמיטע פון ארבעטער־רינג ברענטש, וואָס זלעגן קומען באַזוכן דעם קראנקען מיטגליד האָבן, נאָך מער ווי די פאָר דאָלער שטיצע, געבראכט מיט זיך א שטראל ליכט אין דער פינצטערע טענעמענט דירה, א ליכט פון פריינדשאפט און ברודערלעכקייט, וואָס האָט געשטארקט דאָס געמיט פון דעם קראנקען און האָט געוועקט זיין גלויבן אין דעם מענטשן און אין א בעסערער צוקונפט.

⁂

אזוי איז געווען אמאָל, אזוי האָט אויסגעזען דער נעכטן, אין ארבעטער־רינג.

היינט, איז דאָס דאָזיקע וועלטל צום גרעסטן טייל געשיכטע פון א פארגאנגענער צייט. דער ארבעטער־רינג איז געבוירן געוואָרן אין א בא־שטימטער סאָציאלער און קולטורעלער סביבה אין וועלכער ער האָט מיט אזוי פיל פארשטענדעניש געשטרעבט צו באפרידיקן די נויטן פון יענער צייט. די פשוטע פאָלקס־מענטשן, וואָס האָבן דעם ארבעטער־רינג געגרינ־דעט האָבן אים געבויט און מאָדעלירט לויט זייערע באגריפן און באדערפע־נישן.

היינט לעבט דער יידישער אימיגראנט, זיינע קינדער און אייניקלעך

אין אַן אַנדערע סביבה, אין אַן אַנדערע וועלט. און די פראַגע איז: וויפל פון די אַרגינעלע צילען און שטרעבונגען פון אַרבעטער־רינג זיינען אויך גילטיק היינט? וואָס דאַרפן זיין די פונקציעס פון דעם גרויסן אַרבעטער־אָרדן היינט, כדי ער זאָל אויך קענען לעבן אוןווירקען מאָרגן?

לאָמיר אָנהויבן פון דעם „אייזן" אין דעם „גאָלדענעם" רינג. די אַרבעטער־רינג פיאָנערן האָבן געחלומט וועגן דעם, אַז די געזעלשאַפט זאָל איבערנעמען די זאָרגן פאַר דעם בירגער וועגן ער איז קראַנק אָדער אַלט, דער־אָ חלום איז שוין היינט טיילוויז פאַרווירקלעכט געוואָרן. דער סאָציאַל־פאַרזיכערונג סיסטעם אונזערער איז וויט נישט געגנוג אויף צו באַפרידיקן כאַטש אַ קליינעם טייל פון אונזערע נויטן. אָבער דער עיקר־פרינציפ, אַז די מלוכה און נישט פריוואַטע אָרגאַניזאַציעס איז מחויב צו באַזאָרגן פרייַ מעדיצינישע הילף, קראַנקען־אונטערשטיצונג, עלטער־פענסיעס און אַנדערע, איז שוין איצט אַ באַשטאַנד־טייל פון דעם אַמעריקאַנער לעבן.

אָט אַ פריוואַטע אָרגאַניזאַציע איז די סאָציאַלע הילף פון אַרבעטער־רינג אַ מוסטער פאַר די רעגירונג ווי אַזוי צו שאַפן אירע אינסטיטוציעס. דער מעדיקל דעפּאַרטמענט פון אַרבעטער־רינג, וועלכער גיט נאָך היינט די בעסטע מעדיצינישע הילף אירע מיטגלידער איז, דוכט מיר, אַ מוסטער פאַר דער רעגירונג, וי אַזוי צו פאַרווירקלעכן אַ נאַציאָנאַלן געזונט־פראָגראַם, וואָס זאָל געבן די בירגער דעם מאַקסימום מעדיצינישע הילף מיט אַ מינימום בײַוראָקראַטישע קאָמפּליקאַציעס. אָבער די צוקונפט פון אַמעריקע ליגט אויפן וועג פון שטאַרקן און פאַרברייטערן די סאָציאַל־פאַרזיכערונג־אינסטיטוציעס פון דער מלוכה און נישט פון פריוואַטע אָרגאַניזאַציעס.

פון דער אַנדערער זייט האָבן די יוניאָנס איבערגענומען פון אַרבעטער־רינג אַ ריי פון אירע סאָציאַלע־הילף פונקציעס. קראַנקען־שטיצע צו מיטגלידער איז היינט אַ באַשטאַנד טייל פון דער פונקציע פון מייסטע יוניאָנס. מיט אָדער אָן „סטרייט דיסאַביליטי געזעצן", ווייסט היינט דער יוניאָן־מיטגליד, אַז ער קען זיך פאַרלאָזן אויף זיין יוניאָן־אָרגאַניזאַציע אין צייט וועגן ער איז קראַנק און איז נישט אומשטאַנד צו אַרבעטן. דאָס ועלביקע איז אויך מיט לעבנס־פאַרזיכערונג. א מיטגליד פון דער „אינטערנעשאַנעל לייִדיש גאַרמענט וואָרקערס יוניאָן", למשל, קריגט מיט זיין יוניאָן־ביכל

אַ לעבנס־פֿאַרזיכערונג־פֿאַליסי פֿאַר טויזנט דאָלער פֿאַר וועלכן ער דאַרף נישט, אין מייסטע לאָקאַלען, צאָלן אַ סענט.

די יוניאָן העלט־סענטערס וואָס די אינטערנעשאָנעל האָט אויפגעבויט און איצט אויך די אמאלגאמייטעד, דערפילן אַ וויכטיקע ארבעטער־רינג פונקציע, סיי בנוגע געבן מעדיצינישע הילף צו גרויסע מאַסן אַרבעטער פריי אָדער פֿאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל און סיי אין אָפּהיטן דאָס געזונט פון זייערע מיטגלידער, און וואָס אנבעלאַנגט די גרויסע ראָל פון ארבעטער־רינג אָלס דער רויטער קרייץ פון דער אַרבעטער־באַוועגונג איז ערשטנס, פירן היינטיקע צייטן אונזערע יוניאָנס זייער וויניק קלאַסן־מלחמות צוליב וועלכע עס זאָל נישט זיין די רויטע קרייץ הילף, צווייטנס, האָט היינט כמעט יעדער יוניאָן די געהעריקע סטרייק־פאָנדן צוגעגרייט נאָך איידער זי רופט אַרויס אַ גרעסערן סטרייק.

אָבער מיר דוכט, אַז אפילו די געמינערטע באַדייטונג פון דער „קעגנזייטיקע הילף"־פונקציעס, דער ערשטער פונקט אין דעם ארבעטער־רינג פראַגראַם בשעת ער האָט זיך געגרינדעט, איז נאָך וויַיט נישט מבטל די הילף וואָס דער ארבעטער־רינג גיט היינט צו טויזנטער מיטגלידער זיינע, איז נאָך וויַיט נישט מבטל די אינסטיטוציעס וואָס דער ארבעטער־רינג האָט אויסגעבויט פאר אָט דער דאָזיקער הילף.

אלס אַ מער ערנסטן פאַרלוסט פאַר דעם ארבעטער־רינג באַטראַכט איך דעם טרויעריקן אומקום פון דער קולטור און אירע טרעגער פון דעם מזרח־אייראָפּאישן יידנטום אין דער לעצטער וועלט־מלחמה. מזרח־אייראָפּע האָט געגעבן דעם ארבעטער־רינג זיינע פיאָנערן און בויער, געשפייזט די אַרבעטער־רינג מיטגלידער מיט יידישע קולטור און שפראַך מיט וועלכע דעו ארבעטער־רינג האָט אין פאַרלויף פון האַלבן יאָר־הונדערט, באַרייכערט זייער וויסן און זייער גייסט.

עס איז דעריבער נישט קיין וואונדער, וואָס דער פעלזן פעסטער אַרבעטער־אָרדן וואַרפט זיך, זייט דעמאָלט, זינט דעם אומקום פון מזרח־אייראָפּאישן יידנטום ווי אַ שפענדל אויפן ים, פון איין געזעלשאפטלעכער באַוועגונג־כוואָליע אויף דער אַנדערער. עס דאַרף געזאָגט ווערן אַז דער יידישער אַרבעטער „בונד" האָט געגעבן דעם ארבעטער־רינג זיין גייסטיקן

פּנים. דעם סאַמע באָדן אויף וועלכן ער איז געוואַקסן. איז עס מעגלעך אז מיט דעם אומקום פון „בונד״ אין דעם קולטורעל רייכסטן יידישן ישוב, איז פּוילן, האָלט דער אַרבעטער־רינג אויך ביים פּאַרלירן זיין אידעאָלאָגישן אינהאַלט? אָפּטמאָל דוכט זיך, אז אונזער אַרבעטער אָרדן איז עפּעס ווי א ריזן שיף אויף א שטורמישן ים, וועלכע האָט פּאַרלוירן איר קאָמפּאס און איר אַנקער. אָט דאָס איז אפשר ערגער ווי דער פּאַרלוסט פון דעם אייזן־צו־ שמעלץ אין דעם אַרבעטער־רינג.

***

טאָ וואָס קען זיין דער מאָרגן פון אַרבעטער־רינג? מיר דוכט, אז איינער פון די דריי פונקטן אין דעם אַרגינעלן פּראָגראַם פון אַרבעטער־רינג, מיט פּופּציק יאָר צוריק, האָט נאָך היינט נישט פּאַרלוירן זיין באַדייטונג. דאָס איז דער פונקט וועגן בילדונג און קולטור־אַרבעט.

עס איז זייער באַגריפּלעך אז דער אַרבעטער־רינג זאָל אָפּגעבן א טייל פון זיין ענערגיע צו באַזאָרגן זיינע אַלט געוואָרענע מיטגלידער מיט אַן אייגענער היים. פונקט ווי עס איז באַגרייפלעך אז יוניאָנס מיט א גרויסער צאָל אַלטע מיטגלידער זאָלן טראָכטן וועגן באַזאָרגן זיי מיט א געהעריקע עלטער־פענסיע אויפן רעכנונג פון דער אינדוסטריע.

אָבער וואָס וואָלט געווארן פון א יוניאָן, למשל, ווען זי וואָלט דעם גרעסטן טייל פון איר ענערגיע אָפּגעגעבן אויף צו באַזאָרגן אירע אַלטע מיטגלידער און בלויז אַלס רוטין־זאַך אָפּגעגעבן מיט די נויטן פון אירע יונגע און נייַ־אַריינקומענדע מיטגלידער? עס איז קלאָר, אז אזא יוניאָן וואָלט זיך פּאַראורטיילט צום אונטערגיין, זי וואָלט בידים אָפּגעשניטן די וואָרצלען. וואָס גיבן איר לעבנס־זאַפט צו בליען און וואַקסן.

אַוואָדע איז שווער פּאַר דעם אַרבעטער־רינג געווי איינצוטיילן וויפיל ענערגיע ער זאָל אָפּגעבן אויף צו בויען א היים פּאַר אירע אַלטע מיטגלידער און וויפיל אימפּעט ער זאָל אַרײַנטאָן אין דער בוי־אַרבעט פון זיין שול אין יוגנט־באַוועגונג. דער אַרבעטער־רינג איז געווען און איז פּאַרבליבן א פּאַלקס־אַרגאַניזאַציע אין פולן זין פון וואָרט. זיין טעטיקייט ווערט באַשטימט דורך דעם מאָס ענטוזיאַזם וואָס איז פּאַראַן ביי די מיטגלידער אין די

ברענטשעס. און אין די ברענטשעס איז פּאַראַן אַ באַגרייפלעכע נייגונג אָפּצוגעבן די גאַנצע טעטיקייט פון דעם אָרדן פּאַר זיינע עלטערע מיטגלידער. אויף צו בויען אַ היים פּאַר אַלטע, למשל, דאַרף מען נישט פירן קיין פּראָפּאַגאַנדע אין אַרבעטער־רינג. וועגן וואָס מען דאַרף אָבער יאָ כסדר האַמערן, און די פּירערשאַפט וואַלט געדארפט אין דעם פאַל געבן דעם טאָן, איז פּאַר מער שולן, מער יוגנט־קלובן און פּאַראינטערעסירן די ברענטשעס מער אין דער יוגנט־באַוועגונג פון דעם אָרדן.

דאָ איז נויטיק אַ סך אַרבעט און אַ ברייטער פּראָגראַם פון טעטיקייט וועלכער זאָל, לכל הפחות, האָבן נישט וויניקער פּאַרנעם וויי די באַוועגונג וואָס גייט איצט אָן פּאַר דער זקנים־היים פּאַר מיטגלידער אין ניו־יאָרק. פּאַר שולן און יוגנט־באַוועגונג דאַרף מען שוין פירן פּראָפּאַגאַנדע, וויל געווייניגטלעך האָבן שוין מסתמא די גרעסטע צאָל מיטגלידער שוין אויס־געגעבן וייערע קינדער און אפילו זייערע אייניקלעך און זיינען אפשר נישט גענוייגט צו טראַכטן אזוי פיל וועגן יונגען דור, ווי אין יענער צייט וועט דער יונגער דור איז באַשטאַנען מייסטנס פון אייגענע זין און טעכטער.

די יוגנט וואָס דער אַרבעטער־רינג דערציט איז פּאַר דעם אָרדן היינט וויכטיקער ווי אַמאָל, וויל דאָ איז פּאַראַן דער רעזערוו פּאַר זיין צוקונפט. אמאָל האָט מען געקענט האָפן אז יעדער נייער שטראָם פון יידישע אימי־גראַנטן וועט אריינברענגען אין אָרדן נייע מיטגלידער און נייע אידייען. היינט איז אוא האָפנונג, ליידער צו אוונזער גרויסן אומגליק, נישט פּאַראַן. אין די א.־ר.־שולן, אין זיין יוגנט־באַוועגונג און אין זיין קולטור־אַרבעט, האָט לויט מיין מיינונג, דער אַרבעטער אָרדן זיין תיקון. עס איז פּאַראַן זייער וויניק געביטן אין וועלכע דער אַרבעטער־רינג קען אַזוי קאָנסעקווענט פּאַרבונדן דעם נעכטן מיט דעם מאָרגן, ווי אין זיין בילדונג־ און קולטור־אַרבעט. דא איז דאָס גאָלד אין דעם רינג פונקט אזוי ריין און אידעאַליסטיש, ווי עס איז געווען אין די ערשטע יאָרן פון זיין גרינדונג.

עס איז אין אמעריקע נישט פּאַראַן קיין אַנדערע פּאָלקס־אָרגאַניזאַציע, וועלכע איז אזוי מסוגל צו זאָרגן פּאַרן קיום פון דער יידיש־וועלטלעכער קולטור, ווי עס איז דער אַרבעטער־רינג. אין מזרח־אייראָפּאישע לענדער האָבן די אַרבעט געטאָן די יידיש־סאָציאַליסטישע פּארטייען. אין אמעריקע וואו א יידיש־סאָציאַליסטישע פּארטי האָט לכתחילה ניט געגומען אויף זיך

קיין שום קולטור־פונקציעס. האָט דער ארב.־רינג באלד ביים געבורט פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אויף זיך גענומען די ראָל וואָס די יידיש־סאציאליסטישע אָרגאניזאציעס האבן געהאט אין דער אלטער היים. אט די דאָזיקע קולטור־פונקציעס דארף דער ארבעטער־רינג ווייטער אויספירן.

די בילדונג און קולטור־ארבעט דארף זעלבסט פארשטענדלעך זיין א סאציאליסטישע, ווייל נאָר אין זיין סאָציאליסטישער קולטור טעטיקייט קען דער ארבעטער־רינג אויסדריקן זיין המשך'דיקייט און זיך אָפגרענצן פון אַנדערע יידישע אָרדנס. ווי זאָגט דאָרט אונזער אַלטער פריינט א. א. גאָרדאָן „אַנדערע אָרדנס עקזיסטירן אין די טויזנטער" אפילו פאר ציוניסטישער טעטיקייט אין אַמעריקע איז פאראן א ספעציעלער אָרדן און וועגן קאָמוניס־טישע אָדער קאָפיטאָליסטישע אָרדנס איז דאָך שוין נישטא וואָס צו רעדן. „אונזער צוועק", טענהט דער ארבעטער־רינג־פיאָנער, „איז געווען אפילו העכערער, טיפערער און בריייטערער . . . א שענערע וועלט מיט א בעסערע געזעלשאפט" . . .

יאָ, א בעסערע געזעלשאפט, א בעסערער ווירטשאפט־סיסטעם, אין וועלכער עס זאָל נישט זיין קיין אָרעמקייט, קיין דחקות און קיין מלחמות אין אין וועלכער יעדער מענטש זאָל זיין פארזיכערט פון וויגל ביז צום קבר מיט דעם מאקסימום פון מאַטעריעלן און גייסטיקן וואוילזיין. צו אזא סאציא־ליסטישן וועלט־סדר האָבן די מיטגלידער פון ארבעטער־רינג געשטרעבט מיט 50 יאָר צוריק און אזא וועלט־סדר דארף נאָך היינט זיין דער אידעאל פון ארבעטער אָרדן.

*
**

צום 25 יאָריקן יובל פון ברענטש 611 וועלכער האָט אזויפיל פון זיין ענערגיע אַוועקגעגעבן פאר דער סאָציאָליסטישער באוועגונג אין אַמעריקע און וועלכער האָט זיך בריייטהארציק אָפגערופן אויף דער קולטור־ארבעט פון דעם אָרדן ווי אויך אויף זיין הילף־ארבעט, סיי דא אין אַמעריקע אין סיי מעבר לים מעג איך אויסדריקן מיין וואונטש, דעם וואונטש פון אַ מיט־גליד פון דעם ברענטש, אַז דער יידישער ארבעטער־אָרדן זאָל נאָך לאַנג לעבן און געדייען.

די, וואָס קוקן בלויז צוריק . . .

איך פיל זיך אביסל אומבאקוועם, ווען איך זעץ זיך איצט אוועק שרייבן מיין קורצן בייטראג צום יובילייי־בוך פון אונזער ברענטש. ווייל די טעמע מיינע איז א גאַנץ אפיקורסישע: „פאַרוואָס איך האַלט נישט פון קיין יובילייי־ביכער?". קומען צו א יובילייי־בוך מיט אזא טעמע איז ווי גיין אין שול־אַריין, כדי צו זאָגן די מתפללים, אז מען גלויבט נישט אין גאָט . . .

מיין אפיקורסות איז אייגנטלעך חל נישט בלויז אויף יובילייי־ביכער, נאָר בכלל אויף ביכער. איך האַלט, אז מען גיט ביי אונז אַרויס צופיל ביכער. אונזער דור ליידט פון איינער פון די שרעקלעכסטע אינפלאַציעס — זויף דער אינפלאַציע פון וואָרט. דאָס וואָרט, דאָס גערעדטע און אויך דאָס געשריבענע, איז געוואָרן זייער ביליק. די גאַסן און מערק זיינען פאַרפלייצט מיט ווערטער. די דרוק־מאַשינען וואַרפן אַרויס יעדע מינוט נייע ביכער, וואָס קיינער נעמט נישט ערנסט, פונקט ווי מען נעמט נישט ערנסט די געשריבענע אָפמאַכן, וואָס ווערן געשלאָסן צווישן די מלוכות. אנשטאָט אויסצופירן די אַלטע אָפמאַכן, שרייבט מען נייע, אנשטאָט צו לייענען די אַלטע ביכער, דרוקט מען נייע, עס איז באקוועמער . . .

אָבער נאָך מיט מער פאַרדאַכט, ווי אויף דער איבער־פּראָדוקציע פון סתם־ביכער קוק איך אויף דער איבערפראָדוקציע פון יובילייי־ביכער, וואָס עס גיבן אַרויס די פאַרשידענע פראַטערנאַלע געזעלשאַפטן און חברות אין די אַמעריקאַנער לענדער. דאָס זיינען ביכער, פול מיט איבערגעטריבענע לויב־געזאַנגען און איבערגעצוקערטע קאָמפּלימענטן פאַר דער אייגענער חברה און אָפטמאָל בלויז פאַר איין מענטש, וועלכן דער צופאַל, די קעשענע, אָדער די עלנבויגנס האָבן אַרויסגערוקט אין דער שפּיץ פון דער חברה. די דאָזיקע ביכער זיינען פונקט אַזוי דויערהאַפט און סאָליד ווי די מייסטע באַנקעט־רעדעס און ווי אין־טאָג פליגן. זיי

הויבן זיך אויף הויך, געבן אויף אַ וויילע אַ שימער מיט אַ קאָלירט פליגעלע אָן אין אַ טאָג ארום געהערן זיי שוין צו דער פארגאנגענהייט.

בכלל האָלט איך, אז דאָס יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן אין די אַמעריקעס לייט שטאַרק פון צוריק קוקן. אנשטאָט צו פארנעמען זיך מיטן היינט און מיטן מאָרגן, פארנעמט מען זיך מייסטנס מיט באוואונדערן אָן באזינגען דעם אייגענעם נעכטן. איך קען דאָ אַ וואויל יידן, וואָס פארגעסט נישט ביי יעדער געלעגנהייט מיך צו דערמאָנען, אז ער איז אין דער אלטער היים געזעסן אין טורמע פאר באַטייליקן זיך אין אַ סטרייק. געזעסן איז ער סך־הכל אַ חודש צייט, אָבער שוין פערציק יאָר ווי ער לעבט פון די פראָצענטער פון דער דאָזיקער איין־מאָנאַטלעכער „מארטירערין“... דערווייל האָט נאָך דער ייד קיין יוביליי נישט געפראָווען, אָבער איך בין נישט זיכער, צי דאָס וועט נישט אַ ליאָדע טאָג „אויסברעכן“ אָן דעמאָלט ווער וויים צי עס וועט נישט אויך דער־שיינען אַ יוביליי־בוך, אין וועלכן עס וועט זיין באַוונגען אחוצן יובילאָרס פארגאנגענהייט, אויך זיין משפחה, זיין שטעטל אָן איך וועל גאָרנישט זיין איבערראָשט, וועָן איך וועל דאָרט געפונען אַ „פיקטשער“ פון דער טורמע, אין וועלכער ער איז געזעסן...

אָבער טאקע דערפאָר, וויל עס זיינען מיר אזוי דערווידער די היגע יידישע „צוריק־קוקער“ — חברות און זייערע טעסטימאָניז אָן יוביליי־ביכער, געפעלט מיר אונזער ברענטש 611. ער האָט קיינמאָל זיך נישט באַגנוגנט מיט באזינגען דעם אייגענעם ראָמאַנטישן נעכטן, נאָר שטענ־דיק געפילט זיך פארפליכטעט מיטצואוירקן אין דער געשטאַלטונג פון מאָרגן. נישטאָ קיין אין אקציע פון דעם מין אין אמעריקע, אין וועל־כער אונזער ברענטש זאָל נישט זיין אַן אקטיווער שותף. דערפאר טאקע וועקט ביי מיר אויך מער צוטרוי זיין יובילייי־בוך. איך בין נאָך נישט באקאַנט מיט די מייסטע ארטיקלען, וואָס גייען אריין אין דעם בוך, אָבער איך בין זיכער, אז דאָ באגרענעצט מען זיך נישט מיטן שיינעם „אמאָל“. אויב מען קוקט צוריק, איז עס אפצוגעבן כבוד דעם הראָאישן אָן מארטירערישן נעכטן אין פון אים צו שעפן פרישן גלויבן און נייע כוחות פארן וויטערדיקן גאנג.

מיר האָבן נאָך אַ גרויסן וועג צו גיין...

ניט די לעצטע

דער ברענטש 611 פייערט איצט זיין 25־יאָריקן יובילי. אונזער ברענטש איז בלויז איין צווייגל פון ארבעטער־רינג, אין דער גאנצער ארבעטער־רינג איז אויך נישט מער ווי א צווייג פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג. איז אט, וועז מיר פייערן דעם יובילי פון אונזער קליינעם צווייגל, פאלט אויס א גרעסערער יובילי: עס ווערט 70 יאָר, וועז דא, אויף דער אמעריקאנער ערד. איז פארפלאנצט געוואָרן אינזער שטאם־בוים.

געווען איז דאָס אין יאָר 1882. דער יידישער ישוב אין אמעריקע איז נאָך געווען זייער א קליינער — סך־הכל א פערטל מיליאָן נפשות. דער גרויסער רוב איז באשטאנען פון דייטשע און אנדערע מיטל־איראָפעאישע יידן. פון דער רוסישער אימפעריע, וואו עס האָט געלעבט דער רוב מנין ובנין פון יידישן פאָלק, איז מען נאָך אהער געפאָרן זייער ווייניק. בלויז אביסל פוילישע יידן, און זיי אויך נאָר פון באשטימטע שטעט נאָענט פון דער גרענעץ. ערשט אין די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פון 19־טן יאָרהונדערט איז פאָרגעקומען א ראדיקאלע ענדערונג.

פארשיידענע סיבות האָבן געווירקט, אז גרויסע מאסן פון מזרח־איראָפע — יידן פון פוילן, ליטע, אוקראינע, רוסלאנד, רומעניע און גאליציע — זאָלן פארלאָזן זייערע אלטע איינגעזעסענע היימען, אין זיך צוועקלאָזן וואנדערן אין צווייטן עק וועלט. סיבות עקאָנאָמישע, פאָליטישע און נאציאָנאלע אונטערדריקונג האָבן צו דעם גורם געווען. נישט בלויז יידן האָבן עמיגרירט, נאָר אויך פארשיידענע אנדערע פעלקער. אבער דער שטויס צום אָנהויב פון דער גרויסער יידישער עמיגראציע פון דער רוסישער אימפעריע האָבן געגעבן די פאָגראָמען, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן אין פרילינג 1881 און אָנגעהאלטן עטלעכע יאָר.

די פאָגראָמען זיינען געקומען באלד נאָך דעם, ווי די רוסישע רע־

וואָלוציאָנערע פּאַרטיי „נאַראָדנאיא וואָליא", וואָס האָט זיך באַנוצט מיט פּאָליטישן טעראָר אַלס קאַמף־מיטל, האָט אויסגעפירט דעם אַטענטאַט אויף דעם רוסישן צאַר אַלעקסאַנדער דעם 2־טן אוּן אים געטויט. אונטער דער וווירקונג פון די פּאָגראָמען האָט זיך אָנגעהויבן א מאַסן־אויסוואַנדערונג. שפּעטער זיינען שוין געקומען אַנדערע פּאַקטאָרן — נויט, אַרבעטסלאָזיקייט, דוחק אין פּרנסה, גירושים, גזירות, נגישות אין כלערליי אַנדערע צרות.

צוזאַמען מיטן שטראָם אינוואַנדערער זיינען מיטגעקומען יידישע יינגעלייט. וואָס זיינען שוין אין דער אַלטער היים געווען סאָציאַליסטן, א טייל פון זיי איז אויך דאָרטן געווען פאַרבונדן מיט דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. דאָס וואָס זיי האָבן דאָרטן געטאָן באַהאַלטענערהייט, בסוד־סודות, האָבן זיי דאָ געקענט פראַנק און פריי פּרעדיקן. זייערע ערשטע אַגיטאַציע־רעדעס האָבן זיי געהאַלטן אויף איניקע זאַ־זאַמלונגען און פאַרלעזונגען אויף דער איסט־סייד אין ניו־יאָרק, אין יאָר 1882. דאָס איז געווען דער אָנהויב.

אין אַמעריקע האָט שוין א ריי יאָרן עקזיסטירט א סאָציאַליסטישע באַוועגונג. עס האָט דעמאָלט געווירקט די סאָציאַליסטישע ארבעטער פּאַרטיי (ס.ל.פּ.). איינצלנע יידן האָבן צו איר געהערט. אָבער די יידישע סאָציאַליסטישע ארבעט איז געפירט געוואָרן עטלעכע יאָר מחוץ איר. במשך פון דער צייט זיינען געווען אייניקע אָרגאַניזאַציעס, דורך וועלכע די ארבעט איז געטאָן געוואָרן און די וויכטיקסטע פון זיי איז געווען דער יידישער ארבעטער־פאַראיין, וואָס איז אין יאָר 1887 אונטערגעגאַנגען. די יידישע סאָציאַליסטן האָבן דעמאָלט אָנגעהויבן גרינדן יידישע סעקציעס אין דער סאָציאַליסטישער ארבעטער־פּאַרטיי אוּן די סאָציאַליסטישע טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס האָט אָנגעהויבן גיין אונטער דער פאָן פון דער ס.ל.פּ.

נישט בלויז די בשורה פון סאָציאַליזם האָבן די פּיאָנערן געברענגט די דערשלאָגענע און שטארק עקספּלאָאַטירטע יידישע ארבעטער. מ׳האָט זיך אויך באַמיט זיי צו אָרגאַניזירן אין טרייד־יוניאָנס אוּן פירן אין קאַמף פאַר אויסבעסערן די שוידערלעכע ארבעטס־באַדינגונגען, וואָס האָבן

געהערשט אין די שוויץ־שעפער. מ׳האָט די יידישע ארבעטער, וואָס זיי־
נען נאָך געווען דוי, אומוויסנדיק און דערשראָקן, געלערנט קעמפן פאר
א גרעסער שטיקל ברויט, פאר א קלענערן ארבעטס־טאָג און פאר
מענטשלעכער ווירדע.

פון יענעם קליינעם אַנהויב, — אן ארבעט פון א קליין הייפל
אידעאַליסטישע פיאָנערן — איז אויסגעוואקסן א גרויסע, פאַרצווייגטע יידי־
שע ארבעטער־באוועגונג.

אין דער פיאָנערן־צייט האָט מען נישט בלויז אויפגעבויט פאַלי־
טישע און טרייד־יוניאָניסטישע אָרגאניזאציעס פון יידישע ארבעטער,
נאָר אביסל שפעטער אויך א יידישע ארבעטער־פרעסע. אין די 90־ער יאָרן
פון פאָריקן יאָרהונדערט איז שוין געווען א טעגלעכע צייטונג — „דער
אבענד בלאט", א וועכנטלעכע — „די ארבעטער־צייטונג" און דער
חודש־זשורנאל „די צוקונפט".

דאָס יידישע לעבן איז שנעל געוואקסן אין צאָל און קוואליטעט.
אזוי אויך די יידישע ארבעטער־באוועגונג. די וויטערדיקע יאָרן האָבן
געברענגט נייע אימיגראַנטן־שטראָמען און צווישן זיי נייע שיכטן יידישע
ארבעטער, וואָס האָבן שוין אליין געהאט דורכגעמאכט א רעוואָלוציא־
נערע און סאָציאליסטישע שול — די קאמף־שול פון „בונד". אויך דאָס
יידישע לעבן אין דער אלטער היים איז מיט דער צייט אנדערש געוואָרן.
וועלטלעכער, מאדערנער. ס׳איז געבוירן געוואָרן א גרויסע נייע יידישע
ליטעראטור און א נייַ קולטורעל לעבן. די יידישע ארבעטער האָבן שטיקער
פון דעם לעבן מיטגעברענגט אהער. זיי זיינען געקומען באַלאָדן מיט
נייע באַגריפן און זיי האָבן דאָס אריינגעטראָגן אין אוצר פון דער היגער
יידישער ארבעטער־באוועגונג.

לויט איר גרויסקייט אין צאָל און לויט אירע בריטע מעגלעכקייטן
וואָלט די יידישע ארבעטערשאפט אין אמעריקע געדארפט ווערן א מוסטער.
זי וואָלט געדארפט ווערן די זון, וואָס שיינט פאר דעם יידישן ארבעטס־
מענטש אין אלע עקן וועלט. ליידער איז דאָס קיינמאל נישט געווע־
ען עס איז אויך נישט היינט. די אייניציקע הילף, וואָס די יידישע ארבעטער
און פאַלקס־מאסן האָבן אלעמאָל באקומען פון דאנען, איז געווען א מע־

טעריעלע. פון צדקה תציל ממות קען מען אָבער קיין לעבן גיט מאכן. און די יידישע ארבעטער־באוועגונג האָט נישט געקענט גייסטיק שיינען פאר אַנדערע, ווייל זי האָט נישט געשיינט אפילו פאר זיך אליין.

דער גאַנצער אויפשטייג און פאַראויסגאַנג פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אין אמעריקע איז פול מיט דורכפאלן און צוריקפאלן. מ׳האָט זיך כסדר געשפּאָלטן, מ׳איז כסדר געווען ברוגז, צעריסן און צעקריגט. יעדער האָט געמאכט שבת פאר זיך. עס האָט געפעלט די איינ־הייטלעכקייט. די גאַנצקייט.

פאר א פארגלייך לאָמיר נעמען די יידישע ארבעטער־באוועגונג פון אמאל אין צארישן רוסלאנד און שפּעטער אין אומאפהענגיקן פוילן. זי איז געווען צעצווייגט אויף פארשיידענע טיילן: א פאָליטישע ארגא־ניזאציע, טרייד־יוניאָנס, קולטור־ליגע, שול־נעץ, יוגנט־אָרגאַני־זאציע, קאָאָפּעראטיוועס פארבאנד א.א.וו. אָבער ביי אלע צווייגן איז געווען דאָס שטארקע געפיל און דער באוואוסטזיין, אַז די באוונדערע צווייגן זיינען טאָקע נישט מער ווי צווייגן פון איין בוים. יעדער צווייג האָט בלויז א באוונדערע אויפגאבע, וואָס דארף דינען דעם זעלבן הויפט־צוועק: אויפהויבן מאטעריעל און פאָליטיש, גייסטיק און מארא־ליש דעם ארבעטס־מענטש. אלע זיינען באוונדערע באטאליאָנען פון איין קאמף־ארמיי. און קיין שום אָפּטיילונג טאָר נישט טאָן עפעס אווינס, וואָס זאָל זיין א שטער פאר א צווייטער. דער כלל „איינער פאר אלע און אלע פאר איינעם" איז נישט געווען קיין פוסטע פראזע. אלע זיינען געווען אידעאַליסטיש פארבונדן. און אזוי איז אויסגעשמידט געוואָרן א קלאס, א יידישער ארבעטער־קלאס. און אזוי איז געשאפן געוואָרן א ווילן, א מעכטיקער ווילן פון יידישן ארבעטער־קלאס. און אזוי האָט מען ארויסגערוקט פארלאנגען און פאדערונגען, געשטעלט אויפגאבן אין צילן און געקעמפט פאר זיי.

דאָס, וואָס מיר האָבן געזאָגט דאָ ווערן די יידישע ארבעטער פון מזרח־אייראָפּע, קען מען זאָגן ווערן יעדער נאָרמאלער ארבעטער־בא־ווענגונג פון אַנדערע פעלקער.

אַנדערש איז געווען אין אמעריקע. פיל דראמאטישע און פיינעכע

מאַמענטן האָט געהאַט צו פאַרצייכענען די היגע יידישע אַרבעטער־באַוועגונג. אפשר דאָס פיינלעכסטע איז אַבער געווען דאָס, וואָס מ׳האָט זיך אליין געבונדן הענט און פיס, וואָס מ׳האָט זיך אליין פארשטאָפט דאָס מויל, וואָס מ׳האָט זיך אליין געמאַכט בלינד און טויב און אליין ביי זיך צוגערויבט די מעגלעכקייטן, וואָס די געשיכטע האָט געגעבן די יידישע ארבעטער. געוויס זיינען געווען אויסערלעכע שונאים, וואָס האָבן כסדר געריבט די מעגלעכקייטן, די צרה איז אַבער, וואָס מ׳האָט מיט אייגענע הענט צוגעהאָלפן אין אָט די רויבעריין.

דער ערשטער דור יידישע סאָציאליסטן האָט געזען זיין אייפגאבע בלויז אין פּראָפּאַגאַנדירן צווישן יידן אויף דער יידישער שפּראַך אַן אלגעמיינעם, אבסטראַקטן און קאָסמאָפּאָליטישן סאָציאַליזם. זיי זיינען געווען אסימילאַטאָרן און געטריבן פון זיך יעדן געדאַנק וועגן ארבעטן פאר דער אויפלעבונג פון דער יידישער נאַציאָנאַלער קולטור. וועגן ארגאניזירן די יידישע פּאָלקס־מאסן זיי זאָלן ווערן א פּאָליטישער קלאַסן־כוח אין יידישן און אלגעמיינעם לעבן, זיי האָבן די כוחות פון די יידישע ארבעטער נישט פאראיניקט, נאָר צעשפּליטערט, צעשטויבט. דאָס האָט מעגלעך געמאַכט א הפקרות און א דעמאָראַליזאַציע. יעדער האָט געזען נאָר זיין ווינקעלע, זיינע ד׳ אמות.

אינטערעסאַנט, אז אין קאָמף פאר שאָפן נאַציאָנאלע שפּראַך־פעדעראַציעס אין די ראָמען פון דער סאָציאליסטישער פּארטיי (ס.פ.) האָבן די יידישע סאָציאַליסטן דעם קלענסטן חלק. נאָך מער: פיל איינ־פלוסרייכע יידישע סאָציאַליסטישע טוער האָבן עס גאָר באַקעמפט.

ביי אזא מצב קיין געזונטע און נאָרמאַלע יידישע ארבעטער־באַוועגונג אין אמעריקע נישט געקענט זיך אנטוויקלען. עס האָט געפעלט דער עלעמענטארסטער יסוד: די איניקייט פון אלע צווייגן. און ס׳איז נישט געווען קיין געמיינזאם פּראָגראם און קיין קלאָרער ווילן.

אין די ערשטע יאָרן פון הייַנטיקן יאָרהונדערט, ווען ס׳איז פאָרגע־קומען די וואונדערלעכע דערוואכונג פון יידישן ארבעטער־פאָלק אין די לענדער פון מזרח־אייראָפּע, איז דאָ פאקטיש געווען א וויסטער מדבר. די צאָל יידישע ארבעטער איז פון יאָר צו יאָר געשטיגן, אָבער אין

דער סאָציאַליסטישער און טרייד־יוניאָן־באַוועגונג אויף דער יידישער גאַס איז געווען חושך. די אַמעריקאַנער סאָציאַליסטישע פּאַרטיי איז זיך פּרעכטיק פאַנאַנדערגעוואַקסן, אָבער ביי יידן איז געווען שטיל ווי אויף אַ בית־עולם. פּיל־פיל ערגער ווי מיט יאָרן צוריק. נישט קיין פּאַראַיס־גאַנג, נאָר אַ צוריקגאַנג. קוים מיט צרות האָט מען שפּעטער, קעגן ווי־דערשטאַנד פון אַ סך אינפלוסרייכע יידישע סאָציאַליסטישע טוער, געשאַפן אַ יידישע אַגיטאַציאָנס־ביורא, וואָס האָט געפירט אַ גאַנץ נעבעכדיק לעבן. אַ צענדליק יאָר האָט געמוזט אַווענק, דאָס פּריכטבאַרע ערשטע צענדליק יאָר פון הינטיקן יאָרהונדערט, אַז דאָס איז פון גלייכגילטיקייט און הילפלאָזיקייט זאָל געבראָכן ווערן.

די יידישע אַרבעטער פון די נאָדל־פאַכן און פון אַנדערע פאַכן, אויסגעוויגן ביזן ביין דורך זייערע באַלעבאָטים, דערנידעריקטע אין באַליידיקטע, האָבן רעוואָלטירט. אַ כוואָליע פון גרויסע מאַסן־סטרייקן האָט אַ פלייץ געטאָן. דעמאָלט איז געלייגט געוואָרן דער פעסטער פונדאַמענט פון די טרייד־יוניאָנס, וואָס פלעגן פריער אזוי אָפט אויפקומען און אונטערגיין ביי יידישע אַרבעטער — דעמאָלט האָבן אויך די יידישע סאָציאַליסטן געשאָפן אַ יידישע סאָציאַליסטישע פּעדעראַציע, ווי אַז אָפּטיילונג פון דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. ס׳איז גרויס געוואָרן דער ארבעטער־רינג און ס׳האָט זיך פאַנאַנדערגעוואַקסן אַ יידישע סאָציאַליס־טישע פּרעסע. ביי אַלע חסרונות, וואָס מ׳קען אין די אַלע געביטן אויסגע־פינען אין ביי אַלע טענות, וואָס מ׳קען האָבן, זיינען דאָס אַלץ געווען גרויסע דערגרייכונגען. דאָס האָט געהאָלפן די יידישע אַרבעטער אויס־בעסערן און פאַרשענערן זייער לעבן. עס זיינען אויך געמאַכט געוואָרן פּרואוון צו לאָזן הערן די קאָלעקטיוו שטים פון די יידישע אַרבעטער אין פאַר־שיידענע וויכטיקע פראַגן אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און אויך שפּעטער.

א דאַנק דעם ארבעטער־רינג און די יידישע אָפּטיילונגען פון דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי איז אין אַ ריי שטעט און שטעטלעך פון דער גרויסער אַמעריקע אַרײַנגעפירט געוואָרן וועלטלעך־יידיש לעבן. וויל פריער האָט מען דאָרט געוואוסט נאָר פון צווויי יידישע פאַרמען:

דעם נוסח פון די אסימילירטע רעפארם יאהודים און דעם נוסח פון אלט־פרענקישער יידישקייט, אביסל צוגעפארבט אמעריקאניש. ס׳איז צוגעקומען א דריטער נוסח, נישט רעליגיעז, אבער דאך יידיש אזוי גוט ווי אלמענטשלעך. נאך לאנגע אמפערנישן און וואקלענישן איז געשאפן געווארן א נעץ פון יידישע צוגאב־שולן. עס זיינען געבויט געווארן לייבאר־לייסעאומס — צענטרען פאר געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. עס זיינען אויפגעבויט געווארן ביבליאטעקן, מ׳האט געגרינדעט כארן און דראמאטישע סעקציעס. די יידישע סאציאליסטישע ארגאניזאציעס האבן זיך באמיט אוועקצוהאלטן די ארבעטער פון די קאפיטאליסטישע פאליטישע ענס און א לאנגע צייט געקעמפט פאר אייגענע פארשטייער אין די אינסטיטוציעס פון שטאט, שטאט און מלוכה.

עס האט אויסגעזען, אז די יידישע ארבעטער שטעלן זיך אויף די פיס. זיי גייען בארג־ארויף. צווישן די פארשיידענע צווייגן פון דער בונד־ווענונג קומט פאר א דערנענטערונג, עס שאפט זיך א מין פארבינדונג, הגם א גאנץ לויזע. מעגלעך, אז ווען עס וואלט וויטער געגאנגען אין דער זעלבער ריכטונג, וואלטן פיל חסרונות און צרות באזייטיקט געווארן און די יידישע ארבעטער־באוועגונג וואלט געווארן דער גרויסער כוח, וואס זי דארף זיין. געשען איז אבער אנדערש.

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די היגע באוועגונג אטאקירט געווארן פון צוויי שטרעמונגען. זייערע נעמען זיינען: קאמוניזם און ציוניזם. אויך אין מורח־אייראפע זיינען אזעלכע אטאקעס געווען. אבער דארטן איז געווען א קאנסאלידירטע יידישע ארבעטער־באוועגונג מיט אן אויסגעשפראכענער יידיש־סאציאליסטישער אידאאלאגיע. די אטאקעס האבן געקענט גורם זיין דעם אדער יענעם שאדן. אבער די באוועגונג האט זיך געקענט שלאגן און אפשלאגן די אנגריפן. און זי איז געבליבן וויטער גאנץ, גרויס און שטארק. אנדערש דא. די לויזקייט און די דיסציפלינלאזיקייט, די צעשוואומענע אידאאלאגיע און דאס פעלן פון א טיפער טריישאפט האבן די היגע יידישע ארבעטער־באוועגונג געמאכט פאר לייכטע קרבנות פון ביידע שטרעמונגען — דעם באלשעוויסטישן קאמוניזם און דעם נאציאנאליסטישן ציוניזם.

ביידע האבן פארכאפט באדייטנדיקע טיילן פון דער יידישער גאס

אוך ביידע האָבן אויך באהערשט געוויסע טיילן פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג. ס׳איז נישט די שטארקייט פון זיגער וואָס ער זיגט, נאָר די שוואכקייט פון דעם באַזיגטן וואָס ער וועדט באזיגט.

אויך דער קאָמוניזם און ציוניזם האָבן געקענט טריומפירן אין די רייען פון די יידישע ארבעטער און בכלל ביי יידישע פּאָלקס־מענטשן אין אמעריקע בלויז צוליב דעם, וואָס די לעצטע זיינען נישט געווען אידעאָלאָגיש באוואָפנט און אָרגאַניזאציאָנעל פארפאנצערט קעגן אן אטאקע פון דרויסן.

שוין די פיאָנערן האָבן אַריינגעהאָמערט אין די מוחות פון די יידישע ארבעטער, אז זייער שפראך און קולטור זיינען גאָרנישט און אז זייער פאָלק איז גאָרנישט. און אז מ׳האָט ניט קיין קולטור און פאָלק, איז מען אליין אויך גאָרנישט, דאָרף מען גאָרנישט. קיין חשיבות פאר זיך און פאַר אן אייגענער באַוועגונג קען דאָס נישט שאפן. מיר ווייסן גאַנץ גוט ווי אזוי יידישע אַרבעטער האָבן געקוקט אפילו אויף די אָרגאַניזאַציעס, צו וועלכע זיי האָבן געהערט, געצאָלט שטייער און אויך געפאָלגט זייערע באָפעלן. נישט געווען דער הייליקער ציטער, די וואַרעמע באַציאונג און פאטריאָטיזם, וואָס עס האָבן פארמאָגט די יידישע ארבעטער צו זייערע אָרגאַניזאציעס אין דער אלטער היים. אזוי זיינען דאָ געשטאַנען די יידישע ארבעטער אָן דעם געפיל, אז זיי זיינען א טייל פון א גאַנצן כלל, פעדעם פון א גאַנצן געווען. זיי האָבן נישט פארמאָגט קיין צענטראָלן אידעאל, וואָס זאָל פאר זיי שיינען אין טאָג־טעגלעכן גראָען לעבן, זיי האָבן נישט געהאט קיין געפיל פון אייגענער חשיבות.

איז געקומען דער קאָמוניזם און האָט א בלענד געטאָן מיט אן אלוועלטלעכער אויסלייזנדער אידייע. ער האָט צוגעזאָגט באפרייאונג פון קאפיטאליסטישן יאָך, ארבעטער־מאכט, אויפבוי פון א קלאסנלאָזער גליקלעכער געזעלשאפט. אליין איז מען נישט געווען צוגעגרייט אידעאָלאָגיש צו א ישוב־הדעת, און מ׳האָט געמיינט, אז מ׳האָט גאָרנישט וואָס אָנצואוועזרן און דער סוף איז געווען, אז יידישע ארבעטער, אינטעליגענטן און אויך יידן פון אנדערע שיכטן האָבן זיך געוואָרפן אין די אָרעמס פון קאָמוניזם, אים אוועקגעגעבן פיל ארבעטער־ און פאָלקס־אָרגאַניזאציעס, וואָס זיינען מיט שוויים און מאטערניש אויפגעבויט געוואָרן, מען האָט

אים אוועקגעגעבן די קינדער און די אייגענע נשמה. ווער האָט נישט געטאנצט אויף דער קאָמוניסטישער חתונה? אפילו נאציאָנאלע שרייבער און ראבאיס מיט גאנץ פראָמינענטע נעמען. מ׳האָט נישט געוואלט זען די גרויסע תפיסה. אין וועלכע א זעקסטל פון דער וועלט איז פאר־ וואנדלט געוואָרן, מ׳האָט נישט געוואלט וויסן און רעאגירן אויף דער צעשטערונג־ארבעט. וואָס די קאָמוניסטישע באוועגונג האָט אומעטום געפירט. פון זעלבסטשטענדיקן טראכטן האָט מען זיך אָפגעזאָגט. די שרייענדע מאסן־מאָרדן פון סאָציאליסטישע און קאָמוניסטישע טוער האָט מען איגנאָרירט. די אייגענע מאָראל האָט מען געברענגט און פאר־ ברענט אויפן קאָמוניסטישן מזבח.

כדי מיט דערפאָלג קעגנצוווירקן דעם קאָמוניסטישן אָנגריף, האָט מען געמוזט אליין פארמאָגן א שטארקע סאָציאליסטישע באוועגונג און אן אויסגעשפראָכענעם קאָמף־גייסט. מיט נעגאציע אליין קען מען קיין שטארקן שונא נישט באקעמפן, מען מוז אליין פארמאָגן א קראפט, וואָס זאָל צו זיך צוציען. און אויב די קאָמוניסטישע באוועגונג צווישן אמערי־ קאנער יידן איז די לעצטע פאָר יאָר שוואכער געוואָרן, איז עס, ליידער, נישט דער פארדינסט פון דער סאָציאליסטישער באוועגונג.

צוליב ענלעכע טעמים האָט מען אויך נישט געקענט זיך אנטקעגנ־ שטעלן דעם ציוניזם. די יידישע סאָציאליסטן פון אמעריקע האָבן נישט דערלאָזט, אז די יידישע ארבעטער־באוועגונג זאָל האָבן אויך א נאציאָנאל־ פראָגראם. די פראבלעמען פון יידישן לעבן זיינען וויניק באלויכטן ג־ וואָרן. מ׳איז געווען אָדער אקטיוו־אסימילאטאָריש, אָדער מהיכא־תיתהדיק. און ס׳איז שוין לאנג באוואוסט, אז אסימילאציע און מלוכהשער נאציאָנאליזם זיינען צוויי זייטן פון דער זעלבער מטבע. וויל יעדער אסימילאטאָר איז אין תוך א מלוכה־פאטריאָט. ער ברענגט א קרבן דאָס פאָלק פאר דער מלוכה. נישט די מלוכה איז פארן פאָלק, נאָר דאָס פאָלק האָט עקזיסטענץ בארעכטיקונג מחמת דער מלוכה. א יידישער אסימילאטאָר קען לייכט ווערן א רוס, א פאָלאָק, א דייטש, א פראנצויז, א יענקי — אָפהענגיק פון אָרט וואו ער באָזעצט זיך. די מיליאָנען פון זיין פאָלק און זייערע געדאנקען, געפילן, מנהגים, טרוימען — זייער גאנצע קולטור — האָבן

פאר אים א קנאפן וועלט. מיט זייער נאציאנאלער קולטור זיינען זיי אין זיינע אויגן מינדערווערטיק. א חשיבות האָט בלויז די שפראך און קולטור כּון מלוכהשן פאָלק, א שטאנדפונקט וואָס די סאָציאליסטישע וועלט־אָנשויאונג האָט שוין לאָנג פארוואָרפן. אויב יידן באקומען אָבער אן אייגענע מלוכה, דאָן וועלן זיי אין די אויגן פון אסימילאטאָר אויך יחסנים. ככל הגויים.

און אזוי ווי די יידישע ארבעטער־באוועגונג אין אַמעריקע האָט קיין אייגענע אויסגעארבעטע און דורכגעטראַכטע יידיש־סאָציאליסטישע וועלט־אנשויאונג נישט געהאט און פול מיט אסימילאטאָרישע אידייען איז זי געווען, האָט געקענט געשען, אז זי זאָל אזוי לייכט געפאנגען ווערן פון ציוניזם. קיין שום אויסטערלישעס איז אייגנטלעך נישט פאָרגעקומען. די אסימילאציע האָט זיך איבערגעדרייט אויף דער צווייטער זייט.

אויך מיטן רוזוועלטיזם האָט מען זיך ניט געקענט קיין עצה געבן פאָליטיש און אידעאָלאָגיש. ביסלעכווייז האָט מען פאר אים קאפיטולירט בעת די אייגענע סאָציאליסטישע באוועגונג איז איבערגעלאָזט געווארן אויף הפקר. מ'האָט זיך געשפאָלטן, געלאָזט וועגעטירן און פאלן.

און אזוי איז מען געקומען צו אזא מצב: עטלעכע הונדערט טויזנט יידישע ארבעטס־מענטשן זיינען פאראייניקט אין די יוניאָנס, אין ארבעטער־רינג און א ריי אנדערע ארבעטער־ און פאָלקס־ארגאניזאציעס. אָבער זאָל מען קיין טעות נישט מאכן. דאָס איז נישט קיין איינהייטלעכע, צונויפגעשפילטע און דיסציפלינירטע באוועגונג. דאָס זיינען בלויז טיילן פון איר. עס זיינען גלידער, ס'איז אָבער נישטאָ קיין גאנצער קערפער. און אודאי איז נישטאָ קיין נשמה. א נשמה, וואָס זאָל לייכטן און דערהויבן, וואַרעמען און פירן.

און דאָס איז אויך אייגע פון די וויכטיקסטע סיבות פאַרוואָס די יידישע יוגנט, וואָס איז אין מזרח־אייראָפע שטענדיק געווען דער רעזערוואָאַר פלאָם פון דער באוועגונג, שטייט דאָ פון דערווייטנס. יוגנט גייט נישט אהין, וואו זי פילט נישט קיין נשמה, וואו זי זעט נישט קיין הויכע אידעאלן.

כ׳פרעג זיך אליין: צו וואָס שרייב איך דאָס אלץ? ס׳איז דאָך פאר א יובילייי־בוך. און כ׳ענטפער זיך: א יובילי מיינט נישט בלויז „גוט יום־טוב ביטן". ס׳מיינט אויך מאכן א חשבון־הנפש. און א חשבון־הנפש דארף מען מאכן אפילו, ווען דער סך־הכל איז א ביטערער.

מעגן שווארץ־זעער מיינען, אז אלץ איז שוין פארלוירן, זיי זייענען נישט גערעכט. די יידישע ארבעטער־באוועגונג אין אמעריקע האָט אין איר לאנגער געשיכטע באוויזן, אז זי קען גובר זיין שווערע קריזיסן און פארהיילן טיפע וואונדן. און זי פארמאָגט נאָך ביים היינטיקן טאָג א סך גרויסע און שטארקע טיילן, וואָס זיינען א גוטער מאטעריאל אויף אויפ־צובויען א לעבעדיקע באוועגונג. א באוועגונג, וואָס זאָל נישט זאָרגען בלויז פארן טעגלעכן ברויט, פארן געזונט און וואוילשטאנד פון די מיט־גלידער, ווי וויכטיק דאָס זאָל נישט זיין, נאָר אויך קעמפן עקשנותדיק און ציל־באוואוסט און געאייניקט פאר העכערע צילן און אידעאלן. נישט פאר פרעמדע צילן און אידעאלן, נאָר פאר אייגענע. די יידישע ארבעטער אין פאלקס־מענטשן זאלן קעמפן דערפאר אלס סאָציאליסטן, יידן און אמערי־קאנער בירגער, קעמפן פאר א פרייער דעמאָקראטישער וועלט אָן אונטער־דריקונג און דיסקרימינאציעס, פאר א יידישער קולטורעלער אויפלעבונג און פאר א פרייען סאציאליסטישן סדר. דאָס זיינען אויפגאבן, ארום וועלכע די יידישע ארבעטער־באוועגונג פון אמעריקע—די פאליטישע, די טרייד־יוניאָניסטישע און די קולטורעלע — וואָלט געקענט בריט פאנאנ־דערוויקלען אירע פענער. זי וואָלט איר נשמה צוריק געפינען.

צי וועט זי דאָס טאן? — מיר דארפן דאָס וועלן.

צי איז עס נישט צו שפעט?

נאָך מיט 4—5 צענדליק יאָר צוריק איז דאָ געווען פארשפרייט א מיינונג, אז די געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג איז אמעריקע איז פארענדיקט. דער דעמאָלדיקער טרויעריקער מצב האָט א סך געברענגט צו אזא מיינונג, כפרט די, וועלכע האָבן געלעכצט צו זאגן נאָך איר רבנן־קדיש. אבער גראָד ווען די יידישע ארבעטער־באוע־גונג איז געווען אין א טיפער ירידה, האָט זי זיך געגעבן א שטארקן הויב אויף

און מיט קראפט אנגעהויבן מארשירן פארויס. אויך איצט קען עפעס ענלעכעס געשען.

ביים היינטיקן טאג זיינען פארן הונדערטער טויזנטער יידישע ארבעטער אין אמעריקע. אזוי וועט אייך זיין מארגן און איבערמארגן. מיר טארן נישט פארגעסן, אז בערך א העלפט פון יידישן פאלק געפינט זיך אויף דעם אמעריקאנער קאנטינענט. אין ס'איז אזיממעגלעך, אז די גרויסע יידישע באפעלקערונג זאל באשטיין בלויז פון גבירים־אדירים און אפילו פון גראסערי־לייט מיט פראפעשאנעלס אלס צוגאב. עס וועט שטענדיק זיין א היבשער פראצענט שאפ־ארבעטער, אפיס־אנגעשטעלטע און אנדערע לוין־נעמער פאר ארבעט. און זיי וועלן האבן א באדערפעניש צו זיין באזונדער ארגאניזירט. און נאר לאנגע בלאנדזשענישן קענען זיי אויך רייף ווערן צו שפילן א וויכטיקע געזעלשאפטלעכע ראל אין אונזער לעבן.

כדי דאס זאל ווערן א רעאליטעט, מוזן קודם־כל די צווייגן, וואס בילדן היינט די אידעאלאגיש צעשווימענע און אפגעשוואכטע באווענגונג, זיך באנייגן, אונזער ליד און פאראל דארף זיין: זאג נישט קיינמאל, אז עס איז שוין צו שפעט... זאג נישט קיינמאל, אז מיר זיינען די לעצטע אויפן וועג...

א. שמוים

די קאָאָפּעראַטיוו באַוועגונג ביי יידן אין פוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות*)

וועלכע לאנדסמאנשאפט, ברענטש אדער אנדערע יידישע ארגאני־זאציע אין אמעריקע, האָט עס נישט געהערט וועגן „א פאלקס־באנק" וואס געפינט זיך אין זייער שטעטל אין דער אלטער היים — אין פוילן, וועגן א ליי־און־שפאר־קאסע, א גמילת־חסד קאסע אדער אן אנדער קאָאָפּע־ראטיוו, וואס וועלט אין זייער שטעטל אדער שטאָט אָנגעפירט דורך פערזאָנען וואס זיינען זיי גוט באקאנט, אפט דורך זייערע גאָר נאָענטע אדער גאָר דורך קרובים. יעדע לאנדסמאנשאפט האָט געוואוסט, און זיך אינטערעסירט מיטן קאָאָפּעראַטיוו, מיט דער פאלקס־באנק פון איר שטעטל — אָבער אן אלגעמיינער בליק — וואָס באדייטן די דאָזיקע קאָאָפּע־ראטיוון פאר דער ווירטשאפט פון דער גאַנצער יידישער באפעלקערונג אין פוילן; וועלכע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג זיינען אין לויף פון יאָרן געווען אָנגעווויזן אויף דער הילף, כמעט אויסשליסלעך פון די דאָזיקע פאלקס־בענק, וואָס פאר א ראָל האָבן די דאָזיקע קאָאָפּע־ראטיוון בענק געשפילט אין אלגעמיינעם יידישן לעבן — דאָס איז נישט דערשינען, אין פוילן גופא פלעגט יעדעס יאָר דערשיינען א יאָר־בוך מיט ציפערן, באלאנסן און פארגלייך־טאבעלן. אָבער די דאָזיקע יאָר־ביכער, געדרוקט אין א קליינער צאָל עקזעמפלאָרן, זיינען ארויסגעגעבן געווארן נאָר פאר מענטשן וואָס אינטערעסירן זיך ספעציעל מיט די

*) חבר א. שמוים איז געווען אָן אקטיוער טוער, בויער און גרינדער פון דער קאָאָפּעראַטיוער באוועגונג ביי יידן אין פוילן. אין דעם דאָזיקן ארטיקל דערציילט ער ווי אזוי עס איז אנטשטאנען און זיך אנט־וויקלט די יידישע קאָאָפּעראַטיוו בענק אין פוילן, וואָס האָבן געשפילט א גרויסע ראָל אין דעם גאנצן יידישן עקאָנאָמישן לעבן אין פוילן.—רעד.

פּראָבלעמען פון עקאָנאָמישן לעבן פון די יידן אין פוילן — צום בריטן עולם זיינען די אלע ציפערן, דיאגראַמען און טאַבעלן נישט דערגאַנגען, און במילא געבליבן אַ געהיימעניש — שוין אַפּגערעדט וועגן די אַרגאַניזאַציעס דאָ אין אַמעריקע.

זאל זיך דער לייענער נישט שרעקן; איך האָב נישט בדעה צו דערלאַנגען די מיטגלידער פון דעם ברענטש און די אלע וואָס וועלן לייענען די אויסגאַבע — אַ פּאַרציע ציפערן, און דערצו נאָך ציפערן פון דער פּאַרגאַנגענהייט. עס וועט איצט פּראַיעקטירט א ספּעציעלע אויסגאַבע וועגן דער יידישער קאַאָפּעראַציע אין גאַנץ איראָפּע, און אויב דער פּלאַן וועט פּאַרווירקלעכט ווערן, וועט דאָרט זיין דאָס פּלאַץ פאַר די ציפערן און דיאַגראַמעס. דאָ וויל איך פּרואוון, אין א ריין דערציילערישער פּאַרם אויפשטעלן אַ פּאַר זיילן פאַר דעם מאַנומענט פון דער יידישער קאַאָפּעראַטיווער באַוועגונג אין פּוילן; דערציילן ווי אַזוי זי איז אַנטשטאַנען, וואָס זיי זיינען געווען און וואַנען זיינען געקומען אירע מיטלען, וועמען איז די באַוועגונג נוציק געווען, די עטאַפּן פון איר אַנטוויקלונג, און די לעצטע טעג פאַר איר אונטערגאַנג. און אויב איך וועל דאָ און דאָרט אַנרופן א ציפער — וועט דאָס זיין נאָר אַ קיילעכדיקע ציפער, פון אומגעפער — און אלץ וואָס איך וועל זאָגן איז פון דעם וואָס איך געדענק אַליין — אַלס אַן אַקטיוויסט מיטאַרבעטער און מיטבויער פון דער באַוועגונג פון ערשטן טאָג פון איר אַנטשטיין ביז זיבן טעג נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

*
**

עס איז געווען קורץ נאָכן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה; שטעט און שטעטלעך פון פוילן זיינען נאָך געלעגן אין חורבות; בערג מיט ציגל, גלאָז און בראָכווארג האָבן פאַרלייגט די גאַסן פון שטעט וואָס זיינען געבראַנט געוואָרן דורך די דייטשן; דאָס לעבן האָט זיך נאָר־וואָס אַנגעהויבן אַריינפאַסן אין נייע פאַרמען פון פוילנס אומאַפּהענגיקייט. די אויבוי־אַפּטיילונג פונם אַמעריקאַנער דזשאָינט דיסטריביושן קאָמיטע — האָט געאַרבעט אויף פּלענער — ווי אַזוי צו העלפן דעם יידישן אַרעמען

באלמעלאכע אין קליין־הענדלער צו פארנעמען אן אָרט אינם נייעם עקאָ־נאָמישן אָרגאניזם פון דער נייער מלוכה — פוילן. נאָך א רייַ בארא־טונגען איז צווישן אנדערע זאכן באשלאָסן געוואָרן — אויפצובייַען א נעץ קאָאָפעראַטיוון און קודם־כל קרעדיט־קאָאָפעראַטיוון — אָדער, ווי מ׳האָט זיי שפעטער גערופן „פאָלקס־בענק״ וועלכע זאָלן פינאַנסירן דעם קליינעם און מיטעלן באלמעלאָכע און סוחר, און אויב מעגלעך אויך פרא־דוציר־קאָאָפעראַטיוון; אָרגאַניזירן פאָלקס־בענק וועלכע זאָלן ווערן דער קרעדיט־רעזערוואָר פאַר די עלעמענטן וועלכע זיינען פון פאַראויס אויסגעשלאָסן פון דער הילף פון דער מלוכה (מלוכה און קאָמונאלע קא־סעס), וועלכע האָבן נישט קיין געוגנדע גאַראַנטיעס פאַר די פריוואָטע בענק און קענען נישט צאָלן קיין ליכווע צינזן פאַר פריוואָטן קרעדיט.

*
**

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אונטער דער רוסישער אָקופאַציע — אין אזוי גערופענעם רוסישן פוילן — עקזיסטירט צוויי־ערליי קרעדיט־קאָסעס: פאַר דער אָרעמער באפעלקערונג האָבן עקזיס־טירט אזוי גערופענע „ליי־און־שפאָר־קאָסעס״ וועמעס קרעדיט־טעטיקייט איז געווען באגרענעצט לויטן געזעץ צו — 300 רובל און אין גרעסערע שטעט צו — 600 רובל, און וועלכע האָבן נישט געהאָט קיין רעכט צו מאכן קיין שום אנדערע באנק־טראנזאקציעס. אין גרעסערע שטעט האָבן אויך עקזיסטירט אזוי גערופענע „קעגנזייטיק קרעדיט־געזעלשאַפטן״ — וועמענס טעטיקייט איז געווען געגליכן צו געווייַנלעכע דיסקאָנט־בענק און וועמעס קרעדיטן זיינען הויפטזעכלעך באשטאנען טאקע אין דיס־קאָנטא קרעדיטן. זעלבסטפארשטענדלעך האָבן פון די דאָזיקע קעגנזייטיקע קרעדיט־געזעלשאַפטן געגאָסן מענטשן מער־ווייניק פארמעגלעכע, וואָס האָבן שוין געפירט אייגענע וואַרשטאָטן, פאבריקן אָדער אנדערע גע־שעפטן און האָבן זיך געגויטיקט נאָר אין א ביליקן באנק־קרעדיט. סיי די ערשטע סיי די צווייטע זיינען אין צאָל געווען זייער קליין און האָבן געקענט געגרינדעט ווערן נאָר מיט דער דערלויבעניש פון צארישן גו־בערנאטאָר. און באקומען א דערלויבעניש פון א גובערנאטאָר איז געווען

נישט פון די לייכטע זאכן. פונדעסטוועגן האָבן אין צענדליקער שטעט אין פוילן פּאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה עקזיסטירט סיי ליי און שפּאָר־קאַסעס, סיי קעגנזייטיקע קרעדיט־געזעלשאַפטן.

אין דער עסטרייכישער אָקופּאַציע — מזרח און מערב גאַליציע — האָבן אין יענער צייט עקזיסטירט נאָר אַזוי גערופענע „בּאַראָן הירש" קאַסעס — וועמענס טעטיקייט איז געווען ענלעך פון די ליי־און־שפּאָר־קאַסעס אין רוסישן פוילן, אָבער וועלכע זיינען געווען אויסגעהאלטן כמעט אויסשליסלעך, פון די פּאָנדן פון בּאַראָן הירש, אָדער י.ק.א., ווי מ׳האָט זיי גערופן פּאַרקירצט.

אין דער געווען דייטשער אָקופּאַציע — פויזנער געגנט — זיינען קיין שום יידישע עקאָנאָמישע זעלבסטהילף אָרגאַניזאַציעס נישט געווען.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט די אַלע אינסטיטוציעס פולשטענדיק פּאַרניכטעט. אין שטעט וואָס זיינען נישט אַוועק מיטן פייער זיינען פּאַרבליבן די ביכער, דאָקומענטן און אַפילו די התחייבותן (וועקסלען) פון די בעלי־חובות — אָבער די בעלי־חובות אַליין זיינען פּאַרשוואונדן, און אויב זיי האָבן זיך שפּעטער אָפּגעזוכט — זיינען זיי סיי ווי נישט געווען בכוח צו באַצאָלן זייערע פּאַרמלחמהדיקע חובות. פּאַרקערט — זיי האָבן זיך גאָר געניטיקט אין נייער הילף אויף אינצושטעלן זייערע פּרנסות.

*
**

אין אַזאַ צושטאַנד האָב איך געטראָפן די ליי־און־שפּאָר־קאַסעס און קעגנזייטיקע קרעדיט־געזעלשאַפטן אין ראָווגע, לוצק, קאָוועל, דובנאָ און אַנדערע שטעט אין וואָלין אויף מיין ערשטער נאָך־מלחמהדיקער רייזע איבער פוילן; אין פּלאָצק, קוטנע, וולאָצלאָווק, קאָלאָ, קאנין, טורעק און קאָליש אין מיין צווייטער רייזע; אין פּעטריקאָוו, טשענסטאָכאָוו, ראָדאָמסק, קיעלץ און אַנדערע אין מיין דריטער רייזע — און אַוועלכע באָריכטן האָב איך אויסגעהערט פון אַלע אַנדערע פערזאָנען וואָס האָבן זיך פּאַראינטערעסירט מיטן אויפבוי פון עקאָנאָמישן לעבן פון דער יידישער אַרעמקייט אין פוילן, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין אַ פּיל ער־

גערן צושטאנד האבן זיך געפונען די קאסעס אין קליין־פוילן; אויך דער גאנצער ליניע פון קראקע ביז לעמבערג איז כמעט נישט מעגלעך געווען צו געפינען די דאקומענטן פון די פארמלחמהדיקע קאסעס. די לאקאלן זיינען פארנומען געווארן דורך אנדערע מענטשן אדער אינסטיטוציעס, די ביכער און דאקומענטן פארברענט אדער סתם ארויסגעווארפן. אומעטום האט מען געמוזט אנהויבן פונדאסניי — מיט נייע מענטשן, נייע סיסטעמען און ס׳פארשטייט זיך — מיט נייע קאפיטאלן. די שווערסטע אויפגאבע איז אבער געווען — אויסגעפינען די פאסיקע מענטשן, וועמען מ׳זאל קענען אנפארטרויען סיי דאס געלט, סיי די אידעע — פון אויפריכטיקן ווילן צו העלפן די וואס נויטיקן זיך אין דער הילף. אין גאליציע האט די „יקא״ איבערגעלאזט א טראדיציע — מיט די קאסעס האבן אומעטום אנגעפירט אדוואקאטן, דאקטוירים. זעלטן ווען איז אין א פארוואלטונג געווען א סוחר אדער גאר א האנטווערקער. דא איז דעריבער די אויפגאבע אין אנהויב געווען לייכטער: א פאר בארטונגען מיט עטלעכע אדוואקאטן־דאקטוירים פון דער שטאט — און ס׳איז צוניפגעשטעלט געווארן א צייטווייליקע פארוואלטונג פון א צוקונפטיקער פאלקס־באנק. אין ווארשע און אין קאנגרעס־פוילן האבן די קאאפעראציע־שליחים א ביסל ארויסגעהאלפן די דעמאלט אקארשט געגרינדעטע פאראיינען פון האנטווערקער, סוחרים, קליין־העגדלער. — און דארט וואו מ׳האט זיי געקענט געפינען — די טוער פון די פארמלחמהדיקע קאסעס.

*
**

דער „דזשאינט״ האט באשטימט א געוונדיקע סומע געלט צו פינאנסירן די נייע קאאפעראטיוון אינסטיטוציעס, און נאך א געוויסע אויספארשונג פון די מאטעריאלן פון די ערשטע רייזעס, איז באשלאסן געווארן צו ארגאניזירן אין אלע יידישע ישובים קאאפעראטיוון פאלקס־בענק, וועמעס אויפגאבע עס זאל זיין: אונטערשטיצן די האנטווערקער, סוחרים און קליין־העגדלער מיט קרעדיטן — סיי קורץ־טערמיניקע — אין דער פארם פון דיסקאנטירן די וועקסלען פאר וועלכע די האנטווערקער און קליין־העגדלער פלעגן פארקויפן זייערע סחורות אדער אויסארבעטונגען

און לאַנג־טערמיניקע — הלוואות אויף אייגענע וועקסלען — מיט איינער אַדער צוויי „זשירעס" (גאַראַנטיעס) אויף אויסצוצאָלן אין האַלב־חודש־דיקע אַדער חודשדיקע ראַטעס. אין גרעסערע שטעט האָבן זיך די פּאָלקס־בענק אויך געקענט פּאַרנעמען מיט באַגרענעצטע אַנדערע (פּאַרמיטלונגס) באַנק אָפּעראַציעס.

*
**

אין גאַנג פון יאָרן האָבן זיך די קאָאָפּעראַטיוון בענק אין גאַנץ פוילן אַנטוויקלט, יעדע לויטן פּאַרנעם פון זייער שטעטל — למשל — די פּאָלקס־באַנק אין וולאָצלאַווע האָט געהאַט אַרום צען מאָל אַזוי פיל מיטגלידער און אומזאָץ־מיטלען ווי די פּאָלקס־באַנק אין קרושנעוויץ; און די זעלבע פּאָלקס־באַנק אין קאָליש איז אין איר פּאַרנעם געווען דריי אַדער פיר מאָל גרעסער ווי די אין וולאָצלאַווע. די אַנטוויקלונג פון א קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו איז געווען אָפּהענגיק פון א ריי פאַקטאָרן — ווי: די גרויס פון דער יידישער באָפעלקערונג; די עקאָנאָמישע באַדייטונג פון דער שטאָט; די שטאַרקייט פון אַנדערע וירטשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס פון דער יידישער באָפעלקערונג — ווי סוחרים פּאַראַיין, האַנטווערקער און קליין־העַנדלער פּאַראַיינען, און אפילו פונם קולטורעלן ניווא פון דער שטאָט. ס׳איז קיין סוד נישט אז עס זיינען געווען שטעט און אפילו געגנטן מיט א העכערער אַדער נידעריקערער קולטור — און אויך דאָס האָט געווירקט אויף דער אָנפירונג, צוטרוי און באַדייטונג פונם קאָאָפּעראַטיוו.

גאָר א באַדייטנד אָרט אינם וירטשאַפטלעכן לעבן פונם מיטלשטאַנד האָבן פּאַרנומען די אזוי גערופענע „קעגנזייטיקע קרעדיט געזעלשאַפטן", וועלכע האָבן זיך אין נייעם פוילן גערופן „סוחרים באנק" אַדער „דיסקאָנטאָ־באַנק". די דאָזיקע בענק זיינען דערגאַנגען צו פיל מיליאָניקע אומזאָצן און זיינען אפילו געווארן קאָנקורענטן פאר די פריוואטע אקציען בענק. איניקע פון די סוחרים־בענק — ווי אין לאָדזש — די דיסקאָנטאָ־באַנק מיט איר אייגן הויז אויף טראוגוטא; די סוחרים־באנק אין טשענסטאָכאָוו מיט איר אייגן הויז אין דער צווייטער אלייע, די סוחרים־באנק אין קא־

טאוויץ, לובלין, גראדנע, ביאליסטאק און אין א ריי אנדערע שטעט — פלעגן שליסן זייערע באלאנסן מיט צווייג־דריי מיליאן זלאטע — דער גרעסטער טייל פון וועלכע איז באשטאנען פון אפשפארונגען וואס זיינען די דאזיקע בענק אנפארטרויט געווארן דורך דער באפעלקערונג.

*
**

די קאאפעראטיוון באוועגונג האט אין פוילן עקזיסטירט אויפן גרונט פון א ספעציעל, און מ׳מוז זאגן — דעמאקראטיש געזעץ. די אל־געמיינע השגחה איבער דער באוועגונג, וואס האט געגאסן פון גאר גרויסע שטייער הנחות, האט געהערט צו דעם פינאנץ־מיניסטעריום. פאר דעם צוועק האט דאס מיניסטעריום געגרינדעט א קאאפעראטיוו־ראט, וועלכער האט געהאט דאס רעכט צו קאנטראלירן די טעטיקייט פון יעדן קאאפעראטיוו, אכטונג צו געבן אז אונטער א פאלשן מאנטל פון א קאאפע־ראטיוו זאלן זיך נישט ארייגכאפן פריוואטע ספעקולאנטישע ביזנעס — כדי צו גענישן פון די גרויסע שטייער־הנחות. דער קאאפעראטיווער ראט האט אנגעשטעלט א ריי זיינע אייגענע קאנטראלערן. (אינספעקטאָרן) אבער, לויט דעם וועלבן קאאפעראטיוון געזעץ האט יעדע גרופע קאאפע־ראטיוון געהאט א רעכט צו בילדן אן אייגענעם פארבאנד און אנשטעלן זיינע אייגענע אינספעקטאָרן — אויף וועלכע דער קאאפעראטיווער ראט האט במילא אירגערגאסן זיינע רעכט פון קאנטראל. יעדע גרופע קאא־פעראטיוון, קודם־כל נאציאנאלע אדער פון א באשטימטן כאראקטער (לאנדווירטשאפטלעכע, פראדוציר, קאנסום און אז. וו.), האט טאקע אויס־געוועט דאס רעכט פונם געזעץ און געגרינדעט אייגענע פארבאנדן — מיטן צוועק אנצופירן און קאנטראלירן די באוועגונג. אירעריק צו זאגן אז אויך די יידישע קאאפעראטיוון האבן דאס דאזיקע רעכט פונם געזעץ אויסגענוצט, און עס זיינען אפילו געווען גאנצע דריי פארבאנדן פון יידישע קאאפעראטיוון.

אין די ערשטע יארן, וועו די באוועגונג איז נאר וואס געגרינדעט ge־ווארן, וועו איר מאטעריעלער כוח איז נאך נישט געווען קיין גרויסער איז כמעט שווער געווען צונויפצושטעלן א פארוואלטונג און אן אויפ־

זיכטס־ראָט פון קאָאָפּעראַטיוו. דער עולם האָט די אידעע נישט פּאַרשטאַנען, איז געווען פּאַרנומען מיט אַ־יגענע דאגות פּרנסה. האָט נישט געגלויבט אז „עס וועט עפּעס ווערן דערפון". ס׳איז אַנגעקומען מיט מי און מאַטערניש צונויפשטעלן די אָנפירנדיקע קערפּערשאפטן פון די ערשטע קאָאָפּעראַטיוון. אָבער — וואָס ס׳איז שווער געווען אין אָנהויב איז געוואָרן שוין צו לייכט שפּעטער; פון איין זייט האָט זיך אַרויסגעוויזן אז פון די קליינע און אינצלנע קאָאָפּעראַטיוון איז אויסגעוואקסן א באַוועגונג פון הונדערטער אָרגאַניזאַציעס, מיט צענטליקער טויזנטער מיטגלידער, מיט מיליאָנען אומזאַץ־קאַפּיטאַלן.

דער ספק צי „עס וועט עפּעס ארויסקומען דערפון" איז געוואָרן אויס ספק — די באַוועגונג איז געוואָרן א פאקט און א וויכטער טייל פונם יידישן לעבן. פון דער אַנדערער זייט האָבן זיך מיט דער צייט אָרגאַניזירט און צעוואַקסן אָרגאַניזאַציעס פון סוחרים, קליין־העַנדלער, האַנטווערקער; עס האָבן זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מיט דער באַוועגונג די בירגערלעכע פּאָליטישע פּאַרטייען, ווי ציוניסטן פון אלע גרופּן, אגודה, פּאָלקיסטן. אין איין שטאָט זיינען די אָרגאַניזאַציעס געווען אונטערן איינפלוס פון די ציוניסטן אין אן אַנדער — פון די פּאָלקיסטן; אין אַנדערע שטעט זיינען גאָר געווען צוויי האַנטווערקער פּאַראיינען אין אַ. ו. אָט די אלע פּאַראיינען און פּאָליטישע טוער האָבן מיטאַמאָל דערשפּירט אז עס וואַקסט א גרויסע באַוועגונג אָן זייער אקטיוון אָנטייל — און יעדער פון די אָרגאַניזאַציעס האָט זיך א וואַרף געטאָן אין קאַמף איבערצוגעמען די פירונג פון דעם פּאָלקס־באַנק אָדער אמווייניקסטנס אריינקריגן אין דער פּאַראַלטונג אזוי פיל אירע אָנהענגער ווי נאָר מעגלעך. יעדע אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונג פון אזא קאָאָפּעראַטיוו — און צו א סך פּאַרזאַמלונגען זיינען געקומען טויזנט און מער מיטגלידער — איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין א קאַמף פּאַר מאַכט איבערן קאָאָפּעראַטיוו. די קאָאָפּעראַטיוון טוער וואָס האָבן געהאַט נאָר אין אינטערעס — צו פירן די באַוועגונג אויף געזונטע ווירטשאפטלעכע יסודות — האָבן מאַנעווירירט ווי זיי האָבן געקענט, — אריינצוקריגן אין פּאַרוואַלטונגען וואָס מער אומפּאַרטייאישע אָרגאַנען מענטשן. פּאַר א ריי יאָרן האָט זיך דאָס אין א גרויסער מאָס איינגעגעבן, די אגודה, זעענדיק אז איר ווערט זיך נישט איינגעבן אין א באַדייטנדער

מאָס באהערשן די קאָאָפּעראַטיוון — און במילא נישט דעם פּאַרבאַנד פון די קאָאָפּעראַטיוון, האָט, אין א ריי שטעט געגרינדעט קאָנקורענץ קאָאָפּעראַטיוון, און גאָר אינגיכן — א דאַנק אירע ספּעציפּישע באַדינגונגען און פּריוויליגיעס ביי דעם מלוכה־אָפּאַראַט, באַקומען דאָס רעכט צו גרינדן אן אייגענעם פּאַרבאַנד פון קאָאָפּעראַטיוון. אמת, דער פּאַרבאַנד איז געווען א שוואכער, די צאָל קאָאָפּעראַטיוון איבער גאַנץ פוילן — וויניקער פון הונדערט. — אַבער פּאָרט א באַוונדערער פּאַרבאַנד — גאָר אינגיכן אויך אַנערקענט דורכן „דושאָינט" און במילא אויך סובסידירט, הגם אין זייער א באשיידענער מאָס.

אין קליינפוילן האָבן די דאָרטיקע ציוניסטן אָנגעהויבן גרינדן אייגענע קאָאָפּעראַטיוון. עס האָט זיך ארויסגעוויזן אז אין לעמבערג האָט פּאר דער ערשטער וועלט־מלחמה עקזיסטירט א פּאַרבאַנד פון יידישע קאָאָפּעראַטיוון. נאָר דער מלחמה האָט דעם פּאַרבאַנד איבערגענומען איין פּערזאָן וואָס האָט, מיטן אויטאָמאטישן רעכט וואָס דאָס קאָאָפּעראַטיוו געזעץ האָט דעם פּאַרבאַנד געגעבן — געדעקט ספּעקולאַנטישע געשעפטן פון צענטליקער פּאלשע קאָאָפּעראַטיוון. די ציוניסטן האָבן אויסגענוצט דעם דאָזיקן פּאַרבאַנד און גאָר אין גיכן אים אינגאַנצן איבערגענומען. דערמיט האָבן די ציוניסטן אין קליינפוילן באַקומען א שטיצפונקט אויף אָנצוהויבן א באַוועגונג צו גרינדן פּראָ־ציוניסטישע קאָאָפּעראַטיוון סיי אין קליינפוילן סיי אין קאָנגרעס־פוילן און אפילו אויף די קרעסן. אויף אזא אופן האָבן מיר שוין געהאַט א דריטן פּאַרבאַנד פון יידישע קאָאָפּעראַטיוון.

די שווינדלערישע און ספּעקולאַנטישע קאָאָפּעראַטיוון וואָס זיינען געווען גלייכבאַרעכטיקטע מיטגלידער פון דעם דאָזיקן פּאַרבאַנד האָבן אָבער נישט געקענט פּאַרשאַפן קיין כבוד די ציוניסטישע אָנפירער, בפרט או אין שפּיץ פון פּאַרבאַנד זיינען שוין דאָן געשטאַנען אזעלכע ציוניסטן וואָס זיינען אויך געווען דעפּוטאטן אין פּאַרלאַמענט. נאָך א ריי אונטער־האַנדלונגען און אויפקלערונגען איז דעריבער געלונגען צו באַוועגן די פירער פון דעם פּאַרבאַנד צו ליקווידירן דעם פּאַרבאַנד און די אמתע קאָאָפּעראַטיוון אַריבערטראָגן אין וואַרשעווער פּאַרבאַנד. ס׳פּאַרשטייט זיך אָז די ציוניסטן פון לעמבערגער פּאַרבאַנד האָבן באַקומען א „געהע־

ריקע" פארטרעטונג אינם אַלגעמיינעם וואַרשעווער פארבאנד וואָלט דאך שוין געווען גוט — אנשטאָט דריי — נאָר צוויי פארבאנדן. איז אָבער די מעשה געווען אנדערש:

די שווינדלערישע קאָאָפּעראַטיוון האָבן גאָר אינגיכן אויסגעפּו־ נען אַן אָנגעזעענע פערזענלעכקייט, אויך אַ יידישן דעפוטאַט פון לעמבערג, און אויך אַ ציוניסט. נאָר פון אַן אנדער מאשין — מיט גרויס אָנזען ביי דער דעמאָלטיקער סאָנאציע־רעגירונג — און די פערזאָן האָט פאָר די דאָזיקע „קאָאָפּעראַטיוון" געקראָגן א דערלויבעניש אויף א נייעם אייגענעם פארבאנד. און אַזוי האָבן מיר צום אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־ מלחמה געהאט ווידער דריי פארבאנדן פון יידישע קאָאָפּעראַטיוון אין פוילן.

*
**

וואָס האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט די דאָזיקע דריי פארבאָנדן? וועגן דעם אָקאָרשט דערמאָנטן, דריטן פארבאנד איז נישטאָ וואָס צו רעידן; ער איז נישט נאָר נישט געווען קיין טייל פון דער יידישער קאָאָפּעראַציע — נאָר איז געווען א פלעק אויף דער קאָאָפּעראַטיוועָר באוועגונג בכלל. די פאָר צענדליק קאָאָפּעראַטיוון האָבן זיך פאָרנומען מיט ליכווע און שווינדל — און זיינען מערסטנס געווען פאָרבונדן מיט דער אוקראַיניישער באָפעלקערונג — נישט מיט דער יידישער. זייערע באָלאַנסן, זייערע ציפערן — וואָס זיינען אָגב נישט פאָרעפנטלעכט געוואָרן אויף אָזא אופן ווי פון די אַנדערע צוויי פארבאָנדן — האָבן מיטן יידישן ווירטשאָפטלעכן לעבן נישט געהאט קיין שום שייכות.

דער פארבאנד פון דער אגודה האָט אַרומגענומען וויניקער ווי הונדערט קאָאָפּעראַטיוון בענק, א גרויסער טייל פון די דאָזיקע בענק זיינען אָבער אויך געווען פריוואָטע ביזנעס, נישט קיין געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס. און נאָר איניקע, ווי לאָדזש, וואַרשע, בענדין און אפשר נאָך אין עטלעכע שטעט — זיינען געווען אמתע און ערנסטע אינסטיטוציעס וואָס האָבן געהאט א ווירטשאפטלעכע באַדייטונג. מיט קיין שום אנדערע קאָאָפּעראַטיוון האָט זיך דער פארבאנד נישט אינטערעסירט. פאר די

לעצטע פאר יאר פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה זיינען אנגעגאנגען אונטערהאנדלונגען וועגן פאראייניקן די צוויי וואַרשעווער פארבאנדן אין איינעם.

דער ארגאן וואס האט רעפרעזענטירט די יידישע קאָאָפעראציע אין פוילן אלס א יידישע זעלבסטהילף באוועגונג — איז געווען דער וואַרשע־ווער פארבאנד — פון רימארסקע — ווי מ׳האט אים גערופן. דער דאָזיקער פארבאנד האט ארומגענומען ארום זעקס הונדערט קאָאָפעראטיוון — פון זיי העכער פינף הונדערט קרעדיט קאָאָפעראטיוון, א צוויי צענטליק יידישע לאנדווירטשאפטלעכע קאָאָפעראטיוון, א פאר צענטליק פראָדוציר און אייגקויף קאָאָפעראטיוון און דאס גלייכן. פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האט דער דאָזיקער פארבאנד געציילט העכער הונדערט טויזנט מיטגלידער און די קאָאָפעראטיוון האבן געארבעט מיט א קאפיטאל פון איבער הונדערט מיליאן זלאטע (צוואנציק מיליאן דאָלאר) און פארנומען א גאָר אנגעזעענעם אָרט אינםווירטשאפטלעכן לעבן פון לאנד בכלל און באזונדערס אין דער יידישער ווירטשאפט. דער פארבאנד האט געהאט זיין אייגענע פינאנץ־צענטראלע צו דערליידיקן די קענזייטיקע פארמיטלונגס־טראנזאקציעס צווישן די קאָאָפעראַטיוון; אן אייגענע פראָפאגאנדע אפטיילונג; האט אדורכגעפירט זומער־קורסן פאר די הונדערטער מיטארבעטער פון די קאָאָפעראטיוון און וואלט אין גאנג פון יאָרן געווארן דער שטיצפונקט פון דעם עקאָנאָמישן לעבן פון דער יידישער באפעלקערונג אין פוילן.

*
**

סוף יולי, אדער אנהויב אויגוסט 1939 האט דער פארבאנד באקומען א געהיימען צירקולאר פון דער רעגירונג — לויט וועלכן ס׳איז רעקאָמענדירט געווארן אז די באוועגונג זאל זיך תיכף צוגרייטן אין פאל פון א מלחמה: אלע געלטער, ווערט־פאפירן, וועקסלען, טשעקן, ביכער און דאָקומענטן — זאלן אין פאל פון א מלחמה־אויסברוך באהאלטן ווערן אין זיכערע ערטער... אמת, נישט דער דאָזיקער צירקולאר, נישט דער

פֿאַרבאַנד האָבן פֿאַראויסגעזען אַזא מלחמה; מ׳האָט נאָך געדענקט די ערשטע וועלט־מלחמה און אין דער געהיימער פֿאַראַרדענונג וואָס דער פֿאַרבאַנד האָט געגעבן די קאָאָפּעראַטיוון איז רעקאָמענדירט געוואָרן אַז די אַלע ווערטפולע דאָקומענטן וועגן וועלכע דער געהיימער צירקולאַר פֿון דער רעגירונג האָט געריידט — זאָלן באַהאַלטן ווערן אין ספּעציעלע קאָסטנס אין די קעלערן אָדער אייגנעמויערט ווערן אין די וועגט פון די קאָאָפּעראַטיוון. ווער וויסט — אפשר ליגן נאָך ערגעץ וואו אין קע־לערן די רעזולטאַטן פון שווערער אַרבעט און מי פון דעם אָדער אַנדערן שטעטל. די באַוועגונג אַלס אַזעלכע איז אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע בויער און מיטגלידער. פֿאַרברענט און פֿאַרניכטעט געוואָרן אין די געטאָס — ווי אירע מיטגלידער אין די מאידאַנעקס און אָשוויענטשימס.

***

אין דער אויסגאַבע וואָלט זיך געפּאַסט צו דערמאָנען די נעמען פון די וואָס זיינען, פונם ערשטן טאָג ביז דער לעצטער מינוט, געשטאַנען אין דינסט פון די צענטליקער טויזנטער פּשוטע יידן, — באַלעגאָלעס, קליין־הענדלער, מאַרק־זיצער און אַרבעטער — וועמען די קאָאָפּעראַטיוון אי־דעע איז געווען טייער, און וועמען זי האָט טריי געדינט אין זייער טאָג־טעגלעכן לעבן. אָבער זייער רשימה וואָלט פֿאַרנומען גאַנצע זייטן — יעדער שטאָט און יעדער שטעטל האָט געהאַט צענטליקער אָוועלכע גע־טרייַע טוער — זאָלן דערייבער די אויבנגעבראַכטע שורות דינען אַלס א ציגל צום דענקמאָל די אַלע נאָמענלאָזע קאָאָפּעראַטיוון טוער אין פוילן.

***

דעם ברענטש 611, וואָס האָט אונטערגענומען די אויסגאָבע, וואָס האָט דערמעגלעכט דערמאָנען די דאָזיקע טוער און די דאָזיקע באַוועגונג — קומט א גרויסן דאנק — און א הארציקע באַגריסונג צו זיין 25־יאָריקן יובילייַ פון טעטיקייט דאָ אין אמעריקע.

א. גלאנץ-לעיעלעס

קרושנעוויץ און וולאָצלאָווק

(זכרונות)

א שטיקל אריינפיר

קרושנעוויץ און וולאָצלאָווק! דאָס זיינען צוויי נעמען, וואָס ליגן אויפן סאָמע גרונט פון מיין זכרון, אויפן דנא פון מיין נשמה. איך בין דערצויגן געוואָרן אין לאָדזש, וואו איך האָב פאַרבראַכט ביז צו זעכצן און א האלב יאָר. אָבער געבוירן בין איך אין וולאָצלאָווק, וואָס איז מיין מאמעס שטאָט. קרושנעוויץ איז מיין טאטעס שטאָט. מיין פאָטער, עוזר זלמן (שלמה) גלאנץ האָט חתונה געהאָט צו אָכצן יאָר מיט מיין מאמע, חישע (טאָקע חישע, מיט א "ח" און נישט כאָשע) גאָלדע פאקמאן פון וולאָצלאָווק. נאָך דער חתונה האָט מיין פאָטער געוואוינט אין וולאָצ־לאָווק, אויף קעסט ביים זיידע, מרדכי (מאָטל וויטאשקעס) פאקמאן.

דער שידוך איז געשלאָסן געוואָרן דער עיקר צוליב דעם שם, וואָס מיין פאָטער האָט געהאט, ווי אן עלוי. ער איז געווען איינער פון די בא־ליבטסטע תלמידים פון דעם דעמאָלטיקן קרושנעוויצער רב, ר' אברהם בארנשטיין, וואָס איז שפעטער באריכט געוואָרן איבער גאנץ פוילן, ווי דער סאָכאטשעווער רבי, ר' אברהמל. אין דעם סאָכאטשעווער רביס חבורים ווערט מיין פאָטער דערמאָנט ווי "הבחור עוזר מקרושנעוויץ" פאר די הארבע קשיות, וואָס ער האָט אפט געשטעלט, ווי אויך פאר די גוטע תירוצים, וואָס ער האָט געגעבן.

מיין זיידע מאָטל וויטאשקעס פון וולאָצלאָווק האָט געשטאָמט פון ביאלע, און ווי איך האָב געדרונגען פון מיין פאָטערס דערציילונגען האָט ער עפעס געהאָט א שייכות מיט דעם ביאָלער רבי. אין איידעם זיינער האָט טאקע געהייסן דוד לאָנדא, דאָס הייסט געהאט דעם זעלבן פאמיליען־

נאָמען, וואָס דער רבי און געווען זיינס עפּעס אַ קרוב. ווי נאָענט, ווייס איך נישט.

יעדנפאַלס, דער זיידע, און נאָך מער מיין וולאָצלאָווקער באָבע, וואָס וועגן איר וועט מיר דאָ אויסקומען מער צו רעדן — האָט געזוכט אַ לערנער־שידוך און מיין פאָטער האָט, משמעות, צופרידנגעשטעלט זייערע פאָ־דערונגען.

דער וולאָצלאָווקער זיידע איז אמאָל געווען היפש פארמעגלעך, פאַר־מאָגט אַן אייגענע קאָמעניצע אויף דער ברייטער (שעראָקאַ) גאַס, געפירט אלעדלייַ געשעפטן און זיך געקאָנט פארגינען אויסצוהאלטן אַן איידעם אויף קעסט און לאָזן אים לערנען עטלעכע יאָר. אין די פריערדיקע צייטן איז אָט דער זיידע, מרדכי פאָקמאַן געווען אַ „פאָדרייטשיק" (פאָדריאַד־טשיק). ווי איך האָב פארשטאַנען פון מיין באָבעס שילדערונגען, האָט ער געשפילט א שטיקל ראָליע אין דער פוילישער פאָווסטאַניע פון 1863, יעדנפאַלס זעט עס אויס, אַז דער זיידע האָט אַ געוויסע צייט געוואוינט אין אוקראַינע, אין דעם שטעטל קראַסילאָוו, וואו ער האָט זיך אויפגעפירט מעשה פריץ. די באָבע האָט קיינמאָל נישט פארגעסן די גויישע באַדינטע, מענער און פרויען, דעם גרייטן סאָמאָוואר צו פרישטיק, דעם גויס קוש אין האָנט און זיין הכנעהדיקן „זדראָווסטוואויטיע כאָזיאיקא".

איך האָב דעם וולאָצלאָווקער זיידע שוין נישט געקענט. די באָבע — זייער גוט און באָענט. וועגן איר איז דאָ וואָס צו דערציילן. נאָר איך וויל פריער רעדן וועגן מיין טאָטעס היים־שטעטל קרושנעוויץ.

ק ר ו ש נ ע ו י ץ

די גרעסטע פרעטענציע אויף בארימטקייט, אויף וויפל מיר איז באקאַנט, האָט קרושנעוויץ געהאט צו פארדאנקען איר רב, דעם דערמאָנטן גאון ר' אברהם בארנשטיין, דעם שפּעטערדיקן סאָכאָטשאָווער רבי, וואָס אליין איז ער געווען א תלמיד פון דעם אלטן קאָצקער רבי, ר'

מענדל מאַרגנשטערן. מיין פאָטער האָט ביי אים געלערנט און א דאַנק דעם שיר נישט געוואָרן רב אין א קליין שטעטל.

קרושנעוויץ איז דער עיקר באַשטאַנען פון א מאַרק און עטלעכע קלענערע געסלעך. מיין קרושנעוויצער זיידע, ר׳ אברהם גלאַנץ, האָב איך גוט געקענט. ער איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע קרושנע־ויצער באַלעבאָטים, מיט אַן אייגן הויז אויפן מארק. ער האָט געהאַנדלט מיט חבואה, און מיין קרושנעוויצער באָבע אסתר האָט אים אַ סך געהאָלפן אין זיינע מסחרים. די באָבע אסתר האָט געשמט מיט איר קלוגשאַפט און פראַקטישער פעאיקייט. אזוי ווייט, אז אין דעם שטעטל, ווו אַלע האָבן כנהוג, געהאָט צונעמעניש, האָט מען זי גערופן ר׳ אסתר. מען האָט דערמיט געגעבן אָנצוהערן, אז זי האָט אויף זיך א מאַנסבילשן קאָפּ.

דעם זיידעס שטוב איז, פאַרשטייט זיך געווען זייער פרום. אָבער נישט חסידיש. דער זיידע אַליין האָט גוט געקענט לערנען און ער האָט פון זיינע צוויי זין, מיין פאָטער און מיין פעטער יוסף, געוואָלט מאכן לומדים. ספעציעלע האָפענונגען האָט ער געלייגט אויף מיין טאַטע, וואָס האָט שוין גאַנץ פרי אָנגעהויבן אַרויסווייזן גרויסע פעאיקייטן. די קרוש־נעוויצער מלמדים זיינען אַלע גיך געוואָרן צו קליין פאַר מיין טאַטע. די מלמדים אַליין האָבן עס געזאָגט דעם זיידע אברהם. אָזוי איז עס גע־קומען, אַז נאָך גאָר א יונג יינגל האָט מען פאָטער געשיקט אין דער שטאָט קויל (קאָלאָ) צו לערנען אין דער ישיבה פון דעם דעמאָלט באַרימטן קוילער רב, א גרויסער למדן און אויפמערקזאַמער מורה דרך.

עס איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר מיין פאָטער, וואָס איז בכלל געווען איינער פון די בעסטע, ערלעכסטע און גערעכטסטע מענטשן, וואָס איך האָב ווען עס איז געקענט — עד היום הזה, אַז ער האָט אָן באַקלאָגן זיך אַריבערגעטראָגן אין דער פרעמד א סך צרות, נויט, געכאַפּטע קראַנק־הייטן און בזיונות, אַבי צו לערנען. אין דער היים האָט אים גאָרנישט געפעלט — עס איז געווען א באַלעבאָטישע שטוב אין אַלע פרטים. אָבער

אן דער פרעמד האָט ער געגעסן „טעג" און עס האָט פאַסירט, אז עס אַלן אים אויספעלן עטלעכע טעג פער וואָך. וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט געהונגערט, כאָטש וועגן דעם קיינמאָל אהיים נישט געשריבן.

די פאַרצעגלעכע באַלעבאַטישקייט פון דעם זיידע אברהמס שטוב קאָן מען זען כאָטש פון אַזאַ פאַקט.

אייגנאָל — דערציילט מיין טאַטע אין זיינע זכרונות, וואָס ער האָט, אַגב, אָנגעשריבן און מיר צוגעשיקט, איז ער אין אַוונט געגאַנגען אהיים כון הדר. ווי ער האָט זיך דערנענטערט צו זיין שטוב האָט ער געזען א סך מענטשן באַלאַגערן זיין הויז, און נייגעריק אריינקוקן אין די פענצטער. מען רעדט, מען שרייט, מען שטופט זיך. ער גייט געשווינדער אויסצוגעפינען, וואָס דאָרטן איז. צי איז, חלילה, נישט עפעס פאַרגעפאַלן? אָבער וואָס געשווינדער ער איז געגאַנגען, אַלץ מער איז ער נשתומם געוואָרן. די פענצטער זיינען זייער העל באַלויכטן געווען, א סך מער ווי פרייצו־נאכט (פרייטאָגצונאַכט).

„מען דאַרף וויסן — שרייבט מיין פאָטער — אַז פרייצונאַכט איז ביי מיינע עלטערן געווען זייער, זייער ליכטיק. אויפן טיש זיינען געשטאַנען א פאָר גרויסע זילבערנע לייכטער און אין לייכטער מיט פינף רוירן און זיי האָבן געברענט פינף גרויסע חלבנע ליכט. אין מיטן שטוב איז געהאַנגען א גרויסער מעשענער הענג־לייכטער מיט זעקס רוירן, אין יעדער רויר א היפש ליכט. אויף יעדער וואַנט איז געהאַנגען א מעשענער בלאַגער (העסע?) מיט דריי רוירן און אין יעדער רויר — ווידער א היפש ליכט. אָבער דאָס אַלץ איז געווען כמו גאָרנישט קעגן דער באַלויכטונג, וואָס האָט זיך איצט געגאָסן פון אונזערע פענצטער, וואָס אַזוי פיל מענטשן האָבן מיט גרויס נייגער באַטראַכט און געטשמאָטשקעט דערביי מיט די ליפן און זיך רק געהידושט: „או־וואַ, או־וואַ, האָסטו געזען אַווינס?"

וואָס איז געווען די מעשה?

אין יענער צייט, וועו מען האָט נאָך צומאָל אין קרושנעוויץ נישט געוואוסט פון אַזא ריזיק אויסגעפינס, ווי סטעאָרינענע ליכט, האָט מיין זיידע אברהם געבראַכט פון א גרויסער שטאָט א גרויסע נאַפט־לאָמפּ. די ערשטע בליץ־לאָמפּ אין קרושנעוויץ! מיין טאַטע דערציילט, ווי דעם

פרייטיק אוונט נאָך דער גרויסער געשעענישׂ האָט ער נאָכן דאוונען גע־זאָגט „במה מדליקין". איז ער געקומען צו דער שטעל, וואו עס שטייט „בעטרון ובנפט", האָט ער אויש אַ געשריי געטאָן:

„אָט־אָ דאָס איז דאָך דער נאפט!"

עס איז כאראקטעריסטיש, וואָס מיט יאָרן שפעטער האָט מיין טאטע אין לאָדזש מיך געפירט אָנקוקן די ערשטע עלעקטרישע לאָמפּ אין דער גרויסער פאָבריק־שטאָט. ער האָט מיר אויך דעמאָלט דערציילט דאָס אויסטערלישע וואונדער מיט דער ערשטער נאפט־לאָמפּ אין קרושנעוויץ. וועגן דער ערשטער עלעקטרישער לאָמפּ אין לאָדזש האָב איך שפעטער דערציילט אין מיינס א ליד, וואָס איז געווידמעט דער שטאָט פון מיינע יוגנט־יאָרן.

ווי קליין און תמימותדיק נאאיוו קרושנעוויץ איז אין יענע ווייטע יאָרן געווען, קאָן מען אויך זען פון אַן אנדער מעשה, וואָס מיין טאטע דער־ציילט אין זיינע זכרונות. אייגער פון די חדר־יינגלעך, דעם טאטעס חבר שבתיל, האָט געבראכט די נייס, אז שלום קראַדניקס זון איז געקומען פון אמעריקע און האָט מיטגעבראכט א מאשין, וואָס נייט מלבושים. די ידיעה האָט אַרויסגערופן אַלגעמיין געלעכטער.

„ווי איז דאָס מעגלעך? האָבן די חדר־יינגלעך זיך געוויצלט. ווי וועט די מאַשין וויסן, אַרויסצואוואַרפן פון זיך א גרויס מלבוש אָדער א קליינס? און ווי איז דער דין, אז מען וויל נייען א קלייד פאר א יידענע? פון וואָנען וויס די מאשין, אז פון דער סחורה ברויך זי אויפצונייען א קלייד?"

די קלאַץ־קשיות האָבן טאָקע געשטעלט חדר־יינגלעך, אָבער די השגות זיינען געווען אלגעמיין קרושנעוויצער. דאָס האָט נאָטירלעך נישט געשטערט קרושנעוויץ אין די שפעטערע יאָרן צו ווערן א גאַנץ אינדוס־טריעל שטעטל מיט עלעקטרישער באלייכטונג, מיט שניידעריי אויפן גרויסן מאשינאַוון שטייגער און מיט אלערליי מאשינען. ווי אויך — מיט באָוועגונגען, פאַרטיין, קלובן פון „בונד", הייזער פון פועלי־ציון, פראָפעסיאָנעלע פאראיינען, סטרייקן, וכדומה.

אָבער יענע קרושנעוויץ פון מיין טאטעס חדר־יאָרן האָט נאָך געקוקט

אויף דער וועלט מיט נישקשה קינדישע אויגן. עס איז דאָך געווען אין די פריע זעכציקער יאָרן פון דעם 19־טן יאָרהונדערט.

איך בין נישט צו־אָפט געפאָרן קיין קרושנעוויץ צו מיין זיידע אברהם. א סך עפטער פלעגט מיין זיידע קומען צו אונז קיין לאָדוש. ער איז שוין דעמאָלט געווען אַן אלמן און איך געדענק אים, ווי א גרייז־ער גרויען זקן. איין וויזיט מיינער אין קרושנעוויץ האָט זיך מיר שטאַרק אײַנגעקריצט אין זכרון.

עס איז געווען זומער־צייט. איך בין געווען א שילער אין דער לאָדזשער האַנדל־שול. איך האָב געהאט וואַקאַציע און די זומער־חדשים פאַרבראַכט אין דעם שטעטל דאָמביע. דאָרט האָב איך באקומען וואָס מען האָט גערופן א „קאַנדיציע". איך האָב געדאַרפט צוגרייטן, טאָקע אויך צו דער לאָדזשער אָדער וגערשטער קאָמערץ־שולע, די צוויי יינגלעך פון א ביר־ברויערייי אייגנטימער, שרהזאן האָט ער, דאכט זיך, געהייסן. דער „פראָפעסאָר" אַליין, איך הייסט עס, איז דעמאָלט אַלט געווען קוים 15 יאָר. די רוסישע אקציזניקעס פון דעם שטעטל, וואָס האָבן מיך געריכט פאַר מיין רוסיש, האָבן טאָקע נישט טיטולירט מיך אנדערש, ווי „פראָ־פעסאָר".

דאָמביע פון קרושנעוויץ איז נישט ווייט. מיין טאָטע האָט אויך גע־האט וואקאציע — ער איז אין לאָדזש געווען א לערער אין דער גוט־באוואוסטער, גרויסער האַנטווערקער שולע, וואס האָט פריער געהייסן פּאָז־נאנסקיס שולע און שפּעטער יאראָטשינסקיס. ווען דער לעצטער האָט געגעבן מער געלט אויף אויסצוהאַלטן זיך, ווי דער ביר־אדיר ישראל פאָנאָנסקי. האָט מיין טאָטע באַשלאָסן צו פאָרן קיין קרושנעוויץ זען דעם זיידע. ער האָט מיר געשריבן, אז עס וואָלט געווען א יושר, אז איך זאָל אויך קומען אהין. איך האָב זיך אָנגעכאפט אין דעם פאָרשלאָג מיט גרויס באגייסטערונג. מיך האָט קיין קרושנעוויץ געפירט שרהזאנס בריטשקע.

איך האָב געטראָגן א מונדיר מיט א גרינעם קאַלנער און גרינע מאַנקעטן, ווי אויך מיט א מערקור, מעשה קאַקאַרדע, און גלאַנציקע מע־שענע קנעפּ. („טיטשערס" האָבן יידישע יינגלעך געפונן אזוינע מעשענע

אַדער קופערנע קנעפּ אין לאַדזש). ס׳איז דאָך געווען זומער, איז מיין היטל געווען מיט א ווייסער דענקע און מיט א שווארצן, גלאנציקן דאשעק. איך דערצייל דאָ וועגן מיינע „בגדי מלכות" צוליב דעם גרויסן עגמת נפש, וואָס דאָס האָט פארשאפן מיין פרומען פעטער יוסף. מיין טאַטע, דער פעטער און איך האָבן געמוזט דורכגיין דעם גאַנצן מארק ביז מיר זיינען געקומען אין דעם פעטערס שטוב, וואו עס האָט אויף אונז געווארט א מיטאָג. פון אלע געוועלבער און פענצטער האָבן זיך ארויסגעשטעלט נייגעריקע פנימער. וואס גייט עס ר׳ יוסף גלאנץ מיט א „שייגעץ"? און ווער איז ער?

אזוי האָבן געפרעגט די אלערליי אויגן און — דער פעטער יוסף האָט בפירוש איבערגעלעבט שווערע יסורים. גיי, דערצייל, אז דער „שייגעץ" איז סך־הכל זיין פלימעניק אהרן פון לאַדזש, נאָך דערצו דער זון פון זיין ברודער עוזר, ר׳ אברהמלע סאַכאטשעווערס באליבטן תלמיד. מיין טאַטע האָט גוט באַמערקט מיין פעטערס פאַרלעגנהייט. איך אויך. מיר האָבן ביידע מיט א שמייכל זיך איבערגעוואונקען. דאָס שטיקל וועג האָט דעם פעטער מיינעם געקאָסט א שטיק געזונט, און איך האָב בעסער פארשטאַנען, וואָס קרושנעוויץ האָט געמוזט זיין אין מיין טאַטעס יינגל־יאָרן.

ביים עסן איז דער פעטער געזעסן אן אָנגעכמורעטער. בלויז וועג דער פעטער האָט מיט געוואלטיקער אומזיכערקייט מיך מכבד געווען צו בענטשן במזומן און איך בין גאָט־צו־דאַנקען נישט דורכגעפאלן — איז אים אראָפּ א שטיין פון האַרץ און ער איז שוין געוואָרן מער אויפגע־הייטערט.

דערפאר האָט מיין זיידע אברהם גאָרנישט געוואוסט וואָס צו טאָן מיט מיר פון שמחה און ליבשאפט. דער מונדיר איז אים דווקא שטאַרק געפעלן. ער האָט מיך אויסגעפרעגט וואָס איך לערן און מיך פארזיכערט, אז אויב איך האָב נאָר נישט קיין ערגערן קאָפּ, ווי עוזר האָט געהאט אין מיינע יאָרן, האָט ער שוין פאר מיר אָפּגעזאָרגט.

צווישן די זאכן, וואָס זיינען געשטאַנען ביים זיידע אין הויז, האָב איך געזען א ממש ריזיקן, אלטמאָדישן דעמבענעם קופערט. דער זיידע

האָט באמערקט, ווי איך באָקוק און באַטאַפּ אלץ די דאָזיקע מאכינע, האָט ער מיר צוליב געטאָן און דעם קופערט געעפנט. צווישן די פאר־שיידענע אנטיקן, וואָס דער זיידע האָרט אויפגעהיט, זיינען אויך געווען עטלעכע קאָפּקעס, זארגעוודיק פארבונדענע מיט א זיידענער שנור, פון דער פאַרשטאַרבענער באָבע אסתר.

דער זיידע האָט מיך גאָרנישט געוואָלט אָפּלאָזן. אָבער אויף מיר האָט געווארט די בריטשקע. ער האָט מיך געקושט מיט נאַסע אויגן. איך האָב אים געזען צום לעצטן מאָל. ער איז אין גיכן געשטאָרבן צו אכט־אוי־אכציק יאָר.

איך האָב נאָכאָמאָל געדאַרפט דורכגיין דעם מאַרק. ווידער איז מיך באפאלן א בארַאַזש מיט נייגעריקע אויגן. נאָר דאָס מאָל האָבן זיי מיר אויס־געזען מער פריינטלעך. אפשר דערפאר, וואָס דער פעטער יוסף איז שוין נישט געווען מיט מיין טאַטע און מיר. א צווייט מאָל דורכצומארשירן פאָר „גאָנץ קרושנעוויץ" מיט אַ שייגעץ אין א מונדיר האָט ער שוין קיין כוח נישט געהאט.

איידער איך געזעגן זיך מיט קרושנעוויץ מיט דעם קרושנעוויצער מאַרק און די קרושנעוויצער קליינע, נידעריקע שטיבלעך, וואָס האָבן זיך געטוליעט איינס צום אנדערן, ווי עפעס אזוינע אותיות פון אַן אלט־אַלטער נאָר מיר פרעמדלעכער מעשה, ווייל איך דערציילן נאָך אַן עפּי־זאָד פון מיין טאַטעס זכרונות. עס האָט אזוי צו זאָגן אַ קולטור־היסטאָרישן באַטייט.

מיין טאַטע באשרייבט, ווי שוין דערמאָנט, אלערליי חדרים. וואָס ער איז אין זיי געגאַנגען אלס קינד, און אויך פארשיידענע מלמדים דאָרט. צווישן א סך טיפן גוטע, זייער גוטע און אויך נישט אזוי גוטע, פירט ער ארויס איינעם א רשע, מיט א ממש אומבאַגרענצטן, ווילדן סאדיזם. דער דאָזיקער מלמד האָט געהייסן יחזקאל און איז געקומען פון דעם דערבייאיקן שטעטל קלאָדעווע. די באלעבאָטים פון קרושנעוויץ האָבן אים אראָפּגעבראכט, וויל ער האָט געהאט א שם. אז ער לערנט די יינגלעך נישט בלויז תורה, נאָר אויך דרך־ארץ. די מעטאָדן פון אט־דעם דרך־ארץ לערנען זיינען געווען קלאָסישע פאר זיך אליין. די ערשטע זאך,

וואָס ער האָט אַנגעוואָגט די חדר־יינגלעך איז געווען, אז זיי זאָלן זיך נישט דערוועגן צו דערציילן עפעס פון דעם. וואָס עס טוט זיך אָפּ אין דעם חדר — פון חדר זאָגט מען נישט אויס. ער האָט טאַקע אויך געהאַט א שטאַרקן גרונט. דער דאָזיקער אכזר האָט געפירט עפעס לינקע געשעפטן מיט די רוסישע זעלנער אין דעם שטעטל. חוץ דעם האָט ער די קינדער געשלאָגן מכת רצח פאר דער מינדסטער זאַך.

ביז עס איז געקומען צו א שרעקלעכן קלימאַקס. איינס פון די יינג־לעך, געציל, מיט דעם צונאַמען אמפוררא, האָט זיך עפעס פארזינדיקט. האָט ער, דער מלמד, צוגערופן דאָס יינגל אים געהייסן זיך אליין אויפקנעפ־לען די מכנסים, ביז צום גאָלן פלייש, דערנאָך זיך אריבערלייגן אויף א בענקל און — שווייגן.

וועז דאָס יינגל איז אזוי געלעגן, האָט דער רבי אויף געציל מפוררא נאקעטן טייל ארויפגעשיט האָבער און צוגעזופן דעם גרויסן „קאַלאקוטסקן" האָן, וואָס ער האָט געהאָדעוועט ביי זיך. דער האָן האָט געפיקט דעם האָבער און אין אינוועגס געמאכט לעכער אין דעם יינגלס פלייש ביז בלוט. געציל אמפוררא האָט דווקא נישט געשוויגן, געמאכט קולות עד לב השמים, נאָר עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. ביז דער האָן האָט אויפגע־פיקט דעם גאַנצן האָבער. האָט ערשט דעמאָלט דער רבי געזומען עסיג, אינגעשמירט די וואונדן און ווידער אָנגעזאָגט אלעמען מיטן הארבן וואָרט, אז קיינער זאָל זיך נישט דערוועגן צו דערציילן, וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. געציל האָט געווינט, געווינט. ביז ער איז שטיל געוואָרן. אָבער דעמאָלט האָט ער אויך געשוואירן, אז ער וועט זיך מיט דעם אכזר אָפּרעכענען, און ער האָט טאַקע די נקמה דורכגעפירט מיט אלע פישטשעוו־קעס. אן אויסטערלישע און גרויזאָמע געשיכטע.

דער עיקר האָט דאָס יינגל אָפּגעמאכט ביי זיך נישט מער צו שווייגן און אלע אנדערע יינגלעך ווינען אין דעם מסכים געווען. מען האָט די טאַטעס דערציילט אלע סודות פון חדר און קרושנעוויץ מיטן מארק, מיטן בית־המדרש, מיט דער שול, מיטן שטיבל האָט זיך געוויגט און געזאָגט, ווי א ים אין שטורעם. דער מלמד, ר' יחזקאל, איז גיך דערפון געוואויר געוואָרן און איז ביינאכט עזקר געווען מיט זיין ווייב און זיינע דריי בנים, מיט דער קאָזע און מיט דעם קאַלאקוטסקער האָן. זיינע אלע תלמידים,

די געפֿיניקטע חדר־יינגלעך האָבן זיך געפֿרייט און געמאַרשירט איבערן מאַרק מיט א לוסטיק געזאַנג — „ובני ישראל יוצאים ביד רמה".

כאָטש מיין טאַטע האָט אויך געהאַט אנדערע מלמדים, גוטע, פֿריינט־לעכע מענטשן, איז עס גאָרנישט אוממעגלעך, אז די דערפֿאַרונג מיט אָט דעם מין סאָדיסט איז אים אַריין טיף אין בייגער. מיין פֿאָטער, ווי איך האָב שוין געשריבן, איז אַליין געווען א לערער און גאַנצע 50 יאָר. פֿאַר אָט דער צייט זיינען דורך זיינע הענט, אַזוי צו זאָגן, דורכגעאַנגען טויזנטער און טויזנטער תלמידים. איך וויס נישט פון קיין איינעם, וואָס זאָל רעדן וועגן אים אַנדערש, ווי מיט דער גרעסטער ליבשאפט און רעס־פּעקט. דאָ, אין אַמעריקע גופא, זיינען זיכער דאָ מיין טאַטעס תלמידים אין די הונדערטער. איך האָב א סך געטראָפֿן אין ניו־יאָרק, אין פֿאַרשיי־דענע שטעט פון די פֿאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע, אלע, אלע האָבן צו מיר געזעדט וועגן אים מיט צערטלעך־פֿייכטע אויגן. ער האָט זיך זיי איינגעבאַקן אין די הערצער. ער איז זיי געווען נישט בלויז א לערער, נאָר א פֿריינט און יועץ אין שווערקייטן, שטענדיק גרייט צו טרייסטן און העלפֿן.

פון דער נאַטור אַן אויסערגעווייניעלעך גוטער, ליבער מענטש, האָבן זיינע אייגענע זכרונות פון די חדר־יאָרן זיכער משפּיע געווען זיין שפּעטערע אויפֿפֿירונג לגבי די יינגלעך און בחורים, וואָס זיינען אין וויערע צאַרטע יאָרן געווען אונטער זיין רשות. ער האָט גוט פֿאַרגעדענקט אָט דאָס מערקווירדיקע קאַפּיטל פון זיין אייגענער קינדהייט, ווי אויך פֿין דער קולטור־היסטאָריישער חדר־געשיכטע אין דעם כּרך קרושנעוויץ.

וולאָצלאָווק

ווי איך האָב נישט געקענט ביים לעבן מיין קרושנעוויצער באָבע, אסתר, האָב איך אויך נישט געקענט דעם וולאָצלאָווקער זיידע מרדכי פֿאַקמאַן. דערפֿאַר האָב איך גוט געקענט מיין וולאָצלאָווקער באָבע, שרה דינה.

קודם־כל בין איך אָפּט אלס קינד זומערצייט געפֿאָרן קיין וולאָצלאָווק

צו דער באָבע, וואָס האָט נאָך געוואוינט אין איר הויז אויף דער בדייטער (שעראָקא) גאס. איך האָב מיט מיין מוטער פארבראכט אַדער ביי איר אַדער מיר זיינען געפאָרן אויף א זומער־וואוינונג אין דער וולאָצלאוקער פאָר־שטאָט, וואָס האָט געהייסן שפיטאל. ס׳איז געווען א געגנט אַרומגע־רינגלט מיט סאָסנאָווע און אַנדערע וועלדער, איינגעטונקען אין ביימער אין בלומען. איך פלעג דאָרט קלייבן יאגדעס, שווארצע און רויטע (פאָ־זשעמקעס), און געקאָנט אָפליגן שעהן אויפן גראָז און קוקן אויפן הימל, וואָס האָט מיר געהאָט צו דערציילן אויסטערלישע וואונדער־מעשיות, עלעהיי א גרויס בלאָ בילדער־בוך. וואָס האָב איך נישט צעמאכט פון די וועיסע וואָלקנס און וואָלקנדלעך! איך האָב דאָרט געזען מענטשן אין חיות און אלע צאַצקעס פון די לאָדזשער שוי־פענצטער — דער גלוסט און טרוים פון מיין האַרץ. איך האָב אליין צוגעטראכט די געשיכטעס, וואָס האָבן זיי פאָרגונדן אין געקייטלטע לעגענדעס און עפאָפּעעס. איך האָב די מעשיות דערנאָך דערציילט מיין מאָמע, מיין יונגן זיבעצן־יעריקן פעטער שעיה און מיין באָבע. זיי האָבן אָנגעקוואָלן און זיך איבערגערעדט: „דער טא־טע אויסן אויג". מיין פאָטער איז פאר דער באָבע געווען אן אומהיילבארער באָנטאָזיאָר. אגב, איז מיין פאָטער אויך געווען א שרייבער, פארפאסט לידער, דראמען מיט גראָמען — אויף יידיש. ער איז אויך געווען גוט באקאַנט מיט נחום סאָקאָלאָוון און געשריבן העברעאישע קאָרעספאָנדענ־ציעס און סתם מאמרים אין „הצפירה" אונטערן נאָמען זיוו.

מיין וולאָצלאוקער באָבע איז געווען פארקאָכט אין יחוס. וואו נאָר עפעס א רבל, א רב, א דיין אין איר משפחה האָט זי זיי אַלע געהאַלטן אויפן קאָפּ און נישט אויפגעהערט וועגן זיי צו דערציילן. פשוט אונז אָלעמען פארמאָטערט דערמיט. דער „גרויסער" דיין ר׳ מאיר פון וואָרשע איז געווען אירס אָן אייגענער. דער כאָרזשעלער רב — א מחותן. דער מעזריטשער רבי — א לייבלעכער לית־גליד געשוויעסטער־קינד. און נאָך און נאָך — אָן א סוף. וועו איינער פון אירע זין איז געווארן א חתן פון עפעס א רבלס טאָכטער. איז זי ספעציעל געפאָרן פון לאָדזש קיין וולאָצ־לאָווק, דאָרט האָט זי אַריינגעשריען אין מיין זיידעס קבר: „מאָטל, מאָטל, זיי וויסן, או חיים הערץ וועט חתונה האָבן מיטן כאָטשער רבם טאָכטער".

אין מיר האָט די באָבע געהאט דעם בעסטן צוהערער. קודם־כל האָב איך זי ליב געהאט, ווייל זי האָט מיך געשטאָפט מיט די באַטעמטע ראַגאַלקעס פון דער גרעסטער און בעסטער וולאָצלאָווקער בעקעריי — גלאַזנאַפס האָט זי, דאַכט זיך, געהייסן. חוץ דעם בין איך גלאָט געווען אַ בעלן אויף אַלערלייי מעשיות. מיין באָבע שרה דינה האָט זיי אויך געקאָנט גאָר ויאָושנע דערציילן — א מעשה אין א מעשה — אומ־ענדלעך.

דערפאַר האָט זי מיר שפּעטער, ווען זי האָט געווואויגט מיט אונז אין לאָדזש, אָפּגעצאָלט פאַר דעם פאַרכאָפּטן אָטעם, מיט וועלכן איך האָב געהערט אירע יחוס־כראַניקעס. ווען איך בין שוין געווען א יאָר 13 און זיך אַנגעהויבן אינטערעסירן מיט סאָציאָליזם און רעוואָלוציע, פלעג איך אהיימקומען מיט קעשענעס פּראָקלאַמאַציעס — פון פּ.פּ.ס., פון „בונד" (אַחדותניקעס) שפּעטער פון פּועלי־ציון און ס.ס. (סאָציאָליסטן טעריטאָריאָליסטן). מיין טאָטע־מאַמע האָבן גרייליך מורא געהאָט פאַר דער אומלעגאַלער ליטעראַטור. לאָדזש האָט שוין געקלונגען מיט טעגלעכע אָביס־קעס. אָבער מיין באָבע שרה־דינה האָט נישט געגומען קיין שרעק, זי איז באַשטאַנען דערויף, אז איך — אַמאָל האָט עס געטאָן מיין ברודער משה — זאָל פאַר איר פאָרלייענען די פראָקלאַמאַציעס. זי איז מער־ווייניקער מסכים געווען מיט אַלע. כאָטש געדענקענדיק די פאָווסטאַניע, האָט זי אַן צערעמאָניעס אויסגעדריקט גרינטלעכע ספקות ווענן דעם, צי דאָס, וואָס עס האָבן נישט געקאָנט באַווייזן די גרעסטע פוילישע כראָביעס און שררות, וועלן יאָ פּועלן יידישע לאָדזשער וועבערס, שנייידערס און שוסטערס. זי האָט אויך די אַלע פּראָקלאַמאַציעס באַהאַלטן אין איר בעט און נאָנץ רואיק געשלאָפן אויף זיי.

נאָר צוריק צו וולאָצלאָווק און מיין באָבעס יחוס־ענטוזיאָזם.

דער עיקר פון אַלע עיקרים אין אָט דעם ענטוזיאָזם איז געווען דער פאַקט, וואָס זי אַליין האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויף יחוס, ווי אויף אַן אייזער־נער וואָנט. זי איז אין אַ גראָדער ליניע אַרויסגעקומען „גישט פון קיין אַנדערן", ווי פון ר' ליפמאַן יום־טוב העלער, וואָס האָט צו דרייסיק יאָר אָנגעשריבן דעם באָרימטן פּירוש אויף דער משנה „תוספות יום־טוב", און וואָס איז טאָקע אונטער אָט דעם נאָמען באַקאַנט אין אונזער רעלי־

גיעזעץ ליטעראַטור־געשיכטע. מיט אזא יחוס־בריוו האָט מיין וולאָצ־לאווקער באָבע זיך אַרומגעטראָגן אייביק. זי האָט אין מיר אַריינגעראַדט וועגן דעם מיט אַ ספעציעלער כוונה. זי האָט געוואָלט, פלעגט זי טענהן, אז איך זאָל וויסן פון וועמען איך קום ארויס. און אזוי אַרום אליין וועלן עפעס א רעכטע כלי.

אין די רייפע יאָרן האָב איך זיך באַקענט מיט דער געשיכטע און ביאָגראַפיע פון אָט־דעם אור־זיידע מיינעם. עס איז מיר נישט אווי שווער אָנגעקומען, ער האָט, אזוי צו זאָגן, מיר אליין געהאָלפן אין דעם. די מעשה איז די: ער איז געבוירן אין וואַלערשטיין, בייערן. נאָך אין די גאָר יונגע יאָרן איז ער אָנגעקומען אין דער פראָגער ישיבה, געווען א נאָענטער תלמיד פון דעם מהרל. דערנאָך איז ער געווען רב אין ווין און אין פראָג. אין פראָג האָט מען אויף אים געמאַכט א מיאוסן בלבול און ער האָט שווער געליטן. האָט ער אליין אָנגעשריבן זיין ביאָגראַפיע, די באַרימטע „מגלת איבה". ער איז געשטאָרבן, רב אין קראָקע, צו 75 יאָר אין 1654.

איך האָב זיך דערוואוסט, אז ער איז נישט בלויז געווען א גרויסער למדן, וואָס מען האָט פארגליכן אזש מיט דעם רמבם; נישט בלויז האָט ער געהאַט א שם פאַר א טיף־ערלעכן מענטש און דערצו א שיינער אויפן אויסזען; נישט בלויז אָט ער געהאַט א חוש פאַר וועלטלעכע לימודים, געקענט גוט די לאנד־שפראַך, געווען באַהאַוונט אין דער אייראָפעאישער ליטעראַטור און זיך אפילו אויסגעצייכנט וויַ א מאטעמאטיקער, נאָר ער איז געווען א שטיקל „יידישיסט" אויך. די „מגילת איבה" האָט ער תחילת טאַקע פארפאסט אויף יידיש און דערנאָך ערשט איבערגעזעצט אויף העברעאיש.

ר׳ ליפמאַן העלערס זון האָט אויך פארעפנטלעכט א ווערק וועגן זיין באַטער און אויך אויף יידיש. פון דעם דאָזיקן ווערק האָב איך אויסגעפונען געוויסע שטריכן פון דעם תוספות יום טובם כאַראַקטער, וואָס זיינען ווי אָנגעמאַסטן פאַר אונזער גאנצער משפחה. דער זון שרייבט, אַז זיין גרויסער פאָטער נישט קוקנדיק אויף זיין וואונדערלעך ערלעכן כאַראַקטער געהאַט א סך שונאים. דאָס, באַטאָנט ער, איז געקומען פון צוויי איבגנשאַפטן. ערשטנס האָט ער אפן געקעמפט פאר די זאכן, וואָס ער

אַליין האָט געהאַלטן פאַר געזעצט און איז אַבסאָלוט נישט פעאיק געוואָרן אויף קיין מין צופאַסליכקייט, ווער שמועסט חניפה. צוזייטנס איז ער, ד' ליפמאַן העלער, געווען אַ גרויסער כעסן. ער האָט זיך, ווי מען ווילט עס איצט גענאָגט, געקאָנט אָנצינדן ווי א שוועבעלע און גלייך חרטה האָבן — זיך אויך ווי א שוועבעלע אויסלעשן.

כעסנות — דאָס איז א סימן מובהק פון דער גאַנצער משפחה פון מיין מאַמעס צד, מיך — אייער קנעכט, אריינגערעכנט. מיין באָבע און אלע אירע זין און טעכטער, מיינע פעטערס און מומעס און מיין מאַמע אויך זיינען געווען באַרימט מיט דעם, ווי לייכט זיי האָבן זיך געקאָנט אויפקאָכן. די באָבע און מאַמע האָבן דאָס איבערגעגעבן אונז. ווען מיין ברודער יעקב דן פלעגט זיך אַמאָל צעכעסן אין זיין קראָם פון שטרויספעדערן אויף 15 ביעלאָנסקאַ אין וואַרשע, האָט „גאַנץ וואַרשע" געהערט. דערביי זאָל מיר דערלויבט זיין צו דערציילן א הומאָריסטישן צוגאָב פון מיין אייגענער שטוב.

ווען עס זיינען אָפגעדרוקט געווארן מיינע צווויי היסטאָרישע דראַמעס „שלמה מולכו" און „אָשר לעמלען", האָט זיי מיין טאַטע אין לאָדזש גלייענט מיט שטאָלץ און הנאה. אָבער ער האָט אויך געהאָט א פארדראָס. ער האָט מיר צוגעשיקט דעם תוספות יום־טובס „מגלת איבה", דעם זונס אפאלאגיע פאר זיין פאָטער און מיר געשריבן אומגעפער אזוי:

„איך פארשטיי נישט איינס, מיין זון: דו שרייבסט היסטאָרישע דראַמעס ווען וועגן וויטע געשטאלטן. פארוואָס זאלסטו נישט שרייבן א דראַמע וועגן דעם גרויסן מאן, וואָס דו ביסט זיין דירעקט אייניקל — וועגן תוספות יום טוב? זיין לעבן איז דאָך פול מיט דראַמאַטישן שטאָף. ער איז געווען א גדול, ער האָט געליטן פון קנאה־שנאה, שלעכטע מענטשן האָבן אויף אים געמאַכט א בילבול און מען האָט אים אַריינגעווארפן אין תפיסה א געשמידטן אין קייטן; דערנאָך, צו דער גרויסער שמחה פון גאַנצן יידישן פאָלק, האָט מען אים באפרייט און אלע קהילות פון דייטשלאַנד און פוילן האָבן פאר אים געעפנט די ארעמס. פארוואָס זאלסטו אים נישט ארויספירן אין דיינם א דראַמע?"

מיין טאַטע איז מסתמא געזעצט געווען. ערגעץ האָף איך נאָך

אמאל מקיים צו זיין זיין פארלאנג. נאר דערציילט האָב איך די געשיכטע דער עיקר צוליב עפעס אנדערש.

איך האָב דורכגעלייענט ר׳ ליפמאן העלערס ביאָגראפיע פאר מיין טאָכטער דינה, וואָס האָט אויך א שפּריץ פון דעם תוספות־יום־טובדיקן טעמפּעראמענט. האָט זי זיך שטאַרק צעלאכט, און יעדעס מאל ווען זי האָט זיך נאכגעגעבן די בליצן פון כעס, פלעגט זי דערנאָך מיט א געלעכטער זיך פאַרענטפערן:

„וואָס בין איך שולדיק? איך קום דאָך אויך ארויס פון תוספות־יום־טוב".

לזכרון מיינע ליבע עלטערן

עוזר זכמן גלאנץ

חישע גאלדע גלאנץ

דער נאָמען וולאָצלאָווער ראָלט פאר מיר אויף אין זכרון נישט בלויז מיין באָבעס יחוס־שטאָלץ. אויך א סך מער ערדישע זאכן, וואָס בלישטשען מיט שיינקייט און רופן ארויס נאָסטאלגיע.

וולאָצלאָווער איז בכלל געווען פון די גרעסערע שטעט אין פוילן, און צווישן זיי די עלעגאנטערע, געפּוצטערע און רחבותדיקע.

הויכע שטיינערנע הייזער, געברוקירטע גאסן מיט גוט־געהאַלטענע טראָטוארן. די הויפּט־גאס, די ברייטע, האָט פון ביידע זייטן פאַרמאָגט רייכע קראָמען מיט געצירטע שוי־פענצטער. עס איז געווען אן אלטער

מאַרק און א נייער מאַרק. עס איז געווען וואו צו שפּאַצירן. אָלע גאָסן מיט ביימער. עס האָט זיך געפילט די נאָענטקייט פון פּרייסן, דער דייטשער מער קולטורעלער געשמאַק און די דייטשע ריינקייט און אָרדענונג.

אָפילו דאָס לשון איז געווען שטאַרק אונטער דייטשער השפּעה. דאָס וואָרט „טאַטע", א שטייגער, אָט מען אַרויסגעזאָגט ווי דאָס דייטשע „פאָטער" מיט א לאַנגער, אויסגעצויגענער אלף — „טאָאָטע". די פּאַרקלענערונגס־וועדטער האָבן געקלונגען מיט א ווייכער „כ". נישט שיסעלע, לעפּעלע, גאָפּעלע, נאָר שיסעלכיע, לעפּעלכיע, גאָפּעלכיע. אזוי אויך די יידישע נעמען: רפאל־הערשכיע, משה איטעכיעס וכדומה. מען האָט אפט געזאָגט איך, ווי אין דייטש. נישט־וולאָצלאָווקער האָבן אפט אפּגעלאַכט און געוויצלט זיך: „באַן ענק" (ביי איך) זאָגט מען דאָך: איכיע, מיכיע, שטעכיע דיכיע". געווען א מטבע — צווויי דיטכיע. דאָס זעלבע דייטשמעריש האָט געקלונגען אין די הילפס־וועלבן. אָנשטאָט צו זאָגן „כ'וואָלט געגאַנגען" האָט א וולאָצלאָווקער ייד געזאָגט „כ'העט געגאַנגען". אין לאָדזש, אָגב, האָט מען גאָר געזאָגט „כ'מאכט געגאַנגען".

די נאָענטקייט צו פרייסן האָט מען אין וולאָצלאָווק געקאָנט אָנטאָפן מיט די הענט אויף טריט און שריט. מען איז געגאַנגען בעסער און נעטער אָנגעטאָן. יידן האָבן זיך מער פאַרגונען צו גיין קורץ־געקלייידט און מיט קאָפּעלושן, אָנשטאָט אין לאַנגע קאָפּאָטעס מיט די קאָמישע, קליינע גראָטעסקע היטלען. די פרייסישע גרענעץ איז געווען ממש מיט דער האָנט צו דערלאַנגען. מען האָט נישט געבראָכט קיין אויסלענדישן פאָס, א פּאָפּירל, א פּולפּאָסעק, איז געווען גענוג. זיינען יידן געפּאָרן לרוב און דער שמוגל, נישט אויסגערעדט זאָל עס זיין, האָט געבליט. די שיינע שטאָט איז געווען פול מיט מולכער, שווארצער און אויך מיט רוסישע, צאַרישע זעלנער. אין דער שטאָט איז שטענדיק געשטאַנען א היפּשער גאַרניזאָן.

די גרעסטע צוציאונג פון וולאָצלאָווק איז פאַר מיר געווען די וויסל. קיין לאָדזש זיינען מיינע עלטערן איבערגעפּאָרן ווען איך בין געווען א פּיצל קינד. דאָרט האָב איך כסדר געהערט וועגן דעם שיינעם, גרויסן פּוילישן טייך. כאָטש איך האָב קוים געוואוסט, וואָס עס איז אָווינס

א טייך. אין לאַדזש איז בלויז געווען א בידנער סטאַוו (יידן האָבן עס פאַריידישט מיט א מלופין „סטאוו"), א וואַסערל אזא, וואָס האָט זיך מיט גאַרנישט אויסגעצייכנט, אחוץ מיט דעם ריח נחוח — מען האָט עס געשפירט אויף מיילען אַרום און אַרום. דער אָפּפאַל פון די לאַדזשער טעקסטיל־פאַבריקן האָט דאָס דאָזיקע וואַסער אינמאַל פאַר אַלעמאַל רואינירט.

אָבער די ווייסל! ווען מיינע עלטערן האָבן ווען איר געערעדט, האָב איך געהאט די פֿאַרשטעלונג ווי ווען עפּעס א גרויס און לעבעדיק באשעפענישׂ, א פריינטלעכס, א שיינס און א זילבערנס. איך האָב דאָס באשעפענישׂ ליב געהאַט, נאָך איידער איך האָב עס געזען און נאָך איידער כ׳האָב געוואוסט, וואָס עס איז. איך האָב יאָ געוואוסט, או דאָס זילבערנע באַשעפענישׂ טראָגט אויף זיך אַ סטאַטעק (א דאַמף־שיף), און מען קאָן אויף אים פֿאָרן קיין פֿלאָצק און אין דער סאמעראָדנער וואַרשע. אויך באָדט מען זיך אין דער נעמלעכער ווייסל און עס איז געוואַלטיק גוט.

בקיצור — איך האָב שוין געבענקט אַנצוקוקן די גרויסע, פריינט־לעכע, זילבערנע חיה.

איך האָב זי ענדלעך געזען. איך בין נישט אנטוישט געוואָרן. אדרבא. זי האָט זיך פאר מיר אנטפלעקט נאָך מער מאיעסטעטיש, ווי מיין קינ־דישע פאנטאזיע האָט זי אויסגעמאָלן. אזא גרויס וואַסער, אזוי לאַנג — נישט צו כאַפּן מיטן אויג פון וואַנען זי קומט, וואוהין זי גייט. איך האָב שוין געוואוסט, אז זי פאַלט אריין אין ים. אָבער דאָס וואָרט ים אליין האָט מיר געשווינדלט אין קאָפּ, און איך האָב באין אופן נישט געקאָנט כאפן, וואָס דאָס איז אזוינס. פאַר מיר איז געווען געגוג די ווייסל. זי איז געווען „מיין" שוין דערמיט אַליין וואָס מיין טאַטע־מאַמע האָבן נישט אויפגעהערט צו רעדן וועגן איר. מיין מאַמע האָט מיר אויך דער־ציילט אַלערלייַ לעגענדעס וועגן דער ווייסל, וועגן די וואַסער־מיידלעך (רוסאלקעס, נימפן) מיט די לאַנגע, גאָלדענע, צעווארפענע האָר און גרינע אויגן. אויך וועגן דעם, אַז אין אַ געוויסער חגא לאָזן די פֿאַליאַקן שווימען אויפן וואַסער בלומען מיט פֿאַפּירענע לאַמטערנעלעך, וואָס אין זיי ברענען ליכטלעך. איך האָב דאָס אַלץ געזוכט. ווען די זון האָט געשיינט און די

ווייסל האָט זיך געזונצלט און געפעכלט, דאָ געוילבערט, דאָ געגאָלדיקט, בין איך אפילו געווען זיכער, אז איך זע אי די וואָסער־מיידלעך, אי די בלומען מיט די ליכטלעך. פון מיין מאַמע האָב איך אויך געהערט, אז די ווייסל נעמט זיך יעדעס יאָר צו ווייניקסטנס איין מענטש. פאַרוואָס, פאַר וועמען, האָב איך נישט געוואוסט, נאָר גיי גלויב נישט, אז די מאַמע זאָגט.

איך בין שוין אויך באַלד געווען אויף דעם לעגענדאַרישן סטאַטעק. זען מיין טייך־נסיעה געדענק איך גוט צוויי זאכן. מיין טאַטע און מאַמע האָבן מיר געהאָט אָנגעזאָגט, אַז באַהיט זאָל איך ווערן צו טרינקען פון דעם טייך — ס׳וואָסער איז נישט געזונט, סכנות־נפשות. און דאָ נעמט א פאַליאק, בייגט זיך אַריבער און שעפּט אָן מיט א קעגדל פון טייך און טרינקט. כ׳בין געווען זיכער, אז דער מענטש וועט נאָך יענעם טאָג שטאַרבן. דאָס צווייטע געדענק איך א הילכיקן פּאַטש אויף מיין האָנט. דאָס האָט מיך מכבד געווען מיין מאַמע, ווען זי האָט מיך געזען גאָנץ טיף אריבערבייגן זיך און אריינשטעקן מיין האָנט אין טייך. מעגלעך, אז איך האָב געוואָלט ארויספישן א באַבלימטע, פאַפירן לאַמטערן מיט א ליכטל, וואָס כ׳בין געווען זיכער, אז איך זע. מעגלעך, אַז איך האָב געוואָלט א גלעזל טאָן דאָס גאָלדענע זייד פון א וואָסער־מיידלס קאָפּ, וואָס האָט בפירוש צו מיר ארויפגעלאַכט מיט אירע גרינע אויגן. מאָלע וואָס א יינגל פון זעקס־זיבן יאָר זעט, קאָן אַלץ דערבליקן אין דער ווייסלס טיפענישן.

מיטן באַדן זיך אין דער ווייסל האָב איך נאָך ערגער אָפּגעשניטן. צו באַדן זיך האָט מען געדאַרפט אראָפגיין עטלעכע טרעפלעך. דער, וואָס איז מיט מיר געגאַנגען, איך געדענק שוין נישט ווער, האָט מיך נישט געהאלטן פאַר דער האנט, נאָר מיך געלאָזט אליין. איך האָב זיך אויף דעם לעצטן טרעפל אויסגעגליטשט. עס איז מסתמא דאָרט נישט טיף גע־ווען. נאָר פאַר א קינד איז געווג עטלעכע פוס וואָסער, אַז עס זאָל זיך נעמען טרינקען. היינט די שרעק! זי איז אויך געווען געווג גרויס, אַז איך זאָל פאַלן, און בול־בול־בול — איך האָב שוין באַלד גאָרנישט געפילט. כ׳האָב אָנגעהויבן זיך אנצופילן מיט וואָסער און עס איז מיר געוואָרן גאָנץ גרינג.

קלאָר, אז מען האָט מיך באַצייטנס אַרויסגעשלעפּט און אַפּגעראַטעוועט. קיין צו גרויסן חשק צו גיין נאָך אמאָל זיך באָדן אין דער ווייסל האָב איך שוין נישט געהאט. נאָר די ליבע צום וולאָצלאַווקער טייך האָב איך פונדעסטוועגן נישט פאַרלוירן. די ליבע ווי אַ זילבערנער בלישטש שטעקט נאָך אלץ אין מיין זכרון. דערביי הייסט דער בלישטש נישט „וואַיסל" און אַוודאי נישט וויכסל, ווי געווייסע יידישע שרייבער האָבן זיך פאַרגונען צו שרייבן, נאָר לויט דעם פולן נוסח פון פויליש־יידיש: וואַסל. מיט אָט דער וואַסל, איז מיין געבוירן־שטאָט וולאָצלאַווע אַן אייביקע בליאונג אין מיין בענקשאפט.

מיט וולאָצלאַווע איז אויך פאַרבונדן מיין ערשטער אינטערעס צו דער יידישער ליטעראטור.

מיין וולאָצלאַווקער באָבע האָט געהאלטן א קראָם. דער געשעפּט־פּירער איז געווען מיין מאמע יינגסטער ברודער שעיה. קיין צופיל קונים פלעגן נישט זיין. בכלל איז מיין יונגער פעטער געווען א קנאפּער סוחר. ער האָט אַ סך ליבער געהאט צו לייענען מעשה־ביכלעך. געדענק איך, ווי שעיה פלעג אפט לייענען אין קראָם אויפן קול שמרס ראָמאַנען און סיי מיין מאמע, סיי איך האָבן זיך געשמאַק צוגעהערט. אַן אומפּאַר־געסלעכן אייגדרוק האָט אויף מיר געמאַכט שמרס „אייזערנע פרוי", דערביי פלעגן טרעפן גאַנץ הומאָריסטישע זאכן. ביי די גאָר סענטימענטאלע פלעצער האָט שעיה נישט געקאָנט אויסהאַלטן און זיך הויך צעבעשט און צעהעשט. מיין מאמע האָט עס אויך פארקלעמט ביים האַרץ פון דער גרויזאַמקייט, וואָס דעם העלדס צווייט יונג ווייב האָט אַרויסגעווויזן און זיך ענערגיש געווישט די אויגן. איך האָב שוין אַוודאי קיין ברירה נישט געהאט, און קוקנדיק אויף זיי בידע האָב איך הויך געווויינט און געכליפעט. אין מיטן דערינען איז אין קראָם אַריין א זעלבער, איך האָב שוין דערמאַנט, אַז וולאָצלאַווע איז געווען פול מיט סאָלדאטן פון דעם אַרטיקן גרענעץ־גארניזאָן. וועז ער האָט דערזען די טראָגישע סצענע און געהערט דאָס ביטערע געוויין האָט ער זיך אזוי דערשראָקן, אַז ער איז אַרויס פון דעם געוועלב. אין גרויס איילעניש האָט ער איבער־געלאָזן אויפן טומבאנק א היפש ראָזעוע ברויט, איינס פון יענע, וואָס האָבן

געשמט מיט זייער באטעמטקייט. אווי ווי דער זעלנער איז נישט צוריק־געקומען, האָט דער פעטער דאָס ברויט צעשניטן, מיר דערלאַנגט א שפּאָ־פּעניצל און עס באשיט מיט פּארין־צוקער. עפּעס געשמאַקערס האָב איך, דאכט זיך, קיינמאָל אין מיין לעבן נישט געגעסן.

שמרס „אייזערנע פרוי" איז מיר נשקשה אריין אין געדעכטעניש. ווען איך האָב שוין געקאָנט גוט לייענען, האָב איך דעם ראָמאַן נאָך אמאָל געלעזן און שפּעטער געשלונגען א סך אנדערע זיינע מעשיות. איך בין זיך מודה, אז פון זינט מיין פעטער שעיהס לייענען פיל איך א געוויסע צערטלעכקייט צו שמרן. איך האָב זיך קיינמאָל נישט געקאָנט אָנצינדן מיט יענעם הייליקן כעס, ווָאס איז אָפט אזוי פיל אנדערע יידישע שרייבער באָפאַלן, אפילו שלום־עליכם „שמרס משפט" האָט מיך אויך נישט ארויסגעבראכט פון די כלים. סוף־כל־סוף איז ער, שמר הייסט עס, געווען דער ערשטער מיך צו מאכן פאר א יידיש־לייענער. מיט שמרן האָט איז דעם געקאָנט קאָנקורירן סיידן נאָר דער וולאָצלאָווקער באָבעס צאינה־וראינה.

די וולאָצלאָווקער באָבע איז שפּעטער געווען ביי אונז אין הויז אין לאָדזש. די אייגענע פאָקמאַניש קאָמיעניצע מיטן אלטן מעבל, מיט די טערקישע טיכער, מיט די דורותדיקע גאָלדענע בעכערס און זילבערנע לייכטער מיט די ברילי־אָנטענע אוירינגלעך, מיט די שווערע בייטשן קרעלן, מיט די פינקלדיקע ציטער־שפילקעס, זיינען אַוועק מיטן רויך, נאָך אָן א שיעור „זאיענטשעס" און ליציטאציעס. די קראָם איז גלאַט אויסגע־רונען. די באָבע האָט קיין אנדער ברירה ניט געהאַט, ווי צו פאָרן צו דער גוטער טאָכטער חישע און דעם גוטן איידעם עוזר. פון אונז איז זי נאָך עטלעכע יאָר אוועקגעפאָרן קיין לאָנדאָן, וואו זי האָט געהאט א זון און צוויי טעכטער, אלע וולאָצלאָווקער געבוירענע.

צו יענער צייט בין איך אויך געווען אין לאָנדאָן. איך בין געקומען אהין, ווען איך בין נאָך קיין 17 יאָר נישט אַלט געווען און פון דאָרט אָפגעפאָרן קיין ניו־יאָרק, נאָך איידער איך בין געוואָרן 21 יאָר. איך האָב זיך אָפט געזען מיט מיין באָבע. איר איז לאָנדאָן נישט צו שטאַרק געווען צום הארץ. עס האָט איר געפעלט די היימישע סביבה, עס האָט איר

געפעלט די פרומקייט, ווי אויך די אויערן, וואס זאלן וועלן ארײנזאפן איר יחוס־שטאלץ. האט זי טאקע אויפגעהערט צו רעדן וועגן אירע רבנישע קרובים און עלטער־זיידעס. זי האט שוין אויך פארשטאנען, אז איך וועל נישט זײן די פארהאפטע צווייג אויף דעם יחוס־בוים — לויט אירע השגות. זי איז געווען זאט אין יארן און איבערגעזעטיקט מיט דעם אומזיניקן הו־הא פון לעבן. זי האט כסדר געהערט פון יענער וועלט און נישט גע־צווייפלט, אז זי וועט דארט געפינען א געגעדיק, באקוועם פוס־בענקל.

וועג איך האב זיך מיט איר געזעגנט, האט זי מיר מיט כאראקטע־ריסטישער פשטות און דירעקטקייט געזאגט:

„איך וועל שוין לאנג נישט לעבן, איך וויל שוין אויך נישט, אהרנשי. פאר געווענט, מיין קינד, קיין אמעריקע און זיי א ייד.“

זי איז טאקע אין גיכן געשטארבן צו 83 יאר. אירע איידעמס האבן געהאלטן, או זי איז א סך עלטער.

די וולאצלאווקער באבע איז שוין לאנג נישטא אבער וולאצלאווקע גרינט אלץ אין מיין הארץ. לאדזש איז זיכער מער געווארן און געווען מיין שטאט, שפעטער לאנדאן און נאך שפעטער ניו־יארק. אבער וולאצ־לאווקע, די שטאט פון מיין געבוירן, אינאיינעם מיט דער וויסל — זיי געהערט מיין ערשטע ליבע.

***

דער קלאנג וולאצלאווקע אליין איז גענוג אווקצושארן אלע לאנגע, אנגעקליבענע יארצענדליק, ווי מיט א כישופדיקן בעזעם, און איך זע די בריטע גאס, דער באבעס קאמעניצע, די ציכטיקע גאסן, הער די בריטע יידישע אויסשפראך.

וולאצלאווקע איז אויך דער לויטערער קנופ, וואס פארבינדט מיך מיט מיין טאטע. איך זע אים זייער קלאר, דעם נעכטיקן קרושנעוויצער ישיבה־בחור, ווי ער כאפט זיך ארויס צווישן לערנען און דאוונען צו באקומען די שיינקייט פון דער נייער גרויסער שטאט, ווי ער פארריסט דעם קאפ צו זען די וולאצלאווקער הויכע שטייגערנע הייזער און שטייט אפ לאנגע ווילעס ביי די וויטרינעס פון די רייכע וולאצלאווקער גע־

שעפטן, וואס האבן שוין דעמאלט אין זיך געהאט עפעס פון מאדערנע אייראפעאישע און אמעריקאנישע דעפארטמענט סטארס. מען האט דארט פארקויפט אלערליי סחורות — פון מעש, קופער, זילבער, און גאלדווארג ביז טוך, פארצעלייר־ און גאלאנטעריי־סחורות. וולאצלאוועק האט דעם שניט גענאשט נישט פון לאנדאן אדער ניו־יארק, נאר פון דער נאענטער פרייסן און דער עיקר פון ברעסלוי. מיין טאטע האט מיר א סך דער־ ציילט וועגן דער התפעלות, וואס ער האט געכאפט פון אזא מין געשעפט דורך זיינע ערשטע שפאציערן איבער וולאצלאוועק, באלד נאך זיין חתונה. געשטאנען איז דאס געשעפט אויף דער ברייטער גאס, ביים ראג פון אלטן מארק און געהערט האט עס צו א ייד ש. י. מאזור. אט דער מאזור איז געווען א מאדנער פארשוין. א גלאט, ראזירט פנים און א פרומער ייד, דערצו א פארברענטער חסיד פון דעם טשעכאנאווער רבי. ער פלעגט גיין אין שטיבל דאוונען, זיך שטארק געשאקלט, ארויסגעלאזן הויכע קולות, גע־ מישט מיט בכיות און ביי דער הויכער שמונה עשרי, ביי קדושה האט ער זיך פשוט מוסר נפש געווען מיט זיינע קולות: „קדוש, קדוש, קדוש!".

אט דער ייד האט זיך צוגעקלעפט צו מיין טאטע און אים שיר נישט געמאכט פאר א גביר אין וולאצלאוועק. נאר מיין טאטע האט נישט געטויגט צו מסחר און פון דער געחלומטער עשירות האט זיך אויסגעלאזט א טייך — נישט קיין וויסל און אפילו נישט קיין „רזשיקע", נאר משמעות — באשערט! — דער לאדזשער „סטואוו". מיין טאטע איז אויך אויסגעהיט געווארן פון ווערן א רב אין א דערביאיק קליין שטעטל, וואוהין מען האט אים געהרופן לויט ר' אברהמל סאכאטשעווערס רעקאמענדאציע, פון אלע גליקן איז ער איבערגעפארן קיין לאדזש. איך בין דעמאלט געווען צוויי יאר אלט.

מיין טאטע האט א היפשע צייט נאך אנגעהאלטן געוויסע באציאונגען מיט וולאצלאוועק און זיך ספעציעל דורכגעשריבן מיט דעם דעמאלטיקן וולאצלאווקער רב, וואס האט געהייסן קארא און וואס האט דערציילט, אז ער שטאמט פון דעם גרויסן ספרדישן גאון און מקובל ר' יוסף קארו, דעם מחבר פון שולחן ערוך, און דעם הייסן מאמין אין שלמה מולכוס משיחיות. דער רב קארא האט געוואלט, אז מיין טאטע זאל אים צוזאמענשטעלן

א דעטאלירטן יחוס־בריוו, וואס זאל אים טאקע פאַרבינדן מיט יענעם גאון. איך ווייס נישט, צי דאס איז צושטאנד געקומען.

דער שפּעטערדיקער וולאָצלאוואקער רב, מיטן נאָמען קאָוואלסקי, איז אויך געווען מיין טאטעס א חבר. אויך מיט אים האָט ער זיך דורכ־געשריבן. דער רב קאָוואלסקי האָט פאַרמאָגט עטלעכע זין און טעכטער, וואס זיי אלע האבן, אזוי צו זאָגן, פאַרטיילט צווישן זיך די מיטגלידער־שאפט אין די צארשיידענע יידישע פּארטייען. איין קינד, איך גלויב א טאָכטער, איז געווען א סאָציאָליסטקע־טעריטאריאליסטקע, געהערט צו דער זעלבער פּארטיי, הייסט עס, וואס איך. מיין טאטע האָט מיר וועגן דעם געהעריק צו וויסן געטאָן קיין לאָנדאָן.

מיין גייסטיקע פאַרבינדונג מיט וולאָצלאוועק האָט זיך קיינמאָל נישט פאַרלאָשן. דעם טאטעס התפּעלות און נייגעריקייט צו דער גרויסער שטאָט, וואָס וולאָצלאוועק איז פאַר אים געווען נאָך קרושנעוויץ, האָט זיך מיר גרינטלעך איבערגעגעבן. לאָדוש מיט די פאַבריקן און שטענדיק געפאקטע גאסן, לעבט אין מיר. לאָנדאָן מיט די אור־אלטע געבידעס, שטאָלצע סקווערן און נאָבעלע מאָנומענטן, מיט די מיליאָנען מענטשן, הערט קיינמאָל נישט אויף וויבערירן פיל־קלאנגיק אין מיין געדעכטעניש. ניו־יאָרק האָב איך לייבלעך ליב און בענק נאָך איר, וואוהין איך זאָל נישט צייטווייליק פאַרפאָרן. די גרויסע שטאָט איז, משמעות, מיין נאָ־טירלעכער עלעמענט און האביטאט.

אבער וולאָצלאוועק איז די געצערטלטע לעגענדע פון מיינע אָנהויבן, דער גרין־זילבערנער אריינפיר צו דער רויער און מער גראָער רעאליטעט פון מיינע שפּעטערדיקע גרויס־שטאָט איבערפלאָנצונגען. וולאָצלאוועק מיט דער וויסל, מיט די קאָשטאָן־ביימער, מיט די געריטענער און ארומיקע וועלדער, מיט אלע חנען, פריידן און אומעטן, בלענדענישן און מעלאָנכא־ליעס פון דער נאטור, וואס צו זיי בין איך אויך קיינמאָל נישט גלייכ־גילטיק.

די ליכטיקע געשטאַלט*)

ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן די רעוואָלוציאָנערע צייטן פון 1905. די אָרעמע יידישע מאַסן — פון וועלכע ישראל ליכטנשטיין איז געקומען און מיט וועלכע ער איז געווען טיף צונויפגעבונדן מיט אַלע פעדעם פון

ישראל ליכטנשטיין

זיין שיקזאַל און געמיט — זיי האָבן אויפגעלויכטן אין אַ באַוועגונג וואָס איז געקומען צו זיי. בעסער געזאָגט: אַ באַוועגונג וואָס האָט אַרויסגעשטראָמט פון זייערע אייגענע אינערלעכקייטן. דער „בונד" האָט דאָן אָנגעצונדן די געמיטער פון יידישע אַרבעטער. גראָד די יעניקע פאַלקסשיכטן וואָס זיינען ביז איצט געשטאַנען גאָר פון הינטן אין דעם געזעלשאַפטלעכן געשטאַלט פון דער יידישער נאַציע. מיט אַ רעוואָלוציאָנערן אימפעט האָבן זיי זיך געגעבן אַ טראָג אַרויס פאַראויס אויף אַלע פראָנטן פון יידישער היסטאָרישער טעטיקייט. דער „בונד" איז אַדורכגעגאַנגען ווי אַ שאַרפער ציטער פון טיפער באַנייאונג אין די אָרעמע אָפגעשטאַנענע יידישע מאַסן. אין די פינצטערנישן פון יידישן לעבן האָט מיטאַמאָל אויפגעבליצט אַ ליכט פון אַ גרויסן מענטשלעכן ווילן. די יידישע מאַסע וואָס איז ביז איצט געשטאַנען אַ נידערגעשלאָגענע ביי די ראַנדן פון דער וועלט, האָט אויפגעהויבן אירע הענט צו זיין דער שליח און צו טראָגן פאָר דער וועלט גליק און באַפרייאונג. די יידישע מאַסע האָט זיך אינערלעך און אויסערלעך באַנייט אונטער די צעפלאָטערטע פענער פון „בונד".

*) ישראל ליכטענשטיין, באַקאַנטער פירער פון „בונד" אין פוילן. געבוירן אין וואַלאָזשין, געשטאָרבן אין ניו-יאָרק אין 1933. בעת אַן אַקציע פאָרן „בונד" אין פוילן.

די בשורה פון „בונד" איז פאר ליכטנשטיינען אויך געווען די בשורה פון זיין פערזענלעך לעבן. די ביטערע נויטן פון זיין יוגנט אין קעגנזאץ צו די שיינקייטן פון די ביכער — דאס איז געווען דער וויידער־שפרוך פון זיין לעבנס־גורל. אט דער וויידערשפרוך האט איצט באקומען זיין תיקון אין דעם רעוואלוציאנערן אויפברויז פון די יידישע מאסן. דער וויידערשפרוך האט זיך סובלימירט אין א גרויסער באציאונג. ליכטנשטיין האט שטענדיק געלעבט צווישן טרוים און ווירקלעכקייט ווי צווישן פינצטערניש און ליכט. ענדלעך האט אויך די ווירקלעכקייט אנגעהויבן אויפצולויכטן אין דעם ליכט פון א טרוים.

ער האט זיך מיט לייב און לעבן אריינגעוואָרפן אין דער רעוואלוציאָנערער ארבעט פון „בונד". דורך דער סכנהפולער אומלעגאליטעט אין וועלכער דער „בונד" האט דאן געארבעט, האט אין ליכטנשטיינען אויפגעבליט דאס גאנצע הערָאישע טרוימהאפטיקייט פון זיין וועזן. זיין ליבשאפט צו דער יידישער ארעמקייט, פון וואנען ער איז אליין ארויסגעקומען, האט אנגענומען די גלאריע פון הערָאיזם.

ליכטנשטיינס פאַרטייאישער פסעוודאָנים איז געווען „סאמואיל". ער פלעגט זיין איינער פון די פערזאנען וואס האבן פארבונדן דעם אומלעגאלן „בונד" מיט פרצן.

ליכטנשטיין האט געהערט צו יענעם מין אידעאליסטן, וואס הגם אין זייער פערזענלעך לעבן, פון זייער אייגענער דערפארונג, האבן זיי ליידער ניט געקאנט אויסגעפינען, אז דער מענטש איז טאקע באמת גוט, פונדעסטוועגן זיינען זיי איינגעגלויבט אין דער מענטשלעכער גוטסקייט ווי אין אן אמת אן וועלכן מען קאן גאר נישט לעבן. עס לוינט זיך גארנישט צו לעבן, אויב דער מענטש איז נישט גוט. פאר די דאזיקע אידעאליסטן איז דער קאמף פאר א גערעכטער וועלט א זיכערער וועג צו דערגרייכן די מענטשלעכע גוטסקייט אין וועלכער זיי זיינען אזוי טיף איבערצייגט.

ישראל ליכטנשטיין האט געגלויבט או הינטער דער טיר שטייט שוין די בעסערע וועלט און מען דארף נאר די טיר אויפצורייסן און זי אריינצולאזן. אומעטום דארף מען אנצינדן דעם גלויבן אין דעם גערעכטן

מענטש, און עס וועט ווערן ליכטיק. פאר ליכטנשטיינען איז נישט געווען קיין אפרו אין דער דאזיקער וואונדערלעכער אמונה פון א מענטש אין דער מענטשהייט.

ער האט זיך געלערנט זיין א לערער פאר טויב־שטומע, און ער האט טאקע אנגענומען אזא פאסטן אין די טויב־שטומע שולן פון דער יידישער גמינע אין וואַרשע. אומעטום וואו עס איז נאר פינצטער אינם מענטש האט ער געוואלט אריינטראגן דאס וויסן און די פרייהייט.

*
**

וען איך האב מיך נעענטער באקאנט מיט ישראל ליכטנשטיינען, האט ער געוואוינט אין לאדזש. כעת דער דייטשער אקופאציע (אין דער ערשטער וועלט־מלחמה) איז דער „בונד" ארויסגעקומען פון די אומלע־גאלע באהעלטענישן און האט אנגעהויבן צו ווערן א גרויסע מאסן־באווע־גונג. זיינע אינפלוסן זיינען געוואקסן. דעם בונדס ויזיאנערישע קאנ־סטרוקציע פון יידישן לעבן האט ביז גאר צוגעפאסט צו דער שטימונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין פוילן. יידן האבן אויסגעקוקט זיך צו באנייען אויף דער פוילישער ערד. דער „בונד" האט די דאזיקע באנייאונג וויזיאנעריש סינטעטיזירט מיט דער באנייאונג פון דער גאנצער מענטש־הייט. עס האט אויסגעזען, אז הינטער די טירן פון דער געשיכטע שטייט שוין דער גרויסער רענעסאנס פון דער גאנצער מענטשהייט. דער היס־טארישער פרילינג, וואס האט זיך אנגעהויבן נאכן וועלט־חורבן, האט זיך מיט א באוונדערן אימפעט צעשפראצט צווישן יידן אין פוילן. פוילישע יידן האבן ממש געפיבערט. ווי שיין, ווי נייַ און ווי פרוכטבאר עס וועט זיין די צוקונפט פון די יידישע מאסן אין פוילן און אין גאר דער וועלט.

עס איז שווער הייַנט צו שרייבן די דאזיקע שורות און נישט צו דערמאנען, ווי ביטער איראניש דאס שיקזאל האט דעמאלט צוגעשמייכלט צו דעם האפערדיקן חלום־שפיל פון מאסן, וואס די געשיכטע האט שוין פאמעלעך זיך גענומען צוצוגרייטן פאר זיי דעם אומברענגער.

דער „בונד" איז ארויס פון די באהעלטענישן. זיינע לאזונגען און

זיינע קאמפן האָבן אַנגעצונדן די יידישע אַרעמקייט און די פשוטסטע פון די פוילישע יידן. דער „בונד" האָט געוואָלט זיין דער פיאָנער פון דער היסטאָרישער באַנייאונג פון די יידישע מאַסן אויף די ערטער, וואו זיי וואוינען. פוילן — איז געווען דער טויזנט־יאָריקער צענטער פון גרויסע שעפּעריש יידישע מאַסן. פוילן איז געווען דאָס וויגל פון דער פאָר־טיפּטסטער יידישער שפּראַך. די לאַנדשאַפטן פון פוילן זיינען דורך דורות געהאָט אַריינגעוואָקסן אינם יידישן געמיט, און האָבן מיטגעהאָלפן בילדעריש צו געשטאַלטיקן דעם יידישן געדאַנק, די יידישע פאַנטאַזיע און די פאַרביקייט פון דער יידישער שפּראַך. פוילן איז פאַרן יידישן וועלט־פאָלק געווארן אַ פונקט פון שפּע. דער דאָזיקער שפּע־פונקט האָט אַנגע־הויבן יינגער און פרילינגדיקער צו ווערן, און אַלע געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען פון פוילישע יידן האָבן אים געוואָלט אויסנוצן ווי אַ שפּרינג־ברעט צו אַן אַנהויבנדיקער תקופה אין דער יידישער געשיכטע. אַ תקופה, וואָס האָט געזאָלט זיין אי אַ המשך און אי אַ געוואַגטער וויטער־גאַנג באַרג־אַרויף אויף דעם גרויסן וועלט־וועג וואָס הייסט געשיכטע פון יידן.

די גייסטיקע חשיבות פון די יידישע פאָלקס־מאַסן אין פוילן האָט דער „בונד" געוואָלט פירן אין דער סינטעזע מיטן סאָציאָליזם. דאָס איז געווען זיין וועג צו די צוקונפט־פליינען פון יידישער געשיכטע.

דער „בונד" האָט געוואָלט פירן די יידישע געשיכטע אויף די שליאָכ, וואו עס גייט די וועלט־גערעכטיקייט.

*
**

ישראל ליכטנשטיינס שטוב אין לאָדזש איז געווען דער „סאָלאָן" פון דער בונדישער אידייע. ליכטנשטיין איז געווען דער ליבלינג פון די יידישע מאַסן אין לאָדזש און ער האָט אויך פאַר זיי געהאַט אַ טיפע און פלאָמיקע ליבשאַפט. דער „בונד", ווי דער וועג אויף וועלכן די יידישע מאַסן אין פוילן באַדאַרפן גיין צום היסטאָרישן פאָראויס — איז פאַר ליכטנשטיינען געווען די אומדערמידלעכע טאַט פון זיין לעבן. ער האָט

זיין לעבן פֿאַרוואַנדלט אין אָט אַ דער טאָט. דער „בונד" איז פֿאַר אים געווען נישט בלויז די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע תשובה פֿאַר די יידי־שע מאַסן. דער „בונד" איז געווען דאָס בילד פון אַ גאַנצן סך־הכל. דאָס בילד אי פון דעם משך, אי פון דער רעוואָלוציאָנערער באַנייאונג פון די יידישע מאַסן אין שייכות צום יידישן פֿאָלק און אין שייכות צו דער וועלט. אָלצדינג האָט ביי ליכטנשטיינען באַאָנגט צום בילד פון „בונד": דער פּאָליטישער קאָמף פֿאַר יידישע רעכט אויף דער פוילישער ערד. דער סאָציאָליסטישער קאָמף פֿאַר דער מאַכט פונם אַרבעטער־קלאַס. די יידי־שע ליטעראַטור. די יידישע שול. און דער עיקר: דער קאָמף פֿאַר די השפּעות פונם „בונד" אויפן יידישן לעבן. אומעטום איז ליכטנשטיין גע־שטאַנען אין דער שפּיץ פון דער בונדישער טאָט אין לאָדזש.

זיין שטוב האָט אין זיך געהאַט פון דער אַמאָליקער פרץ־שטוב אין וואַרשע. ליכטנשטיינס הויז איז געווען א צענטער, אין וועלכן עס האָבן זיך געזאַמלט די יעניקע, וואָס האָבן געאַרבעט אויף די אלע געביטן, וואו דער „בונד" איז טעטיק געווען אין יידישן לעבן. און איך וויל דערציילן פון דער דאָזיקער שטוב אין שייכות צו דער פּערזאָן פון ישראל ליכטנ־שטיין:

קיין גרויסער גביר איז ער אויך אין לאָדזש נישט געווען. ער איז געווען א לערער פון געשיכטע אין א לאָדזשער גימנאַזיע. זיין פרוי גוטקע האָט געשטאַמט פון די אַמאָליקע בונדישע קעמפערינס און געטאָן גע־פערלעכע אומלעגאַלע רעוואָלוציאָנערע שליחותן אין די צאָרישע צייטן. אין לאָדזש איז זי געווען א לערערין אין א שול פאר טויב־שטומע. זיי האָבן ביידע שווער געאַרבעט, און די פּרנסה איז זיי ווייט נישט געראָטן איבערן מויל. פונדעסטוועגן איז ליכטנשטיינס הויז — פונקט ווי דאָס הויז פון די קאַצענעלסאָנס — געווען א „ביתו פתוח לרווחה", מיט אָפענע טירן און מיט א געגרייטן טיש פאר יעדן, וואָס איז דאָרט אַרײַנגעקומען א הונגעריקער. שטענדיק זיינען ביי די ליכטנשטיינס געווען געסט און פרעמדע מענטשן. אַרעמע קרובים זיינען געקומען צו אים נאָך הילף גלייך וי ער וואָלט געווען א גביר. ליכטנשטיין האָט געגעבן און געהאָלפן, ווי ווייט ער האָט געקאָנט.

ער איז געווען א בונדיסט א תלמיד־חכם. ער האָט געהאַט די טיפסטע סימפּאטיע פאר פראסטע נישט־געלערנטע מענטשן, און די פשוטקייט פון די יידישע פאָלקס־מאסן איז פאר אים געווען א הויכע מדרגה פון מענטשלעכער איידלקייט. אין דער זעלבער צייט איז ער געווען דער אַרליבטער אין דער ליטעראטור און אין אלטע יידישע ספרים. פאר מענטשן, וואס האָבן ווייניק פאַרשטאַנען דעם בונדס טיפע וואַרצלען אין דער יידישער קאַנטינואיטעט, איז עס אויסגעקומען פרעמדלעך צו זען, ווי א פירער און קעמפער פונם „בונד" זיצט ביי א העברעאישן ספר, ביי א מדרש צי ביי א ספר־אגדה. איך ווייס נישט צי איז עס ליכטנשטיי־נען גופא געקומען צום באוואוסטזיין, אז דאָס דאָזיקע פארליבטע לייענען זיינס אין די אלטע יידישע ספרים איז נישט בלויז די ביבליאָפילישע נייגעריקייט. נייערט דאָס געפיל, אז די פסיכיק פון א יעדער טאַט פון די יידישע מאסן איז א היסטאָרישע קאַנטינואיטעט, און אז אויך דער „בונד" קומט ארויס פון די אלטע יידישע קוואלן. בלויז דאָס געשטאַלט פון „בונד" איז א מאדערנעס, אָבער זיינע וואַרצלען גרייכן זייער טיף אין דער יידישער אמאָליקייט. דערין ליגט דער גרויסער רעוואָלוציאָנערער באטייט פונם „בונד".

ערב חורבן

קאפיטל פון א ראמאן

עס איז געווען אין מיטן ווינטער. גרויסע פרעסט זיינען אנגעשטאנען. דער שניי אונטער די פיס איז געווארן הארט, סקריפנדיק. די אייז־צעפ פון די דעכער־אראפ זיינען געווען דיק, לאנג און זיי האבן געבלענדט אין דער פראסטיקער זון ווי בלענדענדיקע קרישטאלן. די שטאט איז געלעגן אונטער א קאלטער, תכריכימדיקער וויסקייט. און ווייס איז אויך געווען דער ארויסגעהויבטער אטעם אויף מענטשלעכע בערד און, להבדיל, אויף פערדישע מאדעס.

אן איינגעבויגענער, אן אדורכגענומענער פון קעלט, אין א לאנגען, גרין־אפגעשאסענעם פאלטן, מיט א ברייטן, פויעריש־קאלירטן שאל ארום די אויערן און האלז, איז יערמע דוד, אין האלבן טאג, געקומען אהיימצו־קריכן אין שטוב אריין. זיין רויטע בארד און וואנסעס זיינען איצט גאר־נישט געווען רויט, ווי תמיד. זילבערדיק און שטייף איז אים איצט געווען יעדערס הערצלע, ממש א ווייס־זילבערנע בארד.

אריינקומענדיק אין שטוב האט יערמע דוד אנגעטראפן אויף אן אום־געריכט געשעענעניש. אין מיטן שטוב, אויף דער פאדלאגע, איז געלעגן דער קליינער תכשיט זיינער, נתן חיים, א רויטער, א דערשוויצטער פון ווינטן, ס׳היטל אפגעווארפן פון זיך, איז ער געלעגן אין מיטן שטוב און געהאקט מיט די פיס אין דער פאדלאגע שרייענדיק אין איין קול:

— יעך וויל א צווייער! יעך וויל נישט זאגן קא שנארער!

לעבן אים, מיטן קליינעם רחלע אויף דער האנט און דאס גרעסערע, אסתר פערעלע, איינגעטוליעט אין איר קלייד, איז געשטאנען חנה לאה, די מאמע, און זיך געבעטן ביי אים:

— ווי זאל יעך נעמען א צווייער? יעך דאנק גאט כ׳האב וואראעמס פאר ענק.

אויבן אַן, ביים טיש, מיטן פלייצקעלע צו די פענצטער, איבער א שיי־ סעלע רויטע, פֿאַרעדיקע בעבלעך און א מוציא ברויט אין דער האַנט, איז געזעסן דער גרעסערער, אברהם יאנקל, שטיל ווי א סטאַטיקל, גלייך ער וואָלט מיט דעם שטיל זיין טאקע געוואָלט ווייזן אז ער דאַנקט גאָט וואָס ער האָט וואַרעמעס.

די צוויי בריידערלעך, נתן חיים און אברם יאַנקל, זיינען געווען אזוי פֿאַרשידן אייגער פון אַנדערן, ווי עס איז געווען פֿאַרשידן דער טאַטע פון דער מאַמען. דער עלטערער, אברם יאנקל, האָט אינגאַנצן אריינגעראַטן אין דער מאַמען. פונקט ווי זי האָט ער זיך אומעטום געפילט היימיש. ער האָט שטענדיק איבערגעקליגט די אַנדערע יינגלעך. אים האָט נישט שטאַרק געאַרט וואָס ער האָט נישט קיין אייגן געלט זיך צו קויפן א צוקערל אָדער א מעסטעלע באָב. פֿאַר אַלערליי קנעפלעך, וואָס ער האָט תמיד געהאַט פולע קעשענעס, האָט ער די זאכן אָפּגעקויפט ביי די יינגלעך. פֿאַר א קנעפל מיטן קייוערס אָדלער האָט ער פֿאַרלאַנגט מער באָב און א גרעסער שטיקל צוקערל ווי פֿאַר א פֿראָסט קנעפל. אים האָט אויך ניט געאַרט אז יינגלעך רופן אים אמאָל שנאַרער. ער איז ביי זיך געווען זיכער אז ער באַצאָלט ערלעך פֿאַר אלץ וואָס די יינגלעך גיבן אים.

נתן חיימען אָבער, פונקט ווי דעם פֿאָטער און פונקט ווי זיין פוילישׂ חברל באָלעק, איז געווען פרעמד דער מין אויסנארן, דער מקח וממכר שפּיל. בעת די אַנדערע יינגלעך האָבן זיך אַרומגעשפּילט אין וואָג און מאָס, אין קויף און פֿארקויף, איז ער גאָר געווען פֿארטאָן אין באָלעקס הונט, אין אויפ־ שטעלן שטייגן און כאָפן פייגל, אין קריכן אויף די ביימער זוכן נעסטן אוֹן זען ווי די פייגל זיצן אויס זייערע קינדערלעך. ער האָט אויך שטאַרק גע־ ליטן אַז די יינגלעך האָבן אים געפרופן שנאַרער. כאָטש ער האָט מיט אַלע כוחות געוואָלט זיך אָפּהיטן נישט אָנצורירן ביי די יינגלעך, איז דאָך דער יצר הרע צו א שטיקל צוקערל געווען שטאַרקער. און היינט, ווען אַלע יינגלעך אין חדר האָבן אין איין כאָר אים געפרופן: „שנאַרער, שנאַרער, דו ביזט א שנאַרער"! האָט ער זיך פֿאר אַלעמען אין די אויגן צעווייניגט און זיך געשוואוירן נישט צוריק צו גיין אין חדר אַן א צווייער כדי צו קאָנע־ אָפּקויפן א מעסטל באָב און צוריקטיילן די יינגלעך. ער האָט אויך אָפּגעמאכט

מיט אברם יאַנקלען, יענער זאָל אויך וועלן אַ צווייער. אין מיטן וועג אַבער, אהיימגייענדיק פון חדר, האָט אברם יאַנקל חרטה געקראָגן. „יעך על ניש רעדן! האָט ער געזאָגט. די מאַמע האָט ניש קא געלט און דער טאַטע אויך ניש"! און טאַמער איז דאָס ווייניק האָט ער נאָך פאַרמסורט דעם קלענערן ברודער. ווי נאָר ער איז אַריינגעקומען אין שטוב האָט ער גיך אויסגעשריגן:

— מאַמע, ער וויל אַ צווייער!

יערמע דוד האָט נישט געוואוסט וואָס דאָ האָט געטראָפן, אַן אַנדערש מאָל וואָלט ער אַראָפגענומען דעם פאַסעק פון די הויזן און דעם תכשיט מקיים פסק געווען ער זאָל האָבן צוגעדענקען „צווייערס". איצטער אָבער איז ער געשטאַנען צעטומלט. ער איז אייגנטלעך באַלד אַריינגעקומען אין שטוב א צעמישטער. ביי דער באָן, וואוהין אַ גוי האָט אים אַרויסגערופן עפעס קויפן, איז ער געוואויר געוואָרן אַז ס'האָט אויסגעבראָכן אַ מלחמה מיט יאַפאַניע. לויט זיין חשבון וועט ער אויך דארפן טאַנצן אויף דער אומגעבעטער־נער חתונה. איצט, שלעפנדיק זיך צופוס אין דעם פראָסט, האָט ער אַ גאַנצן וועג געטראַכט ווי אַזוי ער זאָל דאָ אין שטוב אַרויספֿאָרן מיט דער בשורה. דאָ גאָר, נאָדיר אַ מעשה מיט צווייערס!

געוועלעך, אַז יערמע דוד קומט אַריין אין שטוב וועט שטיל, די קדישים קאַנען זיך גאָנץ גוט איבערנעמען ביי דער מאַמען, אָבער נישט ביי אים! איצט אָבער איז ער געווען געפלעפט וואָס גראָד וויל ער איז דאָ אין שטוב, עפּנט דאָס נתן חיימל אַ גרעסער פיסקל. אָבער גאָר דערשטוינט איז ער געוואָרן ווען ער האָט געהערט דעם תכשיטס ענטפער אויף דער מאַמעס טענה:

— ווי זאָל מ'דע נעמען צווייערס? דאַנק גאָט האָסט אַ שטיקל ברויט.

— יעך וועל ניש דאַנקען גאָט, האָט ער מיט נאָך מער רציחה געשריגן. — יעך האָב דיך ניש געבעטן זאָלסט מעך האָבן!

יערמע דוד האָט פאַרלוירן ס'לשון. קיין קינד האָט נאָך ביי אים אזוי נישט געערעדט. אויך חנה לאה איז פון דעם זאָג געווען געפלעפט. קוקנדיק זייטיק צו יערמע דודן איז זי געווען באַהערשט פון אַ טאַפלט מורא־געפיל. פון איין זייט האָט זי אַן אומקלאָרער פחד פאַר דעם גורל פון דעם ייִנגל

אַרומגעכאפט. וועך וויס וואָס פון אים וועט נאָך ווערן? וואו ער וועט נאָך חלילה אָנשפאַרן! זי האָט איצט געקוקט צו יערמע דודן, ער זאָל זיך אַריינ־מישן, ער זאָל עפעס זאָגן. די אַנדערע מורא אירע איז אָבער געווען טאקע פאַר זיין אַריינמישן זיך. זי קאָן יערמע דודן, זי ווייסט ווי ער טוט באַלד א שפרונג אויף, ווי ער כאפט באלד שלאָגן. זי האָט איצט נישט געמיינט צו שפאַרן ס׳יינגל פון א קלאַפ. זי האָט נאָר מורא געהאַט אַז א קלאַפ וועט נאָך ערגער מאַכן. חנה לאה האלט בכלל נישט פון שלאָגן קינדער. אָט שלאָגט יערמע דוד ווי קיין טאַטע טוט עס נישט, נו, העלפט עס?

יערמע דודן איז אָבער איצטער גאָרנישט איינגעפאַלן צו לויפן שלאָגן. צופיל דערשלאָגן איז ער איצטער געווען פון דער וויסטער מלחמה־בשורה. אָנשטאָט טוען אַ לויף, ווי זיין שטייגער, איז ער איצט פאַוואָליע צו־געגאַנגען צום יינגל, זיך אביסל איבערגעבויגן איבער אים און אים געלאַסן געפרעגט:

— וואָס עסטי טיען מיט דעם צווייער?

— יעך על קויפן ביבער און אָפגעבן די יינגלעך זיי זאָלן מיך נישט ריפן שנאַרער!

יערמע דוד איז א ווילע געשטאַנען אזוי אייגעבויגן און זיך אייב־געקוקט אין דעם יינגל. עפעס האָט ער איצט, ס׳ערשטע מאָל דאכט זיך, דערפילט אן אָנגעהעריקייט צו דעם קינד. אויך ער האָט דאָך פיינט עמעץ זאָל טראכטן וועגן אים ווי וועגן א שנאַרער! אויך ער וויל דאָך קיינעם נישט קומען גאָרנישט!

פאַוואָליע האָט יערמע דוד ארויסגעגראבלט דאָס לעדערנע בייטעל, מיט די צווויי ניקלענע קעפעלעך פון הינטער דעם שווערן פאלטן אפער, ארויסגענומען א קופערנעם צווייער און דערלאַנגט דעם יינגל:

— נא און גיי צוריק אין חדר אריין.

חנה לאה איז פון דעם גאָר געווארן צעמישט. זינט זי קאָן זיך, האט דודן האָט ער נאָך אזוינס נישט געטאָן. נישט אנדערש גאָט האָט אים היינט צוגעשיקט א כשרע מציאה. אָבער געפרעגט האָט זי אים גאָרנישט. זי האָט גאָר געהאָלפן דאָס פארווויינטע יינגל אויפשטיין פון דער פאָדלאָגע, אויס־געווישט אים די אויגן מיט א שפיץ פארטעך, אוועקגעוועצט אים ביים

שיסעלע קאָלט געווארענע בעבלעך, געגעבן אים דאָס שטיקל ברויט אין הענטל אַריין און אים געזאָגט:

— עס שוין אָפּ און לויף גיך צוריק אין חדר אַריין. דער רבי עט דעך שלאָגן!

ערשט שפעטער, וען די יינגלעך וויינען אַוועק, גרייטנדיק יערמע דודן ס'וואַרעמעס, קלייבנדיק אין געדאַנק פאַסיקע ווערטער מיט וואָס צו פרעגן דעם מאַן ווי ס'איז אים דערגאַנגען דער אינדערפרי, צי האָט ער עפּעס געקויפט ביי דער באַן, איז גאָר יערמע דוד געטאָן אַ פּאָר אַרויס מיט דער וויסטער בשורה.

חנה לאהן זיינען הענט און פיס אונטערגעהאָקט געוואָרן. איר בלאָס פּנים איז געוואָרן גרעל ווי וואַקס. עפּעס האָט זי גאָרנישט, ווי איר שטענדיקע טבע איז געווען, אָפּגעפרעגט און אויסגערעדט דאָס בייז. שטילערהייט האָט זי אַריינגעזעצט דאָס קינד אין וויגל און אַליין איז זי אַריין אין קיך און זיך אַוועקגעזעצט אויף לייבל משהס בעט, אַראָפּשלינגען דעם שטראָם טרערן וואָס האָט איר אַ זעץ געטאָן אין האַלז אַריין.

יערמע דוד איז געבליבן זיצן בייַם טיש. ער האָט זיך נישט געוואָשן צום ברויט. ער האָט נישט אָנגעריר דאָס שיסעלע בעבלעך. ער איז געזעסן מיטן קאָפּ אין ביידע הענט, די עלענבויגנס אויפן טיש און געקוקט אויף דעם קליינעם אסתר פערעלען, דער מאַמעס נאָמען, וואָס איז איצט געזעסן אין זיך געשפּילט לעבן וואַרעמען אויוון מיט אַ צענופּגעוויקלט טיכל פאַר אַ ליאלקע, דרייקנדיק עס צום הערצל, ווי אַ קליין מאַמעלע. ער האָט געקוקט אויף דער קליינער רחלע אין וויגל. ער האָט וויידער פאַר זיך געזען די נאָרוואָס אַוועקגעגאַנגענע צוויי יינגלעך און אויך לייבל משהן, דעם עלצטן בחור. וואָס וועט דאָ פון זיי אַלע ווערן? און פון איר, חנה לאהן? ווי וועט זי זיך אַן עצה געבן איינע אַליין מיט די קינדער? ער האָט איצט זייער געוואָלט צוגיין צו חנה לאהן, ווי זי זיצט דאָרטן אויפן קיך בעט, זי טרייסטן, רעדן צו איר גוטע רייד און זאָגן איר אַז מיטן אויבערשטענס הילף וועט מען אים באפרייען. „א מענטש מיט אַזאַ מחיש ווי זיינער, וועט מען נישט שיקן אין מלחמה אַריין". אָבער גראָד די טרייסט האָט ער איר מורא געהאַט צו ברענגען. ער האָט געוואוסט אַז דער מחיש זיינער איז א

וואונד אין איר האַרץ. איר גאַנץ איינקורטשען זיך יעדערס מאַל ווען ער קומט צו איר נעמט זיך טאַקע פון דעם מחיש זיינעם. זי האָט דאָס חלילה קיינמאָל נישט געדאַכט, אַבער ער וויס עס. אך ווי ער וואָלט עס איצטער בעסער געוואָלט גיין אין דער מלחמה אַריין געהאַרגעט ווערן ווי א גאַנצער און ריינער מענטש, אידער שטענדיק צו פילן די געפאַלנקייט ביים דערנעמען זיך צו חנה לאהן.

אויך אין אַנדערע שטיבן איז געוואָרן תשעה באב ביים דערהערן די מלחמה בשורה. טאָטעס פון קינדער, חתנים פון כלות, אלע האָבן זיי אויפגעהערט צו קאָנען ארבעטן, זיינן ארומגעגאַנגען אָן קעפ און ווי נאָר מען האָט זיי געפרופן, האָבן זיי זיך שוין געשטעלט מיט די קלומיקלעך אויף די פליצעס, לענגאויס דעם גערטל פון דער קאַנצעליאַר, גרייט אַפגעשיקט צו ווערן קיין סיביר זיך שלאָגן מיט יאַפאַניע פאַר פאַרט ארטור און מוקדון.

און אָט איז געקומען דער טאָג פאַר יערמע דודן זיך צו גרייטן אין וועג אריין. באלד באַגין, פריער ווי יעדן טאָג, האָט ער אָפגעדאַווענט, אריינגעלייגט דעם טלית און תפילין־זאַק אין קלומעקל, וואו חנה לאה האָט אים פאַרפאַקט אַביסל וועש, עטלעכע פאָר קלאָרע אַניצעס, א ביסל זאַלץ, עטלעכע ציבלקעס און א האַלב קאָרן ברויט. אַוועקלייגנדיק ס׳פאַרבונדענע פעקל אין קיך אויף א טאַבורעט, האָט ער זיך געוואַשן און געמומען עסן דאָס לעצטע מאָל אַנבייסן פאַרן אַוועקפאָרן זיך שטעלן. בלויז יערמע דוד אַליין האָט געגעסן. חנה לאה מיטן קינד אויף דער האַנט איז געזעסן דערלעבן. פאַרן מאַנס אַוועקגיין אויף דער מלחמה האָט זי געוואָלט מיט אים אביבעד־שמועסן מכוח די סחורות און דער עיקר מכוח אברם יאַנקלען. אזוי האָט דאָס יינגל נאָך געוואָלט גיין אין חדר אריין ביז ער וועט בר מצווה ווערן. איצט אַבער, ווער קאָן דאָס א יינגל פון עלף יאָר נאָך האלטן אין חדר?

אויך לייבל משה און די צוויי יינגלעך זיינען געבליבן אינדערהיים און געזעסן אַרום טיש זיך צו געזעגענען מיטן טאַטן אידער ער פאַרט אוועק.

ס׳איז געווען שטיל. אפילו די צוויי קליינע מיידעלעך האָבן נישט געלאָזט א פיפס פון זיך, ווי אויך זיי וואָלטן געוואוסט או דער טאַטע גייט אוועק אויף דער מלחמה. עס האָט זיך בלויז געהערט יערמע דודס פאָרן זיך מיטן לעפל אין שיסעלע, באלד אַבער האָט ער אוועקגעלייגט דעם לעפל און א זאָג געטאָן:

— נו, כ׳האָ שוין געניג.

און חנה לאה האָט אויף דעם אַ זיפץ געטאָן:

— אוודאי, אַז דער האַלז איז פארשלאָסן, ווי קען מ׳עסן?

יערמע דוד האָט אָפגעבענטשט. נאָכן בענטשן האָט ער זיך פלוצים אַ וועג געטאָן צו אברם יאנקלען:

— וואָס זאָגסטו, ווילסט זאָן אַ שיסטער? און נישט וואַרטנדיק אויף קיין ענטפער פון יינגל האָט ער שוין געריידט צו חנה לאהן: — יעך מיין זאָלסט אים אראַנגעבן אויף דער לעער צום פליוק. אַ גאַנץ גיטער שיסטער, לייזער פליוק און ער האָט פרנסה ברווח. וואָס עט ער זיך נאָך אַרימוואַלגערן פיסט אין פּ׳סט? קא רב עט ער דעך ניש ואאן.

חנה׳לאהן איז אפילו נישט איינגעפאלן דעם מאן צו דערווידערן, דעם עלטערן, לייבל משהן, וואָלט זי אוודאי נישט אָפגעגעבן פאר קיין שוסטער. אַ זיידן יינגל, שטיל ווי אַ טויב, און אַ פייערדיקן קאָפּ צום לערנען. אברם יאנקלען אבער נעמט נישט צום לערנען. מילא, וועלן נישט דאָס אומגליק, וואָלט ער נאָך געגאנגען צווייי יאָר אין חדר. אזוי אָבער?

— יאָ, ביזט געוועכט, האָט זי שטיל, כמעט אָן ווילן געזאָגט. — מאָרגן, מ׳זאָל דערלעבן, על יעך מיט אים אריינגיין צו לייזער פליוק.

יערמע דוד איז אויפגעשטאַנען פון טיש. באָלד נאָך אים האָבן זיך אַלע אויפגעשטעלט. ער האָט געגומען ס׳קלייניע אסתר פערעלע אויף דער האַנט, עס אָנגעקושט, דערנאָך אַ קוש געטאָן דעם פיצעלע רחלען. לייבל משהן ער געגעבן די האַנט, אויך צו די צוויי קלענערע יינגלעך האָט ער אויסגעשטרעקט די האַנט — עץ זאָלט זאָן גיט צי דער מאַמען: עץ זאָלט היטן יידישקייט און די, נתן חיים, געדענק! שפיל זיך נישט מיטן שיי־געץ! דערנאָך איז ער אריינגעגאַנגען אין קיך געגומען ס׳קלומעקל אויף דער פלייצע און זייטיק, געטאָן אַ קוק אויף חנה לאהן, וואָס איז געשטאַנען מיט די הענט פוסט פארלייגט אויפן בויך, די בלויע, פאַרטריקענטע ליפן פארשלאָסן און צוויי פרישע רינענדיקע טרערן ריטשקעלעך אויף די בלאַס־געלע באקן.

יערמע דודן האָט אָנגעהויבן צו שטיקן אין האַלדז. כדי איינצוהאַלטן זיך פון אָנקומענדיק געוויין, האָט ער מיט דער האַנט־פלאַך אַ וויש גע־

געטאָן ס׳מויל און פאוואָליע דורכגעפירט די האַנט איבער דער לאַנגער, רויטער באָרד. גיכער ווי ער האָט געהאַט בדעה איז ער צוגעגאַנגען צו דער טיר, א קוש געטאָן די מזוזה און ערשט אויף יענער זייט שוועל, מיט דער טיר אָפן אין פראַסטיקן דרויסן ארויס, האָט ער זיך אויסגעדרייט אין געטאָן א זאָג אין שטוב אריין!

— זאַאטס מע געזינט...

ערשט איצט האָט חנה לאה אויסגעבראַכן אין א געוויין, אויך די קינדער האָבן זיך צעווײַנט, ווי ערב יום־כפור ביי ליכט צינדן. די יינגלעך האָבן געווײַנט אין זיך, אין דער שטיל, ווישנדיק מיט די ארבל די נאַסע אייגן און די צווויי מיידעלעך הויך, אויפן קול, טוליענדיק זיך דערשראָקן צו דער ווײַנענדיקער מאַמען.

א קורצע ווײַלע האָט אזוי געדויערט דאָס ווײַנען, פלוצעם האָט חנה לאה א כאַפ געטאָן די שוועָרע פאטשיילע איבער דער פליצע און ווי אן אונטערגעשאַטענער פויגל געטאָן א פלי אין דרויסן ארויס. מיטן גאַנצן אימפעט איז זי געלאָפן אין מארק אריין. אַניאָגנדיק די פור אין וועלכער יערמע דוד איז געזעסן צעזאַמען מיט אַנדערע יידן, וועמענס ווייבער, קלאַגנדיקע, העשנדיקע זיינען זיי נאָכגעגאַנגען ווי נאָך א לוויה, האָט זי הויך, וועלנדיק איבערשרייען אַלעמען, אים נאָכגעוואונטשן:

— זאַלסט באַלד אין גיך אהיים קומען, יערמע דוד!

— אָמן, האָט יערמע דוד געענטפערט און דער וואָגן האָט געזומען פאָרן גיך, גיך ארויס פון שטאָט און איז באַלד פארשוואונדן געוואָרן פון אויג.

מירל ערדבערג-שאטאן

קוטנע מיין היים-שטאט

מיינע פריינט עוא און הערמאן קירשבוים—געהייליקט*)

היים-שטאט מיינע פון רב יהושיעלע קוטנער,
פון שלום אש און י. י. טרונק,
מארטירער הערמאן קירשבוים און חוה,
ביסט שטעטל פילפארביק געווען ווי א פאווע.

דו האסט מיך באפרוכפערט מיט אלערליי תורות,
פון הערצל ביז מארקס, טאלסטאי און רמב"ם.
פון פעלקער געראנגל, טרויער פון דורות,
און טראגן דעם יאך פון מיין פאלק, און מיין שטאם.

עס האט מיך דיין ליבט אין ווייטן באגלייט,
געטרייסט אין דער פרעמד, געפורעמט מיין זיין,
איבער ימען, יבשות אין אפשניט פון צייט,
ביסט תמיד מיין צידה-לדרך געווען.

דיין יוגנט די האפענונג, אנזאג אויף פרייד,
האט מיט גלויבן געמינערט דעם אומעט, די נויט,

---

*) דאס פאר-פאלק עוא און הערמאן קירשבוים זיינען געווען באקאנטע בונדישע טוער אין קוטנע. הערמאן איז געפאלן אין שלאכט אין קאמף מיט די נאצים בעתן וואַרשעווער אויפשטאנד סוף זומער 1944. עוא איז פלוצלונג געשטארבן בעת מ'האט דעם קערפער פון איר מאן מיט עטלעכע חדשים שפעטער איבערגעפירט און אראפגעלאזט אין קבר אויפן יידישן בית-עולם אין וואַרשע. — רעדאקציע.

פאר א ליכטיקן מארגן די קערנער פארזייט
איצט ליגסטו פארגליווערט אין אומקום פון טויט ;

אן יידישע קינדער, אן יידישן ליד,
אן בערל דעם טרעגער, אן יאנקל דעם שמיד,
אן יידישע קראמען, אן זשעליכאווס מיל,
אן גרופקעלעך יידן פארנאכט ארום שול.

אן יידישע ספרים, אן יידישן בוך,
אן יידן פון שבת, אן יידן פון וואך,
אן בענטשליכט, אן זמירות, אן קידוש אן וויין,
עם שוועבט איבער אלין דער צער פון פארגיין.

***

פאר זיי, פאר די שכנים בליט אלין אויפסניי,
זיי האבן שוין קארן און בלומען פארזייט,
עס גייט אויף דאס ברויט פון יידישן וויי,
זיי האבן שוין צוריק געפונען די פרייד.

ערשט נעכטן האט דארט אונזער גארטן געבליט,
זינט דורות פארוואלצלט געווען איז מיין שטאם,
פארלאשן איז איצט דיין זון און דיין ליכט,
געהיליקט אויף שייטערם און קידוש-השם.

שטיי איך אן אבל געבויגן מיין קאפ,
פאר דיר מיין היים פאר קומנע מיין שטאט.
פאר וואלשע, וולאצלאווע, לאדוש און לובלין,
פאר הונדערטער שטעטלעך פון אייגענעם מין.

פאר מיר וועט דיין הימל שוין אייביק זיין גרוי,
דיין זון אן ליכט, דיין גראז אן טוי.
מיט וואלצל ביסטו פארשניטן געווארן,
ווער וועט מיין שטאם דארט ווידער געבוירן?

היים־שטאט מיינע אן שטעטלעך פון פוילן,
מיט יידישן טרויער און ליכט פון בעל־שם,
איך טראג אויף די אקסל דיין צער, און די גרוילן,
דאס ליכט און דיין טרויער, פון קידוש־השם.

ווידער איז דיין נאָמען

וולאָצלאוועק — געהיילקט

ווידער איז דיין נאמען פאר מיר אויפגענאנגען,
איבער ימען האט צו מיר דיין צער דערגרייכט.
גרויל־קלאנגען זיינען אמתן געווארן,
און האסט פאר מיר ווי א טויטע וועלט געבלייבט.

*
**

דיין זון גייט אויף שוין אין דער הויך,
פון קוימענס שלענגלט זיך שוין רויך,
און ווידער שמעקט מיט ברויט, מיט היי,
לעבן וועקט זיך אויפדאסניי.

און פייגל קומען אויך שוין צוריק,
בויען נעסטן היימיש גליק.
וויגט דער וואלד זיך אין געזאנג,
וויסל פליסט איר אייביק גאנג.

נאר אין מיר גייט אויף א גרויל־געזויין
פארשניטן ליגט דארט מיין געבוין,
מאסן קברים, אש און ליים,
א זכר פון מיין דורות היים.

משה יעקב קוויאווסקי

חורבן קרושנעוויץ

(איבערלעבונגען אין די יאָרן פון פּיין און אומקום)

אויף דער גרענעץ פון דער וואַרשעווער און לאָדזשער גובערניע ליגט אַ שטעטל מיטן נאָמען קרושנעוויץ. וועגן מען קומט אַריין אין שטעטל זעט מען גלייך די מויער פון דעם גרויסן פּאַרק אויפן נאָמען פון פּוילישן גראַף רעמבעלינסקי. אַרום — שיינע פעלדער און קליינע טייכלעך. אויף שטיקלעך ערד, וואָס איז נישט געווען זייער אייגנטום, האָבן קרושנעוויצער איינוואוינערס אין משך פון יאָרן אויסגעבויט דאָס שטעטל. און נאָך ביז היינט הער עס האָט פאַרקויפט אַ הויז האָט פריער געמוזט באַצאָלן רענט כאָר דעם פּלאַץ פון הויז. לויט דער פּאָלקסציילונג פון יאָר 1921 האָט די יידישע באָפעלקערונג פון קרושנעוויץ געציילט 1259 נפשות פון דער אַלגעמיינער צאָל 3509.

דאָס שטעטל האָט זיך פאַרנומען דער עיקר מיט קרעמעריי, תבואה־מסחר, דאָרפס־גייעריי, פערד־האַנדל. געווען אויך די יידישע פאַכן ווי שניידערס, שוסטערס, בלעכער. דער תבואה־מסחר האָט זיך קאָנצענטרירט ביי עטלעכע יידישע פאַמיליעס און זיי האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט די „עליטע" פון שטעטל; מען האָט זיך מיט זיי געמוזט רעכענען און דער פּאָלקס־מענטש פלעגט וועגן זיי זאָגן: „די הויכע פענצטער", און פאַרשטייט זיך, אַז אַלץ, וואָס זיי האָבן געוואָלט האָבן זיי געטאָן. אונדזער גאַנצער האַנדל איז געגאַנגען קיין לאָדזש און קוטנע, פון דאָרט ווידער האָט מען געברענגט דאָס, וואָס די קרעמערס האָבן געברויכט. דאָס לעבן איז געווען שווער פאַר אַ גרויסן טייל איינוואוינער פון שטעטל, ווייל אין יעדער שטוב האָט מען געקאָנט געפינען אַ סך קינדער; די טעכטער האָט מען געשיקט פאַר דינסטן אין די רייכע הייזער און די זין אָפּגעגעבן אין די יידישע פאַכן, ווי שניידערס און שוסטערס. איינעם האָט מען געווויינטלעך אָפּגעגעבן אין בית־המדרש, — מען זאָל האָבן אַ בן־תורה.

די יידן פון שטעטל האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף דער קוטנער גאַס און אַרום מאַרק. איז מען אַרײַנגעקומען אין שטעטל פון קוטנער וועג, האָט זיך גלייך דערטראָגן דער געזאַנג פון די בחורים פון בית־מדרש און פון די חדרים.

יעדן טאָג, ווען עס איז נאָכט געווארן, האָבן זיך אַלע באַלמעלאָכעס און דאַרפס־גייער זיך געטראָפן אין בית־מדרש, נאָך מנחה האָט דער רב זיך געזעצט ביים טיש, וואָס איז געשטאַנען אויף דער גאַנצער לענג, יידן אַרום אים, און ער האָט געלערנט מיט זיי די פרשה פון דער וואָך, אַ פאַר יידן פלעגן זיך אַוועקשטעלן הינטער די צוויי גרויסע אויוונס, וואָס זיינען געשטאַנען אין אַ זייט און פלעגן שמועסן וועגן דעם וואָס די פויע־רים דערציילן — צי ס'וועט זיין מלחמה און נאָך אַזוינע וועלט־נייס. צייטונגען זיינען געקומען נאָר צו אַיין ייד דעם גביר אברהם ראָזען. ער האָט געהאַט אַ גרויס אייזן־געשעפט, געגאַנגען געקליידט דייטשמעריש, געטראָגן אַ צילינדער שוין אין יענער צייט. ווען ער איז געזעסן פאַר זיין קראָם און אַרײַנגעקוקט אין די צייטונגען, איז נישט געווען שייך צו אים צוקומען און פרעגן, וואָס מען שרייבט אין דער גרויסער וועלט...

דאָס לעבן איז זיך געפלאָסן מיט זיין נאָרמאַלן וועג. אין די פינצ־טערע נעכט, ווען דאָס גאנצע שטעטל איז געווען באַלויכטן נאָר מיט דריי לאָמפּן, קומען אַרויס די מיידלעך און די יינגלעך פון זייערע אַרבעטס־פלעצער און טרעפן זיך ביי דער בודקע, וואָס שטייט אין מיטן מאַרק, האָנדלען דאָרט אײַן אַ ביסל קנאַק־ניסלעך אַדער צוקערלעך און מען וואַנדערט געהיים אַרויס פון שטעטל צו די גרויסע טאָפּאָל־ביימער פון פּערנער וועג, אַז קיין שום אויג זאָל נישט באמערקן. דאָרט איז טאַקע געווען דאָס אָרט, וואו עס איז אַלץ באַשטימט געווארן וועגן וווּ־טערדיקן צוקונפטיקן לעבן.

אַנהויב פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג

די יוגנט נעמט זיך בונטעווען; אַ גרויסער טייל וויל שוין נישט גיין מער אין שפּאַן פון די רייכערע אין שטעטל. אַנהייב 20־טן י״ה נעמט קרושנעוויצער יוגנט וואַנדערן אין דער גרויסער שטאָט אַריין, אין לאָדזש.

דאָרט האָט מען זיך אַנגעהויבן באַקענען מיט אַן אַנדער לעבן, אַראָפגע־ווארפן פון זיך דאָס קליינשטעטלדיקע. די אַרבעטער־יוגנט נעמט אַריין־טרעטן אין די יידישע סאָציאַליסטישע קרייזן, וואָס האָבן שוין דעמאָלט עקזיסטירט. געקומען אהיים אויף יום־טובים, האָט מען זיך געזומען אַרגאַניזירן דאָס שטעטל. עס איז זיך לייכט פאָרצושטעלן, ווי אַזוי דאָס שטעטל האָט באַגעגנט די יום־טובדיקע געסט אַן די יידישע הי־טעלעך, נאָר אין קאָפּעלושן, קורצע אָנצוגן, אין הענטשקעס און מיט שטעקנס אין די הענט. אַרויסקוקנדיק פון די פענצטער, האָבן די שטעטל־שע יידן געקוקט אויף זיי ווי אַ חברה משומדים וואָלט אָנגעקומען. די „גרויס־שטעטישע" האָבן זיך געזומען צו דער אַרבעט — אויפצוקלערן די שטעטלדיקע מיידלעך און בחורים, זיי אַרויסגעפירט געהיים צו די זעלבע בוימער, דאָרט זיי דערציילט וועגן די נייס פון דער גרויסער שטאָט; דאָרט איז אויך געבוירן געוואָרן די בונדישע אַרגאַניזאַציע ביי אונדז אין קרושנעוויץ. די יוגנט האָט זיך מיט גרויס ברען געוואָרפן אין דער אַרבעט. מען האָט געזומען אַרגאַניזירן די שניידער־אַרבעטער צו שטרייקן פאַר ניט אַרבעטן שבת ביינאַכט. דאָס שטעטל איז געווען אויסער זיך, — וואָס איז עס פאַר אַ חוצפּה, — די יונגען וועלן זאָגן די באַלעבאָטים וועלן יאָ צו אַרבעטן, וועלן ניט! מען האָט געשלעפּט טאָטעס צום רב, — וייערע קינדער מאַכן אומגליקלעך דאָס שטעטל. און וועלן דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפן, איז ביי אונז געווען א שניידער נאָסאָל אפרים, וואָס האָט געהאָט אַ שוועסטער אַ פעלדשער. אַ פעלדשער אין יענע צייטן אין אַזא שטעטל איז געווען ווי א גרויסער שררה. האָט ער זיך געזומען צו דער ארבעט אין פאַרמסרט די אַרבעטער צו דער פאָליציי. עס איז גלייך געקומען אין שטעטל צו רעוויזיעס און ארעסטן. די ארבעטער האָבן זיך נישט געשראָקן און באַשלאָסן דעם פּראָוואָקאַטאָר צו באַזייטיקן. זיין נאָמען איז געווען ראָזוואַדאָווסקי; ער פלעגט פאָרן אין אַ דערנעבנדיקער צוקער־פאַבריק צו קראַנקע; האָט אויף אים שוין דאָרט געוואָרט אַן אַרבעטער און ווען ער איז געווען אין אַ שטוב און געטרונקען טיי, האָט דער ארבעטער אַריינגע־שאָסן דורכן פענצטער און אים אַוועקגעלייגט א טויטן. דער שאָס האָט אויפגערודערט דאָס שטעטל. די אַלע וואָס האָבן נאָר באַקעמפט די רעוואָלו־ציאָנערן האָבן זיך דערשראָקן און געשטעלט זיך צו א געריכט. פאָפולער

אין דער צייט איז אויך געווען איינער משה יאקובאָוויטש. דאָס קאָן מען זען פון אַ ליד, וואָס איז געווען פאָרשפרייט ביי אונז אין שטאָט אין יענע יאָרן:

„עס איז געשען אַן אומגליק,
אין שטאָט אַ גרויס געזודער,
ראַזדאָוואָסקי פעלדשער האָט געמסרט
אונזער ברודער.
אונזער ברודערס בלוט
האָבן מיר איבערגעמאָסטן,
אַ קולע אין קאָפּ וועט ער קריגן,
וועלן עס זאָל בלוט קאָסטן.
אַ געוויסער יאקובאָוויטש האָט זיך
געזומען פרייען,
ער איז אויך אַריינגעטרעטן
אין די פראָוואָקאַטאָרסקע רייען;
ער האָט געמיינט מיר פאָרלירן אונזער מוט,
אָבער אַ קולע אין קאָפּ אַריין
וועט ער קריגן
און דאָס וועט זיין גענוג . . .".

אויף דעם פראָצעס וואָס איז פאָרגעקומען קעגן יאָקובאָוויטשן, האָט ער אַלץ פאָר ליב געזומען און האָט עס שטענדיק געדענקט.

מען האָט אויך דערציילט, אַז אין שטעטל זיינען אמאָל געקומען צופאָרן צוויי רעוואָלוציאָנערן און זיינען אַריין אין הויז פון סטאָרשי נאָטשאָלניק. ער האָט גראָד געהאָלטן זיין קינד אויף דער האָנט. זיי האָבן אים געהייסן איבערגעבן די פרוי דאָס קינד, ווייל זיי האָבן אים עפעס וואָס צו זאָגן. אין דעם מאָמענט האָבן זיי אַרויסגענומען רעוואָלווערן און אים דערשאָסן. דאָס הויז איז געשטאַנען אין מארק לעבן דער שטעטל־דיקער קירך, האָבן זיי, פאָרלאָזנדיק דאָס הויז, אויך געשאָסן ביי דער קירך און דאָס האָט צונויפגערופן דאָס גאַנצע שטעטל. עס איז באָלד געווארן א געלויף און מ׳האָט זיך געזומען יאָגן נאָך זיי. זיינען זיי אַריין אין די

קאַרן־זאַנגען, וואָס זיינען געשטאַנען אין פּעלד. קיין קוילן האָבן ווי שוין נישט געהאַט און זיינען דערשאָסן געוואָרן. די פּויערים האָבן זיי געפונען אין פּעלד. ס׳איז אויך אַראָפּגעקומען דער נאַטשאַלניק פֿאַוויאַטאַווי פון קוטנע אַדורכצופירן אַרעסטן אין שטעטל. עטלעכע מאָן זיינען אַרעסטירט געוואָרן און אָפּגעפירט אין דער בריסקער טורמע. וואָס איז באַרימט געווען אין אונזער געגנט.

א גרופּע קרושנעוויצער בונדיסטן ביי דער מצבה־אויפֿעקונג פון חבר איציק (דער בלינדער איציק). די חברה קרישא האָט צוליב זיין „אָפּזונדערסת" און געשרוישאָפּט צום „בונד" זיך אָפּגעזאָגט אים מקבר צו זיין. א גרופּע בונדיסטן האָבן בייגאַכט אַליין דורכגעפירט די קבורה.

דאָס קומען פון נאַטשאַלניק איז פֿאַרגעקומען אין דער נאַכט. געקומען איז ער מיט זיין גומענער קאַטש און דאָס קלאַפּן פון די פּערדישע קאָפּיטעס אויף דעם שטעטלדיקן ברוק האָט שטאַרק זיך געהערט. איז דעמאָלט גראָד געשטאַנען דער בלינדער וואַסער־טרעגער איציק אָפּעל אויך א מיטגליד פון די רעוואָלוציאָנערן, און ער האָט אויסגעשאָסן פון א הויז אַרויס גלאַט אַווי. די קויל איז אַדורך די פּערד און דעם נאַטשאַלניק האָט עס נישט געטראָפֿן. די זשאַנדאַרן זיינען אַראָפֿ זוכן ווער עס האָט געשאָסן, נאָר אז דער בלינדער וואַסער־טרעגער זאָל דאָס האָבן געטאָן — דאָס איז קיינעם אויפן געדאַנק נישט געקומען.

דער דורכפאל פון דער רעוואָלוציע פון 1905 האָט אויך אין אונזער שטעטל געמאכט א חורבן. די אלע, וואָס האָבן אָנטייל גענומען האָבן גע־מוזט אַוועק וועך קיין ענגלאַנד וועך אַנדערשוואו, דער גרעסטער טייל קיין אַמעריקע. וועך עס איז פֿאַרבליבן אין פוילן האָט זיך געמוזט אויס־באַהאַלטן. פון די אַרעסטירטע האָט מען עטלעכע באפרייט; אָבער די, וואָס זיינען געזעסן אין דער בריסקער טורמע זיינען זייער גאָנץ לעבן געבליבן קראנקע מענטשן. די יידישע ווי די פוילישע רעאַקציע האָט זיך געפרייט מיט דער מפלה און געלאַכט פון די בונדיסטן.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

דאָס שטעטל האָט וויטער זיך געלעבט רואיק, אָבער צוריק צום אַלטן לעבן איז עס שוין נישט געקומען. די רעוואָלוציע האָט איבער־געלאָזן שפּראָצונגען. עס האָבן זיך שוין באַווייזן אויפגעקלערטע, היינט־וועלטיקע, וואָס פלעגן ברענגען ביכער פון דער קוטנער ביבליאָטעק; מען האָט געמוען לייענען מענדעלען, פרצן, דינעזאָנען און אַנדערע. מען האָט זיך אין דער שטיל געגרייט צוריק אויפצושטעלן א קולטורעל לעבן, אָבער דער אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה (1914) האָט צוריק־געהאַלטן אויף א געוויסע צייט. אזוי נאָר ווי אונזער שטעטל איז באַזעצט געוואָרן פון די דייטשן אין נאָוועמבער 1914, האָט די יוגנט זיך געמוען אַרגאַניזירן און שאָפן פֿאַרשיידענע פֿאַראיינען. אזוי איז געשאפן גע־וואָרן דער „הזמיר", וואָס איז געוואָרן דער טרעף־פונקט אין שטעטל; עס איז אויך געשאפן געוואָרן א ביבליאָטעק וואָס איז אייגנטלעך אַרדנט גע־וואָרן ערגעץ אויף א בוידעם־שטיבל.

דעם ערשטן מאי 1915 באַווייזן זיך אין די גאַסן בונדיסטן מיט רויט־טע שלייפעלעך; מען פֿאַרהאַלט אזעלכע און מע פירט זיי אַוועק אין דער דייטשער קאַמענדאַנטור, וואו עס ווערן פֿאַרשריבן די נעמען פון אהרן קויאַווסקי און יונה סטריקאַווסקי. דער רב פון שטעטל האָט געשיקט רופן דעם טאַטן פון קויאַווסקין — ער זאָל ווירקן אויף אים נישט אַראָפּ־צוגיין פון „גלייכן וועג".

עס פלעגן קומען אין שטעטל בונדיסטישע רעדנער, אבער קיין לאקאל איז נישטא. פלעגט מען זיך צוזאמענקומען אין דער שטיל אין דער בעקערייַ פון חיים שלמה מידלאק פרייטיק ביינאכט. ווייל דעמאלט שלאפט דאס גאנצע שטעטל. דער הונגער, וואס די מלחמה האט מיט זיך געבראכט, האט א סך מענטשן פון דער גרויסער שטאט לאדוש געטריבן צו אונז אין שטעטל, וואו שפייז־פראדוקטן איז געווען לייכטער צו קריגן. מענטשן האבן געוואוינט אין בוידעם־שטיבלעך, אין שטאלן, אבי צו האבן וואו דעם קאפ אוועקצולייגן. צווישן די געקומענע זיינען אויך געווען וייער א סך באוואוסטזיניקע מענטשן, און ווי האבן פיל געהאלפן צו דער אנט־וויקלונג פון קולטורעלן לעבן ביי אונז.

אין יאר 1916 ברעכט־אויס אין שטעטל די טיפוס־עפידעמיע, אין יעדער שטוב זיינען דא קראנקע און טויטע. די שרעק איז זייער גרויס. די סאניטארע באדינגונגען זיינען שלעכטע. די דייטשן שטעלן אויף א באד־אנשטאלט; תדרים ווערן געשלאסן, די קינדער כאפט מען אוועק אין באד־אנשטאלט, צו רייניקן און דעזינפיקצירן. מען איזאלירט, מען שיקט ארויס פון שטאט ווער עס האט נאר א קראנקן אין שטוב. פון דער פאסט האט מען געשאפן א שפיטאל פאר די טיפוס־קראנקע. אין אזא מאמענט איז יעדער שארך צופיל, א פאניק האט געהערשט אין שטעטל, און באלד נעמען זיך די אלטע יידן רייזן, אז אלע צרות קומען פון דער ביבליאטעק און פון די פאראיינען. דער רב פון שטעטל מיט דעם פרומען יעקב וואלף כעלמינסקי, האבן ביי א הספד פון ראש ישיבה אויפן בית־עולם געשריגן געוואלד — מען זאל פארברענען די טריפהנע ביכער. מיין עלטסטער ברודער מרדכי איז דעמאלט קראנק געווען און מיין מאמע, הערב־דיק, אז די ביכער ברענגען אלע צרות, האט זי אהיימקומענדיק געזומען און פארברענט א בוך.

די טיפוס־עפידעמיע האט געבראכט זייער א סך קרבנות; ענדלעך האט זיך דאס לעבן איינגעשטעלט. מען האט שוין די ביבליאטעק ארויס־געזומען פון בוידעם־שטיבל און אריבערגעפירט אין הויז פון פישל קאסן, אין צוויי שיינע צימערן. עס האבן געזומען קומען יידישע וואנ־דערנדיקע טעאטער־טרופעס פון די בעסטע אין יענער צייט. די אר־טיסטן האבן זיך דא גוט געפילט, ווייל עסן איז דא געווען בעסער און מער

ווי אין לאָדזש אָדער וואַרשע, זיי האָבן דאָ מיט זייער שפילן אַרויסגערופן געווייַן, געשפילט „כאַשע די יתומה", „די שחיטה" און אַנדערע דראַמעס.

דער אינטערעס צום געזעלשאַפטלעכן לעבן איז געוואַקסן. אָלץ האָט זיך געטראָפן אין דער ביבליאָטעק, דאָ האָט מען געפירט דיסקוסיעס, זיך געריסן, געקריגט. אין יאָר 1918 קומט צו אַ קאַמף ווער עס זאָל אָנפירן מיט דער ביבליאָטעק. דער קאַמף איז געווען זייער אַ פאַרביטערטער, מען האָט אַפילו געברענגט די דייטשע זשאַנדאַרן, די ביבליאָטעק האָבן געפירט די ציוניסטן; עטלעכע טעג האָט געדויערט דער קאַמף און די ביבליאָטעק איז דורך וואָלן אַריבער אין די הענט פון די בונדיסטן און פאָלקיסטן, די לעצטע זיינען דעמאָלט געווען געצוויילטע ביי אונז אין שטעטל. דער פאָלקיזם האָט ביי אונז לאַנג זיך האַלטן נישט געקאָנט. קיין יוגנט האָבן זיי נישט געהאַט און דער עלעמענט, וואָס האָט צו זיי געהערט איז געווען אַממערסטן פון צוגעריזטע פון לאַדזש. זיי האָבן געגומען פאַרן צוריק אין די אַלטע היימען און דאַרט זיינען זייער אַ סך, ווי אין אַנדערע שטעט, אַריינגעטרעטן אין די בונדישע אַרגאַניזאַציעס.

אין די יאָרן 1918־1919, ווען ס׳איז אַנטשטאַנען די פוילישע מלוכה, האָבן מיר מיטגעמאַכט דאָס זעלבע וואָס אַלע יידן אין לאַנד. די ערשטע פאַרזאַמלונג וואָס איז פאָרגעקומען דעם 11־טן נאָוועמבער 1918 אויף דעם הויף פון אליה קירשטיין האָט געווויילט אַ מיליץ פאַרן שטעטל און האָט אויך אַריינגענומען צווויי יידן. אָבער דער אַנטיסעמיטיזם האָט נישט פאַרטראָגן, אַז יידן זיין זאָלן אונז מען האָט געגומען אייניציקווייז זיי אַרויסשטופן. די פוילישע מיליטער־אַרגאַניזאַציע פ.א.ו. האָט געהאַט באַזעצט דאָס הויז, וואָס די דייטשן האָבן געהאַלטן פאַר קאַזאַרמעס; אַהין האָט מען אַריינגעשלעפט יעדן, וואָס מען האָט נאָר געהאַט אַן אויג אויף אים אין געשלאָגן. פוילן האָט באַלד געגומען האַלטן מלחמה מיט רוסלאַנד און געגומען זיך מאָביליזירן. אַ סך זיינען אַרעסטירט געוואָרן. יעדן איינעם האָט מען טעראָריזירט. די ביכער פון ביבליאָטעק זיינען געווען צעשלעפט, אַ קלייַנער טייל האָט זיך געפונען ביים יידישן לערער אברהם שלמה בוימגארטן ווי אַן אַנדענק פון דער שיינער יידישער אינסטיטוציע.

אין יאָר 1919 ברעכט ווידער אויס אין שטעטל אַ טיפוס־עפידעמיע. דאָס מאָל נאָך אַן ערגערע ווי פריער, פאַר די דייטשן, די שרעק איז

גרוים, די דאָקטוירים שטאַרבן צוזאַמען מיט די קראַנקע, אַ ניי פּראָבלעם פאַר דעם בית־עולם ווערט מיט יעדן טאָג פולער. יידן פֿאַרן צו גרויסע רבנים. מען ברענגט פֿאַרשיידענע סגולות אַרן אייַנע פון זיי איז: חתונה מאַכן אַ פֿאַר־פֿאַלק און די חופה זאָל זיין אויפן בית־עולם לעבן די פּרישע קברים. מען האָט אויסגעזוכט אַן אָרעמע מיידל מיט אַ בחור און צוגעגרייט אַ גרויסע שמחה. צו דער שמחה האָט זיך דאָס גאַנצע שטעטל געגרייט. חתן־כלה האָט מען געדאַרפט פירן צום בית־עולם צופוס. מיט מוזיק. דאָרט איז געשטעלט געוואָרן די חופה און פון פון דאָרט האָט מען דאָס פֿאָרל געפירט צוריק מיט מוזיק, דאָס גאַנצע שטעטל האָט געטאַנצט דעם גאַנצן וועג ביז אין בית־מדרש אַריין, וואו עס איז פֿאַרגעקומען די סעודה און טענץ אַ גאַנצע נאַכט. די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט זיך צוגעקוקט און האָבן דאָס פֿאַרל געפרופן מיט דעם נאָמען טיפוס. כאַלעראַ. דער נאָמען פון חתן איז געווען יחיאל וואָלף גלאטשטיין, אַ וואַסער־טרעגער ביז דער היטלער־מלחמה, ווען ער איז אומגעקומען פון אַ דייטשער באָמבע.

נאָך דער פוילישׂ־באָלשעוויסטישער מלחמה האָט וויידער גענומען זיך פריש אַרגאַניזירן די יוגנט. די מאַכט האָט קיין לעגאַליטעט אויף קיין געזעלשאַפט נישט געוואָלט געבן און עס האָט גענומען צייט ביז עס איז אין יאָר 1923 געלונגען צו אַרגאַניזירן אַ נאַדל־פֿאַראיין און ביי דעם פֿאַראיין האָבן מיר אויך וויידער גענומען בויען די ביבליאָטעק. דאָ זיינען וויידער געקומען שווערי־קייטן מיט אַ לאָקאָל, וויייל קיינער האָט אונז נישט געוואָלט אַריינגעמען. דאָך איז געלונגען ביי דוד גאָסטינסקי מיט דעם נאָמען יענדריק, צו באָקומען אַ שטיבל פאַר אַ גוטן פרייז. מיר זיינען דאָרט געוואָרן גערופן מיט דעם נאָמען יענדריקעס. נאָר דאָס האָט אונז נישט געשטערט צו פירן אונזער טעטיקייט. מיר האָבן מיט אונזערע גראָשנס געבויט די ביבליאָטעק, מיר האָבן געברענגט רעדנערס פון וואַרשע, לאָדזש. זיי האָבן געהאַלטן רעפעראַטן אויף פֿאַליטישע און ליטעראַרישע טעמעס אין שטאָטישן זאָל. אונזער אקטיוויקייט האָט אונז באַרימט געמאַכט און מיר, בונדיסטן, זיינען געוואָרן אַ מוסטער פאַר דער גאַנצער אומגעבונג.

אלג. יידישער אַרבעטער בונד „בונד" אין פוילן
קרושניעוויצער ארגאניזאציע

נ. ה.מ. 611.

דערמיט האבן מיר רעכט כּסדר אייך שיינצולאדונגען צו דער פייערלעכער

ערעפענונג פון אונזער איינען

„מעדעם הויז"

וועלכע קומט פאר זינטיק דעם 28|7 .1929 אגהויב 6. אוהר.

פּראגראם!

ערעפענונג	באגריסונג
בארעכט	רעפעראט פון מארשפּייער פון צ. ק. א. ז. ח.

אייגלאדונגס-קאַרטע צו דער דערעפענונג פון מעדעם-הויז אין קרושנעוויץ. אונזער ברענטש האט פינאנציעל צוגעהאלפן אויפצובויען דאס הויז.

מיר בויען אן אייגן קולטור-הויז

מיר האבן זיך צעוואקסן אין מיר האבן קיין פלאץ נישט געהאט וואו זיך צונויפצוקומען; האבן מיר אין יאר 1926 געדונגען צווי צימערן אין א קריסטלעך הויז אין מיטן שטאט נישט וויט פון קאשטשאל, אויך פאר גוט געלט. אבער דארט האט אונזער פרייד לאנג נישט געדויערט. דער אייגנטימער האט אונז געשיקט רופן, או ער קאן אונז די דירה נישט געבן. פארוואס — האט ער גלייך נישט געזאגט, נאר שפעטער; עס האט געהייסן, או די קירך האט זיך דערוואוסט און זי האט אויף אים געווירקט מיר זאלן דארט נישט וואוינען. גראד האט זיך אפגערופן אונזער חבר און פרייַנט דושעק קעי פון דער אלטער גווארדיע בונדיסטן, ער האט אונז געשיקט א ביסל געלט און מיר האבן באשלאסן צו קויפן א פלאץ און צו בויען אליין א הויז. עס האט געדויערט צווי יאר דאס בויען. זייער שווער איז דאס אנגעקומען. מיר האבן אליין געואמלט שטייגער ביינאכט, געשלעפט וואסער פון וויט, געהאלפן יעדן בויארבעט. מיר האבן געגעבן א וואך ארבעטס-לוין פון אונזערע פארדינסטן. און סוף

יולי 1929 האָבן מיר געפֿייערט די דערעפֿענונג פון הויז מיט גרויס פֿרייד. איבער טויזנט מאָן זיינען געקומען צו דער פֿייערונג. פון דער צענטראַלע איז געקומען דער חבר זעלמאַנאָוויטש פון לאָדזש.

א גרופּע בונדיסטן פֿון קרושנעוויץ, פֿאטאגראַפֿירט אין יאָר 1929.

מיר זיינען געווען די ערשטע אין פוילן צו האָבן אָן אייגן הויז. נאָך קרושנעוויץ איז שוין נאָכגעקומען קוטנע און אנדערע שטעט. דאָס הויז האָט געהאָט א שטוב פֿאר דער ביבליאָטעק און א זאל א גרויסן פֿאר פֿאָרלעזונגען. דאָרט איז געווען אַרײַנגעמויערט א שטיין מיט אָן אויפֿשריפֿט — א דאַנק פֿאר מיין אַלטן פֿרײַנט שמעיה קויפמאן, וואָס איז געווען אין יאָר 1928 אין שטעטל און האָט געלאָזט געלט צו ענדיקן דאָס הויז.

איך וויל דאָ דערמאָנען נאָך א פֿאַסירונג פון אונזער שטעטל. באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען טייל פון די אַקטיוּוע בונדיסטן ווי דושעק קויאָווסקי, יונה סטריקאָוו און אַנדערע געווען געצוואונגען צו עמיגרירן, זיי האָבן אָבער קיין מאָל נישט אָן אונז פֿאַרגעסן. פון ווייטן אמעריקע האָבן זיי אונז געהאָלפֿן. סיי פֿינאַנציעל סיי מאָראַליש צוריק אויפֿשטעלן אונזער פֿאָליטיש און געזעלשאַפֿטלעך לעבן. דעמאָלט האָט זיך אַרויסגערוקט איינער פון אונזערע בעסטע און טייערסטע חברים, וועלכן

מיר קענען מיט שטאָלץ אַנרופן — דער העלד פון אונזער שטעטל. אין די שווערסטע צייטן פון אונזער באַוועגונג האָט ער אונז מיט זיינע העלדישע טאַטן געגעבן מוט און באַגייסטערונג, און אונז געוועקט ווייטער צו פירן אונזער פּאָליטישע און קולטורעלע אַרבעט. דאָס איז געווען דער חבר ישראל האָפמאַן.

דער חבר ישראל האָפמאַן האָט דערציגן אַ גאַנצן דור בונדיסטן. ער איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין א לעגענדע אין א סימבאָל פון דער קרושנעוויצער באַוועגונג.

ס׳ווילט זיך דערמאָנען א פאַל, ווען נאָך דער גרויסער אויסוואַנדערונג פון די אַקטיוויסטישע חברים, אין די יאָרן פון 1923 און 1924, האָבן די פוי־לישע אנטיסעמיטן און רעאַקציאָנערן געווילדעוועט. ס׳האָט געהערשט אַן אַפּאַטיע צווישן די געבליבענע יידישע אַרבעטער. מיט זיין ענערגיע האָט חבר ישראל צוריק אויפגעבויט די באַוועגונג.

אין יאָר 1928 האָבן די ציוניסטן געראָטן אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע יידן פון דער שטאָט, ערב די וואַלן צום פוילישן סיים (פּאַרלאַמענט). זיי האָבן אַבער באשלאָסן קיינעם פון די בונדיסטן נישט אַרייַנצולאָזן. די ציוניסטן האָבן געדונגען פּאָליציי, און אַנגעוויזן וועמען נישט אַרייַי־צולאָזן אין זאַל. און ווען די פּאָליציי האָט געטראַשעט צו שיסן די, וועלכע ווילן נישט אָפּטרעטן, האָט ישראל האָפמאַן, אַראָפּגעוואָרפן פון זיך זיין מאַנטל און געגעבן אַ געשריי — שיסט!.. זיין געוואָגטקייט, האָט אַזוי אָנגעצונדן אַלע אונזערע חברים, אז מ׳האָט זיך געוואָרפן אויף דער פּאָליציי. נאָך א קאַמף פון העכער א שעה צייט, איז די פּאָליציי באַזיגט געוואָרן. עטלעכע חברים זיינען אַרעסטירט געוואָרן. זיי האָבן געהאַט א פּראָצעס און באַקומען פאַרשיידענע שטראָפן. מיר זיינען אָבער בייַ זיך נישט אַראָפּגעפאַלן. פאַרקערט, דער פאַל האָט באַגייסטערט און געמאַכט אונז מער אַמביציעז צו פארשטאַרקן אונזער באַוועגונג.

ווען מיר זיינען שוין פאַקטיש געווען א כוח און געהאַט אַ סך איינ־פלוס צווישן די היגע אַרבעטער און פאָלקס־מאַסן, האָט דער חבר ישראל געפּילט, אַז ער האָט זיך שוין אויף ווועמען צו פאַרלאָזן. די חברים וועלן די פאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע ארבעט ווייטער פירן אַן אים. אין דעם

קליינעם שטעטל איז אים געוואָרן צו ענג. ס׳האָט אים געצויגן צו בריי־ טערער און גרעסערער ארבעט. ער איז געפאָרן קיין לאָדזש און וואַרשע. און כאָטש ער איז דאָרט געוואָרן איינער פון די פירער פון דער פראָפעסיא־ נעלער שניידער־באוועגונג, איז ער אָבער אלע מאָל געווען אין קאָנטאַקט מיט אונז, און זיך געפרייט מיט אונזער פארצווייגטער באוועגונג, אין וועלכער ער האָט אַזוי פיל יאָרן פון זיין לעבן אַוועקגעגעבן.

*
**

דערבייַ איז כדאי צו באמערקן, או אין דעם יאָר 1942, ווען די דייטשישע נאַציס האָבן געווילדעוועט אין פוילן, האָט ישראל האָפמאַן געאַרבעט אין דער קליינער געטאָ, אין דעם טעבענס שניידער וואַרשטאַט אין וואַרשע. דאָרט האָבן געאַרבעט 3000 ארבעטער, נאָך דער אויסזידלונג פון דער גרויסער געטאָ איז אויך זיין פרוי חנהלע מיט זייער זון יורעק 8 יאָר אלט, אַריין אין דער קליינער געטאָ, אין יאָר 1943 האָט מען זיין פרוי צוזאַמען מיט אַנדערע יידן ארויסגענומען פון דעם טע־ בענס שניידער שאָפּ, ווי זי האָט דאָרט אויך געאַרבעט און זיי פאַרשיקט אין דעם טויטן־לאָגער טרעמבלינקא. פאָר די געבליבענע קינדער פון די פארשיקטע עלטערן, האָבן די דייטשן אָרגאַניזירט א „קינדער־גאָרטן", ס׳האָט געהייסן, או זיי זאָרגען פאר די קינדער, אָבער פאקטיש איז דאָס געווען א צוגרייטונג צו פאַרזאַמלען די קינדער אין גרעסערע גרופּן און אלע צוזאַמען אומברענגען.

דער דירעקטאָר פון דעם טעבענס־וואַרשטאַט איז געווען א פאַלקס־ דייטש מיטן נאָמען יאק. בעת ס׳איז אמאָל געשיקט געוואָרן צו דעם אכזריות־ דיקן דירעקטאָר א דעלעגאַציע פון דער פאברריק, וועגן דער ארויסשלעפונג פון די אָרבעטער, ווי מ׳האָט זיי כלומרשט צוגעזאָגט, אז מ׳שיקט זיי אויף בעסערע פלעצער צו ארבעטן, האָט ישראל האָפמאַן געהאָט דעם מוט און דרייסטקייט צו וואָרענען דעם דירעקטאָר, און אים געזאָגט: „אויב איר גענארט אונז אָפּ, און אויב דאָרט ווי איר שיקט אונז וועט מען אונז אנשטאָט צו גיבן אַרבעט אומברענגען, זאלט איר געדענקען, אז די וועלט וועט זיך ד׳ערפון דערוויסן און מיר וועלן מיט אלע אונזערע מעגלעכקייטן נקמה נעמען אין אייך. אויב מיר וועלן עס נישט קענען טאָן, וועלן עס טאָן די פון אונז וועלכע וועלן בלייבן לעבן". אין יענער צייט איז עס געווען א גרויסע

העלדישקייט פון אַ מענטש אזוי דרייסט צו רידן צו אַ דייטש, און נאָך דערצו צו אזא הויכן באַאמטן פון דער פאַבריק.

אין דערזעלבער צייט איז פון דער גרויסער געטאָ אַרייַנגעשמוגעלט געווארן געהיימע אויפרופן פון „בונד" און פארשפרייט געווארן אין דער קליינער געטאָ, „אַז מ'זאָל זיך נישט לאָזן אַפנאַרן, אין נישט פארן נאָך פאַניאטאָוו, ווייל דאָרט ווערן די אַלע וואָס ווערן אַהינגעשיקט פאַר־ניכטעט."

דער חבר הערמאַן גאָלדבערג, וועלכער געפינט זיך איצט אין ניו־יאָרק, איז די גאַנצע צייט מיט אים געווען אין דער געטאָ אין ווארשע.

ווען זיין רייַ איז געקומען אַוועקגעשיקט צו ווערן האָט ער זיך גע־זעגנט מיטן ח' גאָלדבערג און אים פארזיכערט, אַז ער וועט אַלע זיינע כוחות אָנווענדן און זען צו אַרגאַניזירן אַן אויפשטאַנד אין לאַגער און נישט לאָזן זיך אויסקוילן אָן אַ ווידערשטאַנד.

סוף 1943 האָט דער ח' גאָלדבערג נאָך באַקומען אַ געהיים בריוול פון ח' האָפמאַן, ווי ער האָט אים געשריבן אַ גרוס פון גאָלדבערגס טאָכטער רייזעלע, אים באַרואיקט אז די טאָכטער געפינט זיך צווישן אייגענע חברים מ'טיילט זיך אַלע מיטן ביסל עסן וואָס מען באַקומט און מ'האָפט איבער־צולעבן דעם גיהנום און קענען נקמה נעמען אין די דייטשן.

דער חבר ישראל האָפמאַן האָט זיין צוזאָג געהאַלטן. ער איז געווען איינער פון די הויפט־אַרגאַניזאַטאָרן פון אויפשטאַנד פון פאַניאטאָווער לאַגער. און שפעטער האָט מען זיך דערוואוסט פון די פוילישע פויערים, אַז דעם 11־טן נאָוועמבער 1943 האָבן די דייטשן 12 טויזנט יידן דערשאָסן.

אָבער ישראל איז געפאַלן עטלעכע טעג פריער, פירנדיק דעם באַ־וואָפנטן אויפשטאַנד קעגן די דייטשן. ער איז געפאַלן אין קאַמף מיטן אויסגעשריי: „נקמה צו נעמען אין די שונאים און ווייטער פירן דעם קאַמף קעגן די גרעסטע וועלט־מערדער"!

דער אַנטי־יידישער באַיקאָט

דאָס עקאָנאָמישע לעבן אין פוילן האָט געמוטעט ווערן שווערער, דער אַלגעמיינער קריזיס אין לאַנד האָט געמוטעט דריקן שטאַרק. די

פויערים האָבן געגומען קומען אין שטעטל אריין צוליב דער ארבעטסלאָזיקייט אין דאָרף. אין שטאָט האָט אויך קיין ארבעטסלאָזיקייט נישט געפלט; די שווערע לאָגע האָט געגומען אויסנוצן די קירך, מען האָט געגומען פרעדיקן יידן־האָס, גאַנץ פוילן איז דעמאָלט דערמיט געוואָרן אַרומגעכאַפט. אין יעדן שטעטל האָט מען געגומען האָקן שויבן און רא־בירן. אונזער שטעטל איז נאָך אין דער הינזיכט געווען גליקלעך וואָס די באַפעלקערונג האָט זיך נישט געלאָזט נעמען צו דער ארבעט. עס זיינען אַנטשטאַנען זייער א סך פוילישע קראָמען, ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער אַנטי־יידישער באָיקאָט. א יונגער גלח האָט פאַרשיידענע צרות פאַרשאַפט דעם שטעטל. ער האָט פאַטאָגראַפירט יעדן קריסט וועמען ער האָט געזען אַרויסגיין פון א יידיש געשעפט און שפעטער דאָס געקלעפט איבערן שטעטל. מיר האָבן פיל שרעק איבערגעלעבט.

די יידן־העצער פלעגן דורכפירן אַנטי־יידישע ספעקטאַקלען: גע־ברענגט א פיגור פון א יידן און אים אַרויפגעשטעלט אויף א וואָגן און א כאָפּטע אַנטיסעמיטן אַרום אים, געפירט אים איבער אַלע גאַסן און שפעטער זיך אָפּגעשטעלט אין מיטן מאַרק דאָרט. וואו א סך יידן האָבן געוואוינט און די פיגור עפּנטלעך פאַרברענט. ביי דעם האָט מען נאָך געהאַלטן גיפטיקע רעדעס. די מאכט האָט זיך צוגעקוקט און גאָרנישט רעאַגירט. די פוילישע ארבעטער האָבן זיך אין דעם אַלעם נישט גע־לאָזט נעמען און די יידן־העצער האָבן נישט געהאָט קיין מענטשן וואָס זאָלן וועלן העלפן מאכן א פאָגראָם. האָבן זיי אין א מארקטאָג געברענגט כּפעציעל מענטשן פון לובלין און קאָוואַל, אז זיי זאָלן דאָ מאכן די ארבעט. געווען איז עס אין א דאָנערשטיק. יידן האָבן מורא געהאָט אויפצוישטעלן די בוידן. די כוליגאַנעס זיינען געווען פאַרזאָרגט מיט שטעקנס און מעסערס און האָבן זיך געמאַכט שטופן אייגער דעם אַנדערן כדי צו מאכן א טומל. דאָ האָבן זיך באַווייזן עטלעכע פאָליאָקן, גראָד אזעלכע פון די שטאַרקע אין שטעטל און האָבן זיי געהייסן אהיימפאָרן, ווייל זיי וועלן דאָ שלעכט אָפּשניידן, — אונזער שטעטל איז נישט פאר אזעלכע זאכן, און זיי זיינען אויעק מיט גאָרנישט.

די היימישע אַנטיסעמיטן האָבן די ארבעט וויטער געפירט. דעם גלח האָט מען דאָ אין שטעטל געדרופן לעפּנע פאר זיין קלעפן די אַנטיסעמיטישע

אויפרופן. יידן האָבן אַ סך דערפון געליטן. די פּרנסה איז געווען שוואכער. דער תּבואה־מסחר, וואָס איז געלעגן אין יידישע הענט האָט גענומען קלעגער וועלן, ווייל ס׳זיינען אנטשטאנען נ.ד.־קאָאָפּעראַטיוון, פיל קראָמען האָבן זיך געמוזט שליסן, ווייל זיי האָבן נישט געקאָנט באַצאָלן זייערע תּובות. עס זיינען דעמאָלט אַנטשטאַנען צוויי יידישע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן געבאָרגט געלט. איינע אַ יידישע קאָאָפּעראַטיווע באַנק, וואָס האָט גערגט געלט ביז 500 זלאָטעס און מער, זי איז אריין אין חובות און האָט אַ סך געליטן פון קריזיס. שפּעטער איז ווידער געקומען די גמילות־חסדים־קאַסע, וואָס האָט געבאָרגט געלט אָן פּראָצענט.

די פירנדע באַאמטע פון דער געווערקשאפט פאַלקס־באַנק אין קרושנעוויץ (פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה). (ס׳זיצן): ישראל רייזמאן, בעריש ראָזען שיץ שוואַרצבאַרט (צווייטע רייע): באַבושקא פויגעל, ישראל מרוימאן און דוד ראָזען.

דאָס גיין האַנדלען אין דאָרף האָט אויפגעהערט, ווייל אין אַ סך ערטער האָבן יידן זיך ניט געקאָנט באַווייזן, מ׳פלעגט זיי באַוואָרפן מיט שטיינער, די עלעמענטן, וואָס האָבן געלעבט פון דאָרף זיינען נאָך מער געטראָפן געוואָרן. מיר האָבן פון גראָשנס געשאָפן אַ ביקור־חולים, ווייל עס איז נישט געווען קיין שום מעדיצינישע הילף. אויף דעם געביט האָט די אינסטיטוציע זייער אַ סך אויפגעטאָן. מיך

ברודער מרדכי קויאווסקי האָט זייער א סך צייט פֿארבראַכט, זייענדיק דער פֿרעזעס פון ביקור־תולים.

א טייל פון די יידישע סוחרים זיינען געוואָרן פורמאַנעס און גענו־מען וואַרטן מען זאָל זיי רופן זיי זאָלן קענען פירן א וועגעלע תבואה קיין קוטנע.

די היטלער־מלחמה

ערשט אין יאָר 1938 איז דער אַנטיסעמיטיזם א ביסל שטילער געוואָרן און עס האָט געמוסן ווערן א ביסל בעסער. פונקט דעמאָלט איז אָבער די מלחמה אויסגעבראָכן. מיר זיינען באלד פרייטיק דעם 1־טן סעפטעמבער 1939, געווען צווישן די ערשטע וואָס האָבן שוין דערפילט דעם ביטערן טעם פון דער מלחמה. היטלערס עראָפלאַנען האָבן געמוסן וואַרפן באָמבעס נישט וויַיט פון שטעטל. דינסטיק דעם 5־טן סעפטעמבער זיינען שוין עראָפלאַנען געקומען און באָשאָסן אונזער שטעטל מיט מא־שין־געווער, צומאַרגנס מיטוואָך דעם 6־טן איז שוין אונזער שטאָט באָ־וואַרפן געוואָרן מיט באָמבעס און מיר האָבן שוין געהאט א סך געהרגע־טע. צוליבן פאַניק פון די באָמבעס האָבן מענטשן געמוסן לויפן ארויס פון שטעטל אין די דערפער זיך אויסצובאהאלטן ביי די פויערים. נאָך צווייַ טעג און דאָס שטעטל האָט זיך געהאַט באָרואיקט, מענטשן האָבן געמוסן צוריקקומען אין שטעטל.

שבת דעם 10־טן סעפטעמבער האָבן זיך ווידער באָווייזן עראָפלאַנען דייטשישע און פוילישע, ס׳איז אַנטשטאַנען א לופט־שלאַכט און צווייַ עראָפלאַנען זיינען אַראָפגעפאַלן, אַיין דייטשער און אַיין פוילישער. דער פוילישער איז געפאַלן לעבן א דייטשער פּאַרם, זיינען די פאַליאַקן אַריין און דעם פאַרמער מיט דער פאַמיליע דערשאָסן, וויַיל זיי האָבן נישט גע־ראַטעוועט די פליערס. אויף מאַרגן, זונטיק, זיינען געקומען דייטשע עראָפלאַנען און באָמבארדירט אונזער שטעטל. מיר האָבן דעמאָלט געהאַט זייער א סך קרבנות. געווי וויפל קען איך נישט זאָגן, וויַיל א סך פון די אומגעקומענע זיינען געווען פליטים פון אַנדערע שטעט און קיינער האָט

זיי נישט געקענט. פון אונזער שטעטל זיינען געפאלן: מאיר פאסטערנאק, אברהם נאפקא, שרה אפעל, א בלינדע, יחיאל וואלף בלאטשטיין דער וואַסער־טרעגער, וואס זיין חתונה איז בעת דער טיפוס־עפידעמיע געווען אויפן בית־עולם און פריידל קויאווסקי. די לעצטע איז אומגעקומען בעת זי האָט געהאָלטן דאָס קינד ביי דער ברוסט; ביי איר האָט די באָמבע אראָפגעריסן דעם קאָפּ און דאָס קינד איז אויסגעשליידערט געוואָרן פון איר און איז געבליבן לעבן. אויסער דעם האָבן מיר געהאט אַ סך פאַרוואונדעטע. דאָס שטעטל איז באָלד אויסגעלויכטן געוואָרן פון מענטשן און די משפחות פון די אומגעקומענע האָבן אַליין געמוזט באָגראָבן זייערע טויטע.

אין די נעגל פון דער היטלער־חיה

דעם 15־טן סעפטעמבער זיינען אין שטעטל אַריין די דייטשן. זיי האָבן אַלע איינוואוינער געהייסן קומען אויפן מאַרק. דאָרטן האָבן זיי אַ שטיקל צייט אַלעמען געהאַלטן אויסגעשטעלט אין רייען און דערנאָך זיי געהייסן גיין אַהיים.

אין די אַלע דערפער, וואו יידן האָבן זיך געהאט אויסבאהאלטן, האָבן די פויערים זיי געהייסן גיין, וויל זיי האָבן מורא געהאט פאַר די דייטשן. די יידן האָבן זיך געשראָקן צו קומען צוריק אין שטעטל. זיי האָבן אַבער קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט. די וואָס האָבן זיך אומגעקערט האָבן זיך געוואונדערט וואָס אין שטעטל איז אַזוי רואיק.

עס זיינען אַוועק עטלעכע טעג און עס האָט באַלד אָנגעהויבן אַרבעטן דער דייטשער אפאראט. ס׳איז אַרויס אַ באפעל, אז אַלע יידן פון 16 ביז 60 יאָר מוזן זיך מעלדן צו דער אַרבעט. עלטערע יידן וואָס זיינען געגאַנגען דאָוונען זיינען צעשלאָגן געוואָרן. די טלית ותפילין האָט מען ביי זיי אַרויסגעריסן און אַוועקגעוואָרפן. מען האָט אויך געזוכט מענטשן אין די הייזער און געשלאָגן יעדן איינעם. באַלד האָט די קאָמענדאַנטור געפאָדערט אַ קאָנטריבוציע פון 15 טויזנט זלאָטעס, מיט אַכט טאָג שפּעטער האָט זי שוין געפאָדערט נייע 15 טויזנט. ס׳איז זייער שווער געווען

צו שאפן דאס געלט. גלייכצייטיק האבן דייטשן אנגעהויבן קומען אין יידישע שטובן נעמען מעבל אדער גאר ארויסטרייבן יידן פון זייערע הייזער. יעדן טאג זיינען יידן געשלאגן געווארן ביי דער ארבעט, מען האט פשוט נישט געטארט ארויסגיין אין גאס. איינמאל האט מען געכאפט עטלעכע יידן: שלמה קויאווסקי, שלמה אכאטניק, יעקב וואלף כעלמינסקי, יעקב פוקס, יצחק פיוויש ריבסקי און זיי געצוואונגען צו רייניקן די גאס מיט בעזימער אדער גאר מיט די הענט. איך האב זיך גראד דעמאלט געפונען אויף א בוידעם־שטיבל נישט ווייט פון דער שול און האב געזען, ווי דער דייטשער זשאנדאר האט באהאנדלט די דאזיקע עלטערע מענטשן און ווי דערשלאגן די יידן זיינען געווען.

ווען די יידן האבן געזען, אז דאונען אין שול קענען זיי שוין נישט גיין, האבן זיי באשלאסן צו ראטעווען די ספרי־תורות; דאָ איז אינטערעסאנט צו דערמאנען איינע א דייטשקע, וואס האט געדינט ביי לייזער מרדכי סטריקאווסקי א סך יארן און איז אויף אזוי ווייט געווען ארריינגעצויגן אין יידישן לעבן, אז זי האט די ספרי־תורות איינגעווויקלט אין א באטשיילע אזוי ווי א קינד און זיי געטראגן אויפן בית־עולם. זי האט עטלעכע ספרי תורות באויזן אזוי צו ראטעווען. מער האט מען נישט געקאנט.

דאס שלאגן יידן האט אלץ אנגעהאלטן. אויסער דעם האט מען סתם געמאכט חזוק פון יידן: געהייסן זיי זיך אויסדרייען צו דער וואנט און דערנאך געשאסן אויף א געלעכטער. אזא פאל האט געטראפן מיט ישראל מרדכי קארן. ער איז פון שרעק געפאלן אין חלשות. האבן זיי אים אפגעגאסן מיט אן עמער וואסער און ארויסגעווארפן.

יידן זיינען געלאפן פון איין שטאט אין דער צווייטער. אזוי זיינען צו אונז קיין קרושנעוויץ געקומען יידן פון וולאצלאווק, לענטשיץ און לאדזש. די דייטשן הייסן יעדן נייגעקומענעם זיך מעלדן. ווען מען כאפט א יידן ווערט ער פון ציווילע דייטשן געצוואונגען רוימען זייערע היימען, טראגן וואסער און טאן אנדערע שטוב־ארבעט.

עס ווערן ארויסגערופן עטלעכע יידן און מען הייסט זיי שאפן א יידן ראט. איך ווער אויך דארט גערופן. איך בעט זיך ביי דעם פוילישן באַ־

אַמטן ער זאָל קיין יוגנע מענטשן נישט נעמען נאָר עלטערע. עטלעכע אָועלכע דאַרפן זיך צושטעלן צו די זשאַנדאַרן. דאָרט וועלט זיי געמאַלדן, אַז זיי זיינען די פֿאַרשטייער פון די יידן און זיי מוזן זאָרגן פֿאַר אַלץ. מען האָט גלייך געזומען שלמה שולמאַן און געזאָגט, אַז ער מוז זיין דער עלטסטער. מען האָט אים מיט אַ שער אַרומגעשאָרן די באָרד. דער מענטש איז פון דעם קראַנק געוואָרן און זיין אַרט האָט פֿאַרנומען שלמה מאיר באגנא.

דעם 15־טן נאָוועמבער זיינען דייטשן אַריין אין שול, האָבן פון דאָרטן אַלץ אַרויסגעטראָגן אויפן פלאַץ, באגאָסן מיט בענזין און אונטער־געצונדן. די גאַנצע קוטנער גאָס איז געווען פינצטער פון רויך. דער פֿאַרמעט האָט ניט געוואָלט ברענען. יידן האָבן פון באַהאַלטענע ווינקלען הינטער די טויערן זיך צוגעקוקט צום וואַנדאַלישן בילד. אַ יד האָט זיך מורא געהאַט צו באַווייזן אויף דער גאָס. מיר איז עס גראָד אויסגעקומען צו זען, ווייל איך האָב געמוזט לויפן נאָך אַ דאָקטאָר און מיין אויסזען איז נישט יידיש.

דער ווינטער איז געווען זייער אַ קאַלטער, עס איז נישט געווען מיט וואָס צו הייצן; האָבן די דייטשן געהייסן די פוילישע באַפעלקערונג זיך נעמען דאָס האָלץ, וואָס איז געלעגן ביי דער שול. שלמה מאיר באגנאן איז געלונגען מיט עפּעס אונטערצוקויפן דעם עלטסטן פון די זשאַנדאַרן און זיין באַציאונג איז אַ ביסל מילדער געוואָרן.

דערווייל איז דאָס שטעטל לובין ארומגערינגלט געוואָרן און אַלע יידן זיינען פון דאָרט אַרויסגעפירט געוואָרן. דאָס האָט אונז געטראָפן ווי אַ דונער, מיר האָבן זיך געריכט, אַז יעדע מינוט קען דאָס זעלבע געשען מיט אונז. מענטשן האָבן אַנגעהויבן לויפן אויף דער סאָוועטישער זייט. נישט אַלעמען איז געלונגען אַריבערצוגיין די גרענעץ. מען האָט געזומען זוכן בנימין פלאָכטע און מיך, ווי די פֿאַרשטייער פון דער ביבליאָטעק. זיי האָבן בנימינען נישט געפונגען אין דער היים, האָבן זיי געשלאָגן זיין ווייב און איר אַנגעזאָגט, אז ער זאָל זיך תיכף מעלדן. זיי האָבן זיך אויך גע־פרעגט אויף מיר. זי האָט מיר גלייך געגעבן צו וויסן. גייענדיק צו מיר האָבן זיי זיך אויפן וועג אַריינגעכאפט אין שענק און איך בין דערווייל

אַוועק אויף צוויי טעג. מיין חבר בנימין איז אַוועק אין שטעטל פישטשאַט און איז דאָרט ביי דער רוסישער גרענעץ געווען צוזאַמען מיט זיינעם אַ זון ביזן יאָר 1943. דאָרט איז ער אין אַ וואַלד דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט נאָך 300 יידן. מיך האָט מען שוין מער נישט געזוכט.

יעדן טאָג ווען עס פלעגן זיך באַוויזן אויטאָס אין שטעטל פלעגן מיר מיינען, אַז מען איז שוין געקומען אונז אָוועקפירן. די שרעק איז געווען גרויס. מען איז געזעסן אינגעפאַקט מיט די פּלעצאַקעס, די קינ־דער האָט מען אַנגעהאַנגען צעטעלעך אויף די העלדזער מיט זייערע נע־מען — טאָמער פאַרלירט מען זיך, זאָל מען וויסן וועמעס קינד דאָס איז. אַזוי זיינען מיר צוויי חדשים צייט געשלאָפן אין די קליידער.

אין מערץ 1940 איז צו אונז געקומען אַ געסטאַפּאָ־אָפיצער פון קוטנע און אַ בירגערמייסטער פאַר אונזער שטאָט. ער איז אָריין אין שענק, וואָס איז געווען אין מאַרק. ער האָט געהייסן ברענגען צו זיך דעם עלטסטן פון די יידן. ווען שלמה מאיר באַגנאַ איז צו אים געקומען, האָט ער אים געהייסן ברענגען 10 בייטשן — ער וויל גיין אין שטעטל שלאָגן די יידן. שלמה מאיר באַגנאַ איז אַוועק זיך אויסבאַהאַלטן. ווען דער דייטש האָט געזען, אַז ער קומט נישט, איז ער אַוועק צו אים אין הויז און גענומען שלאָגן זיין טאָכטער און צעריסן אויף איר די קליידער. זי איז אַראָפ־געשפרונגען דורכן פענצטער פון ערשטן שטאָק און איז געבליבן ליגן אויפן ברוק מיט צעבראָכענע פיס. ער איז פאַרבליבן אין שטוב און דאָרט אַליין צעהאַקט. די אומגליקלעכע איז אַ לאַנגע צייט געלעגן אַן שום הילף, וויל כל־זמן ער איז געווען אין שטוב האָבן מענטשן מורא געהאַט אַרויס־צוגיין. פון דאָרט איז ער אַוועק אין אַנדערע יידישע היימען, האָט דאָרט געשמיסן, אַראָפגעריסן פון די פרויען די קליידער און זיי געטריבן נאַ־קעטע איבער די שטובן. אַ סך פרויען, וואָס איך האָב געקענט, האָבן שפּעטער נאָך דער איבערלעבונג זיך געשעמט צו וויין פאַר מענטשן. ווען ער האָט זיך נאָכדעם אַ צווייטן מאָל באַוויזן אין שטעטל האָבן זיך אַלע יידן אויסבאַהאַלטן. ער האָט דעמאָלט געטראָפן צוויי יינגלעך אין עלטער פון 17 יאָר, משה הערצקע האָפמאַן און שמואל נאָשעלסקי. ער האָט זיי אויפן וועג הינטער דער שטאָט געצוואונגען אויסצוטאָן זיך

נאָקעט און האָט זיי געפיניקט. די צוויי יינגלעך זיינען שפּעטער גע־
בראַכט געוואָרן מיט א סך צייכנס פון זיינע קלעפ איבער די פנימער און
קערפערס.

דער געקומענער בירגערמייסטער האָט זיך אויך תיכף געמען פיי־
ניקן די יידן. די גאלע בענדער, וואָס די יידן האָבן ביזן דעמאָלט גע־
טראָגן, האָט ער געענדערט אויף מגן־דודס פון פּאַרנט און פון הינטן,
ער וויל בעסער זען ווען אַ ייד גייט אין גאַס. פרויען האָבן זיך געמוזט
בויגן פּאַר אים און ער האָט זיי געשלאָגן. עטלעכע יידישע מיידלעך
האָט ער אין זיין אַמט־שטוב אויסגעטאָן נאַקעט און זיי סאַדיסטיש גע־
שלאָגן.

אין שטעטל איז אויך געקומען א גרופּע עס־עס. באַלד ווי זיי האָבן
זיך באַזעצט, האָבן זיי זיך אַוועקגעלאָזט איבער די יידישע הייזער און
געמומען אַלץ, וואָס איז זיי נאָר געפעלן געוואָרן. ביי אונזער זייגערמאַכער
פישל פראַנקענטאל האָבן זיי צוגענומען א זאַך, וואָס האָט נישט געהערט צו
אים. ער האָט געבעטן שלמה מאיר באַגנא, אז ער זאָל גיין צו די דייטשן
פועלן מען זאָל עס אים אָפּגעבן. דער ייד האָט עס נישט געוואָלט טאָן.
דעמאָלט האָט זיך פישל אַליין געוועגדעט צו די דייטשן און שוין אַגב
דערציילט, אַז מען האָט אויך ביי אַנדערע יידן צוגענומען זאַכן. מען האָט
אים געהייסן גיין אַהיים, פּאַרשרייבן אַלץ וואָס מען האָט צוגענומען און
דערנאָך ברענגען די אַלע מענטשן, וועלן זיי באַקומען זייערע זאַכן. מיי־
נענדיק אַז די גערעכטיקייט האָט געזיגט, זיינען צוזאַמען מיט פישל פראַנ־
קענטאל אַוועק צו די דייטשן שלמה מידלאַק, יוסף קויאווסקי, ליבע סילקע
אָפּאַטשינסקי און אברהם גלאַנץ.

מען האָט אויסגעשטעלט אלע זעלנער אויסגעפוצטע אין העלמען און
מיט לייצעס פון די פערד אין די הענט. מען האָט געהייסן די יידן זיי גיין
דערקענען. ווי נאָר זיי האָבן אָנגעהויבן גיין, זיינען די זעלנער זיי באַפאַלן
און מוראדיק געשלאָגן. דערנאָך האָבן זיי אָנגעגאָסן וואַסער אויפן באָדן
און געצוואונגען די יידן אויסשעפן עס מיט די הענט און אַרויסטראָגן
אין דרויסן, וועו די יידן זיינען שוין געווען גוט אויסגעמאַטערט. צעשלאָ־
גענע, מיט צעבראָכענע בייגער, האָט מען זיי געהייסן גיין. יעדער פון

זיי איז דערנאָך לאַנגע וואָכן אָפּגעלעגן צו בעט. פישל פראַנקענטאַלן האָבן זיי בכלל נישט אַרויסגעלאָזט. ער איז שוין דעמאָלט געווען אַ האַלב טויטער און וואָס זיי האָבן מיט אים געטאָן איז געבליבן אַ סוד. מען האָט בלויז געהערט, אַז אַ דייטש האָט געזאָגט, אַז זיי האָבן אים אַריינגעווארפן אין מיסקאַסטן.

די אימה אין שטעטל איז געווען זייער גרויס. יידן זיינען דערשלאָגענע געלעגן אויף בוידעמער און אין קעלערן און בעת עס איז עמעצן צוגעטיילט געוואָרן צו גיין צו זיי אויף ארבעט, האָט ער זיך געזאגט מיט דער משפחה און שוין נישט געהאָפט זיך אומצוקערן אַהיים. פלוצלונג איז מען באַפאַלן יידישע הייזער, אַרויסגעשלעפט פון דאָרט די מענטשן און אַרויסגעפירט זיי אין הויף פון די בלאָניע און אַריינגעלאָזט דאָרט אין אַ שטאַל. אַהין האָט מען אויך געבראַכט אויף אַרויסצושיקן עטלעכע קריסטלעכע פאַמיליעס. האָט מען פון די יידן אַרויסגענומען יאָנטשע קירשטיין, אַ ייד פון עטלעכע און זעכציק יאָר און די פרוי רובינשטיין פון עטלעכע און פופציק יאָר, זיי געצוואונגען אויסצוטאָן זיך נאַקעט, דער ייד האָט געמוזט אָנטאָן טלית אין תפילין, און דערנאָך האָט מען זיי געצוואונגען עפנטלעך פאָר אַלעמען טאַנצן נאַקעטערהייט. שפעטער האָט מען די יידן אַרויפגעזעצט אויף פורן און זיי אַוועקגעפירט קיין זשיכלין, אַ שטעטל נישט ווייט פון אונז.

אַזעלכע אַרויסשיקונגען האָבן זיך איצט אָנגעהויבן איבערחזרן אַלע צוויי וואָכן. צווישן אָנדערע איז מען אויך באַפאַלן דאָס הויז פון וואָלף אפעל און אלעמען פון דאָרט אַרויסגעפירט. מען האָט כסדר געכאפט יידן, געשיקט זיי קיין קוטנע, אין די מאָגאַזינען פון מאָנאָפאָל און דאָרט זיי וויידער געשלאָגן.

עטלעכע יידן האָבן זיך צונויפגענומען און האָבן אָנגעהויבן טראָגן מתנות צום בירגערמייסטער און בעטן אים ער זאָל אויפהערן אַרויסשיקן. איינזעענדיק, אז אויב ער וועט אַרויסשיקן אלע יידן וועט ער נישט האָבן ביי וועמען צו נעמען, האָט ער די אַרויסשיקונגען אָפּגעשטעלט. דער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון שפּעטער טרויעריק־באַרימטן מאיר זילבער, יאָסל דאנציגער, יאָסל יאָקובאָוויטש און בנימין באָגנאָ. זיי האָבן אָפּ־

געמאכט, אז מען זאל ניט כאפן קיין מענטשן צו דער אַרבעט, זיי וועלן אליין צושטעלן וויפל מענטשן עס וועט נויטיק זיין. האבן זיי דאָס אָנגע־הויבן דורכפירן. האבן געזומען געלט ביי די, וואס האבן גישט געוואלט גיין צו דער אַרבעט און אויף זייער אָרט געשיקט א צווייטן. מען האט זיך דערפון געמאכט א געשעפט. עס האט זיך אָנגעהויבן א שרעקלעכע דעמאָראַליזאציע, מען האט געזומען אונטערטראָגן דעם בירגערמייסטער פארשיידענע מסירות. דער בירגערמייסטער האט געוואוסט וועלכער ייד עס האט עפעס באהאלטן און ווער עס איז א פרעמדער אין שטאָט. אי־בערהויפט האט זיך ספעציאליזירט אויף דעם דער מילנער מאיר זילבער. דער בירגערמייסטער פלעגט אריינקומען מיט א שטעקן, האט געשלאָגן און געטריבן צו פארלאָזן די שטאָט. איז מען געלאָפן צו דער חברה מוסרים זיך אויסקויפן. דאס האט אלעמען פארביטערט דאס לעבן.

די געטא וועלט איינגעפירט

בעת אין קוטנע איז געשאפן געוואָרן די געטא האבן מיר, די קרושנעוויצער, זיך ווידער אָנגעהויבן שרעקן. די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך ווי דאָמבראָוויץ און אסטראָוו האט מען געפירט אין קוטנער געטא. דאָרט איז געווען דאס גרעסטע גיהנום, וואס מען קען זיך נאָר פארשטעלן און מיר האבן זיך אויך אויף דעם געריכט. אבער אונזער בירגערמייסטער וואס האט געהאט פון אונז „פרנסה" בשפע, האט געהייסן מיר זאלן זיך ניט ווייזן אין גאס, וועט ער אונז דאָ איינהאלטן. אזוי איז טאקע געווען. ער האט געהיט זיין פרנסה און באשטימט צו מאכן פאר אונז א געטא אין קרושנעוויץ גופא, אויף דער קוטנער גאס. זי האט זיך געדארפט ציען פון די הייזער פון משה שמעון גראבאָווסקי ביז נאָך משה טראָמאן און פון אברהם קאשיב ביז אהרן דוד גאָסטינסקי און נאָך א קליי־נע געטא ביי הערש זאקשעווסקי. די געטא האט געדארפט זיין פארמאכט; יידן פון אנדערע גאסן האבן זיך געמוזט אריבערקלייבן אהער. דעמאלט האט זיך דער יידן־ראט ווידער געמאכט א געשעפט פון געבן דירות.

די געטא איז געשלאָסן געוואָרן יום־כיפור צו כל־נדרי אין יאָר

1940. אויף דער נאכט איז מאיר זילבער אַרומגעגאַנגען מיטן בירגערמייס־טער און געוויזן אים, ווי די יידן האבן זיך איינגעאָרדנט און ווי זיי דאוונען. אונזער בונדיש הויז איז אגב געוואָרן דער צענטער, וואו יידן האָבן גע־בעטן צו גאָט. אין דער פאַרשלאָסענער געטאָ האָט מען זיך דערפילט ווי אין א תפיסה. מען האָט נישט געטאָרט אַרויסגיין און קיין וואָסער האָבן מיר ניט געהאַט. פון 6 ביז 9 פרי איז דערלויבט געוואָרן אַרויסצוגיין נעמען וואָסער פון איציק שמואלס פלומפ. פאָליציי האָט געהיט, אז יידן זאָלן גאָרנישט מיטברענגען מיט זיך אין געטאָ אריין. עטלעכע טעג נאָכדעם איז געמאכט געוואָרן אַ פאָס און מען האָט געפירט וואָסער אין געטאָ אַריין, מיט יידן איינגעשפאַנט אָנשטאָט פערד. עס איז איינגעשטעלט געוואָרן א גרויסער אָפצאָל פאַרן אַריינקומען אין געטאָ פון די, וואָס האָבן גע־דארפט האָבן א שניידער אַדער א שוסטער. אלע צוויי דריי טעג האָט מען בכלל אָפגעשלאָסן די געטאָ און געשראָקן די מענטשן נישט אַריינצוגיין, דאָס איז געמאכט געוואָרן, כדי צו צווינגען די יידישע בעל־מלאכות אַוועקצוגעבן די מאכערס דעם לעצטן גראָשן און זיי זאָלן ווערן די בא־לעבאָטים איבער זיי.

יעדן פרימאָרגן 6 אזייגער זיינען מיר געווען געוואָרן אויף צוצו־שטעלן זיך צום יידן־דאָט אין א הויז לעבן דער שול, וואו עס האָט זיך אויך געפונען די יידישע פאָליציי. דאָ פלעגט מען אונז איבערציילן אין אַוועק־פירן צום פונקט, וואו דער בירגערמייסטער איז געווען. דאָרט איז שוין געווען יאָנקעלעוויטש און ער האָט אויסגעשריען: אכטונג פאר דעם בירי־גערמייסטער! הונדערט יודן צו דער אַרבעט! דערנאָך האָט ער מיטן שטעקן, וואָס ער האָט שטענדיק געטראָגן, געטיילט אויף וועלכע שטעלן מען וועט גיין אַרבעטן. דאָרט האָבן שוין געוואָרט דייטשן און יעדעס אָרט האָט געהאט אן אַנדער מול אויף קלעפ צו באקומען. אָבער אויך די וואָס זיינען פאַרבליבן אין געטאָ, איז נישט געווען וואָס מקנא צו זיין, פון דער קליינער געטאָ, וואָס איז געווען אין הערש זאקשעווסקיס הויז איז שווער געווען אַרויסצוגיין אין דער גרויסער געטאָ אַריין. דער פאָליציאַנט, וואָס איז דאָרט געשטאַנען האָט נישט געוואָלט אַרויסלאָזן, און יעדע זאָך, וואָס מען האָט געמוזט קויפן, האָט מען געדארפט גיין אין דער גרויסער געטאָ.

סוף 1940 איז דער בירגערמייסטער פֿלוצלונג געקומען און געהייסן זיך שוין ארויסציען פון ביידע קליינע געטאָס. דער טאָג איז געווען א רעגנדיקער, מען האָט געמוזט ארויס ווי מען שטייט און גייט און אַזוי זיינען מיר אַלע געבליבן ליגן פאר דער שול, ווייל ס׳איז ניט געווען וואו זיך אריינצוציען. פארנאכט איז ווידער געקומען דער בירגערמייסטער און דערלויבט זיך צוריק אַריינצוציען, אָבער שוין נישט אין הויז פון הערש זאַקשעווסקי. דערביי האָט ער עטלעכע מאָל אויסגעשאָסן. די פרייד איז געווען גרויס. מיר האָבן ווידער געהאט אַ דאַך איבערן קאָפּ! מען האָט זיך אָבער נישט באַויזן ארומצוזען, ווי עס זיינען געקומען נייע אומגליקן. זשאַנדארן האָבן אָנגעהויבן קומען אין געטאָ, אַרויסנעמען יידן און שלאָגן. עמעצער האָט געמסרט, אז יידן פירן אַרויס עסנווארג אין קוטנער געטאָ. עס ווערן אויך ארעסטירט צוויי יידן גרשון קאָשיב און שמואל וואָלף זשאלנע (היינט אין ישראל) פאר דערמאָרדן א דייטש אין דער צייט פון דער מלחמה. דאָס האָט אויסגעטראַכט אויף זיי א בלבול א פּוילישער אויסוואורף. זיי האָבן זיך ביידע אָנגעליטן גרויסע צרות. גרשון קאָשיב איז באַפרייט געוואָרן און זשאַלנע נישט. ס׳איז אָבער געלונגען צו ווירקן, אז מען זאָל דערלויבן ברענגען מענטשן, וואָס ווערן עדות־זאָגן, אז דער אויסוואורף איז גאָרניט געווען אין שטעטל בעת דער מלחמה. איך מיט שרה גאָלדמאַן זיינען עס געפירט געוואָרן אין דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע צו זיין די עדות. מען האָט אָבער ביי אונז גאָרנישט געפרעגט און דער ייד איז באַפרייט געוואָרן.

עס האָט לאַנג נישט געדויערט און מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן די קליינע געטאָ און גיין אין דער גרויסער. דאָס איז געשען אומגעריכט און מיר האָבן געמוזט אַוועק מיט דעם, וואָס מיר האָבן געקאָנט מיטנעמען. וועגן דעם ווי דאָס לעבן האָט דאָרט אויסגעזען איז גענוג צו זאָגן, אַז אין בית־מדרש האָבן געוואוינט א 40 מענטשן. די פענצטער זיינען געווען אַן שויבן, פארהאָנגען מיט ליילעכער. איך מיט קאָפּל גייזלער זיינען אוועק איבער יידישע שטובן צו שאָפן שויבן פון די דאָפּלטע פענצטער, מען זאָל קענען דאָרט אַריינשטעלן. ס׳איז געווען צווישן פּסח און שבועות, אָבער די מענטשן האָבן די פענצטער באַהאַלטן און נישט געוואָלט גיבן, כדי זיי זאָלן האָבן די דאָפּלט־פענצטער אויף ווינטער.

די לאגע אין געטאָ איז געווארן זייער שלעכט. מענטשן האָבן פארקויפט פון זיך אלץ, זיינען געזעסן אין די בעטן און געהונגערט. עט־לעכע מענטשן איז געלונגען צו שאפן אַ קיך. איך וועל דאָ אָנגעבן זייערע נעמען: סאלע קאָלסקי, אנדזשא גיזלער, די פרוי פון יחיאל בער דבורה מידלאק, חיים גראבינסקי און איך, משה יעקב קויאווסקי, אלס פי־רער, און בויטע יאנקעלעוויטש, אלס סעקרעטערין. מיר האָבן יעדן טאָג געקאָכט מיטאָג, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ טעלער זופ און א שטיקל ברויט און האָט געקאָסט 10 גר. און וועז מיר האָבן געווארט, אז יענער האָט ניט, האָבן מיר דאָס אויך ניט געגומען. עס זיינען אויך געווען עלטערע מענטשן וואָס האָבן ניט געהאָט קיין היימען, האָבן מיר געזאָרגט פאר זיי. אזוי זיינען געווען צווייי יידן פון דייטשלאַנד יאקובאָווסקי, האָבן מיר געזען זיי זאָלן זיך ניט ארומוואַלגערן. דאָס געלט האָבן מיר באָקומען פון פרייוויליקע באַשטייערונגען און יעדער האָט עס געטאָן ווי א וויכטיקע פליכט.

מען שלעפט אויף שקלאפן-ארבעט

מיטאָמאָל הויבט זיך אָן אין געטאָ א רעגיסטראַציע פון אַלע אר־בעטספאיקע מענטשן. מען ווערט אונטערזוכט פון דאָקטוירים פון ארבעטס־אמט. וואָס זיי זיינען אויסן דערמיט ווייס מען ניט. אָבער אין יאָר 1941 אין יוני, ברעכט־אויס די מלחמה מיט רוסלאַנד און די דייטשן נעמען באַלד טרייבן יידן פון קאָוואָל, כאַדעטש און פון נאָר שטעטלעך. אלע ארבעטס־פעאיקע מענטשן ווערן געשלעפט קיין פויזן און באַלד קומט אויך א באפעל צו נעמען ביי אונז מענטשן. דעם 15־טן יולי 1941 האָט מען ביי אונז צוגענומען 140 מאן. א סך יונגע, וואָס האָבן געהאָט געלט זיינען געבליבן אין דער היים און אויף זייער אָרט האָט מען גענומען טאָטעס פון עטלעכע קינדער. דאָס ארויספירן איז פאָרגעקומען אין מיטן העלן טאָג. ווער עס איז אוועק מיט געווייַן און ווער עס האָט געמיינט, אז ס׳איז א גלעכטער און נאָר געשלעפט מיט זיך פּעק צו דער באן.

אין געטאָ האָט זיך גלייך געלאָזט פילן דאָס פעלן פון יונגע מענטשן. מען האָט זיי אין די היימען באַווייזט ווי טויטע. ס׳איז געווען עפעס

אזוי ווי א חרפה צו זיין אין דער היים בעת יענע האָבן שוין קיין היים ניט. די שטימונג אין געטאָ איז געווָארן שטאַרק געדריקט און אויך דער הונגער האָט אָנגעהויבן מער צו דריקן. קיין געלט פאַר דער קיך האָב איך שוין אויך צופיל נישט געהאַט. כ׳האָב זיך דעמאָלט געוועגדט צום יידן־ראַט. אָבער מאיר וילבער האָט מיר אויפמערקזאם געמאַכט, אז איך מוז בלייבן און וווייטער פירן די קיך. איך האָב אליין אויך נישט געוואָלט ליקווידירן, ווייל עס זיינען מיט יעדן טאָג גרעסער געוואָרן די רייען נאָך דעם עסן. דער בירגערמייסטער האָט ווידער געפאָדערט צו דער ארבעט אזוי פיל מענטשן ווי פריער און אזוי פיל זיינען איצט נישט געווען.

הינטער דער שטאַט, לעבן דער באַן זאלעשיע האָט מען אָנגעהויבן בויען א לאגער. מיר האָבן נאָך דעמאָלט נישט פארשטאַנען צו וואָס די הייזער זיינען. אָבער מיר האָבן געמוזט געבן 50 ארבעטער און אין אויגוסט איז מען ווידער געקומען פון ארבעטס־אמט און פארלאַנגט נאָך 40. מיר זיינען אלע גערופן געוואָרן אויפן פלאַץ פאַרן יידן־ראַט. דאָרט לייענט מען אויס נעמען. מיר ווייסן נישט, צי די וואָס מען רופט אויס פאַרן אָדער עס פאַרן די אַנדערע, וואָס מען רופט נישט אויס. מיטאַמאָל עפנט זיך אָבער דער טויער און מען פירט אַוועק א פּאַרטיע, דאָס מאָל איז עס אויף דער נאַכט. מען פירט ווי אין דער קינאָ און צומאָרגנס אין דער פרי צו דער באַן. קינדער וווינען נאָך די טאַטעס, דאָס בלוט וועדט פאַרגליווערט זעענדיק ווי יידישע היימען ווערן פארווויסט

אויף מאָרגן זוכט מען ווידער מענטשן צו דער ארבעט. ס׳איז שוין כמעט נישטאָ וועמען צו נעמען און דער יידן־ראַט וויל אויך שיקן וווייניקער און בעסער נעמען געלט פון יידן, וואָס קענען נאָך עפעס פארדינען. אָבער איינמאָל אין א דאַנערשטיק צווישן וואַכן פאר ראש־השנה, 11 אַזייגער אין דער פרי, איז געקומען א גאַנצע כאַפּטע דייטשע היטלער־יונגען אונטערן נאָמען ארבעטס־קאָמאַנדע און געמאַכט אַן אָבלאַווע אין געטאָ. זיי האָבן ארויסגעשלעפט די מענטשן פון די הייזער און אויב א שטוב איז געווען פארשלאָסן, האָבן זיי צעהאַקט די שלעסער, צעבראָכן שענק און עס געטאָן אזוי סיסטעמאטיש ביז זיי האָבן צונויפגעטריבן דאָס גאַנצע

שטעטל אויף א פלאץ און פון דאָרט געשלעפט מענטשן צו דער אַרבעט. אויף מאָרגן האָבן שוין אַלע געמוזט גיין צו דער אַרבעט. די זעלבע וואָך זיינען פון דער גאַס אויסגעשאָסן געוואָרן עטלעכע קוילן אין געטאָ אַריין. צום גליק האָבן זיי קיינעם נישט געטראָפן, זיי האָבן בלויז אויסגעהאקט עטלעכע שויבן. ערב ראש־השנה זיינען געקומען עטלעכע דייטשע זשאַנדאָרן און געזוכט די יידן, וואָס האָבן זיך יענעם טאָג נישט געמאָלדן צו דער ארבעט. מען האָט זיי אַריינגעשלעפט אין געוועזענעם בית־מדרש און זיי דאָרט אַווי געשלאָגן, אַז זיי זיינען שפּעטער גאָר קראַנק צו בעט. דערביי האָט איין ייד געמוזט האַלטן דעם אַנדערן ביים קאָפּ איבער א בענקל. ס׳איז געווען א טרויעריקער ראש־השנה, — וויניק מענטשן אין שטעטל און די וויניקע, וואָס זיינען געווען האָבן געמוזט גיין צו דער ארבעט.

איצט האָט זיך דער בירגערמייסטער ווידער געמוזט צו די שנייַדער, האָט זיך נאָכגעפרעגט וועגן מאשינען און מען האָט דערביי געמאכט א געשעפט. עטלעכע האָט מען צוגענומען און אנדערע האָט מען צונויפגעפירט צו צוויי אויף איין מאשין. דאָס איז געווען א פאַך, וואָס האָט נאָך געקענט עפעס געבן פרנסה, ווייל שניידערייַ איז געלעגן אין יידישע הענט.

יום־כפור 1941 איז אין געטאָ א טויטע שטילקייט, עס פעלן זייער פיל מענטשן. אין די ערטער וואו א ביסל יידן דאָווענען, שטופּן זיך א פאָר עלטערע צו הערן וואָס די דייטשע צייטונגען שרייבן וועגן די פראָנטן, און די נייס זיינען זייער שלעכטע. אַלץ פאַלט אונטערן דייטשן שטיוול און מיר יידן אוודאי. די אומלעגאַלע ליטעראַטור פון מיין ברודער לייזער קויאווסקי, וואָס ווערט אַריינגעבראַכט דורך זיינע באקאַנטע פאַליאַק, זאָגט אויך גאָרנישט אין שייכות מיט אונזערע ליידן. דאָרט רעדט זיך אַלץ וועגן דעם וואָס מען קלערט צו טאָן און מיר ווערן מיט יעדן טאָג וויניקער און דאַרפן שוין באַלדיקע הילף.

דעם 26־טן נאָוו. 1941 ווערט די געטאָ ארומגערינגלט. מען שלעפט אַלעמען צוזאַמען און מען פירט זיי אריין אין קינאָ. איך האָב זיך אויסבאהאלטן און געבליבן אין דער היים. א סך יידן האָבן זיך באפרייט דורך מאיר זילבער. פאַרשטייט זיך, פאר גוט געלט. דער יידן־ראַט איז שוין געווען א קלענערער אין צאָל, אַבער מאיר זילבער האָט אויך פון

זיי געוואלט פטור ווערן. ער האָט מיטגעשיקט מיט די פאַרשלעפּטע יידן אויך עטלעכע פון זיינע מענטשן, ווי די באַגנאָס. ס׳איז אויך אונטערגעשיקט געוואָרן א מסירה און מען האָט די מענטשן אין דער נאַכט־פינצטער־ניש געשיקט צו דער באַן מיט קוילן איבער די קעפּ. ס׳איז געווען א טרויעריקע נאַכט אין געטאָ. מיטאַמאָל דערוויסט מען זיך פון א באַפּעל: ווער עס וועט נישט קומען זיך צושטעלן וועט דערשאָסן ווערן. איך בין אריין אין שטאָל ביי די כאַדזיצקיס און האָב זיך געוואָלט באַהאַלטן. אָבער מיין פּרוי איז צו מיר געקומען מיט מיין קינד אויף די הענט און מיט די ווערטער: „גיי און שטעל זיך צו, וועלן מיר בלייבן לעבן וועלן מיר זיך שוין געפינען, אָבער מען זאָל דיך דערשיסן פאַר מיינע אויגן, דאָס וויל איך נישט!״ דעמאָלט בין איך געגאַנגען זיך צושטעלן. פאַרן ארויסגיין האָב איך געזען א ביסל יידן אַלץ אַלטע לייט. יחזקאל זיידע איז געלעגן אויף דער ערד און מען האָט אים געשלאָגן מיט א גומענעם רימען. דער זשאַנדאַר האָט געמיינט, אז ער איז טויט און ער האָט אים געהייסן אַוועקטראָגן.

פאַר אונז האָט מען געעפנט דעם טויער און אונז געפירט צו דער קינאָ. דאָרט זיינען מיר געווען א האַלבע שעה צייט, דערנאָך זיינען געקומען די זשאַנדאַרן אויף פערד און אונז געגומען פירן קיין קוטנע. וועלן מיר זיינען פאַרבייגעגאַנגען די געטאָ האָב איך געזען ווי מענטשן האָבן זיך געריסן די האָר פון קאָפּ, די קוילן זיינען געפלויגן און דאָס לעצטע געווייַן פון מיין מאַמען וועט מיר פאַרבלייבן אין זכרון כל־זמן איך וועל לעבן.

אין קוטנע האָט מען אונז אַרייַנגעפירט אין דער גרויסער קאַטוי־לישער קירך. דאָרט האָבן מיר געטראָפן די אַלע, וואָס זיינען אין דער פרי צוגעגנומען געוואָרן פון שטעטל און מיר זיינען שוין געווען צוזאַמען. מיט צוויי שעה שפּעטער האָט יעדער איינער באַקומען א פּעקל פון דער היים, וואָס די פרויען האָבן צוגעשיקט. צווישן אונז האָט זיך אויך געפונען אונזער יונגער רב שמואל חיים ליפשיץ און א פאַר יידן האָבן געוואָלט אז ער זאָל כאַטש אהיימגיין. שפּעטער איז מלך מילאָשערני געלונגען אַרויסצוואַרן דעם רב און אים אַרויפּוועצן אויף א וואָגן ער זאָל זיין אין

שטעטל. אָבער אויפן וועג האָט אַ זשאַנדאַר אָפגעשטעלט דעם וואָגן, פעסטגעשטעלט ווער ער איז און אים גלייך דערשאָסן. מען האָט געהייסן דעם יידן־ראָט אַרויספאָרן אים ברענגען, דערווייל איז ער ביז צו דער קבורה געלעגן דריי טעג אויף דער גאַס. מיט דריי טעג שפעטער האָט מען ווידער געשיקט עטלעכע מענטשן אין לאָגער, אָזוי אַז קיין מענער זיינען שוין מער נישט פאַרבליבן. מאיר זילבער האָט געזיגט ער האָט געפטרט דעם גאַנצן יידן־ראָט.

ווי עס איז איצט געווען די לאָגע אין געטאָ דאָס קען איך שוין נישט באשרייבן, דאָס מוז מען אַליין פאַרשטיין. און דאָס לעבן אין לאָגער, דאָס קען נאָר פאַרשטיין אָ מענטש, וואָס האָט עס מיטגעמאַכט. די ערשטע בריוו, ווי די לעצטע, וואָס זיינען געקומען פון דער היים זיינען געווען זייער ביטערע. די דייטשע מערדער האָבן נישט געהאָט קיין מענער צו דער אַרבעט האָבן זיי געשלעפט פרויען און קינדער. זיי האָבן אויך געמוזט באַצאָלן אַ שטייער פון 8 מאַרק ווען מען וועט זיי דאַרפן איבערזידלען. זיי האָבן אויך געהאָט אָ מעגלעכקייט צו האָבן אין שטעטל צווישן יידן, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון כעלמנאָ און זיי האָבן זיי דערציילט וואָס דאָרט קומט פאָר. יעדן טאָג האָבן זיי געהערט וועגן אַן אַנדער שטעטל, וואָס מען פירט שוין אַרויס און זיי האָבן געווארט אויף זייער רייַ. צווישן חדשים האָבן זיי אַזוי געווארט ביז עס איז געקומען דער שרעקלעכסטער טאָג, דער 2־טער מערץ 1942, אַלץ וואָס איז פאַרבליבן פון יידישן שטעטל קרושנעוויץ איז אַוועקגעפירט געוואָרן קיין כעלמנאָ אויף אומקום. ס׳איז שווער צו באַשרייבן, ווי אַזוי דאָס האָט אויסגעזען. קאָפּל גייזלער און נאָך עטלעכע זיינען משוגע געוואָרן. מענטשן וואָס זיינען נישט אַזוי גיך אַרויס זיינען געשאָסן געוואָרן אין די שטובן. מיין חבר שמחה דער בלינדער זאָל אויך האָבן דערשאָסן געוואָרן. און דאָרקע סטריקאָווסקי, די טאָכטער פון וואָלף געצל קאָרן זאָל האָבן געווען אָ טאָג אין קימפּעט, האָט מען זי מיט דעם קינד אין אויטאָ אַרײַנגעוואָרפן.

דאָס איז די געשיכטע פון מיין שטעטל קרושנעוויץ.

מיר האָבן זיך שפּעטער צונויפגעטראָפן בלויז מענער. קיין איינע פון די פרויען פון שטעטל זיינען נישטאָ. איך דאָרף נאָך צוגעבן, אַז

צוויי טראנספארטן מיידלעך זיינען אויך אוועק אין די טעג פון סוכות 1941. זיי זיינען געקומען קיין אוישוויץ אין אויגוסט 1943, אלע זיינען אומגעקומען בעת א סעלעקציע, מיט צוויי חדשים שפעטער. לעבן געבליבן זיינען א 40 מאן פון די קאצעטן און א 20 מאן, וואס זיינען געקומען פון רוסלאנד. דאס איז אלץ וואס איז פארבליבן פון די 1.300 יידן פון קרושנעוויץ.

לעבן-געבליבענע נאך די נאציש שחיטות. א גרופע קרושנעוויצער אין אולם (דוישלאנד), אין יאר 1947. צוזאמענגעקומען זיך צום ערשטן יארציים נאך די אומגעקומענע יידן פון קרושנעוויץ. אין דער דריטער רייע, דער צווייטער פון לינקס איז חבר משה קויאווסקי, דער שרייבער פון דער געשיכטע פון דער שטאט קרושנעוויץ. געפינט זיך איצט אין קאנאדע.

עליאש אש

מיין שטעטל קרושנעוויץ

(א ביסל זכרונות)

איך בין נאָך געווען זייער יונג וועז איך האָב פאַרלאָזט מיין געבוירן־שטאָט קרושנעוויץ. אינגאַנצן אכט יאָר אלט געווען. אָבער די בילדער אוז דאָס לעבן פון דעם שטעטל, שטייט מיר פאָר די אויגן, נישט ווי ס׳וואָלט שוין 45 יאָר געווען, נאָר ווי ס׳וואָלט ערשט נעכטן געשען.

איך זע די גרויסע מארק־גאַס, וועלכע איז געווען די הויפט־גאַס פון דער שטאָט, נישט ברוקירט אוז וועז ס׳איז געווען א רעגן, האָט מען טיף אין די בלאָטעס געטאָפטשעט. דאָך איז דאָ דער הויפט־האַנדל פאָרגעקומען. פויערים פון די ארומיקע דערפער האָבן פאַרשידענע פּראָדוקטן אהער געבראַכט צו פאַרקויפן, אוז אין די יידישע געווועלבער געקויפט די נויטיקע זאַכן, אוז אין דאָרף אריינגעבראַכט. יידן פאָרן אויף מערק אין די נאָענטע שטעטלאָך, מ׳איז פאַרהאַוועט מיט קויפן אוז פאַרקויפן, שטענדיק פאַרנומען אוז פאַריאָגט, אוז נאָך די גרויסע האַרעוואַניע מאַכט מען א שוועד געמוטשעט לעבן.

דאָס גאַנצע גייסטיקע לעבן פון דעם שטעטל שטייט פאר מיינע אויגן. די שיינע שול, ווי יידן קומען זיך צוזאַמען דאַוונען, אוז שמועסן וועגן פּרנסה אוז... וועלט־פּאָליטיק. די גבירים זיצן אויבן אָן לעבן זייערע שטענדערס, אויך די דאָזאָרעס די פּאָגעלס, גראָבינסקיס, ראָזנס אוז יאָקובאָוויטשעס אוז אנדערע זיצן אין מזרח־וואַנט. דער אָרעמער קלאַס אוז אפילו דער מיטל־קלאַס וואָגט נישט דאָרט צו צוגיין, מ׳קוקט נאָר אריבער פון דער ווייטנס, אוז אַביסל אויך מיט קינאה.

נאָך איצט קלינגט מיר אין די אויערן דאָס זינגענדיקע קול פון שמש יעדן פרימאָרגן ווי ער האָט געוועקט די יידן אויפצושטיין צו גיין אין בית

המדרש, תהילים זאגן. מיין פאטער זכרונו לברכה פלעגט אונז, די פיר בנים זיינע, אויפוועקן און צוזאמען געגאנגען אין בית המדרש לערנען אַ פּרק משניות פאַרן דאוונען.

דאָס גאנצע שטעטל איז שוין אויפגעשטאנען, אבער די בעקער־געזעלן זעט מען גיין אויסגעמאטערטע פון א גאנצער נאכט ארבעט, זיי איילן זיך צו גיין שלאפן, וויל די ארבעטס־נאכט הויבט זיך אָן נאָך איידער ס׳ווערט נאכט. דער בלינדער איצעק, דער וואסער־טרעגער, גייט מיט שווערע מידע טריט און שטעלט צו וואסער צו יעדן הויז.

איך וויל דאָ דערמאנען די טייערע און הארציקע פאלקס־מענטשן פין אונזער שטעטל: שלום בעקער, דער אלטער טעפיע, אהרן אלי, יונה לייבוש, משה היטלמאכער, און אויך דער רב און דיין, אמתע פאלקס־טיפן, וועלכע מ׳קען נישט פארגעסן.

א ביסל שפעטער ווען ס׳איז אָנגעקומען דאָס יאָר 1905. רעוואלוציאנערע שטימונגען האבן אנגעהויבן ארייננצודרינגען אויך איז אונזער שטעטל. די גבירים און סתם יידן, קאנען נישט פארטראגן, וואס די «פראסטע יונגען» גייען ארום מיט אויפגעהויבענע קעפ. עפעס רעדט מען אז ס׳האט זיך גע־גרינדעט אַ חברה בונדיסטן, סאציאליסטן, מען עפנט א ביבליאטעק, האבן די יידן אנגעהויבן צו סטראשן, אז מ׳וועט די «וואוילע יונגען» נאָך סיביר פארשיקן. — ס׳האט אבער גארנישט געהאלפן. די יונגט האט געלעכצט נאָך אַ פריי קולטורעל לעבן. מ׳האט אנגעהויבן לייענען יידישע ליטעראטור און פאליטישע ביכער. פאר מיר שטייט נאָך איצט דאס בילד, וואס איך געדענק פון חודש אקטאבער 1905 ווען בונדיסטן און פוילישע סאציאליסטן קומען זיך צוזאמען אין מארק מיט א סך רויטע פענער.

די פרומע יידן פון שטעטל ציטערן. ווער וויס וואס פארא צרות עס וועט נאָך פון דעם אלעם ארויסקומען. און ס׳האט לאנג נישט געדויערט, און אין עטלעכע טעג ארום האט מען שוין געהערט ווי מען האט ארעסטירט מענטשן. פארשיקט נאָך סיביר. א געדריקטע שטימונג האט די יונגט און די ארבעטער ארומגענומען. אבער ווען איך בין שוין געווען אין אמעריקע, ווען איך האב געהערט ווי דאס קולטורעלע און פראגרעסיווע לעבן האט ווידער

אויפגעלעבט אין מיין שטעטל, האט מיך אלעמאל ארומגענומען מיט א געוויסן שטאלץ און צופרידנקייט.

ליידער איז דאס גאנצע יידישע לעבן פון דעם שטעטל צוזאמען מיט די יידן אומגעבראכט געוואָרן פון די דייטשישע נאצי־באנדיטן.

און ווען איך טראכט, אז דער ברענטש 611 אַרבעטער־רינג, פון וועלכן מיר, די פיר בריידער אש זיינען געווען פון די גרינדערס, פייערט איצט זיין 25־יאָריקן יובילעאום און ס׳וועט ארויסגעגעבן א יובילייי־בוך, ווי א חוץ די ארבעט פון ברענטש וועט אויך פאראייביקט ווערן דאס לעבן פון דעם שטעטל קרושנעוויץ, באגרים איך אין נאמען פון אונז פיר בריידער אשס, די טוער און פירער פון ברענטש, פאר זייער אַרבעט, מי און צייט, וועלכע זיי גיבן אוועק לטובת דעם ברענטש, און פאר דער וויכטיקער ארבעט, וועלכע זיי האָבן אונטערגענומען ארויסצוגעבן אזא יובל־בוך, וואס וועט פאַרבלייבן אלס א היסטאָרישער דאָקומענט אין וועלכן אויך דאס שטעטל קרושנעוויץ וועט דאָרט זיין ווי געהעריק פאַרטראָטן.

זאל אייער ארבעט געקרוינט זיין מיטן גרעסטן דערפאלג.

מ. ד. אלטער

וואָצלאָווק אין דער צייט פון צאָריזם, ביז דעם יאָר 1920

(דערינערונגען)

דער באשטאנד פון דער באפעלקערונג

וואָצלאָווק, די גרעסטע שטאָט פון וואַרשעווער גובערניע, האָט פאָרמאָגט א באפעלקערונג פון אַרום 80 טויזנט נפשות. דערפון 15 טויזנט יידן.

די שטאָט איז געווען פארבונדן מיט אן אייזנבאן, און אויף דער וויסל מיט שיפן, (סטאטקעס), האָט פאָרמאָגט א גרויסע צאָל פאבריקן, א פאפיר־פאבריק „צעלולויזאָ" מיט העכער אכט הונדערט ארבעטער, פאָרצעלאן, מעטאל, צעקאָריע, גלאָז און פארשיידענע אנדערע פאבריקן, די ארבעטער־באפעלקערונג איז באשטאנען פון העכער 20 טויזנט.

די יידישע באפעלקערונג, כאטש זי איז געווען א קליינער פראצענט פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג, האָט זי אבער פארנומען א זייער אַנ־געזען אָרט אין האנדל און אין פאבריקאציע.

זייער וויניק יידן האָבן געארבעט אין די גרויסע פאבריקן.

יידישע ארבעטער זיינען באשטאנען פון שניידער, קאמאשן־שטעפער, טישלער, גלעזער, היטל־מאכער, בעקער, פריזירער און פארשיידענע אנדערע קלענערע פאכן.

אזוי ווי די שטאָט איז געאָגראפיש געלעגן נאענט פון דער דייטשער גרענעץ, אינגאנצן צווישן באן־סטאנציעס, איז די יידישע שפראך וואָס די באפעלקערונג האָט גערעדט געווען א וויכטע און געמישט מיט דייטשע ווערטער, די שטאָט איז געווען זייער ריין און ציכטיק, און אין אָנהויב פון דעם נייַנצנטן יאָרהונדערט, האָט די כלומרשטדיקע יידישע אינטע־

ליגענץ זיך פשוט געשעמט צו רעדן יידיש, און ספעציעל אין דעו גאס, האָט מען נאָר געדעדט פויליש.

ערשט אין די שפעטערדיקע יאָרן ווען ס׳איז אַנטשטאַנען די סאָ־ציאָליסטישע אַרבעטער־באַוועגונג דער „בונד", וועלכער האָט אַנגעפירט א שטאַרקע באַוועגונג נישט צו שעמען זיך מיט דער יידישער שפּראַך, האָט מען שוין געהערט רעדן יידיש אין דער גאס.

בכלל האָט מען געהאַלטן די שטאָט פאַר א „פאַרפוילישטע" און נישט קיין פרומע. און אַזוי ווי יעדער שטאָט און שטעטל אין פוילן האָט געהאַט א צונאַמען, האָט מען די וואָלאָזלאווקער יידן גערופן „וואָלאָז־לאָווקער משומדים".

ווי אין אַלע אַנדערע שטעט אין פוילן איז אויך אין וואָלאָזלאָווקע געווען א געזעלשאַפטלעך לעבן צווישן די רעליגיעזע און בירגערלעכע עלעמענטן.

די חסידים האָבן געהאַט דעם קאָנטראָל אויף די חדרים, און געזען ס׳זאָל גוט אָפּגעהיט ווערן די רעליגיעזע דערציאונג פון די קינדער.

זיי האָבן זיך געהאַלטן אין טומלען אין נישט מסכים געווען מיט דעם וואָלאָזלאָווקער רב, לייב קאָוואָלסקי, וועלכן זיי האָבן געהאַלטן פאַר אן אַפּיקורס. דער רב, לייב קאָוואָלסקי, איז געווען אייגער פון דער גרופּע פראָגרעסיוו רבנים וועלכע האָבן זיך געפונען אין פוילן. ער איז געווען אייגער פון די הויפּט־פירער פון דער „מזרחי". די רעליגיעזע ציוניסטן.

די בירגערלעך־ציוניסטישע באַוועגונג איז באַשטאַנען פון די מער פאַרמעגלעכע מענטשן, און אויך פון מיטל־קלאַס. זיי האָבן געהאַט א ביב־ליאָטעק און לייען־זאַל, וועלכע איז געווען באַוואוסט אלס ציוניסטישע ביבליאָטעק, און ארום דער אינסטיטוציע האָט זיך גרופּירט זייער גאנצע געזעלשאפטלעכע ארבעט, זיי האָבן אויך געהאט, א גרויסע צאָל יוגנט, וועלכע איז געווען מער אַסימילירט. יידיש האָבן זיי נישט געוואָלט רעדן, העברעאיש האָט מען נישט געקענט, איז זייער אומגאַנגס־שפּראַך געווען פויליש.

ס׳איז געווען א געוויסע צייט, ווען די בונדישע גרופּע האָט באַשלאָסן,

כדי צו קענען פירן א ביסל קולטור־ארבעט, צו פאראייניקן די אומלעגאלע ביבליאָטעק פון די בונדיסטן מיט דער ציוניסטישער ביבליאָטעק.

דער שידוך האָט אבער לאנג נישט אָנגעהאלטן, צוליב די דיסקוסיעס וועגן ציוניזם און פארשיידענע אנדערע פאָליטישע שטעלונגען, און די ביבליאָטעקן זיינען ווידער געוואָרן באזונדער.

אונטערן אייגפלוס פון די ציוניסטן איז אויך געגרינדעט געוואָרן א יידישע באנק, א ליי־קאסע, וואו קליינע סוחרים און האנטווערקער האָבן געקענט קריגן קליינע הלוואות.

די ציוניסטישע יוגנט האָט אויך געהאָט א טורן־פאראיין אונטערן נאמען „מכבי" מיט אן אייגענע געביידע.

אט אזוי האָט זיך דאָס יידישע בירגערלעכע לעבן געפירט ביז דער אנטשטייאונג פון דער יידישער סאָציאליסטישער באוועגונג אין שטאָט.

דער אנהויב פון דער סאָציאליסטישער באוועגונג

די שטאָט האָט אויך געהאָט א שם מיט איר רעוואָלוציאָנערער סאָציאליסטישער באוועגונג, שוין אין יאָר 1902 איז פאָרגעקומען דער ערשטער דורכפאל. אין א וואוינונג פון א שניידערין, איז פאָרגעקומען א געהיימע פארזאמלונג פון א גרופע בונדיסטן. די פאָליציי האָט זיך דערוואוסט פון דעם און די שניידערין מיט איר מאן זיינען ארעסטירט געוואָרן. די איבעריקע איז געלונגען באצייטנס צו אנטלויפן. דער דורכפאל האָט גע־מאכט א רושם אין שטאָט, יידן האָבן אין דער גאס, אין די בתי מדרשים און שטיבלעך, געזידלט די „יונגען" „וואָס ווילן אראָפוואַרפן דעם רוסישן קיסר", „אלע אומגליקן ווילן זיי ברענגען"... מ׳האָט זיך שפעטער דער־וואוסט או ביים פראָצעס האָבן די ארעסטירטע זיך זייער שטאָלץ געהאלטן, און זיי זיינען פאָרמשפט געוואָרן אויף פארשיקונג אין טיף רוסלאנד. דער דורכפאל איז פאקטיש געווען א גוטע פראָפאגאנדע פאר די יידישע ארבעטער צום אָרגאניזירן זיך.

ס׳האָט זיך אָנגעהויבן א קאמף פון די רייכע, קלעריקאלע און סתם אָפּגעשטאנענע עלעמענטן, קעגן די יידישע ארבעטער, מ׳האָט געסטרא־

שעט מיט מסרן צו דער פאַליציי. אַבער די בונדישע גרופּע וואָס איז פאַקטיש געווען די ערשטע ביים אַנהויב פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין שטאָט, איז נישט קוקנדיק אויף די אַלע שטערונגען און גע־פאַרן, וואָס אַמאָל גרעסער געווארן.

ד׳ ערשטע מאַניפעסטאַציע

די ערשטע מאַניפעסטאַציע איז פאַרגעקומען ביי פאַלגנדיקע אומ־שטענדן.

אין יאָר 1904 איז א רייבער יידישער סוחר פון אַדעס געקומען צו פאַרן, אַנצוקניפן געוויסע האַנדלס־באַציאונגען, אַבער אזוי ווי ס׳איז געווען ביינאכט ווען די באַן איז אַנגעקומען אויפן וואָקזאַל איז ער אַריינ־גענארט געוואָרן אין דעם פלאַץ וואו ס׳ווערט געהאלטן דער „באגאוש" און דאָרט פון עטלעכע סטראָשניקעס און באַן־אַנגעשטעלטע, צוליב אַנ־טיסעמיטיזם און אויך צוליב געלט, דערמאָרדעט געוואָרן. די ידיעה האָט זיך באַלד פאַרשפרייט איבער דער שטאָט, ס׳האָט אַרויסגערופן א גרויסע אויפרעגונג צווישן דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, ס׳זיינען אַרויסגערופן געוואָרן די קרובים פון אַדעס פון דעם געהרגעטן ייד. ס׳איז געקומען די פרוי און צוויי קינדער. די יידישע קהילה, אַדער גמינע האָט איינגעאָרדנט די לוויה. פון זיך אַליין, נישט אַרגאַניזירטערהייט, זיינען אויף א האַלבן טאָג אַלע יידישע געשעפטן פארמאכט געוואָרן, די אַרבעט פון אַלע יידישע פאַבריקן און וואַרשטאַטן איז אָפּגעשטעלט גע־וואָרן און כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג האָט זיך באטייליקט אין דער לוויה. ווען דער צוג איז שוין געווען אונטער דער שטאָט, אויפן וועג צום בית־עולם, איז אויף די אקסלען פון עטלעכע יידישע אַרבעטער אויפגעהויבן געוואָרן א מאַן, דעם הוט אַראָפגעוואָרפן אויפן פנים מ׳זאָל אים נישט דערקענען און געהאלטן א רעוואָלוציאָנערע רעדע קעגן צאַריזם און די בלוטיקע מערדער. באַלד האָט זיך אויך באַוויזן א רויטע פאָן, יידן האָבן אָנגעהויבן מורא צו קריגן. א סך זיינען אַרויס פון די רייען, פאַליציי וועלכע האָט באַגליים דעם צוג, האָט זיך אַריינגעריסן צווישן עולם

געוואָלט ארעסטירן דעם רעדנער. ס׳איז זיי אַבער נישט געלונגען, ער איז אויסגעהיטן געוואָרן פון די מאַסן. אויפן בית־עולם נאָכן פּאַרשיטן דעם קבר איז נאָך אויך געהאַלטן געוואָרן א רעוואָלוציאָנערע רעדע. ס׳זיינען שפּעטער פּאַרגעקומען עטלעכע ארעסטן, אָבער די אַרטיקע נאָטשאַלסטוע האָט זיך עפּעס אליין געשעמט, סיי מיטן מאָרד, סיי מיט איר דורכפּאַל ביי דער מאניפעסטאַציע, און נישט וועלנדיק נאָך מער אויפרייצן די יידישע באפעלקערונג, זיינען די ארעסטירטע נאָך עטלעכע טעג זיצן, אָן אַ פּראָצעס באפרייט געוואָרן.

די געשעענישׂ האָט געגעבן א סך פּרעסטיזש די יידישע ארבעטער, און דער פּשוטער עולם, האָט אָנגעהויבן צו קוקן מיט אַנדערע אויגן אויף די „יונגען" און געוואָגט אז זיי זיינען די אייניציקע וואָס האָבן נישט מורא. זיי האָבן אָפן פּראָטעסטירט קעגן דעם באַגאַנגענעם יידישן מאָרד.

שמואל לאַנדאָו

צוליב די רעפּרעסיעס פון דער רוסיש־צאַרישער מאַכט, האָבן מיר אין דער עפּנטלעכקייט פיגורירט אלס די „יידישיסטישע" גרופּע. מיר האָבן אָנגעפירט א גרויסע פּראָפּאַגאַנדע פאר דער יידישער שפּראַך און קולטור. דער הויפּט־קאַמף איז געפירט געוואָרן קעגן די ציוניסטן, וועל־כע האָבן יידיש געהאַלטן פאר „זשאַרגאָן" און „דינסט־מויד שפּראַך". זייער אָפּט האָט עס פּאַרשאָפּט בייז בלוט און מען איז פּשוט געוואָרן פּער־זענלעכע שונאים.

וען קאָמינסקיס דראַמאַטישע טרופּע האָט געשפּילט אין וואַרשע, האָבן מיר זיך באַמיט, אז זי זאָל אויך קומען קיין וולאָצלאַווק און גענב עטלעכע פּאַרשטעלונגען. מיר האָבן געוואוסט, אז שמואל לאנדאו, אונ־זערס א בן־עיר, איז איינער פון די הויפּט־אַרטיסטן פון קאָמינסקיס טרו־פּע. אין נאָמען פון דער גרופּע „יידישיסטן" האָבן מיר געשריבן א בריוו צו לאַנדאו וועגן אונזער פאַרלאַנג, אז די טרופּע זאָל קומען קיין וולאָצ־לאַווק. ס׳איז אונז טאַקע געלונגען אריבערצוברענגען די טרופּע.

דאָס ערשטע צוזאַמענטרעפן זיך מיט לאַנדאו איז געווען אונטער

די קוליסן פון טעאַטער צווישן דעם ערשטן און צווייטן אקט פון „מירעלע אפרת". צוזאַמען מיט זיינס א שוועסטער, אן אינטעליגענט מיידל, א לע־רערין, האבן מיר, א דעלעגאַציע פון פינף בונדיסטן, אין נאַמען פון דער „יידישיסטישער" גרופּע, אויסגעדריקט א דאנק צו אים און צו דער גאַנצער טרופּע, וואס האבן אונזער פאַרלאַנג דערפילט און זיינען געקומען אין אונ־זער שטאַט. מיר האבן זיך באמיט, אז דער פינאַנציעלער דערפאַלג זאל זיין אַ גרויסער, און דאס האט זיך אונז אייניגעגעבן. אויך דער מאַראַלישער דערפאַלג איז געווען א גרויסער. דעם גוטן איינדרוק, וואס דאס טעאַטער האט איבערגעלאָזט אין שטאַט, האבן מיר באטראכט ווי אַ ניצחון פאר דער יידישער שפּראך און קולטור און פאר אונז „יידישיסטן", וואס האט פאקטיש געמיינט די בונדישע גרופּע.

לאנדאו האט זיך מיט אונז זייער דערפרייט און אויסגעדרוקט גרויס צופרידנהייט, וואס אין זיין געבוירן־שטאַט, אין דעם פאַרפּוילישטן וולאַצ־לאווק, ווערט פון יידישע ארבעטער אַנגעפירט א באוועגונג פאר דער יידישער שפּראך און קולטור. ביים געזעגענען זיך האט ער געזאגט: „איך ווייס וואס דער נאַמען „יידישיסטן" באטייט, און איך בין זייער נא־עגט מיט אייך".

שמואל לאנדאו האט זיך גערעכנט פאר איינעם פון די בעסטע אר־טיסטן אויף דער יידישער בינע. ער האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין טאלאנט און טעאַטער־קולטור. במשך פון לאנגע יאַרן האט ער געהערט צו דער קאַמינסקי־טרופּע און געשפּילט צוואַמען מיט דער „מאַמע פון יידישן טעאַטער" אסתר רחל קאַמינסקי. ער האט זיך באַצויגן מיט ערנסט צו זיינע ראָלן און דער יידישער טעאַטער עולם האט געווואוסט, אז ער האָט פאַר זיך א וויכטיקן אקטיאָר.

שמואל לאנדאו האט זיין טעאַטראַלע עובדה געטאָן ממש ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג. דעם 7־טן דעצעמבער, 1940, איז דער 70־יעריקער לאנדאו גע־שטאנען אויף דער סצענע אין ביאַלאַסטאָקער טעאַטער און געשפּילט זיין ראָל אין שקספּירס „שטורעם". ביים סוף פון ערשטן אקט האט ער באקומען אַ הארץ־אטאקע און איז באלד געשטאָרבן.

פראָפעסיאָנעלע פאראיינען און סטרייקס

אין דעם זעלבן יאָר פון 1904 איז פאָרגעקומען דער ערשטער עקאָנאָמישער סטרייק פון קאָמאָשן־שטעפער.

די הויפט־פאָדערונג איז געווען א 10־שעהדיקער ארבעטס־טאָג.

אין דער זעלבער צייט איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַן אומלעגאַלער פראָפעסיאָנעלער פאראיין. נאָך עטלעכע טעג סטרייקן, איז דער סטרייק געווינען געוואָרן.

אחוץ דעם 10־שעהדיקן ארבעטס־טאָג: אָנערקענונג פון פאראיין, העכערונג פון שכירות, און אויך באקומען באצאָלט פאר דער צייט פון סטרייק.

דער געווינענער סטרייק האָט שוין אויך געגעבן א שטויס די שניידער־ארבעטער, און אויך אנדערע קלענערע פאכן, זיך צו אָרגאַניזירן.

עס איז געגרינדעט געוואָרן א צענטראַל־ביוראָ פון די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען וועלכער איז געווען גוט אָרגאַניזירט, און די לאָגע פון די ארבעטער, סיי אויפן עקאָנאָמישן געביט, סיי אויפן געביט פון מענטשלעכערע באציאונגען, פון „מייסטער" צום אַרבעטער איז זייער א סך פאַרבעסערט געוואָרן.

אָקטאָבער־טעג פון יאָר 1905

ווען ס׳איז אָנגעקומען דאָס יאָר 1905 האָט דער „בונד" שוין געהאט א גוט אָרגאַניזירטע פארטיי.

די פארשיידענע ציוויסטישע אַרבעטער־גרופן האָבן זיך ערשט געהאלטן אין אָרגאַניזירן. אויך אויף דער פוילישער ארבעטער־גאס איז פאָרגעקומען אַן אויפלעבונג. די ארבעט פון די יידישע ארבעטער, האָט אויך געהאט אַן אָפּקלאַנג אויף דער פוילישער ארבעטער־גאס. די „פויליש סאָציאליסטישע פארטיי" פ. פ. ס., האָט אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די פאבריק־ארבעטער, דאָרט איז דער ווידערשטאנד פון די גרויסע אונטער־

בעמער געווען א סך שטארקער. ס׳זיינען פארגעקומען קאמפן מיט דער פאליציי און ארעסטן. ס׳האט אבער נישט אפגעהאלטן די רעוואלוציאנערע שטימונג און טויזנטער פוילישע ארבעטער פון די פאבריקן זיינען ארגאניזירט געוואָרן. די פ. פ. ס. איז אויף דער פוילישער ארבעטער־גאס געווען די איינציקע סאציאליסטישע פארטיי.

דער „בונד" האט געהאט געמיינזאמע באציאונגען מיט דער פ. פ. ס. אין אויף די אומלעגאלע פארזאמלונגען פון פ. פ. ס. זיינען אויך פארשטייער פון „בונד" ארויסגעטראטן. און ביים „בונד" — פארשטייער פון פ. פ. ס.

ווען ס׳איז אנגעקומען דער חודש אקטאבער 1905 און די צארישע רעגירונג איז געווען געצוואונגען ארויסצוגעבן דעם באריממטן מאניפעסט, מיט א „קאנסטיטוציע", האט מען שוין אין סעפטעמבער געקענט זען אויף א טעלעגראף־סלופ, אדער אויף אן אנדערן הויכן מויער א רויטע פאן, וועלכע פאליציי האט באלד ארונטערגעריסן, אבער טויזנטער מענטשן האבן די פאן געזען, מ׳האט אפט אויף די ארגאניזירטע „בירזשעס", סיי פון „בונד", סיי פון פ. פ. ס. געהערט אויסרופן קעגן דער צארישער אר־דענונג.

ישראל ליכטענשטיין

ווען דער „מאניפעסט" איז דעם 15־טן אקטאבער געגעבן געווָארן, איז גראד דעמאלט פארגעקומען דער „פריזיוו" צום מיליטער. ישראל ליכטענשטיין, דער שפעטערדיקער פירער פון „בונד", הויפטזעכלעך פון לאדזש, איז געבוירן געווָארן אין וולאצלאווצק, זיין פאטער יעקב, אדער ווי מ׳האט אים אין דער שטאט גערופן יאקיוו ליכטענשטיין איז געווען א מלמד, ער איז אויך געווען מיין רבי און אחוץ דעם לערנען דארט, בין איך אפט געווען אין דעם הויז, און נאענט געקענט ישראלן און אויך די קינדער פון פאטערס צווייטער ווייב, א גרויסע ארעמקייט האט געהערשט אין דעם הויז. די „שטיף־מאמע" ישראלס, איז נישט געווען קיין שלעכטע אבער די נויט און דאס נישט האבן אפט אויף קיין מיטאג פאר דער שטוב מיט קינדער האט זי געמאכט נערווועז און אויסגעלאזט דעם כעס מער, צו די קינדער, פון ערשטן ווייב...

וועג ישראל האָט טיילמאָל אַהיים געבראַכט א ברויט פון דער בעקערייַ וואו ער האָט געארבעט אלס לערן־ייִנגל, איז עס אין א מינוט ארום צע־כאפט געוואָרן.

איך האָב אים אַפטמאָל פריער געזען איינגעשמירט דאָס פנים וועג ער האָט זיך געלערנט צו זיין א „מעשן־גיסער".

כאָטש ער איז געווען מיט א פינף־יאָר עלטער פון מיר, האָבן מיר זיך אַבער נאָענט פארהאלטן, ער איז אויך געווען אַן אָפטער איינגייער אין אונזער הויז, זיך געחברט מיט מיינעם אַן עלטערן ברודער. ער האָט אָפט געזאָגט צו מיין מוטער אז ער וועט מוזן אנטלויפן פון דער שטאָט, ווייל דאָ וועט גאָרנישט ווערן פון אים.

וועג ער איז אַוועק פון דער שטאָט האָט ער גאנץ זעלטן געשריבן א בריוו, מיר האָבן אַבער געוואוסט אז ער איז אין וואַרשע, אזן אז ער איז א בונדיסט און אויך א גוטער רעדנער.

אין דעם יאָר 1905 האָט ער געמוזט קומען נאָך וולאָצלאָווק, זיך צוצושטעלן צום „פריזיוו".

ער האָט זיך פריער „צוגעשטעלט" צו דער פארטיי, אזן ערב דעם „מאניפעסט" שוין געהאט א פאַרזאמלונג אין דער גאָס וואו עס איז געווען פארזאמלט פויליש אזן יידישע ארבעטער.

דעם טאָג וועג ער האָט געדארפט זיך צושטעלן צו דער „פריסוסטוויץ" (מעדיצינישער אונטערזוכונג) האָבן שוין אין דער גאס פאר דעם מאגי־סטראט, געווארט טויזנטער פויליש אזן יידישע ארבעטער.

ווי ס׳האָט זיך געפירט ביי דער צארישער קאָמיסיע, האָט מען יעדן „רעקרוט" געהאלטן פאר א צוקונפטיקן סאָלדאט, אזן אים „געדוצט", ליכטענשטיין האָט זיי אַבער שטרענג געזאָגט „איך בעט מיך נישט צו דוצן" (פראָשען ניע טיקאטש), „איך וועל אייך אויף קיין פראגע נישט ענטפערן, אויב איר וועט צו מיר נישט רעידן מענטשלעך."

ער האָט געוועדט צו דער „קאָמיסיע" פון די נאטשאלניקעס אזן רו־סישע דאָקטוירים, אווי הויך, אז מ׳האָט עס געהערט אין דער אנדערער שטוב. צוליב זיין קורצזיכטיקייט פון די אויגן, איז ער באפרייט געוואָרן, ער איז באלד ארויף אויפן באלקאָן פון מאגיסטראט, אויפן ערשטן שטאָק,

און פון דאָרט געהאלטן א רעדע אויף פוילישׁ, צו דעם טויזנטער קעפּיקן עולם, וועלכער איז געווען פּאַרזאמלט אין גאַס, קעגן צאַריזם. קעגן דער בעבעכדיקער „קאַנסטיטוציע", קעגן די אלע עוולות וואָס די רוסישע זעלבסטהערשנדיקע מאכט באַגייט. פּאַר אמתער פרייהייט און סאָציאליזם. ווען ער איז אַרונטער פון באַלקאָן, האָט די מאַסע אים אויפגעכאפּט און טראָגנדיק אויף די אקסלען אים געפירט א סך גאַסן, ביז צום גרינעם מאַרק. זיצנדיק אין דער הויך האָט ער געהאַלטן אין איין רייד, רויטע פענער זיינען געווען אין די צענדליקער, און ערשט אויפן גרינעם מאַרק איז געווען א כוואַליע פון מענטשן, דאָרט איז שוין פאָרגעקומען א גרויסער געמיינזאַמער מאַסן־מיטינג פון פ. פ. ס. און „בונד".

ווען די מאַסע מיט ליכטנשטיינען האָט זיך דערנענטערט צום מאַרק, איז ער איבער די קעפּ פון דער וויגנדיקער מאַסע צוגעטראָגן געוואָרן ביז צו דער רעדנער־בינע, די פ. פ. ס.ישע פירער האָבן זיך מיט אים צעקושט, און דאָ האָט ער ערשט מיט זיין קלינגעדיקער שטים אויפגעשטורעמט די מאַסע, ער האָט געערעט אויף פּוילישׁ און אויף יידישׁ. דער איינדרוק איז געווען גוואַלדיק גרויס.

רעפּרעסיעס און אַרעסטן

נישט לאַנג האָט די פרייהייט אַנגעהאַלטן, די הערשנדיקע צאַרישע מאכט האָט אַנגעהויבן צוריק צו קומען צו זיך. אַרעסטן און שיסעריין זיינען פאָרגעקומען. אַלע פרייהייטן זיינען אינציקוויי צוריקגעצויגן געוואָרן. די רעאקציע האָט צוריק אויפגעלעבט, און אויף דער יידישער גאַס, האָט די גאַנצע כלי קודש צוגעהאַלפן די צארישע משרתים אונטערצודריקן די יידישע ארבעטער־באוועגונג.

א גרויסער טייל פון די פירער וועלכע זיינען באַשטאַנען פון דער אינטעליגענץ זיינען געווען די ערשטע וואָס זיינען אוועק פון דער באַוועגונג, טייל אין אויסלאַנד, אָדער אין אַנדערע שטעט אין פוילן.

די פ. פ. ס. האָט פיל געליטן, צוליב אינערלעכן שפּיאַנאזש און פּאַרעטער, וועלכע האָבן אַרויסגענעבן די פירער און די אקטיוויע ארבעטער־טוער.

עטלעכע פּראָוואָקאַטאָרס זיינען דורך זיי דערשאָסן געוואָרן, נאָר אַ קליינע גרופּע, זייער קאָנספּיראַטיוו, איז געבליבן אויף אַ קורצער צייט. סוף 1906 איז שוין אפילו די קליינע גרופּע אויך נישט געווען.

די בונדישע אָרגאַניזאַציע האָט זיך אַ ביסל לענגער געהאַלטן, וויל קיין שפּיאָנאַוש איז נישט געווען. קיינער פון די פירער איז נישט פאַרבליבן. אָפּיציעל איז די אָרגאַניזאַציע פון זיך אליין ליקווידירט געוואָרן, אָבער פאַקטיש האָט אַ גרופּע אלע מאָל עקזיסטירט.

די ערשטע אומלעגאַלע ביבליאָטעק

סוף 1906 איז דורך צוויי יונגע ארבעטער, וועלכע זיינען אַריין אין „בונד" ערשט אין יאָר 1905, באַשלאָסן נישט אויפצוגעבן די פּאַרטיי. דאָס איז געווען דער חבר קלמן זשעליאַנקא און מיין וויניקייט. (דער חבר קלמן זשעליאַנקא איז אומגעקומען צוזאַמען מיט די זעקס מיליאָן יידן פון די דייטשישע נאַציס. ער איז פאַרשיקט געוואָרן קיין זאַאָשטש און דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן).

מיר האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אַן אומלעגאַלע יידישע ביבליאָטעק, אַרויסגעבנדיק ביכער צום לייענען, כדי מען זאָל קענען זיין אין קאָנטאַקט מיט די אַרבעטער און אַ טייל פון זיי אַרייַנציען אין דער אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע. עס איז געווען אַ שווערער פּראָבלעם צו קריגן אַ וואוינונג וואו מען זאָל קענען האַלטן די ביכער.

מיר האָבן געפונען אַן אלטן בחור, זייער אַ קאַרגער. ער האָט געהאַט אַ וואוינונג פון דריי צימערן, און מיר האָבן ביי אים באַקומען אַ צימער, דערפאַר האָבן מיר אים באַצאָלט פאַר דער גאַנצער וואוינונג דירה־געלט.

די ביכער פלעגן מיר האַלטן אונטער די פּאָלעס און אין גאַס זיך טרעפן מיט די ארבעטער, טוישן, און צוריקברענגען די געטוישטע ביכער.

מיר האָבן זיך אָבער נישט געוואָלט באַנוגענען נאָר מיטן טוישן די ביכער, און האָבן באשלאָסן איין מאָל אין דער וואָך, אין אַ שבת, זאָל מען אָנהויבן זיך צוזאַמענצוקומען.

נאר געקליבענע לייענער האָט מען געקענט רופן. און עס האָט לאַנג נישט געדויערט און די גרופּע איז שוין באשטאַנען פון דרייסיק מענטשן, מיר האָבן פאַר זיי געלייענט אַרטיקלען פון דער „פאָלקס־צייטונג“ וועלכע איז דערשינען אין ווילנע, און געהאַט דיסקוסיעס איבער פאַרשיידענע פאָליטישע פראגן.

דער אלטער בחור ביי וועמען מיר האָבן „געוואוינט“, האָט אַנגעהויבן מורא צו קריגן ווען ער האָט געזען אז אַזוי פיל מענטשן קומען זיך צוזאַמען, און האָט אָפן געזאָגט, אז אויב די פּאָליציי וועט געוואָר ווערן, אז עס קומען דאָ פּאָר פּארזאַמלונגען קען מען אים, און אונז אלע ארעסטירן, און ער וועט דערווייל פּארלירן דאָס דירה־געלט.

האָט מען אים געגעבן נאָך עטלעכע רובל, און ווען מיר זיינען זיך צוזאַמענגעקומען איז ער אליין געשטאַנען אין דער גאַס אויף דער „וואַך“ און אונז געהיט, אז עס זאָל קיין דורכפאָל נישט זיין.

אין יאָר 1908 האָבן מיר געפונען אַ שילדן־מאָלער און מיר האָבן געפּועלט ביי אים, אז ער זאָל אָנגעבן א בקשה וועגן א דערלויבעניש פאר א ביבליאָטעק אויף זיין נאָמען.

אַחוץ די שילדן, וואָס ער האָט געמאָלן, האָט ער אויך געהאַט בילדער צום פּארקויפן און עס האָט גראָד אַריינגעפּאַסט ער זאָל האָבן אויך אַ ביבליאָטעק.

אין אַ קורצע צייט איז די ביבליאָטעק שטאַרק אויסגעוואקסן און מיר זיינען געווען אין קאָנטאַקט מיט העכער הונדערט מענטשן, וועלכע זיינען אפיציעל געווען אבאָנענטן פון דער ביבליאָטעק, אבער נישט אפיציעל געטאָן בונדישע ארבעט.

פאַרבינדונגען מיטן אויסלענדישן קאָמיטעט פון „בונד“

אין יאָר 1909 האָט זיך אונז איינגעגעבן דורך א צופאַל איינצושטעלן א פאַרבינדונג מיטן אויסלענדישן קאָמיטעט פון „בונד“.

די קאָרעספּאָנדענץ האָבן מיר געפירט מיט א חבר אין ניצא, פראַנקרייך. מיר האָבן אויך געקראָגן אין בריוו נומערן פון דעם אומלע־

גאַלן אַרגאַן, „די שטימע פון בונד" און דעם רוסישן אַרגאַן „אַטקליקי בונדאַ", וועלכער האָט זיך געדרוקט אויף ביבל־פאַפיר.

מיר האָבן שפּעטער אויך אויסגעאַרבעט א פּלאַן, אז גאַנצע פּעקלעך פון די „אַטקליקי בונדאַ" זאָלן קומען נאָר טוירן (דעמאָלט געהערט צו דייטשלאַנד), און פון דאָרט דורך א יידישן שמוגלער איבערגעשמוגלט צו אונז. און מיר האָבן באַקומען אַדרעסן אויף איבערצופאַקן עס אין קלענערע פּעקלעך און עס שיקן אין אַדעס, מינסק, קיעוו, און לאָדזש. עטלעכע מאָל איז עס דורכגעגאַנגען, ביז דער שמוגלער איז אמאָל דורכגעפאַלן און אַרויס־געגעבן פאַר וועמען ער האָט עס געבראַכט. און אין יאָר 1910 בין איך דעריבער אַרעסטירט געוואָרן.

עס איז ווערט צו דערמאָנען אַז וואָצלאָווע איז כמעט געווען איינע פון די שטעט, וואָס האָט אין דער גרעסטער צייט פון דער רעאַקציע, נישט אויפגעגעבן די פּאַרטיי־אַרגאַניזאַציע, אמאָל אין א קלענערער אָדער גרעסערער גרופּע, אָבער אַלע מאָל אָפּגעהיט אַז דאָס הייליקע פייערל זאָל נישט פאַרלאָשן ווערן.

ערשטע וועלט־מלחמה

עס איז אָנגעקומען דאָס יאָר 1914 אין חודש אויגוסט, די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן.

אין דער שטאָט איז אַלע מאָל געווען א סך רוסיש מיליטער, הויפּט־זעכלעך קאַוואַלעריע, ארטילעריע, און קאָזאַקן.

נישט איין מאָל האָבן מיר געהאַט געניג צרות פון זיי, וועו זיי זיינען געשיקט געוואָרן צו צעטרייבן די „בירזשעס" וועלכע זיינען עטלעכע מאָל אין דער וואָך פאַרגעקומען, און מיט די פערד האָבן זיי זיך געלאָזט אויף די מענטשן און מיט די קאַזאַקע נאַגייקעס, געשלאָגן רעכטס און לינקס.

אָבער, וועו די מלחמה איז דערקלערט געוואָרן, און אַזוי ווי די שטאָט איז נישט געווען קיין סטראַטעגישער פונקט, האָט דער רוסישער געגנעראַל־שטאָב באַשטימט אַז דאָס גאַנצע מיליטער זאָל אַריבער די ווייסל, אויפן רעכטן זייט.

צוויי טעג שפעטער, אין אַ וונטיק פאַרטאָג, האָבן זיך שוין געהערט דאָס אויפרייסן פון די קאָזאַרמעס, די גאַנצע באַפעלקערונג איז געווען אין גאַס. און מיר האָבן פשוט רחמנות געהאַט צו זען די פאַרלאָרנקייט פון די מיליטעריש פירער.

מיט טרערן אין די אויגן האָבן זיי זיך געזעגנט מיט דער באַפעלקערונג, און וועג דער לעצטער סאָלדאַט איז אַריבער די וויסל־בריק, איז די בריק באַלד אויפגעריסן געוואָרן.

די אַרדענונג פון דער שטאָט איז באַלד איבערגענומען געוואָרן פון דער שטאָטישער ציווילער מיליץ, וועלכע איז מיט דער הילף פון די רוסישע שטאָט־באַאמטע אַרגאַניזירט געוואָרן, און עס איז נישט געווען קיינע אַנטיסעמיטישע אויסברוכן. די פאָליאַקן זיינען געווען אַרומגענומען מיט אַ מורא פאַר די דייטשן. זיי האָבן די דייטשן געהאַלטן פאַר „פריינד" פון די יידן.

מען האָט זיך אין יענעם מאָמענט גאָר נישט געקענט פאַרשטעלן די צרות און פיין וואָס די מלחמה קען ברענגען.

אזוי ווי די רוסישע רעאַקציע און אונטערדריקונג איז געווען זייער גרויס, האָט מען זיך פאַרגעשטעלט, אַז ווען די דייטשן וועלן אָקופירן דאָס לאַנד וועט מען אויך גענישן פון די דייטשע קאָנסטיטוציאָנעלע רעכט אין פרייהייטן.

און באַלד מיט אַ טאָג שפעטער ווען די דייטשע פאַרפאָסטנס זיינען אריין אין שטאָט זיינען זיי אויפגענומען געוואָרן מיט פרייד אלס די „באַפרייער" פון דער באַפעלקערונג.

(צי האָט זיך אַ מענטש דעמאָלט געקענט פאָרשטעלן, אז מיט אַ 35 יאָר שפעטער וועט ווידער זיין אַ נאָך גרעסערע און שרעקלעכע וועלט־מלחמה, און די זעלבע דייטשן וועלן אויף אזא אכזריותדיקן אופן אויסמאָרדן איבער זעקס מיליאָן יידן). דערווייל האָט געהערשט אַ כאָאָס אין שטאָט. עס איז נאָך קיין אפיציעלע שטאָטישע רעגירונג נישט געווען צוזאַמענגעשטעלט.

קולטור-געזעלשאפט „צוקונפט"

די דייטשישע אַרמייען האָבן אָנגעהויבן אַרײַנצודרינגען אין פּוילן.

מיר האָבן אויסגענוצט די צייט, זיך לעגאַליזירט, אָנגענומען אלס א געשעענעם פאקט, ווי מיר וואָלטן שוין געווען א לעגאַלע געזעלשאַפט פון פריער.

בובליאָטעק-קאָמיסיע אין וואָלאָצלאָווּעק. האָט זיך „לוקווידירט" אין יאָר 1917 צוליבן ענדערן דעם נאָמען אויף „בראָניסלאָוו גראָסער-בובליאָטעק".

מיר האָבן געדונגען עטלעכע צימערן, איינגעאָרדנט א ביבליאָטעק, און לייענ־זאל, און ווען עס איז פון די דייטשן איינגעשטעלט געווארן די דייטשע ציווילע שטאָט־רעגירונג, זיינען מיר שוין געווען א לעגאַלע אינסטיטוציע. מיט עטלעכע וואָכן שפעטער האָבן מיר שוין געהאט א זייער גרויסן לאָקאל.

געגרינדעט אפיציעל א קולטור־געזעלשאפט „צוקונפט", אגב זיינען מיר געווען די ערשטע וואָס האָבן דעם נאָמען פון „צוקונפט" אָנגענומען אין פּוילן. שפעטער איז אנטשטאנען אין א גרויסער צאָל שטעט, ענלעכע קולטור־געזעלשאַפטן.

עס האָט נישט לאַנג געגומען, און די געזעלשאפט „צוקונפט" האָט געהאט העכער 800 מיטגלידער, איינגעשטעלט א דראמאטישע גרופע אין וועלכער ס׳האָט אן אקטיוון אָנטייל גענומען די ח׳טע מאניא ראָזען,

(שפּעטער געוואָרן דעם ח' ארטור זיגעלבוימס פרוי און יועלכע איז אויך געווען א לערערין אין דער מעדעם־סאַנאַטאָריום אין אַטוואַצק, און אומ־געקומען דורך די דייטשע מערדער); א גרויסן כאָר, קלוב, קיך, ביבליא־טעק, מיט 4 טויזנט יידישע ביכער און צווישן טויזנט אין אַנדערע שפּראַכן,

מאניא (ראזען) זיגעלבוים, פרוי פון מארטירער שמואל (ארטור) זיגעלבוים, אקטיוויע בונדיסטקע פון וולאַצלאַוועק, שפּעטער געווען לערערין אין דער „מע־דעם־סאַנאַטאָריע" אין מויעזשטין, ביי וואַרשע.

א לייען־זאַל און אַ אוידיטאָריום וואָס האָט אריינגענומען זעקס הונדערט מענטשן, עס איז פאַקטיש געווען די אייניציקע גרויסע געזעלשאַפט אין שטאָט, וואו אלע יידישע ארבעטער און ראַדיקאַלע עלעמענטן האָבן זיך גרופירט, און האָט געהאט א גרויסן אַנזען אין שטאָט.

א גרופּע פון וולאַצלאַווקער בונדיסטן פון 1915. עס זיצט דער צוויייטער פון רעכטס, וואַדימיר מעדעם, וועלכער איז געקומען צו וואַרשע אויף א זאַרלעזונג. דאָס איז געווען די ערשטע לעגאַלע זאַרלעזונג בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אונטער דער דייטשישער אקופּאַציע.

לעקציעס און קולטור-ארבעט

די ערשטע פאַרלעזונג וועלכע מיר האָבן איינגעאָרדנט איז געווען פון אונזער חבר וולאדימיר מעדעם, אין יאָר 1915. די לעקציע איז פאַרגעקומען אין טעאַטער „נאַוואַשטשי", דער גרעסטער פּלאַץ אין שטאָט, מיט עטלעכע טעג פריער זיינען אַלע בילעטן שוין געווען אויספארקויפט.

מענטשן פון אַלע שיכטן זיינען געקומען הערן מעדעמען, דער איינדרוק פון דער לעקציע איז געווען אומגעהויער גרויס, און אונז געגעבן אַ סך פּרעסטיזש אין שטאָט.

דייטשישע רעפּרעסיעס

כמעט יעדן חודש האָבן מיר איינגעאָרדנט אַ פאַרלעזונג פון אַ פּיראַר פון „בונד" אין וואַרשע. עס זיינען אַבער אויך געווען עלעמענטן אין שטאָט וועלכע האָבן נישט געקענט פארגינען אונזער גרויסע ארבעט און דעם אינפלוס וואָס מיר האָבן אַלץ מער באַקומען אין שטאָט. און האָבן פאַרמסרט ביי די דייטשן, אַז אונטער דער מאסקע פון אַ קולטור-געזעלשאַפט פירן מיר סאציאליסטישע ארבעט און קעגן די דייטשן.

די דייטשע מאַכט האָט די פּירער פון דער „צוקונפט" אַפּט געפרופן אויף פאַרהערן, געשטערט אונז אין דער ארבעט, נישט געוואָלט לעגאַליזירן קיין לעקציעס און דראַמאַטישע פאַרשטעלונגען, און אויך געוואַרנט, אַז זיי וועלן אין גאנצן פארמאכן די „צוקונפט" געזעלשאַפט.

מיר האָבן אַנגעגעבן בקשות קיין בערלין, געווענדט זיך אויך צו דער דייטשער סאציאל-דעמאַקראַטישער פראקציע פון רייכס-טאג, (פאַרלאַמענט), און אפטמאָל האָט עס טאקע געהאָלפן און די רעפּרעסיעס זיינען שוואַכער געוואָרן.

עס האָט אַבער לאַנג נישט אַנגעהאַלטן. און אין יאָר 1916 האָט מען דעם סעקרעטאַר פון דער „צוקונפט" געפרופן אין דער דייטשער קאַמענדאַנטור און געזאָגט אַז זיי האָבן זיך דערוואוסט אַז ס'וועט פאַרקומען דעם

ערשטן מאי אַ דעמאָנסטראַציע. וואָרנט ער, אויב די דעמאָנסטראַציע, אַדער מאַניפעסטאַציע, וועט פֿאַרקומען, וועט ער פֿאַרמאַכן די געזעלשאַפֿט „צוקונפֿט". „עס איז קריגס־צייט, זיינען קיינע ערשטע מאי־דעמאָנסטראַציעס נישט דערלויבט."

אַקטיווע גרופּע וואָלאָזשאָווקער בונדיסטן געגנומען ביי אַ בליומל־פֿארקויף אין יאָר 1919.

ערשטער מאי

די מאַניפעסטאַציע איז פֿאָרגעקומען. די דייטשן האָבן זי צעטריבן נישט ערגער פון די רוסישע קאָזאַקן. צומאָרגנס, ווען מען איז געקומען אויפֿמאַכן דעם לאָקאַל, איז די טיר מיט אַ זיגל פון טריוואַקס געווען פֿאַרמאַכט, און אַ פֿאַראַרדענונג נישט אויפֿצומאַכן אָן אַ דערלויבעניש פון דער דייטשער מאַכט.

נישט קוקנדיק אויף דעם דייטש־קריגערישן פֿאַטריאָטיזם, וואָס יעדער דייטשישער זעלנער איז געווען אַרומגענומען, און די מורא וואָס עס איז ביי זיי געווען נישט צו מישן זיך אין סאָציאַליסטישער פּאָליטיק אין דער צייט פון דער מלחמה, דאָך זיינען מיר געווען אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט אַ גרעסערער גרופּע דייטשע זעלנער, און אָפּט מיט זיי געהאַט געהיימע פֿאַרזאַמלונגען.

ערב דעם ערשטן מאי אין אָוונט זיינען מיר זיך געהיים צוזאַמענגעקומען ווו עס האָבן זיך אויך באטייליקט זעקס דייטשע זעלנער, איינער פון זיי איז געווען א רעדאקטאָר פון דער „לייפציגער דייטשער ס. ד. פאָלקס־צייטונג", די ביקסן האָבן זיי אַוועקגעשטעלט אין אווינקל, און איין דייטש איז געשטאַנען אין גאס און געהיט, אז עס זאָל קיין דורכפאַל נישט זיין. דער רעדאקטאָר, האָט געהאלטן א רעפעראַט וועגן ערשטן מאי.

דאָס פארמאכן פון דער גענעלשאפט האָט שטארק געווירקט אויף אונז, מען איז שוין נישט געווואוינט געווען בכלל צו רעפרעסיעס, און אומלעגאלער ארבעט. נאָר שווערע מי איז נאָך עטלעכע חדשים געלונגען די גענעלשאפט זאָל צוריק געעפנט ווערן.

די פארפאָלגונגען האָבן אָבער נישט אויפגעהערט. מען האָט געהאלטן אין איין שלעפן די פירנדע באאמטע אין דער קאָמענדאַנטור, און געסטראשעט מיט ארעסטירן.

זייער אפט איז טאקע אויסגעקומען צו שלאָפן אין פרעמדע פלעצער, צוליב די רעווידיעס, וואס זיינען פון די דייטשן געמאכט געוואָרן, אין אויב זיי וואלטן ווענען פון אונז געכאפט, האָט זיך דער קאָמענדאַנט אויסגעדריקט, וואלטן זיי געווואוינט אין האוועלבערג, (א דייטשער געפאַנגענלאגער פאר פאָליטישע), אונזער אָנזען אין שטאָט איז אָבער געווען גרויס ווען עס איז געקומען צו שטאָט־ראָט־וואָלן, האָבן מיר אלע מאָל געהאָט א גרויסע פארטרעטערשאפט.

די אומגעקומענע חברים ראָטמענער שלמה הילער, אבראם טאַראַנטשיק, איגנאַץ כאימאוויטש, און אַנדערע זיינען געווען באליבט ביי די יידישע און פוילישע ארבעטער און פאָלקס־מאסן. אויפן קאָאפעראַטיוון געביט זיינען געעפנט געווארן צוויי גרויסע שפייז־געוועלבער. עס איז געווען שווער צו באקומען פראדוקטן, אבער א דאנק דער מי און ענערגיע פון די דערמאָנטע בונדישע ראטמענער, האָט דער קאָאפעראַטיוו פראדוקטן באקומען. און פאר א ביליקן פרייז פארקויפט צו די קאָאפעראַטיוו־מיטגלידער, וועלכע זיינען באשטאנען כמעט אויסשליסלעך פון ארבעטער און ארעמע פאָלקס־מאסן.

ביי דער געלעגנהייט ווילט זיך אַנמערקן אַן עפּיזאָד וואָס האָט פּאַסירט מיט אונזער חבר

שמולעק שוואַרץ

מיט כבוד וויל איך דערמאָנען אַן אינטערעסאַנטן יונגן חבר וועלכן אונזער אומלעגאַלע פּאַרטיי־אַרגאַניזאַציע, האָט אַרײַנגעצויגן אין אירע רייען און איז שפּעטער געוואָרן אײַנער פון די אָנפּירנדע חברים אין יענער צייט.

אין יאָר 1909 אין דער צייט פון די גרויסע רעפּרעסיעס פון דער רוסישער צאַרישער רעגירונג, ווען מיר האָבן מיט שוועריקייט אָנגעטראָפן אונזער אומלעגאַלע ביבליאָטעק, און אין דער שטראָנגסטער קאַנספּיראַציע זיך צוזאַמענגעקומען מיט קליינע גרופּן אַרבעטער ווי מיר האָבן געלערנט מאַרקס „קאַפּיטאַל", פּאָליטישע עקאָנאָמיע, און צוזאַמען געלייענט אַרטיקלען פון דעם בונדיסטישן זאַמל־בוך „צייט־פראָגן", האָט מיך אין גאָס איינמאָל אָפּגעשטעלט א יונגער בחור אַרום 17 יאָר אַלט, מיט א זייער נישט דרייסטער און ציטערנדיקער שטים, מיר שטילערהייט געזאָגט, „איך פּאָלג אייך נאָר שוין א לענגערע צייט, איך וויס איר זייט בונדיסטן, איך וויל זיין מיט אייך."

איך האָב געקענט די פאַמיליע, די מוטער איז געווען אַן אקושערין, דער פאָטער האָט געהאַט א גרויסע שלעפּ־שיף (זעגל־שיף) און געפירט סחורות אויף דער וויסל. שמולעק איז געווען א בוכהאַלטער אין א ציקאַריע־פאַבריק.

איך האָב זיך געוואונדערט, ווי קומט ער צו האָבן א פאַרלאַנג צו זיין פאַרבונדן מיט אונזער געהיימע גרופּע, און אויך זיין אויסגעשטעלט אויף געפאַרן, פון ווערן אַרעסטירט. איך האָב אים פּרובירט אָפּצוריידן, אָבער ער האָט זיך נישט געלאָזט, זיין ערלעכע ערנסטקייט האָט אונז באַלד גובר געווען. און מיר האָבן אים אַרײַנגענומען אין דער אַרגאַניזאַציע. שמולעק שוואַרץ איז באַלד געוואָרן אײַנער פון אונזערע טייערסטע און איבערגעגעבנסטע מענטשן. מיר האָבן זיך געוויטיקט אין אַן אינטעלי־

געגטן מענטשן, וואָס זאָל גוט קענען די פּוילישע שפּראַך. מיר זיינען געווען אין קאָנטאַקט מיט אַ קליינער צאָל פּוילישע אַרבעטער פון דער געבליבענער פּ. פּ. ס. פּאַרטיי, און אויך עטלעכע פּ. ס. ד.עקעס (פּוילישע סאָציאל־דעמאָקראַטן).

דעם ערשטן מאי האָבן מיר אַרויסגעלאָזט אַ העקטאָגראַפירטע פּראָקלאַמאַציע אויף יידיש, און דער חבר שמולעק, האָט עס איבערגעזעצט אויף פּויליש, און מיט דער הילף פון אַ פּ. ס. ד.עק, וועלכער איז געווען אַ זעצער אין אַ שטאָטישער פּוילישער צייטונג אַרויסגעגעבן אַ געדרוקטע פּוילישע ערשטע מאַי פּראָקלאַמאַציע.

די פּראָקלאַמאַציע איז בינאָכט אויסגעקלעפּט געוואָרן אויף אַ סך הייזער און פּאָבריקן. די פּאָליציי איז אַרומגעלאָפן, ווי פּארסמטע מייז, געריבן די וועגן און געוואָלט כאַפּן די, וועלכע האָבן עס געטאָן. מען האָט אַרעסטירט עטלעכע פּוילישע אַרבעטער, וועלכע מ׳האָט געכאַפּט בייַם לייענען די פּראָקלאַמאַציע. עס האָט געמאָכט אין שטאָט אַ שטאַרקן רושם, דאָס איז דעמאָלט דורכגעפירט געוואָרן אַ דאָנק דער אַרבעט פון דעם חבר שמולעק. די גרעסטע צאָל געהיימע זיצונגען זיינען פּאָרגעקומען ביי אים אין הויז.

וויגע עלטערן, זייער ליבעראַלע און פּראָגרעסיווע מענטשן, האָבן געוואוסט וואָס דאָ קומט פּאָר, אָבער האָבן זיך געמאָכט נישט זעענדיק און קיין מאָל נישט געשטערט אונזערע צוזאַמענקונפטן.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען מיר טאקע אַ דאָנק דעם חבר שמולעק געקומען אין קאָנטאָקט מיט עטלעכע דייטשישע סאָציאל־דעמאָקראַטישע סאָלדאטן, מיט וועלכע מיר פלעגן אָפט זיך צוזאַמענקומען, און האָבן אונז אַפילו באַזאָרגט מיט א ביסל רעוואָלווערן, אין פאַל מען וועט עס אמאָל דארפן.

ליידער האָבן מיר זיך מיטן חבר שמולעק לאַנג נישט געקענט פרייען.

ער איז קראַנק געוואָרן אויף דער פּראָלעטאַרישער קראַנקהייט, שווינדזוכט.

אָבער ביזן לעצטן אָטעם זיינעם, האָט ער ליגנדיק אויפן קראַנקן־בעט זיך אינטערעסירט וועגן אונזער ארבעט.

זיינע לעצטע ווערטער צו אונז זיינען געווען א וואונטש, אז מיר זאלן ווערן א גרויסע באוועגונג, און דער „בונד" זאל ארומנעמען אלע יידישע ארבעטער אין פאלקס־מענטשן. און געבעטן מיר זאלן נישט דערלאזן אז די „חברה קדישא" זאל זיך מיט אים נאכן טויט פארנעמען. נאר די פארטיי אדורכגעפירט, ער איז געשטארבן דעם 20־טן יוני 1916 אין בליענדיקן עלטער פון 24 יאר.

מיר האבן די לוויה איינגעארדנט. כמעט אלע יידישע ארבעטער האבן געווארפן די ארבעט, דער לוויה־צוג, מיט קרענץ און רויטע בענדער מיט שווארצע אויפשריפטן איז געטראגן געווארן איבער די הויפט־גאסן פון שטאט, און אין געשלאסענע רייען צוגעקומען צום בית־עולם.

מיט רעוואלוציאנערע רעדעס און לידער האבן מיר זיך געזעגנט מיט דעם טייערן חבר וועלכער איז אזוי יונג אוועק פון אונז. זיין קבר איז באצירט געווארן מיט די קרענץ און אויפשריפטן, וועלכע זיינען אין א ספעציעל שענקל מיט גלעזערנע פענצטער ביים קאפ פון קבר אוועקגע־שטעלט געווארן. א סך יארן איז עס אזוי געשטאנען, ביז די נאציס זיינען געקומען, און האבן צוזאמען מיט אלע אנדערע מצבות אויך דעם קבר פון אונזער חבר שמולעק שווארץ געשענדעט און פארניכטעט.

בונדישע ראטמענער אין שטאט־ראט

אין יאר 1917, די רעפרעסיעס פון דער דייטשער אקופאציע־מאכט האבן זיך ווידער אנגעהויבן, אבער אונזער באוועגונג האט דאך געהאלטן אין איין וואקסן, און מיר האבן געקראגן זייער א גרויסן אנזען אין שטאט, מיר האבן זיך אלע מאל אפגערופן אויף אלע פראגן וואס דאס לעבן האט ארויסגערופן, סיי אויפן פאליטישן און סיי אויפן עקאנאמיש־ווירטשאפט־לעכן געביט, וואס פאר א נייע פארארדענונג עס זאל נישט ארויסגעבן ווערן פון דער דייטשישער שטאטישער אדמיניסטראציע, האט מען גע־וואלט הערן וואס דער „בונד" וועט ווען דעם זאגן. און אונזערע ראט־

מענער האָבן אויף די וויצונגען פון שטאָט־ראָט אַלע מאָל דרייסט און אָפן אונזער שטעלונג פראַקלאַמירט.

אָפטמאָל, אין ספעציעל יידישע פראגן איז פאַרגעקומען אַ קאַמף מיט די פוילישע נאַראַדאָוצעס (אַנטיסעמיטן) ראָטמענער. און דראָאונגען פון כאפן זיך שלאָגן. אָפטמאָל האָבן פּ. פּ. ס.ישע ראָטמענער באשיצט אונזערע חברים פון פיזישע אַנגריפן מצד די אַנטיסעמיטישע ראָטמענער. די אַרויסטרעטונגען פון אונזערע ראָטמענער אויף די וויצונגען האָט אונז געגעבן אַ סך פרעסטיזש, ווייל דאָס איז געווען די איינציקע יידישע פראַקציע אין שטאָט־ראָט, וועלכע האָט געפאָדערט רעכט און שטיצע פאַר יידישע שולן, ביבליאָטעקן און אַנדערע יידישע קולטור־אינסטיטוציעס.

זייער זעלטן האָבן ציוניסטישע ראָטמענער געהאָלפן אונזערע ראָט־מענער, אין קאַמף פאַר יידישע רעכט.

זייער שטעלונג איז אַלע מאָל געווען: „נאָר מיט גוטן" קען מען עפעס אויסבעטלען פאַר די יידן.

ווען די דייטשן האָבן אין סוף יאָר פון 1917 אָנגעהויבן צו כאפן גרעסערע מפלות אויף די שלאַכטפעלדער, זיינען זיי וואָס אמאָל געווארן מער דענערווירט און האָבן אָנגעהויבן שטאַרקער צו פאַרפאַלגן אונזער אַרגאַניזאַציע.

מיר האָבן וויידער אונזער פאָליטישע בונדישע אַרבעט געמוזט אָנ־הויבן פירן זייער אומלעגאַל, די טוער האָבן זיך געמוזט אויסהיטן נישט צו ווערן אַרעסטירט.

אונטער שוועדע באַדינגונגען האָבן מיר אָבער ווייטער אָנגעפירט אונזער אַרבעט אויפן פאָליטישן און קולטורעלן און אויך ווירטשאפטלעכן געביט.

די דייטשע רעוואָלוציע

נאָוועמבער 1918. ס׳האָט אויסגעבראָכן די דייטשע רעוואָלוציע. דער קייזער ווילהעלם האָט אָפּגעדאַנקט. א פרייד האָט אַרומגעכאפט צו זען ווי די דייטשע סאָלדאַטן גייען אַרום מיט רויטע שלייפלעך און בלו־מען אָנגעשטאָכן אין די מונדירן. עס זיינען געפאָרן צוריק באַנען מיט

דייטשישע סאָלדאַטן פון די פראָנטן מיט רויטע פאָנען ארויסגעהאָנגען אויף די וואָגאָנען און מיטן געזאַנג פון „אינטערנאַציאָנאל". אויסגעשרייען קעגן מלחמה, און קאַפּיטאַליזם, מען איז געווען ארומגענומען מיט א זיי־כערקייט, אז ס׳איז דער אָנהויב פון סוף פון דעם קאַפּיטאַליסטישן סיסטעם. און די מענטשן פון דער גאַנצער וועלט וועלן שוין ענדלעך קענען אָנהויבן צו לעבן פריי און אָן מורא.

די פוילישע אומאָפּהענגיקייט

די געשעענישן זיינען אָבער זייער שנעל געלאָפן.

ס׳איז דערקלערט געוואָרן אין דעם זעלבן חודש נאָוועמבער פון יאָר 1918, די אומאָפּהענגיקייט פון פוילן.

די פרייד פון די פּאָליאַקן האָט אַרויסגערופן שרעק ביי דער יידישער באָפעלקערונג. א כוואַליע פון אַנטיסעמיטיזם פון פּאָליאַקן קעגן יידן האָט זיך פאַרשפּרייט.

דער דייטשישער סאָלדאַטן־ראָט וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן באָלד נאָכן אבדיקירן פון ווילהעלמען, האָט זיך געוועדעט צו אונזער אָרגאַניזאַציע, מען זאָל צו זיי שיקן א דעלעגאַציע, זיי ווילן האָבן מיט אונז א קאָנפערענץ וועגן א וויכטיקע פראַגע.

דריי חברים זיינען באַשטימט געוואָרן און אויף דער זיצונג פון סאָל־דאַטן־ראָט האָבן זיי אונז געמאָלדן, אז זיי זיינען מיטגלידער פון דער דייטשער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי. זיי האָבן אונז אויך דער־קלערט, אז זיי האָבן געגויבט אינפאָרמאַציע אז די פּאָליאַקן גרייטן צו א פּאָגראָם אויף די יידן.

עס איז זיי מער נישט דערלויבט צו האַלטן די אָרדענונג פון דער שטאָט, ווילן זיי דעריבער אונז איבערגעבן דאָס גאַנצע געווער און אַמו־ניציע וועלכעס איז אין זייער באַזיץ, כדי מען זאָל זיך קענען באַשיצן קעגן די פּאָגראָמשטשיקעס.

מיר האָבן זיי דערקלערט, אַז מיר ווייסן נישט צי אין אַזא קורצער צייט וועלן מיר קענען אָרגאַניזירן א זעלבסטשוץ, און די פּאָליאַקן האָבן

באלד אַרויסגעגעבן אַ פּראָקלאַמירונג, אז וועמען זיי וועלן נאָר כאפן מיט געווער פון דער ציווילער באפעלקערונג וועלן זיי אויפן אָרט דערשיסן. האָבן מיר דעריבער דעם אָנבאָט פון דעם דייטשישן סאָלדאָטן־ראָט נישט געקענט אָננעמען. נאָר אַ צען רעוואָלווערן און קוילן האָבן מיר גענומען און באהאלטענערהייט איבערגעפירט אויף אַ זיכערן פלאַץ.

די דייטשן האָבן באשלאָסן, אז דאָס געווער וואָס זיי וועלן נישט קענען צוריקפירן קיין דייטשלאַנד זאָלן זיי אויפן אָרט פאַרניכטן, אַזוי אַז עס זאָל נישט אַרײַנפאַלן צו די פּאָליאַקן אין די הענט.

פּ א ג ר א ם

די פּאָליאַקן האָבן טאַקע זייער אומאָפּהענגיקייט באַלד „געפייערט" מיט אַ פּאָגראָם אין שטאָט וועלכער האָט געדויערט דריי טעג.

אָנגעהויבן האָבן זיי דעם פּאָגראָם, וועו עס איז פאַרגעקומען אַ גרויסער מיטינג אין איינעם פון די גרעסטע זאָלן פון שטאָט, דער מיטינג איז געפוּפן געוואָרן פון די לינקע פּ. פּ. ס. און פּ. ס. ד.

אַ טאָג פון אונזערע חברים האָבן זיך אין דעם מיטינג באַטייליקט, אין זאָל האָט מען געהערט די געשרייען פון די כוליגאַנעס אין דרויסן, וועלכע איז באַשטאַנען פון הונדערטער פּוילישע סטודענטן פון די שולן, צוזאַמען מיט די אונטערוועלט מענטשן, און אַזוי ווי זיי האָבן זיך נישט געקענט אַרײַנרייסן אין זאָל, האָבן זיי געוואַרט אויפן גאַס, און יעדן אַרויסגייענדיקן ייד, מיט שטעקנס און אייזנס געשלאָגן, און צוגערויבט דאָס געלט פון די קעשענעס וואָס איינער האָט נאָר געהאַט.

ליידער האָבן נישט די פּ. פּ. ס. און נישט די פּ. ס. ד. געפרואוט העלפן און באַשיצן די יידישע אַרבעטער. ווי נאָר איינער האָט געקענט, האָט ער זיך אַליין פאַרטיידיקט.

די וואָס האָבן זיך שטאַרקער פאַרטיידיקט זיינען פון דער פּוילישער פּאָליציי אַרעסטירט געוואָרן.

אַלע וואָס זיינען אַרויס פון די כוליגאַנישע הענט, זיינען געלאָפן אין לאָקאַל פון דער קולטור־געזעלשאפט „צוקונפט".

עס האָט געמאַכט דעם אײנדרוק, ווי די „צוקונפט" איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א שפיטאָל, מען האָט אָפּגעוואַשן דאָס בלוט, און פאַרבונדן די וואונדן.

אין אוונט האָבן די כוליגאַנעס געשטורעמט דעם לאָקאַל פון דער „צוקונפט", מען האָט זיך אָבער שטאַרק פאַרבאַריקאַדירט און זיי האָבן נישט געקענט אַרײַנקומען.

נאָך דריי טעג פון פריי אַרומווילדעוועז, האָבן די פירער פון די פאַליאַקן זיך אַרומגעזען אז עס איז שוין צייט אײַנצושטעלן אָרדענונג, און האָבן אַרויסגעגעבן א פאַראָרדענונג צו דער פאַליציי צוריק אײַנצושטעלן די אָרדענונג אין שטאָט.

די לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען זייער א דער־שלאָגענע.

אָבער אײַנציקוויז האָט מען זיך אַנגעהויבן צוזאַמענצוקומען צום נייעם רעזשים.

די פאַליאַקן האָבן אויך אײַנגעזען אז צום אויפבויען דאָס צעשטערטע פוילן, נויטיקן זיי זיך דערווײַל אין דער הילף פון די יידן.

דאָס לעבן האָט אָנגעהויבן צו ווערן צוריק נאָרמאַל אין שטאָט.

פּוילישע רעפּרעסיעס. פאַרמאַכט די „צוקונפט"

אונזער פאַרטיי איז אין גאַנצן געווען אונטערדריקט. דעם גרויסן לאָקאַל פון דער קולטור־געזעלשאַפט „צוקונפט" מיטן גאַנצן פאַרמעגן, וואָס איז געשאַפן געוואָרן מיט אַזוי פיל מי, אַרבעט, און געלט פון די יידישע אַרבעטער, איז קאָנפיסקירט געוואָרן.

מיר האָבן ווידער אַן אונטערערדישע אָרגאַניזאַציע געגרינדעט.

עס איז זייער שווער געווען דאָס צוזאַמענקומען זיך, מיר האָבן די אָרגאַניזאַציע איינגעטיילט אין גרופּן, און לויט די מעגלעכקייטן ווידער געפּירט אונזער פּאָליטישע אַרבעט.

רוסיש-סאָוועטיש פּוילישע מלחמה

אין מערץ 1920 ווען ס׳האָט אויסגעבראָכן די רוסיש־סאָוועטיש פּוילישע מלחמה, איז דער אַנטיסעמיטיזם ווידער געשטאַרקט געוואָרן. פּאָליאַקן האָבן געשריען אַז „טראָצקיס יידישע ארמייען ווילן פּאַרכאַפּן פּוילן.“

אין א קורצער צייט איז די רוסיש־סאָוועטישע ארמיי צוגעקומען קעגנאיבער דער שטאָט אויפן רעכטן זייט וויסל.

די פּאָליאַקן האָבן געשלעפּט יידן אויף די געפערלעכסטע ערטער צו גראָבן „אַקאָפּעס“, לעשן די פייערן וואָס די הארמאַטן־קוילן האָבן אָנגעצונדן. עס זיינען געפאלן קרבנות פון דער יידישער באפעלקערונג.

ווידער אומלעגאַל, ארעסטן

ווען די רוסיש־סאָוועטישע ארמיי איז צוריקגעשטויסן געוואָרן פון דער שטאָט און אין אָקטאָבער 1920, ווען די מלחמה איז געקומען צו א סוף, האָבן זיך די רעפּרעסיעס אויף אונז נאָך מער געשטאַרקט.

א טייל חברים זיינען ארעסטירט געוואָרן. א טייל איז געלונגען זיך אויסצובאהאלטן, עס איז פּאַר מיר, ווי א סך אַנדערע חברים שוין אומ־מעגלעך געווען צו פּאַרבלייבן לעגאַל אין פּוילן. און האָבן באשלאָסן צו עמיגרירן.

זייענדיק אומלעגאַל אין שטאָט, אויף דער לעצטער זיצונג פון בונ־דישן שטאָטישן קאָמיטעט איז פשוט צוליב קאָנספּיראַטיוו טעמים נישט דערלויבט מיר געווען זיך עפּנטלעך צו געזעגענען מיט מיינע טייערע חברים און יוגנט־פריינט, מיט וועלכע עס איז מיר אויסגעקומען אזוי פיל יאָרן צו ארבעטן צוזאַמען, און דורכגעלעבט אזוי פיל פרייד און צער. מיינע טייערע און ליבע חברים, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן, דורך די נאצישע דייטשע מערדער.

קלמן זשעלאַנקא, שלמה הילער, יעקב־לייב ראָזענטאל, איגנאַץ כאימאָוויטש, אברהם און אסתר טאראנטשיק, שיע כרושאַנסטאָווסקי, הערש בוקס און א סך אַנדערע, וועלכע האָבן דורכגעמאכט דעם אומגעהויער

שוועדן מארטירער־וועג, און אומגעקומען דורך די דייטשע מאסן־מערדער, צוזאמען מיט די זעקס מיליאן יידן. זיי האבן אין די ווייטערדיקע יאָרן נאָך 1920 אנגעפירט מיט דעם פאליטיש־קולטורעלן, און געזעלשאפטלעכן לעבן אין שטאָט צווישן די יידישע ארבעטער און פאָלקס־מאסן. די באָ־ריכטן און גרוסן וועלכע מיר האָבן דאָ אין אַמעריקע דערהאלטן, און מיט וועלכע מיר זיינען ביז דער לעצטער צייט פון יאָר 1939, וועָן די צווייַ־טע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן, געווען אין קאָנטאַקט, און מיט פרייד באַוואונדערט דעם גרויסן וואוקס און איינפלוס וואָס דער „בונד" האָט געהאַט, און די ליבשאפט מיט וועלכער די מאָסן האָבן אַרומגענומען די פירער.

א גרופע פירער פון „בונד" אין וולאָצלאָווקע

קלמן זשעלאנקע, פאָרזיצער פון וולאָצלאָווקער קאָמיטעט פון „בונד", איינער פון די פיאָנערן פון דער וולאָצלאָווקער אַרבעטער־באַוועגונג, פאַרשלעפט און אומגעבראַכט דורך די דייטשן אין דער שטאָט זאמאָשטש.

שמולעק שוואַרץ, אַקטיווער טויער פון „בונד" אין וולאָצלאָווקע פון יאָר 1900 ביז 1916. געשטאָרבן פון דער פראָלעטאַרישער קרענק (שווינדזוכט) אין יאָר 1916.

שיע כרושאָנסקאָווסקי, אייניער פון די ערשטע בונדיסטן פון וולאָצלאָווקע, געווען אויך אַקטיוו פאַר דער מלחמה אין דייטשלאַנד, שפעטער אין וואַרשע. אומגעקומען אין וואַרשעווער געטא.

הערש בוקס, מיטגליד פון קאָמיטעט פון „בונד" אין וולאָצלאָווקע, גרינדער און פאָרזיצער פון באָקליוד־ארבעטער־פאַראיין. טראַגיש אומגעקומען אין די לאַגערן פון טראָוניקי אדער פאביאַנאָוו.

אַבראַם טאראַנטשיק, קאָמיטעט־מיטגליד פון „בונד" און ראַטמאַן פון שטאָט־ראָט אין וולאָצלאָווקע, מיט זיין פרוי אסתר, אקטיוועָ מויערן פון „בונד".

קלמן זשעלאנקא

שמולעק שוואַרץ

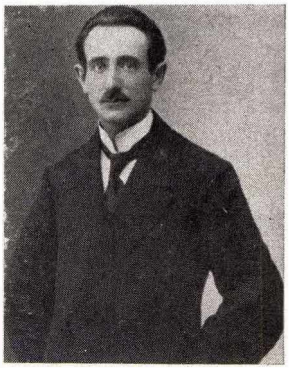
הערש בוקס

שיע כרושאנסקאווסקי

אכתר און אבראם טאראנטשיק

יעקב לייב ראזנטאל. וועשעראן פון וולאצ-לאווקער „בונד", אקטיווער טוער, שטענדיקער מיטגליד פון בונדישן קאמיטעט, ראשמאן פון דער קהילה. אין דער ציים פון דער גרעסטער האט ער זיך פריוואטליק געמאלדן צו פארן נאך וואַרשע און זיך פארבינדן מיטן אומלעגאלן בונדישן קאמיטעט אין דער וואַרשעווער געטא.

די באוועגונג מיט די אלע טוער און די גאנצע יידישע באפעלקערונג איז אומגעקומען, אבער פאר דער געשיכטע און פאר דער קליינער צאל לעבן־געבליבענע וועלן זיי קיין מאל נישט פארגעסן ווערן. און ווי די הייליקסטע זאך בלייבן איינגעקריצט אין אונזער זכרון און זיין אין אונזערע הערצער מיט דער גרעסטער ליבשאפט און געטרייקייט.

זו. טאבאטשניק

די ארבעטער־באוועגונג אין וואלאווק צווישן די צווי וועלט־מלחמות

נאך דעם ווי די ערשטע וועלט־מלחמה איז געווען פארענדיקט אין 1918, האט זיך באלד אנגעהויבן די פוילישׂ־סאוויעטישע מלחמה און זי האט זיך געצויגן צוויי יאר צייט. אין יאר 1920 וועז די סאוויעטישע ארמייען זיינען אריינגעדרונגען טיף אין לאנד און אנגעשפארט ביז אונזער שטאט, האט זיך א שטארקע נאציאנאליסטישע כוואליע צעגאסן איבער פוילן. די רעאקציע האט אויפגעהויבן דעם קאפ, האט ארעסטירט ארבעטער־טוער, פארמאכט פאראיינען און קולטור־אינסטיטוציעס. דער „בונד" איז טיילווייז געווארן אומלעגאל.

וועז עס האבן זיך אנגעהויבן די פאליטישע רדיפות, רעוויזיעס און ארעסטן ביי אונזערע בעסטע חברים, איז געצוואונגען געווען צו פארלאזן אונזער שטאט דער ח׳ מ. ד. אלטער, צו וועלכן אלע האבן זיך באציגן מיט גרעסטן רעספעקט און דרך־ארץ און וועלכער האט אויסגעטראגן אויף זיינע פלייצעס דעם וויכטיקסטן און גרעסטן טייל פון אונזער פאליטישער און קולטורעלער ארבעט. און ער איז נישט געווען דער אייניציקער. אויך אנדערע חברים האבן געמוזט אוועקפארן. אבער נישט געקוקט דערויף וואס עס האבן געפעלט די אקטיווע טוער, איז דאך געלונגען אין א געוויסער מאס וויטער צו פירן די ארבעט.

צום דעמאלטדיקן אומלעגאלן קאמיטעט פון „בונד" האבן געהערט די ח״ח: ראזענטאל יעקב לייב, זשעלאנקא קלמן, כושאנסטאווסקי יעקב אדם, ווישעגראדסקי חיים און שניידערמאן יאסל. אין יענער צייט זיינען נאך געבליבן ארעסטירט אין טורמע די ח״ח: הילער שלמה, ראטמאן פון „בונד" און בוקס הערש, פארזיצער פון פראפעסיאנעלן שניידער־פארבאנד. די גאנצע פאליטישע און קולטורעלע ארבעט האבן מיר געפירט ארום

די קאָאָפעראַטיוון, וועלכע ס׳איז אונז געלונגען צו דערהאָלטן לעגאל. די אָנגעשטעלטע פון די קאָאָפעראַטיוון מיטן ח׳ זשעלאָנקא בראש האָבן געאַרבעט מיט גרויס פאַרשטענדעניש און איבערגעגעבנקייט.

צוליב די רעוואָלוציאָנערע שטימונגען אין לאַנד, האָט די רעאַקציע זיך באמיט צו דערשטיקן יעדן אויפשטייג פון פאָליטישן און געזעל־שאפטלעכן לעבן. אויך אין אונזער שטאָט איז דאָס געזעלשאפטלעכע לעבן פאראליזירט געוואָרן. דער דאָזיקער צושטאַנד האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן.

די שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, אַרבעטסלאָזיקייט און דער שטייגנדיקער יקרות, האָבן אָנגעריבן די אַרבעטער זיך צו אָרגאַניזירן אין פראָפעסיאָנעלע פאראיינען. עס איז געשאפן געוואָרן אַן אָפטיילונג פון פראָפ. באַקלייד־פאַראיין, ווי אויך אָפטיילונגען פון שוסטער, קאָמאשנ־מאַכער, האָלץ און בעקער. די בונדישע השפעה אין די פאַראיינען איז געווען א גאָר באדייטנדיקע.

צו יענער צייט איז פאָרגעקומען א רעוויזיע ביי אונזערן א חבר ראָזענפעלד, א דרוקער. מען האָט ביי אים געפונען אַן אומלעגאַלע בראָ־שור, א באריכט פון דאָנציקער צוזאַמענפיר פון „בונד". צו זיין פראָצעס איז ספעציעל געקומען פון וואַרשע אַלס עקספערט דער ח׳ וויקטאָר אל־טער. מיר האָבן אויסגענוצט זיין אָנוועזנהייט ביי אונז אין שטאָט און דורכגעפירט זייער א גענוגענע פאָליטישע פארזאַמלונג.

דעמאָלט איז אויך געקומען צו אונז דער ח׳ משה יחיאל שאַטאַן (איצט אין מאָנטרעאל, קאַנאַדע). דער ח׳ שאַטאַן איז געוואָרן דער סעק־רעטאָר פון די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען און זיין איבערגעגעבנקייט און שטאַרקע ענערגיע האָבן גורם געווען א גרויסע אויפלעבונג אין דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג.

מיר האָבן געעפנט א ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון בראָניסלאַוו גראָסער, אויף לאַנגע גאָס 50. אָרום דער ביבליאָטעק האָבן זיך גרופירט אונזערע פאַרטיי־מיטגלידער און כמעט די גאַנצע יידיש־רעדנדיקע אינ־טעליגענץ.

אויך די ציוניסטן האָבן געהאַט א ביבליאָטעק ביי אונז אין שטאָט.

זי איז געווען א גאנץ גרויסע, האט פארמאגט ביז א צען טויזנט ביכער, אבער הויפטזעכלעך פוילישע. יידישע זיינען געווען זייער ווייניק. מיר האבן אייך אמאל געהאט געהערט צו דער דאזיקער ביבליאטעק, אבער דערנאך זיינען מיר ארויסגעטראטן.

נאר א ביבליאטעק, וואס האט פארמאגט דריי טויזנט ביכער, האבן געהאט די לינקע פועלי ציון.

*
**

די ערשטע עפנטלעכע ארויסטרעטונג אונזערע איז פארגעקומען אין יאר 1924. דאס איז געווען צו די ערשטע וואלן פון דער יידישער קהלה. די וואלן זיינען פארגעקומען ביי זייער שווערע באדינגונגען. ערשטנס די רעאקציאנערע וואל־ארדינאציע, ביי וועלכער פרויען האבן אינגאנצן קיין וואל־רעכט נישט געהאט און מענער האבן געהאט וואל־רעכט ערשט אויפן 25־טן לעבנס־יאר. דערצו איז צוגעקומען די אפאטיע און דער באַ־רעכטיקטער אומווילן פון די יידישע מאסן צו דער דאזיקער אינסטיטוציע.

מיט אונזער ענערגישער אגיטאציע און פראפאגאנדע איז אונז געלונגען גובר צו זיין די אפאטיע פון די יידישע ארבעטער און אריינ־ציען א גרעסערע צאל מענטשן אין אונזער ווירקונגס־קרייז. און אויב מען זאל נעמען אין אכט די דעמאגאגישע אגיטאציע, וואס איז געפירט געווארן קעגן אונז מצד אונזערע קעגנער, ווי, למשל, „אז דער „בונד" וויל איינפירן טרפות אין יידישן לעבן אז״ו,—איז אויך דער רעזולטאט פון די וואלן פאר אונז געווען א גאנץ גוטער. מיר האבן באקומען צוויי דאטמענער.

אין אלגעמיין זיינען געוויילט געווארן 15 דאטמענער. פון זיי האבן די ציוניסטן באקומען 5 דאטמענער, די ארטאדאקסן 2 און די רעכטע פ. צ. איינעם. די איבעריקע זיינען געווען סתם יידן.

אונזערע דאטמענער די ח״ח הילער שלמה און דאזענטאל י. ל. האבן מיט כבוד אפגעהיט די מאנדאטן, וואס זיינען זיי אנגעטרויט געווארן און פארטיידיקט די אינטערעסן פון די יידישע ארבעטער־מאסן. ביי יעדער ארויסטרעטונג פון ח׳ דאזענטאל איז געקומען צו גרויסע

סקאַנדאַלן. דער רעליגיעזער בלאָק האָט געליאַרעמט, אַבער אונזערע חברים האָט עס נישט אָפּגעשראָקן. יעדע עפּנטלעכע אַרויסטרעטונג זייערע איז געווען אַ געשעעניש אין שטאָט. אויף יעדער זיצונג איז די גאַלעריע געווען איבערפולט פון אַרבעטער. זיי זיינען געקומען אונטערשטיצן אונזערע חברים בעת זייערע אַרויסטרעטונגען קעגן קלער.

אונטער אונזער דרוק איז די קהלה געצוואונגען געווען אַריינצושטעלן אין איר בודשעט אַ סובסידיע פאַר דער יידיש־וועלטלעכער שול מיט אַ סומע פון פיר טויזנט זלאָטעס.

די קהלה האָט אזוי עקזיסטירט ביזן יאָר 1936. זי איז דערנאָך פאַנאַנדערגעלאָזט געווארן דורך די רעגירונגס־אָרגאַנען און עס איז באַשטימט געווארן אַ קאָמיסאַר אַ ייִד, דוד וואידאָווסקי. ער האָט זיך צוגעקליבן אַ קהלה־ראַט לויטן וואונטש פון סטאַראָסטע (רעגירונגס־פאַרשטייער).

*
**

די צווייטע אינסטיטוציע נאָך דער „גראָסער־ביבליאָטעק" איז געווען דער „אַרבעטער ווינקל". דאָס איז געווען אַן אַרבעטער־רעסטאָראַן, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ גרויסן שיינעם און באַקוועמען לאָקאַל אויף פּיעקאַרסקא 15. דער „אַרבעטער־ווינקל" האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג און איז געווען אַן אמתע היים פאַר די יידישע אַרבעטער.

אַלע גרופּירונגען ביי אונז אין שטאָט האָבן זיך קאַנצענטרירט אַרום דעם „אַרבעטער־ווינקל". א גאַנצע רייע חברים און חברטעס האָבן צוזאַמען מיט דער פאַרוואַלטערין דער ח'טע באלקא בוקס, געאַרבעט מיט גרויס איבערגעבנקייט, כדי צו מאַכן די דאָזיקע היים פאַר די יידישע אַרבעטער וואָס שענער, באַקוועמער און עסטעטישער. דערביי איז אויך אַ סך געזאָרגט געווארן דערפאַר, אַז די פרייזן זאָלן זיין גאַר ביליקע און נישט באַשווערן צופיל דעם אַרבעטערס בודזשעט, וואָס איז צו יענער צייט געווען זייער א מאַגערער.

דער „אַרבעטער־ווינקל" איז בלי שום ספק געווען א פּראָבטיקע

אינסטיטוציע און צוגעגעבן א סך אנזען דער ארבעטער־באוועגונג אין וולאצלאווק.

*
**

אונזער באוועגונג איז זיך צו יענער צייט שטארק פאנאנדערגע־וואקסן. די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען האָבן אריינגעצויגן אין זייערע רייען די גרעסטע צאָל יידישע ארבעטער. סטרייקן זיינען פאָרגעקומען זייער אָפט, וויל דער יקרות איז געווען גרויס און דער פוילישער זלאָטי האָט כסדר פאַרלוירן זיין ווערט.

אין יאָר 1926 האָט דער ח' שאטאן, וואָס האָט מיט דערפאָלג אָנ־געפירט מיט דער גאַנצער ארבעט, געמוזט צוליב געוויסע סיבות אָפּ־פאַרן קיין וואַרשע. דער צ. ק. פון „בונד" האָט דעמאָלט דעלעגירט צו אונז אלס פונקציאָנאָר דעם ח' בורשטין סענדער (איצט אין מעלבורן).

דער ח' בורשטין האָט שוין געפונען גוט אייגנעשטעלטע פראָפעסיא־נעלע פאראיינען, א קאָאָפעראַטיוו פון צוויי קאָנסום־געווענלבער, א בעקערייי, דעם „ארבעטער־ווינקל" און א גוט פונקציאָנירנדיקע ביבליא־טעק. אויסער דעם איז שוין צוריק געווען טעטיק די בונדישע יוגנט־ארגאניזאציע „צוקונפט".

די „צוקונפט" האָט נאָך דעמאָלט געפירט זייער א שוואכע טעטי־קייט. אבער בעת עס האָט זיך אומגעקערט פון דייטשלאַנד דער ח' שיע כושאָנסטאָווסקי, האָט די ארבעט צוריק אויפגעלעבט. דער ח' שיע האָט זיין גאַנצע נשמה אריינגעלייגט אין דער יוגנט־באָוועגונג, אזוי אז אין א קורצע צייט איז זי אויסגעוואקסן צו א גרויסע באָוועגונג ביי אונז אין שטאָט. די „צוקונפט" האָט אַנטייל געהומען אין אלע אק־ציעס פון דער פאַרטיי און אויך געפירט אירע א זעלבסטשטענדיקע טעטיקייט. זי האָט ארגאַניזירט פאַרלעזונגען פון געקומענע רעדנער און געפירט אַנטוויקלונגס־קרייזן מיט אייגענע אַרטיקע רעפערענטן. די יוגנט האָט אריינגעשריבן א הערלעך בלאָט אין דער געשיכטע פון אונזער באָוועגונג. די טעטיקסטע מיטגלידער אירע זיינען געווען: דער שוין דערמאָנטער ח' כושאָנסטאָווסקי (אומגעקומען אין וואַרשעווער געטא), סלוצקא גיטל (אומגעקומען אין וולאָצלאָווקער געטא), זלמן ליכ־

טענשטיין (איצט אין ניו־יאָרק)). פנחס וואלקאוויטש געווען א מיט־גליד פון צ. ק. פון יוגנט־בונד „צוקונפט" (איצט אין מאָנטרעאל) און א גאנצע רייע אנדערע.

יוגנט־ארגאניזאציעס האבן אויך פארמאגט אנדערע פארטייען ביי אונז אין שטאט. די אלגעמיינע ציוניסטן האבן געהאט א יוגנט־ארגאניזאציע מיטן נאמען „גורדוניה". עס האבן אויך געהאט יוגנט־ארגאניזאציעס די רעכטע און לינקע פ. צ. די ארגאניזאציע פון די לינקע פ.צ. האט זיך געוראפן „יוגנט", זי איז אין צייט געווען גאנץ שטארק. אבער דערנאך בעת זייער גאנצע באוועגונג איז געגאנגען בארג אראפ, האט זי כמעט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. די רעכטע פ.צ. אן אפגע־שפאלטענע גרופע פון די לינקע האבן געהאט א יוגנט־ארגאניזאציע מיטן נאמען „פרייהייט". א גרעסערע ארגאניזאציע איז געווען דער „השומר הצעיר". זי האט אין איין צייט געהאט א 400 מיטגלידער און געפירט א גרויסע ארבעט. אבער זיי האבן זיך אפט געשפאלטן און די אפגע־שפאלטענע האבן שטענדיק אויסגעפילט די טורמעס. וויל זיי זיינען געווארן קאמוניסטן.

רייזנדיק זוגן די יוגנט־ארגאניזאציעס דארף דערמאנט ווערן די געזעלשאפט „ארט", וואס האט עקזיסטירט ביי אונז אין שטאט. וויל דער „ארט", וואס האט פארמאגט 300 מיטגלידער האט געפירט פאך־קורסן פאר יידישע יוגנטלעכע און מיטגעהאלפן זיי צו פראדוקטיוויזירן.

דער דירעקטאר פון דער דאזיקער אינסטיטוציע איז געווען דער ח' אלמאן משה.

אויך א סקיף (א סאציאליסטישער קינדער־פארבאנד) האט עקזיס־טירט אין וואלאצלאווק. זיין ארבעט איז זיך ערשט רעכט פאנאנדערגע־וואקסן ווען עס איז געשאפן געווארן די יידיש־וועלטלעכע שול.

*
**

אין יאר 1927 האבן מיר צוזאמען מיט לינקע און רעכטע פ.צ. געגרינדעט אן אפטיילונג פון „צישא" (צענטראלע יידישע שול־ארגא־ניזאציע). אין דער ערשטער געווייסטער פארואלטונג זיינען געווען 6

בונדיסטן, 2 רעכטע פ.צ. און אייגער פון די לינקע פ.צ. ס׳איז דעמאָלט געפּנט געוואָרן א י. ל. פּרץ־שול און די דאָזיקע שול האָט זיך אָנטוויקלט זייער גוט. ס׳איז יעדעס יאָר צוגעקומען א נייער קלאַס ביז זי איז אויפּ־געוואקסן צו א שול פון 6 קלאַסן. ביי דער „צישאָ" איז אויך געווען טע־טיק אַן אָוונט־שול, וואו הונדערטער עלטערע און יונגטלעכע האָבן דערגאַנצט זייער וויסן.

עס זיינען געקומען צו אונז לערער, וואָס האָבן געענדיקט דעם ווילנער לערער־סעמינאַר וויי למשל, ראָזע קאַנטאָר, אלמאן משה, טענע־בוים, גערשון, ליכטצינדער סימע, קאַרעלין, באטשאן און אַנדערע.

די שול האָט עקזיסטירט 6 יאָר צייט און טראָץ די פּינאַנציעלע שוועריקייטן, וואָס איז אונז כסדר אויסגעקומען גובר צו זיין. די לערער האָבן געמוזט אַרבעטן ביי די שוועסטע באַדינגונגען, ממש פאַר הונגער־לוינען, אָבער דאָך האָבן מיר אויסגעהאַלטן דעם עקזאמען, די שול האָט עקזיסטירט. די רעאקציאָנערע פּוילישע מאכט האָט אָבער כסדר געזוכט א געלעגנהייט ווי אזוי פּטור צו ווערן פון איר, און ענדלעך איז עס איר געלונגען. מיט איין שטריך פון פּעדער איז ליק־ווידירט געוואָרן די דאָזיקע שיינע ארבעטער־אינסטיטוציע, וואָס איז געווען פאַר אונז די גרעסטע מאַראַלישע סאַטיספאקציע, ווייל א דאנק דער שול האָבן מיר געהאָט א מעגלעכקייט צו דערציען אונזערע קינדער אין אונזער גייסט.

אויסער אונזער שול איז נאָך געווען א בית־יעקב שול פאַר מיידלעך, אָנגעפירט פון די אַרטאַדאָקסן.

די ציוניסטן האָבן געהאָט א העברעאיש־פּוילישע גימנאזיע מיט 8 קלאַסן. די דאָזיקע גימנאזיע האָט געשמט אין גאַנץ פּוילן ווי אייגע פון די בעסטע שולן פון דעם טיפ און אירע שילער זיינען צעזייט און צעשפרייט איבער דער וועלט ביי פאַרשיידענע פאָליטישע און געזעל־שאפטלעכע ארבעטן.

די לינקע פ. צ. האָבן אויך געהאָט א געזעלשאפט, וואָס האָט זיך געפּרופן „אָוונט־קורסן פאַר ארבעטער."

*
**

אין דעם זעלבן יאָר 1927 האָבן מיר לויט דער איניציאָטיוו פון א גרופע האַנטווערקער, הויפטזעכלעך קאַמאַשנמאכער, וואָס האָבן געאָר־ בעט פאַר דער פירמע קאָנעצקי, געגרינדעט אַן אָפּטיילונג פון טאָציא־ ליסטישן האַנטווערקער פאַראיין.

אַרבעטער פון דאָמען פריוואַט-אַרבעטער פון פראָפעסיאָנעלן נאַדל-פאַראיין אין וויליאַמסבורג. יאָר 1921.

די פֿיגורעס פון דער לינקער רייע שפּיגלען אָפּ די אַנטליפענדיק בוילע פון די נאָמען פון "מאָמע פון בורג". אַנטליפענדיק אין די אַרבעטער פון דעם פאַבריק פון וויליאַמסבורג.

אין שטָאַט שוין פון פריער עקזיסטירט אַ בירגערלעכער האַנט־ווערקער פאַראיין. דער פאַראַיין איז געווען גוט אַרגאַניזירט, האָט געציילט ביז 500 מיטגלידער און די ציוניסטן האָבן דאָס־מאָל געהאַט א גרויסע ווירקונג.

אונטער דער השפעה פון די ציוניסטן האָבן זיך אגב אויך געפונען די פאַראיינען פון די קליינהענדלער און פון די סוחרים, ווי אויך די צוויי באַנק־אינסטיטוציעס פון האַנטווערקער און קליינהענדלער.

אונזערע כאַלופניקעס האָבן ניט געקענט געהערן צו דעם בירגערלעכן פאַראיין שוין צוליב דעם אַליין, וואָס קאַנעצקי פאַר ווענען זיי האָבן געזאָרבעט איז דאָרט געווען אַ גאַנצער מאכער.

צום סאַציאַליסטישן האַנטווערקער־פאַראיין האָבן, לויטן סטאַטוט, געמעגט געהערן צוויי מינים האַנטווערקער: כאַלופניקעס, וואָס נעמען אַרויס אַרבעט פון גרעסערע אונטערנעמער און באַשעפטיקן נישט מער ווי צוויי אַרבעטער און זעלבסטשטענדיקע האַנטווערקער סאַציאַליסטן, וואָס צוליב זייער פאַראיינס־טעטיקייט זיינען באַיקאַטירט געוואָרן פון די אונטערנעמער און האָבן פאַרלוירן זייערע אַרבעטס־פּלעצער.

דער סאַציאַליסטישער האַנטווערקער־פאַראיין האָט זיך זייער גוט אַנטוויקלט. געווען צייטן ווען ער איז געגאַנגען באַרג אַרויף, ס׳זיינען אַבער אויך געווען צייטן ווען זיין אַקטיוויטעט איז א סך פאַרקלענערט געוואָרן צוליב פאַרשידענע סיבות. ער האָט אַבער עקזיסטירט די גאַנצע צייט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען די מערדערלעכע נאַצים האָבן א סוף געמאַכט צו זיין עקזיסטענץ.

כדי צו פאַרענדיקן מיט די פאַראיינען דארף נאָך דערמאָנט ווערן דער פאַראיין פון די האַנדלס־אַנגעשטעלטע, ער האָט געהערט צו די לינקע פ.צ. און נאָך א קליינער טרעגער־פאַראיין, אַן אומפאַרטייאישער.

***

אין יאָר 1927 זיינען פאַרגעקומען אין גאַנצן לאַנד שטאַטראַט־וואלן. דער צ.ק. פון „בונד" האָט ספעציעל צו דער וואַל־קאַמפאַניע צוגעשיקט צו אונז דעם זייער ענערגישן און טיכטיקן ח׳ בערעק שנייַדמיל

(דער טראגיש אומגעקומענער העלד פון ווארשעווער געטא). ער האָט מיטן ח' בורשטין, וואָס איז נאָך דעמאָלט געווען ביי אונז, געדארפט אַנפירן מיט דער גאַנצער וואל־ארגאַניזאַציע. די אמביציע פון אונזערע חברים איז געווען נישט אפצושטיין פון אלע אנדערע שטעט אין פוילן, וואָס האָבן געהאַט אזא גרויסן דערפאָלג ביי די דאָזיקע וואָלן.

א גרופע וואלאזשינקער בונדיסטן, פאטאגראפירט אין יאר 1927, בעת שטאט־ראט וואלן. אויף זיי העלפן פירן די וואל־קאמפאניע איז פון וואַרשע צוגעשיקט געווארן דער חבר בערעק שניידמיל (ערשטע רייע, דער דריטער פון לינקס). געווען אייבער פון די פירער פון ווארשעווער געטא־אויפשטאנד אין אפריל־מאי 1943.

מיט א גרויסער צייט פריער האָבן מיר געהאַט דורכגעפירט א קלייַנע וואל־קאמפאניע, דאָס איז געווען צום ראט פון דער קראנקן־קאסע. די וואָלן האָבן אַרומגענומען א קלייַנע צאָל מענטשן, ווייל וואל־רעכט האָבן בלויז ארבעטער מיטגלידער פון קראנקן־קאסע. אונז איז דעמאָלט געלונגען דורכצופירן א ראטמאַן דעם ח' חיים וויישעגראָדזקי.

די איצטיקע וואל־קאמפאניע איז געווען פון אסך א בריייטערן פארנעם. מיר האָבן אנטוויקלט א גרויסע אויפקלערונגס־ארבעט און אַרייַנגעצויגן א סך א גרעסערן קרייז חברים און סימפאטיקער. דער ציל איז געווען אַן אויסערגעווייַנלעכער. טויזנטער מענטשן זייַנען געקומען צו אונזערע עפנטלעכע מיטינגען און באַדייטנדיקע צאָלן

צו אונזערע הויז־פֿאַרזאַמלונגען. די גאַנצע פּאַרטיי־מיטגלידערשאַפֿט איז געווען אַרײַנגעצויגן אין דער הויז־אַגיטאַציע און צוואַמען מיט זיי האָבן אויך מיטגעאַרבעט א סך אומפּאַרטייאישע אַרבעטער. די גאַנצע פֿרעכטיקע יוגנט אונזערע און דער סקיף האָבן מיטגעהאָלפֿן אין דער אַרבעט און אייניקע יוגנט־טויער האָבן זיך אין דער דאָזיקער וואַל־קאַמפּאניע אַרויסגעדרוקט אויבנאָן.

פון צ.ק. פון „בונד" איז אונז צוגעשיקט געווארן א ספּעציעלער פילם. וואָס איז געשאפן געווארן צו די וואַרשעווער וואלן. ער האָט זיך אַבער אויך גוט צוגעפּאַסט פֿאַר אונזער שטאָט.

צו אונזערע מאַסן־מיטינגען זיינען דעלעגירט געווארן די ח"ח: מיכאלעוויטש, ערליך, אַלטער, כמורנער, שרה שווּעבער, הימלפֿארב און אַנדערע.

אין דער דאָזיקער וואַל־קאמפּאניע האָבן זיך נאַטירלעך אויך באַטייליקט אַלע אַנדערע פּאַרטייען אויף דער יידישער גאַס. די ציוניסטן, די פּ.צ., די אגודת ישראל און די קאָמוניסטן.

די ציוניסטן זיינען געווען די שטאַרקסטע פּאַרטיי אין שטאָט און זיי האָבן געהאט 3 ראָטמענער אין שטאָט־ראָט און צווּיי וועכנטלעכע צייטונגען: „די וואָלאָצלאַווקער שטימע" און „וואלאַצלאַווקער וואָכנבלאַט". הגם זיי האָבן געהערט צו פֿאַרשיידענע פראַקציעס אין ציוניזם, זיינען זיי אַבער ביידע געווען סאָלידאַר אין שיטן שוועבל און פּעך אויפן „בונד" און זיינע אינסטיטוציעס.

די אגודת ישראל און די אַרבעטער־ריכטונגען אין ציוניזם זיינען געווען א סך שוואַכער. אַבער אויך זיי האָבן געקעמפט קעגן אונז. ווי אויך די קאָמוניסטן. זיי זיינען געווען אומלעגאַל און זייער ליסטע זיז געווען געפּסלט אַבער זיי האָבן געדרוקן שטימען אויף זייער געפּסלטער ליסטע.

אַלענפֿאַלס האָבן מיר אין דער דאָזיקער וואַל־קאמפּאניע געהאט קעגן זיך א פּראָצט פון אַלע יידישע פּאַרטייען און זיי האָבן געקעמפט קעגן אונז מיט פּאַלשקייט און ליגן. און דאָך האָט אונזער ליסטע באַקומען די גרעסטע צאָל שטימען אויף דער יידישער אַרבעטער־גאַס און

מיר האָבן דורכגעפירט 2 ראַטמענער, די חברים: הילער שלמה און טאַראַנ־טשיק אברהם. די רעכטע פ.צ. האָבן דורכגעפירט איין ראַטמאַן.

צום דעמאָלטדיקן וואל־קאָמיטעט האָבן געהערט 21 חברים מיטן שרייבער פון די דאָזיקע שורות (חיים טאַבאַטשניק) אלס פאָרזיצער.

* * *

נאָך די דאָזיקע וואלן האָבן מיר באשלאָסן אויסצוניצן דעם זיג, בכדי נאָך מער צו פארשטארקן אונזערע רייען. מיר האָבן גלייך גע־גרינדעט א „מאַרגנשטערן" ספאָרט פאַראיין, — אַן אָפטיילונג פון דער צענטראַלע אין וואַרשע.

אויך אויף דעם דאָזיקן געביט האָט די יוגנט ארויסגעוויזן אַן אויסערגעווינלעכע עקשנות און איבערגעבנקייט. עטלעכע הונדערט יוגנטלעכע האָבן פיר מאָל אין דער וואָך דורכגעפירט גימנאסטישע איבונגען. די טורן־פעסטן, וואָס זיינען פאַרגעקומען יעדעס יאָר האָבן צוגעציגן הונדערטער מענטשן. די ארומיקע שטעטלעך האָבן געווינטלעך אויף דעם ועלבן טאָג איינגעאָרדנט אויספלוגן צום פעסט. זייער א לעב־האפטע טעטיקייט האָט געפירט די טוריסטן־אָפטיילונג, וי האָט יעדע וואָך איינגעאָרדנט אויספלוגן אין פאַרשיידענע ערטער.

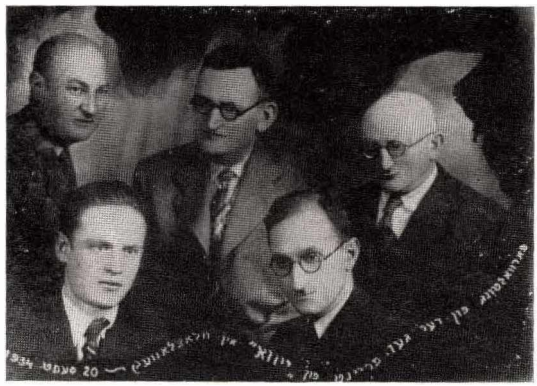
צו די אָנפירער כון „מאַרגנשטערן" האָבן געהערט די ח"ח: כזשאָנ־סטאָווסקי משה, שטערן איטשע, טאַבאַטשניק מיכאל א. אנד.

ספאָרט־ארגאניזאציעס ביי אונז אין שטאָט האָבן פאַרמאָגט נאָך אנדערע פאַרטייען. די אלגעמיינע ציוניסטן האָבן געהאט א גוט אָרגא־ניזירטן „מכבי" און זייער א שיינעם לאָקאל, וואָס פלעגט אפילו אויס־גענוצט ווערן פון אנדערע פאַרטייען פאַר פארואַמלונגען און פאָרלע־זונגען. די לינקע פ.צ. האָבן געהאט די „גוויאָודא" און די רעכטע פ.צ. האָבן אויך געהאט א ספאָרט־קלוב, ארום וועלכן עס האָט זיך גרופירט א מער באלעבאָטישער עלעמענט.

*
**

צו יענער צייט איז אויך געשאפן געווארן א קולטור־ליגע, אַן אָפטיילונג פון דער צענטראַלע אין וואַרשע. די דאָזיקע אָרגאניזאציע

האָט געהאַט 300 מיטגלידער און איר אויפגאַבע איז געווען צו פירן די קולטור־אַרבעט צווישן די בריטע מאַסן יידישע ארבעטער. די קולטור־ליגע האָט עקזיסטירט ביזן אויסברוך פון דער מלחמה. עס האָבן מיר איר אָנגעפירט אַ גאַנצע רייע חברים בראש מיטן ח. אלמאן משה, וואָס איז צו אונז געקומען אַלס לערער און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע אַרויסטרעטונגען סיי אין דער שול און סיי אין קולטור־ליגע.

קאָמיטעט פון ווייסשאפטלעכן אינסטיטוט „ייווא", וואָצלאַוועקער אפמיילונג. אין מיטן (אויבן) שטייט שמואל ווינטער דער קולטור־טוער און ליטהאַבער פון דער יידישער ליטעראַטור. אין די יונגערע יאָרן געווען אקטיוו אין „בונד". טראָגיש אומגעקומען אין וואַרשעווער געטא. (פאָס בילד באקומען פון „ייווא"־אַרכיוון אין ניו־יאָרק)

אין די דרייסיקער יאָרן איז ביי אונז געגרינדעט געווָארן די „טעאַטער־געזעלשאפט", וואו אונזערע חברים האָבן געשפילט אַ גרויסע ראָלע. עס זיינען דורכגעפירט געווָארן אַ גאַנצע רייע קולטורעלע טעאַטער־פאָרשטעלונגען. איינע אזא פאָרשטעלונג „בייגאַכט אויפן אַלטן מאַרק" פון י. ל. פרץ, איז רעזשיסירט געווָארן דורך יעקב וויסליץ. ער איז ספעציעל געקומען צוליב דעם און האָט פאַרבראַכט ביי אונז אַ פאָר וואָכן צייט. דער ח' שלמה מענדעלסאָן איז איינגעלאָדן געווָארן צו רעפעריין פאָרן אָנהויב פון דער פאָרשטעלונג וועגן אינהאַלט פון דער פיעסע. דער דערפאָלג איז געווען זייער א גרויסער.

ס׳איז אויך געווען טעטיק ביי אונז אין אפטיילונג פון „ייוא״ אנגעפירט דורכן קולטור־טוער שמואל ווינטער. ער איז געווען א ליבהאבער פון יידישן וואָרט און אפנעמער פון אלע דערשינענע יידישע ביכער.

אליין זייער א רייכער מענטש האט ער בישט פארגעסן זיין „יוגנט־זינד״, ווען ער איז געווען זייער א טעטיקער בונדיסט און שטאַרק גע־שטיצט דעם „בונד״ פינאנציעל. ער האָט זיך בארימט, אז ער שטימט פארן „בונד״ סיי צו קהלה־וואלן, סיי צו וואלן צום שטאָט־ראט. בעתן אויסברוך פון דער מלחמה איז ער פארבליבן אין פוילן און טראגיש אומגעקומען אין דער וואַרשעווער געטא.

*

אין יאָר 1933 האָט די וולאצלאווקער ארגאניזאציע געהאט א שווערן פארלוסט. עס איז געשטאָרבן דער ח׳ איטשע גדיינסקי, א חבר, וואָס איז געווען איבערגעגעבן דער פארטיי מיט לייב און לעבן. א קינד פון זייער ארעמע עלטערן, האָט ער אדאנק זיינע פעאיקייטן און גרויסן אידעאליזם, זיך באַווייזן ארויסצורוקן אויף אנפירנדיקע פאָסטנס אין אונזער פארטיי. ער איז געווען א קאמיטעט־מיטגליד, סעקרעטאר פון ראַיאָן־קאָמיטעט און האָט אנגעהאלטן נאָך אנדערע אנפירנדיקע אמטן. ער איז געשטאָרבן אין עלטער פון 34 יאָר פון דער פראלעטאַרישער קרענק, פון טובערקולאָז, וואָס האָט אים געפייניקט שוין אין זיין פריער קינד־הייט. מיר האָבן ארגאניזירט א לוויה, און נאָך זיין ארון זיינען נאָכגע־גאנגען הונדערטער ארבעטער.

ביים אפענעם קבר האָבן אים מספיד געווען: די ח״ח ראָזנטאל, אלמאן און וואלקאָוויטש. כבוד זיין אנדענק!

*

נאָך היטלערס קומען צו דער מאַכט, האָט זיך אין פוילן אנגעהויבן דער פלירט מיט היטלער־דייטשלאנד. די רעגירונגס־פארטיי, דער אוי גערופענער, „אזאן״, האָט צוואמען מיטן גאנצן אנטיסעמיטיש־פא־

שיסטישן לאגער, אויפגעהויבן דעם קאָפּ. עס האָט זיך אָנגעהויבן די צייט פון פּארשטאַרקטן ווירטשאפטלעכן באיקאָט קעגן יידן, פון פאָגראָמ־שטימונגגען, פון דער שחיטה־גזירה און פון באזונדערע בענק פאר יידישע סטודענטן אין די הויך־שולן. גלייכצייטיק האָבן זיך אויך אָנגעהויבן שטאַרקע רעפּרעסיעס קעגן דער ארבעטער־באוועגונג. דער „בונד" אין פּוילן האָט דערויף געענטפערט מיט א פּארשארפטן פּאָליטישן קאָמף, אונזער אָרגאַניזאַציע האָט זיך אָפּגערופן אויף אלע קאָמפּס־ארויסטרע־טונגען פון „בונד" אין ענין שחיטה־גזירה, ווי אין אלע אַנדערע ענינים.

דער פּראָטעסט־סטרייק צוליבן פאָגראָם אין פּשיטעק איז ביי אונז געווען א פּולשטענדיקער. אלע יידישע ארבעטער האָבן געסטרייקט און אויך די געשעפטן זיינען געווען געשלאָסן.

בעתן דאָזיקן פּראָטעסט־סטרייק זיינען ארעסטירט געוואָרן 5 אונזערע חברים. 4 פון זיי זיינען נאָך א פּאָר טעג זיצן באפּרייט געוואָרן, אָבער די ח׳טע זשעניע וויערושעווסקאַ האָט באקומען א שטראָף פון זעקס חדשים טורמע. אין דאָס אויך נ.ך א שטאַרקער פּארטיידיגונגס־רעדע פון ח׳ הענריק ערליך, וואָס איז ספּעציעל געקומען פון וואַרשע צו איר פּראָצעס.

ביי דער געלעגנהייט איז אגב וועדט צו דערמאָנען די הערלעכע פּארטיידיקונגס־רעדעס, וואָס ערליך האָט געהאַלטן בעת ער איז געקומען אהער פּארטיידיקן ארעסטירטע קאָמוניסטן.

אין דער זעלבער צייט האָט אונזער פּראָקציע אין שטאָט־ראָט געפּירט דעם קאָמף מיט דער בירגערלעכער מערהייט און דערמיט וואָס וויטער אלץ מער געוואונען דעם צוטרוי פון דער באָפעלקערונג. מיר האָבן אויך דורכגעפּירט ערשטע־מאי דעמאָנסטראַציעס אין אונזער באוועגונג איז געווען גרעסער און אָנזעעוודיקער. דאָס האָט געשטאָכן די אויגן פון דער פּאשיסטישער רעאָקציע און עס האָבן זיך אָנגעהויבן שיטן אויף אונז רעפּרעסיעס.

דער ערשטער קרבן איז געווען דער ח׳ אהרון גאָרצעוויטש (איצט אין ישראל), א פונקציאָנאר פון „בונד" אין וואלאַצלאַווק. מען האָט אים ארעסטירט און סוף אפּריל 1937 אוועקגעשיקט אין קארטוז בערעזע,

אין דעם טרויעריק־באַרימטן קאַנצענטראַציע־לאַגער, וואָס דער פּוילישער סאַנאַציע־רעזשים האָט געשאַפן, כדי צו האַבן אַ פּאַרשטעלונג וועגן דער גרויזאַמקייט פון דעם דאָזיקן לאַגער איז גענוג צו זאָגן, אַז ווען נאָר לאַנגע אינטערוועלצן אין מיניסטעריום, האָט מען אים נאָך פיר וואָכן זיין דאָרטן, ענדלעך באפרייט, איז ער געקומען אהיים א דערשלאָגענער, פיזיש־צעברעכענער מענטש.

אין בריסק־קויאָווסק, א שטעטל לעבן וולאַצלאָווק איז אויף דעם וועלבן אופן ארעסטירט און שפעטער באפרייט געוואָרן אונזער חבר פייוויש קאָוואלסקי.

די אַלע פאַרפאַלגונגען און רעפּרעסיעס האָבן נישט אָפּגעשוואכט אונזער פּאַרטיי. ס׳האָט זיך נאָר געשאפן פונקט א פּאַרקערטע לאגע. ווען עס זיינען סוף 1938 פאָרגעקומען די וואָלן צו די שטאָט־ראָטן אין וואַרשע און אין אַנדערע גרעסערע שטעט אין פוילן, איז דער „בונד" נאָך די וואלן געוואָרן די שטאַרקסטע פאַרטיי אויף דער יידישער גאַס.

אין וולאָצלאָווק זיינען די וואלן פאָרגעקומען דעם 27־טן אפּריל 1939, די וואָל־אָרדינאַציע איז שוין געווען אַזוי צוגעשניטן, אז די יידישע אַרבעטנדיקע באפעלקערונג זאָל האָבן א וואָס קלענערע רעפּרעזענטאַנץ. און דאָך האָבן מיר באַוויזן ניט קיין פּצושטייז פון אַנדערע שטעט אין פוילן. אונזער וואָל־קאמפּאניע איז געווען אַ מוסטער פון פּראָלעטאַרישער אויפריכטיקייט און ערנסטקייט. עס האָבן זיך אין איר אקטיוו באטייליקט אלע צווייגן פון אונזער באַוועגונג: די פּראָפעסיאָנעלע פאַראייגען, די אַרגאַניזאַציעס פון קולטור, ספּאָרט, יוגנט, סקיף און אַנדערע.

און דער רעזולטאט איז געווען אן אויסגעצייכנטער. מיר האָבן באַקומען 60 פּראָצענט פון אלע אָפּגעגעבענע יידישע שטימען און 3 ראָטמענער אין שטאָט־ראָט. די ח״ח: הילער שלמה, לעסינק יעקב און אלמאן משה, אלע איבריקע פּארטייען צוזאמען האָבן באקומען איין ראָטמאן.

מיר האָבן צו יענער צייט פּארמאָגט אן אייגענעם חודש־זשורנאל: „דער וולאָצלאָווקער וועקער". דעם זשורנאל האָבן מיר אָנגעהויבן אַרויסגעבן אין יאָר 1938 ווען אונזער באַוועגונג איז געגאַנגען בארג אַרויף. מיר

האבן באוויזן ארויסצוגעבן ועקס נומערן. דער זשורנאל האט געשפילט א גרויסע ראלע אין דער אנטוויקלונג פון אונזער באוועגונג.

דאס איז אין קורצע שטריכן דער סך־הכל פון 18 יאר יידיש־געזעלשאפטלעך לעבן, פון דער ארבעטער־באוועגונג, פון „בונד" אין יהלאצלאווק.

דער „בונד" אין וואַצלאַווקער געטאָ*)

פראַגמענטן פון א קאַלעקטיווער אַרבעט פון חיים גאָלדשטיין, משה לישאק און לייב שנורבאַך — טויער פון „בונד" אין וואַצלאַווק ביז 1939. וועלכע האָבן דורכגעמאַכט די דייטשע אקופאַציע אין וואַצלאַווקער געטא ביז זיין ליקווידירונג און זיינען נאכדעם אַרויך אַרשיידענע לאגערן.

באַאַרבעט דורך ח' מ. בערנשטיין אויפן סמך פון מאַטעריאַלן פון אַרכיוו פון צ. ק. פון „בונד".

די דייטשן זיינען אריין אין וואַצלאַווק דעם 14־טן סעפטעמבער 1939 — צווייטער טאָג ראש־השנה.

אונזערע חברים (פון „בונד", „צוקונפט", „סקיף") האָבן אין דער גרעסטער מערהייט לכתחילה פאַרלאָזן וואַצלאַווק, ווען די ידיעות, אַז די דייטשן מארשירן פאַראויס צו וואַצלאַווק, ווי בכלל אויפן גאַנצן פראָנט, טייל זיינען דערגאַנגען ביז וואַרשע, טייל האָבן דאָס נישט באַוויזן. נאָכן פארנעמען די שטאָט פון די דייטשן, זיינען טייל חברים געקומען צוריק, טייל פאַרבליבן אין די נייע וואוינערטער זייערע.

די פאַרטיי־מיטגלידער, וועלכע זיינען געבליבן אויפן אָרט האָבן פון דער ערשטער מינוט אָנגעהויבן טראַכטן ווען נישט פאַרלירן די פאַר־בינדונג צווישן זיך. בכלל ווי אַזוי פאַרטצוזעצן אונזער בונדישע טעטיקייט אין די נייע באַדינגונגען.

---

*) פאַטאָסטאַטישע אָפדרוקן פון דער אויסגאַבע: „היסטאָרישער זאַמלבוך", מאַטעריאַלן און דאָקומענטן צושטייער צו דער געשיכטע פון אלגעמיינעם יידישן אַרבעטער־בונד, וואַרשע 1948.

די פאַטאָסטאַטן זיינען צוגעשיקט געוואָרן פון חבר משה כזשאַנ־סטאָווסקי, מאָנטרעאל.

די יום-כיפור אקציע

שוין די ערשטע וואָך פון דער דייטשער אָקופּאַציע האָט די וולאָצ־לאָווקער אַרגאַניזאַציע פון „בונד" געהאַט דעם ערשטן בלוטיקן שניט.

געווען איז עס ערב יום־כיפור. טראָץ דער פאַרפליכטנדער פּאַלי־צייישער שעה, האָבן זיך די יידן געקליבן אין מנינים צו כל־נדרי. אייגער אזא מנין איז געווען אין הויז פון פיניע גראָסווירט אויף לענגער גאַס. וועז די יידן זיינען געגאַנגען פון דאָווגען, געפרואווט זיך באַהאַלטע־נערהייט אַריבערכאָפן פון שטוב צו שטוב האָבן עס משמעות באַמערקט די דייטשן און אויף דער גאַס האָט זיך אָנגעהויבן אן אָבלאַווע. די אַלאַרמירטע דייטשן זיינען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, געשלעפט יונג און אַלט, טייל נאָך מיט טליתים. די אַלע געכאַפּטע זיינען אָפּגעפירט געוואָרן אויף דער זעלבער לענגער גאַס נומער 51, וואו ס׳האָט זיך געפונען יאַנקל גוטאָווסקיס עקספעדיציע הויז. פון דאָרטן האָט מען זיי געפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג.

א גרופּע וולאָצלאָווקער כונדיסטן אויפן אָרט, וואו עס איז דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשישע רוצחים און באגראָבן געוואָרן נאָך לעבע־דיקערהייט דער חבר יעקב בערנהאַלץ. די פאָטאָגראַפיע איז געמאַכט געוואָרן באַלד נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה.

צווישן אַנדערע זיינען די דייטשן אויך אַריין אין הויז לענגער־גאַס נומער 56, וואו ס׳האָט געוואוינט אונזער חבר יאַנקל בערנהאַלץ, א שניידער, פאַרזיצער פון שניידער־אַרבעטער פאַראיין און מיטגליד פון קאָמיטעט פון „בונד" און יוגנט־בונד „צוקונפט" אין וולאָצלאָווק.

ביים וועלן ארויספירן אים פון דער דירה איז געקומען צו א סקאנדאל. ער האט זיך קעגנגעשטעלט, און ווי טייל גיבן איבער, זאלן די דייטשן אים אפילו האבן פארוואונדעט פון א רעוואלווער־שאס. אויך אים, בערנהאלצן, האט מען אוועקגעפירט אויף דעם זאמלפונקט, לענגער גאס 51, וואו מ'האט אים און נאך 4 אנדערע אויסגעטיילט פון צווישן די איבעריקע און אויפן ארט, אויף דעם הויף דערשאסן און באגראבן אויפן ארט פון דער עקזעקוציע. צוזאמען מיט אים זיינען דערשאסן געווארן: מאטל דישעל, דעמבינסקי, כאימאוויטש (16 יאר אלט).

די מענטשן, וואס זיינען דערביי געווען האבן דערציילט, אז בערנהאלץ איז באגראבן געווארן אין האלב לעבעדיקן מצב.

די פארטיי־ארגאניזאציע, וועלכע האט שוין געארבעט אומלעגאל, האט באשלאסן אויפצוגראבן ח' בערנהאלצס קערפער און מקבר זיין אים אויפן יידישן בית־עולם. די דאזיקע ארבעט איז איבערגעגעבן געווארן דעם אומלעגאלן קאמיטעט פון יוגנט־בונד „צוקונפט", וועלכער האט זיך אגב פרייוויליק געמאלדן, אז ער וועט די ארבעט דורכפירן.

דאס ארט, וואו עס ליגט בערנהאלץ, האט אנגעוויזן איינער (דעם נאמען פארגעסן), א רעליגיעזער ייד, וועלכער איז געווען בעת דער עקזעקוציע. מ'האט אים טאקע ארויסגענומען און מקבר געווען אויפן יידישן בית־עולם. אנגעפירט מיט דער ארבעט האט די קאמיטעט־מיטגלידערין פון י"ב „צוקונפט" זשעניע וויערושעווסקא, ביי דער מיטהילף פון די צוקונפט־טוער יונה ערנרייך און יונה טענדלער.

וועלבסטפארשטענדלעך, אז די עפנטלעכע טעטיקייט פון „בונד" איז אפגעשטעלט געווארן. אלע לאקאלן און אינסטיטוציעס זיינען געשלאסן געווארן. די העכער 4.000 ביכער פון גראסער־ביבליאטעק, וואס האט איר יחוס נאך פון 1906, וועלן זי איז אומלעגאל געגרינדעט געווארן דורך די ערשטע בונדיסטן אין וולאצלאווק, זיינען ארייגעפאקט געווארן אין קאסטנס און באגראבן געווארן אין די קעלערן פון בונדישן 3־שטאקיקן הויז אויף סט. אנטאניגאס 22.

די פארטיי־פענער פון „בונד", „צוקונפט" און ארכיוו האט דער קאמיטעט־מיטגליד פון „בונד" און „צוקונפט" בינעם וויסבראט (געפאלן

ווי אַן אָפיציר פון דער קאַשטשושקאַ־אַרמיי, הינטער בערלין), ערגעץ באַ־גראָבן. וואו — איז נישט באַוואוסט.

(וועז אונזערע חברים זיינען נאָך דער באַפרייאונג פון וולאָצלאַווק אין 1946 צוריקגעקומען, זיינען שוין די פאַרגראָבענע ביכער נישט גע־וועזן. אין די דאָזיקע קעלערן האָבן די דייטשן איינגעאָרדנט קעגן־לופט־באהעלטענישן און, ווייזט אויס, אַנשטויסנדיק זיך אויף די ביכער זיי פארניכטעט).

אַרגאַניזאַציע פון דעם אומלעגאַלן „בונד"

אויף איינשטעלן און פירן די אונטערערדישע טעטיקייט זיינען אויס־געטיילט געוואָרן אומלעגאַלע קאַמיטעטן פון „בונד" און „צוקונפט". אין ערשטן קאַמיטעט זיינען אריין די חברים: ראָזנטאל יעקב־לייב (ראָט־מאן און קהילה־דאָזאָר), אהרן געראַזוויטש, חיים טאבאטשניק־גאַסטינסקי, שיע אדלער. די זיצונגען פלעגן פאָרקומען אין הויז פון חיים טאבאטשניק אויף קרולעוויעצקע גאס נומער 18. דער קאַמיטעט פון „צוקונפט" איז באשטאנען פון די חברים בינעם וווייסבראָט, זשעניע וויערושעווסקא, יונה ערענרייך, משה דאנציקער, מאטיס קרישטאלקע.

מיט דער אומלעגאַלער טעטיקייט פון „סקיף" האָבן אָנגעפירט לייב שנורבאד, סאמעק ראָזנטאָל און מאָניע סאדיקערסקי.

וועגן א פאַרטיי־טעטיקייט אין דעם זין און פאָרם ווי מיר האָבן געהאט ביז 1939 האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין. נישט אַלעמען האָט מען געקענט צו דער אַרבעט צוציען. די אומלעגאַלע וולאָצלאַווקער אָר־גאַניזאַציע פון „בונד" האָט זיך געשטעלט די פאָלגנדיקע אויפגאבן:

1) האָבן קאָנטאַקט צווישן זיך, וויסן ווער ביי יעדן טוט זיך, טיילן זיך מיט ידיעות, נישט פארלירן קיינעם פון אויג.

2) קעגנזייטיקע הילף. דער הייליקער חוב איז געווען „נישט לאָזן הונגערן א קרוב". האָט זיך נאָכדעם אויסגעבריייטערט אין געטא.

3) קריגן ידיעות פון דער וועלט.

געהיימער ראַדיאָ-אַפּאַראַט

אין דער צייט איז טאַקע אין קעלער פון ח' איטשע וויסבראָט (פּאַרטיי-מיטגליד, געבוירן אין 1906, דאָמען-שניידער, געוואוינט אויף דער דריטער מאי גאַס נומער 1) אינסטאַלירט געווארן א געהיימער ראַדיאָ-אויפנאַם-אַפּאַראַט. פון וואַנען מיר פלעגן שעפּן ידיעות, וואָס עס טוט זיך אויף די פראָנטן, וואָס קומט פאַר אויף דער וועלט.

הגם די ידיעות האָבן נישט געקענט הויבן אונזער שטימונג, די ידיעות פלעגן אָבער זיין וועגן דעם דייטשישן מאַרש פּאַראויס, אָבער דער פאַקט, אַז מיר האָבן א קאָנטאַקט מיט דער וועלט איז געווען זייער וויכטיק — אויב מיר וועלן זיין אָפּגעשניטן וועט מען דאָך נישט וויסן, ווען ס'וועט זיך דאָס רעדל א דריי טאָן צוריק, פלעגט מען זאָגן.

דאָס אַלץ איז, פּאַרשטייט זיך, געווען נאָך איידער די דייטשן האָבן איינגעפירט דעם געטאָ, טאָג-טעגלעך פלעגן זיך שיטן גזירות, נייע פּאַראַדעגנגען, שיקאַנעס.

ג ע ט א

דער געטאָ איז געשאַפן געווארן אין וואַלאָצלאַווק דעם 1-טן סעפּטעמבער 1940, פונקט צום יאָר פון מלחמה-אויסברוך. אין פּאַרטיי-לעבן איז קיין שום ספּעציעל וויכטיקעס נישט פאָרגעקומען. דער מיט-גלידער-באַשטאַנד איז כסדר פאַרקלענערט געווארן. בעיקר פלעגן די בונדיסטן און צוקונפטיסטן זיך רייסן קיין וואַרשע, וואו ס'איז געווען א גענוג רירעריודיקע טעטיקייט פון דער פּאַרטיי בכלל און בעיקר צוליב דעם, וואָס אין דער אומלעגאַלער טעטיקייט אין וואַרשע האָבן זיך באַ-טיליקט זייער פיל וואַלאָצלאַווקער בונדיסטן.

אויך די אַזוי גערופענע „וויישעדלעניעס" (ארויסשיקונגען) האָבן אַרויסגעריסן זייער פיל פּאַרטיי-מיטגלידער. הגם מיר פלעגן אָנגעמען זייער פיל מיטלען אָפּצוראַטעווען אונזערע חברים אויף וויפל ס'פלעגט זיך נאָר לאָזן, אונז איז טאַקע געלונגען מיט ציין און נעגל איינהאַלטן

ביזן סוף, אפילו ביזן ליקווידירן דעם געטא, א געוויסן טייל פון אונזער געוועזענעם אקטיוו.

אזעלכע „וויישעדלעניעס" האָט וואלאָזווענק געהאָט ביזן שאפן דעם געטא פיר:

1) די ערשטע — דעם 1־טן דעצעמבער 1939 קיין אָשוואָוו.

2) די צווייטע — דעם 15־טן דעצעמבער 1939 קיין זאמאָשטש.

3) די דריטע — דעם 12־טן פעברואר 1940 קיין וואלאָשטשעווע און קאָושעלעוו.

4) די פערטע — דעם 15־טן מערץ 1940 קיין טאָרנאָוו.

די דאָזיקע „אויסזידלונגען" האָבן אַרויסגעריסן דעם רוב מנין פון אונזער פּעריפעריע און גרויסע טיילן פון דער מיטגלידערשאפט:

נישט אַריינגעפאָלן אין דער אויסזידלונג־אקציעס און אָפּגעפאָרן פון וואָלאָזשווענק זיינען די פאָלגנדיקע חברים בונדיסטן פון אַנפירנדיקן אקטיוו:

דער בונדישער ראַטמאַן אין שטאָט־ראַט אַדוואָקאַט יאָקוב לעסינג (ער איז אָבער טראָגיש אומגעקומען אויף זיין וועג אויף מזרח, קיין ראָטנפאָרבאָנד, אין אָסטראָוו מאָזאָוויעצקי, וואו דעם 11־טן נאָוועמבער 1939 האָבן די דייטשן דאָרטן אויסנוצנדיק א פּראָוואָקאַציע, וואָס אין דער דאָזיקער נאכט, וועו עס פאלט אוים דער אומאָפּהענגיקייט יום־טוב פון פוילן, האָט וועד אונטערגעצונדן בענזין־ציסטערנעס. די דייטשן האָבן ווי א שטראָף, דערשאָסן עטלעכע הונדערט יידן פון שטאָט און פּליטים, וועלכע זיינען געווען אין שטאָט, וועלכע איז געווארן דער לעצטער גרעניצע־פונקט. דורך וועלכן די פּליטים פון פוילן פלעגן פּראָוון זיך אַריבערכאָפּן אויף מזרח. אויף די געביטן, וואוהין ס'איז אַריין די רויטע אַרמיי. צוזאַמען מיט אים זיינען אומגעקומען זיינע 2 זין, אייניער א סטודענט, א טוער פון „צוקונפט" און דער צווייטער א שילער, א טוער פון „סקיף").

שלמה הילער (ראַטמאַן פון „בונד" אין שטאָט־ראַט און קהילה — געווען דער ערשטער בונדישער ראַטמאַן, וואָס איז אויסגעווייזלט געווארן

ביי אַלע וואלן צו דעם שטאָט־ראָט און קהילה אין וואַצלאַווע. געשטאַרבן פון הונגער אין וואַרשעווער געטאָ).

אהרן געצאָוויטש (ראָטמאַן פון „בונד" און קהילה, סעקרעטאַר פון דער פראָפעסיאָנעלער באָוועגונג, געווען פאַרשיקט אין קאַרטוז־בערעזע, אווע ק א"ן 1939 אין ראָטנפארבאנד, געפינט זיך איצט אין תל־אביב).

משה אלמאן, קאָמיטעט־מיטגליד פון „בונד", לערער, פאַרוואַלטער פון דער יידישער פאָלקשול אין וואַצלאַווע, מיטרעדאַקטאָר פון דער בונדישער צייטונג „וואַצלאַווקער וועקער".

יאקוב סלוצקי, מיטגליד פון קאָמיטעט פון „בונד" ביז 1939 אין וואַצלאַווע. אווע ק אין ראָטנפארבאנד, צוריקגעקומען מיט דער רעפא־טריאציע.

איטשע שטערן, קאָמיטעט־מיטגליד פון „בונד" און „צוקונפט" אין וואַצלאַווע ביז 1939, רעדאַקטאָר פון „וואַצלאַווקער וועקער", טויער אין ספארט־פארבאנד „מארגנשטערן" און „טעאַטער־געזעלשאַפט". געווען אין ראָטנפארבאנד, צוריקגעקומען. לייטער פון דער פינאַנץ־אָפטיילונג ביים צ. ק. פון די יידן אין פוילן.

קלמן זשעלאָנקע, איינער פון די פיאָנערן פון וואַצלאַווקער „בונד" לאנג־יעריקער פאַרזיצער פון דעם קאָמיטעט פון „בונד" אין וואַצלאַווע, אקטיוו אין אלע אינסטיטוציעס — קאָאָפעראַטיוון, קולטור און אַנדערע. פון אַנהויב 1939 אווע ק פון וואַצלאַווע ק אין זיין היים־שטעטל קאָוואל ביי וואַצלאַווע ק, פון דאָרטן אויסגעזידלט קיין זאמאָשטש, וואו ער איז אומגעקומען. געניע פרטים פעלן.

כיימאָוויטש איגנאצי, בונדישער ראָטמאַן פון שטאָט־ראָט, פאַרזיצער פון בונדישן בוי־קאָאָפעראַטיוו, איינער פון די אקטיווסטע בויער פון דער יידישער שול אין וואַצלאַווע ק, אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ.

אדלער שיע, דרוקער, שטאָמט פון שעדלעץ, ברודער פון „פאַלקס־צייטונג"־מיטארבעטער שמואל אדלער, לעצטנס געווואונט אין אלעק־סאנדראָוו קויאָווסק, וואו געווען ראָטמאַן אין שטאָט־ראָט און קהילה, געקומען קיין וואַצלאַווע ק פאַר 1939, אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ.

כזשאָנסטאָווסקי שיע, איינער פון די ערשטע בונדיסטן אין וואַצלאַ־

וועק, נאָך דער ערשטער דייטשישער אָקופאַציע זייענדיק אין דייטשלאַנד וויִ א צוואַנגס־אַרבעטער, באַטייליקט זיך אין יאָר 1917־1918 אין דער רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד. קומענדיק אין וולאָצלאַווּעק העלפט ער אויפ־שטעלן די בונדישע באַוועגונג, וייער אָקטיוו ביים בויען די ערשטע צו־קונפט־אַרגאַניזאַציע. אין די סוף 20־קער יאָרן פאָרט ער איבער קיין וואַרשע, ווערט סעקרעטאַר פון דער צענטראַל־פאַרוואַלטונג פון סאָציאַ־ליסטישן האַנדווערקער־פאַראיין, נאָכדעם באַוועצט ער זיך אין דאָנציק, וואו ער נעמט אַנטייל אין דער דייטשישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. ווען היטלער קומט צו דער מאַכט און אין דאַנציק איז נאָך מעגלעך פאָרט־צוזעצן די סאָציאַליסטישע טעטיקייט איז ער אָקטיוו אין דער ריכטונג פון פאַרבינדן די אויסלענדישע סאָציאַליסטישע עמיגראַציע מיט דער אומ־לעגאַלער דייטשער סאָציאַליסטישער באַוועגונג, ווען דאָנציק ווערט פאַרנומען דורך היטלערן פאָרט ער אָפּ קיין פאַריז, קומט צוריק קיין פוילן, באַזעצט זיך אין וולאָצלאַווּעק, אין די ערשטע וואָכן פון דער דייטשער אָקופאַציע פאָרט ער איבער קיין וואַרשע, וואו ער איז אָקטיוו אין געטאָ, וואו ער קומט אום.

ביילע שימאַנסקאַ, אייגע פון די עלטסטע בונדיסטקעס אין וולאָצלאַ־ווּעק, באַוואוסט אונטערן נאָמען „די מאַמע פון בונד". זי איז פון וולאָצ־לאַווּעק אַרויס שוין ווינטער־צייט. אויפן ווּעג קיין לאָדזש, ווו זי האָט געהאַט א שווּעסטער, איז זי פאַרפרוירן געוואָרן. מ'האָט איר אַרייגענומען אין א שפּיטאָל, ווו זי איז געשטאָרבן.

אַבראָם טאָראָנטשיק, קאָמיטעט־מיטגליד פון „בונד", לאָנגיעריקער ראָטמאַן, געקומען אין „בונד" פון פלאָצקער ס"ס בעת דער ערשטער דייטשער אָקופאַציע. אין אָנהויב פון דעם אומאָפּהענגיקן פוילן אין 1917 איינער פון די ערשטע בויער פון דער קולטור־געזעלשאַפט „צוקונפט", פון וועלכער ס'איז אַרויסגעוואַקסן די פאַרצווייגטע בונדישע באַוועגונג אין וולאָצלאַווּעק. זיין שטוב איז געווען א מוסטער פון א בונדישער היים. דער פאָטער פון א שפּאַניע־קעמפער אין דאָמבראָווסקי־לעגיאָן, פולקאָווניק הענריק טאָראָנטשיק, וועלכער איז הייגט דער וויצע־פאָרזיצער פון דעם „דאָמבראָוושטשאקעס"־פאַרבאַנד. אברהם טאָראָנטשיק און זיין פרוי,

אסתר — אַן אַלטע פּאַרטיי־מיטגלידערין, זיינען אומגעקומען אין וואַרשע־ווער געטאָ.

הערש בוקס, מיטגליד פון קאָמיטעט פון „בונד", גרינדער פון דעם באַקלייד־אַרבעטער־פּאַראיין אין וואַלאָצלאָווק און זיין לאַנג־יאָריקער פּאַר־זיצער. שטענדיק דעלעגאַט צו אַלע לאַנד־צוזאַמענפּאַרן פון דער פּראָ־פּעסיאָנעלער באַוועגונג. אַווק קיין וואַרשע און פון געטאָ אַרויסגעפירט אין די לאָגערן פון טראָוניקי אַדער פּאָניאַטאָוו, וואו ער איז טראָגיש אומגעקומען.

שמואל קאַראַ, קירזשנער, אַקטיווער פּאַרטיי־מיטגליד אויפן קולטור־געביט. איז אויסגעזידלט געוואָרן לויט א ספּעציעלער אָנווייזונג. ווי א גוטער קירזשנער־פּאַכמאַן קיין טשענסטאָכאָו. קומענדיק קיין טשענ־סטאָכאָו האָט מען אים געוואָלט אָפּטיילן פון זיין פּרוי און קינדער — ער האָט געדאַרפט גיין צו דער אַרבעט און זיי — אין אַן „אומבאשטימטער ריכטונג". דאָן האָט מען שוין אָנגעהויבן זיך אָנשטויסן, וואָס דאָס הייסט, ער האָט בשום אופן אויף דעם נישט געוואָלט גיין. ער איז צוזאַמען מיט זיין פּרוי און קינדער אומגעקומען אין א פאַרניכטונגס־לאָגער.

און נאָך פיל אָנדערע.

דאָס האָט געבראַכט צו דעם, וואָס דער באַשטאַנד פון די פּאַרטיי־און „צוקונפט"־קאָמיטעטן פלעגן זיך כסדר בייטן.

דער וואַלאָצלאָווקער קאָמיטעט פון „בונד" האָט אָבער געזוכט וועגן ווי אזוי אָנצוקניפן קאָנטאַקט מיט דעם אומלעגאַלן צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד", וואָס האָט זיך געפונען אין וואַרשע. אזא געלעגנהייט האָט זיך אונטערגערוקט. דער קהילה־ראָט האָט געדאַרפט שיקן א מענטשן קיין וואַרשע צום „דזשאָינט" וועגן הילף. בעלנים צו פּאָרן זיינען נישט געווען. דער „בונד" האָט אין דעם קהילה־ראָט, וואָס איז געווען א נאָ־מינירטער (די קהילה איז דורך דער סאָנאַציע פּאָנאָנדערגעלאָזט געוואָרן) נישט געהאַט קיין פּאָרשטייער. אָבער אין דער געווייליטער קהילה וואָס איז פּאָנאָנדערגעלאָזט געוואָרן, זיינען צווישן די בונדישע ראָטמענער געווען יעקב לייב ראָזנטאָל (אייניר פון די פּיאָנערן פון „בונד" אין

וולאָצלאָווּעק, געשטאַנען אין דער אָנפירערשאַפט קרוב 40 יאָר, לאָנג־יעריקער קהילה־דאָוֶר, טעטיק אויפן געביט פון שול־ווּעזן א. אָו. וו.).

אים האָט דער קאָמיטעט פון „בונד" געשיקט צום קהילה־ראָט זיך מעלדן פרייוויליק צו פאָרן קיין וואַרשע. די קהילה־לייט האָבן די דאָזיקע „פרייוויליקע" וועגדונג גערן אָנגענומען. אין וואַרשע האָט זיך, ווי געוואָגט פריער, געפונען א גרויסע גרופע וולאָצלאָווקער בונדיסטן, וועלכע זיינען געווען אַקטיוו אין דער אונטערערדישער באָוועגונג. אָנגעפירט מיט דער דאָזיקער גרופע האָבן די חברים שיע כשאָנסטאָווסקי, אַבראָם טאָראָנטשיק, שלמה הילער א. א. דורך זיי האָט טאָקע דער ח' יעקב לייב ראָזנטאָל באָקומען דעם קאָנטאַקט מיטן צ. ק. פון „בונד".

די פאַרבינדונג איז פאָרגעקומען מיטן ח' לאָזער קלאָג אין דער קיך, וואָס איז פאַרוואָלטעט געוואָרן דורך ח'טע באָשע בוקס (אליין געלעבט לאָנגע יאָרן אין וולאָצלאָווּעק). וואָס איז געווען איינער פון די טרעפפונקטן פון דעם אונטערערדישן „בונד".

קומענדיק קיין וולאָצלאָווּעק האָט ח' יעקב לייב ראָזנטאָל אויף א ספּעציעלער זיצונג פון אומלעגאלן פּארטיי־קאָמיטעט איבערגעגעבן א געוויסע באריכט פון וואַרשע, ווי די ארבעט וועט דאָרט אויס און געבראָכט די אַנווייזונגען ווי אַזוי איבערבויען די פּארטיי־טעטיקייט צוגעפאַסט צו די נייע באָדינגונגען. דאָן איז געקומען די אינסטרוקציע צו אָרגאַניזירן די פּאַרטיי אין „פינפטלעך", ווי אויך אַנדערע כללים פון אָפּהיטן וווייטגייענדיקסטע קאָנספּיראַציע.

געטא־קאָמיטעט

צום קאָמיטעט פון „בונד" האָבן געהערט די חברים: יעקב לייב ראָזנטאָל, חיים טאָבאָמשניק־גאָסטינסקי און מיעטעק ראָוויצקי. צו דער אָרגאַניזאַציע האָבן געהערט 50 חברים.

צו דעם געטא־קאָמיטעט פון „צוקונפט" האָבן געהערט: לייב שנורבאָך (פסעוודאָנים „באָך") — פאָרזיצער, סאָמעק ראָזנטאָל (פסעוודאָנים „דער לאָנגער"), גראָנסקא רעניא, שניידערמאַן יצחק (פסעוודאָנים „איג־

נאַץ"), פענסטער העלא (פסעוודאָנים „יאַנקאַ"), סאַדיקערסקי מאַניעק (פסעוודאָנים „מאָטעק"). דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט אויך אָנגעפירט מיטן „סקיף". צו דער דאָזיקער אַרבעט איז צוגעטיילט געוואָרן די ח'טע רעניאַ גדאַנסקאַ.

***

צו די אַרגאַניזאַציעס פון „סקיף" און „צוקונפט" אין געטאָ האָבן געהערט העכער 40 מיטגלידער.

די אַרבעט אין „צוקונפט" און „סקיף" איז באַשטאַנען: תוץ די נאָר־מאַלע דערציאונג און אויפקלערונג־אַרבעט, צוגעפאַסט צו די אומלעגאַלע באַדינגונגען, איז געווידמעט געוואָרן זייער פיל צייט צו אַנטוויקלען ביי דער יוגנט די געפילן פון ווידערשטאַנד, פון קאַמף, קעגנשטעלן אין פאַל פון אַקציעס, אויסזידלונג א. אַ. וו.

די „צוקונפט" האָט געהאַט צוויי קרייזן — „מדעם־קרייז" און „אַנמאַן־קרייז". דער „סקיף" אויך צוויי: „רויטע פאַלקן" און א „קליי־נער בונד".

די רעפערענטן זיינען געווען: י. סאַמעק ראָזנטאַל, לייב שנורבאַך, יצחק שניידערמאַן, רעניאַ גדאַנסקאַ.

די טעמעס: פאָליטישע עקאָנאָמיע און היסטאָריישער מאַטעריאַליזם (סאַמעק ראָזנטאַל). אופנים פון אַרבעט אין דער אונטערערד, ווידער־שטאַנד, אַרגאַניזאַציאָנעלע כללים (שנורבאַך). קאָנספיראַציע (שניידער־מאַן). געשיכטע פון „בונד" (רעניאַ גדאַנסקאַ).

די טרעפונגען פלעגן פאָרקומען 3 מאָל אין וואָך, דער סיסטעם פון טרעפונגען איז געווען קורצע אַפּעלן. פאַרצייכענען די אַנווייזנדיקע, אינסטרוקציעס, פאַנאַנדערלאָזן נישט האָבנדיק קיין ספּעציעלע שמועסן, חוץ די דאָזיקע אפּעלן פלעגן פאָרקומען „נאָרמאַלע" קרייזן. דאָס אַרט פון די טרעפונגען פלעגט זיין אָפּט אויפן בית־עולם בייַם אוהל פון הרב קאַראַ. אויך אין די הייזער פון די חברים שנורבאַך, פענסטער, כושאַנסטאָווסקי.

די „צוקונפט" האָט אַרויסגעגעבן

אַן אומלעגאַלע צייטונג

אין דער פוילישער שפּראַך אונטערן נאָמען „וויאדאָמאָשטשי ראָקאָטאָוסקיע" (אויפן נאָמען פון דעם פּלאַץ, וואו מ'האָט באשאפן דעם געטאָ, וואָס האָט געהייסן ראָקאָטאוועק, יידן האָבן עס גערופן ראָקאָטאווקע).

די צייטונג איז געווען א העקטאָגראָפירטע, געדרוקט אין 4 זייטן, לרוב אין 80 עקזעמפלאַרן.

אין רעדאַגירן און אַרויסגעבן די צייטונג האָבן זיך באטייליקט די צוקונפטיסטן: סאָמעק ראָזנטאל, יצחק שניידערמאַן, רעניע גדאָנסקא.

דאָס אַרויסגעבן דעם ערשטן נומער פון דער צייטונג האָט די „צוקונפט" געהאלטן בסוד אפילו פאר די עלטערע חברים פון „בונד", באַשליסנדיק מאָכן די חברים אַן איבערראַשונג.

די צייטונג פלעגט זיין אילוסטרירט דורכן צוקונפטיסט ליפמאַן שקולניק, וועלכער האָט שוין געהאַט א טראדיציע פון צייכענען די וואַנט־צייטונגען פון „צוקונפט" און „בונד" ביזן 1939.

בכלל זיינען אין געטאָ אַרויס 5 נומערן פון דער דאָזיקער צייטונג געווי די דאטעס קאָן מען נישט פעסטשטעלן.

אין געטאָ איז די פּארטיי צוגעטרעטן צו א ריי הילפס־אַקציעס, וועלכע האָבן געזאָלט לייכטער מאכן א ביסל די ביטערע לאגע פון דער יידישער מאסע.

דער ערשטער אויפטו איז געווען דאָס שאפן א פּאָלקס־קיך. אין שייכות מיט דער אַקציע איז פאַנאַנדערגעוויקלט געוואָרן א בריייטע פּראָפּאַגאַנדע־קאמפאניע. אין געטאָ איז אינגעאָרדנט געוואָרן א בילמל־טאָג. די אַקציע אַרום דער פּאָלקס־קיך האָט אַרויסגערופן גרויס אָנזען און דער יודנראט, וועלכער איז תחילת געווען פיינטלעך צו דער בונדישער אַגיטאַציע איז געוואָרן געצוואונגען צו געבן א סובסידיע. ס'איז אויך איינגעשטעלט געוואָרן א חודש־אָפצאָל, א פרייוויליקער פון יחידים פאר דער דאָזיקער קיך. מיר פלעגן איינאָרדענען פּארשיידענע אימפּרעזעס און אונטערנעמונגען, כדי צו שאפן מאטעריעלע הילף פאר דער דאָזיקער אינסטיטוציע. צום סוף פלעגט מען אויך באקומען הילף פון „דזשאָינט".

פאר דער פאָפולאַריטעט פון דער קיך זאָל דינען דער פאָקט, וואָס די קיך האָט אויך באַקומען אונטערשטיצונג פון פערזאָנען מחוץ דעם געטאָ. עטלעכע פאַליאָקן און אפילו צוויי דייטשן — פון די אלטגעזעסענע פּייץ און פּאָל. זיי האָבן אריינגעשיקט אין געטאָ געלט פאַר דער קיך.

די קיך האָט זיך געפונען אין טהרה־שטיבל אויפן בית־עולם. וועלכער איז געווען אריינגענומען אין דער טעריטאָריע פון געטאָ. דאָס איז געווען דער גרעסטער „לאָקאל" אין געטאָ.

די קיך פלעגט אַרויסגעבן א 1000 מיטאָגן אַ טאָג.

פאַרזיצער פון דער קיך איז געווען דער ח' חיים טאַבאַטשניק־גאָסטינסקי, סעקרעטאַר ח' יעקב לייב ראָזנטאָל (ביידע מיטגלידער פון געטאָ־קאָמיטעט פון „בונד"). פאַרוואַלטונג־מיטגלידער: משה כזשאָנ־סטאָווסקי, און מיעטעק ראָוויצקי, מיט דער טעכנישער לייטונג האָט אָנ־געפירט וויגדער פשעדעצקי און גיטל סלוצקא.

אויף די נויט־ און הילף־אַרבעט האָט די וולאָצלאָווקער אַרגאַניזאַציע פון „בונד" אויסגעקעמפט דאָס רעכט צו באקומען זעלבשטענדיקע סוב־סידיעס פון „דזשאָינט", וועלכער האָט שוין דאָן געארבעט נישט אין וואַרשע נאָר אין סאָסנאָוויץ. ווען דער יודנראָט פלעגט שיקן זיינע בודושעטן, פרעלימינאַרן און מענטשן נאָך געלט, פלעגן די שליחים אויך מיטנעמען באַריכטן פון אונזער פאַרטיי־קאָמיטעט פאַר דער קיך.

די דערעפענונג פון דער פאַלקס־קיך

איז איינגעאַרדנט געוואָרן אויף א פייערלעכן אופן. דאָס איז אין דעם אַרעמען, איינאָניקן און אומעטיקן דערשלאָגענעם געטאָ־לעבן געוואָרן א גרויסע געשעענים. דער קאָמיטעט פון „בונד" האָט באַשלאָסן אויסצו־נוצן די דאָזיקע גרויסע פאַרזאַמלונג, כדי נישט נאָר צו רעדן וועגן דער קיך, נאָר וועגן דער פּאָליטישער לאָגע, אָנווייזנדיק וואָס עס קאָן מאכן א סוף צו דער ברוטאַלער ממשלה. מ'האָט די רעדעס געהאַלטן נישט ווי אין די אַמאָליקע יאָרן. מ'האָט געמוזט אויסגעפינען פאַרשטעלטע וועגן, רעדן מיט אָנצוהערענישן. דער אויספיר פון די רעדנער איז געווען —

מ׳מוז אויסדויערן, נישט פאריאושן, גלויבן אין זיג פון אמת. און הגם מ׳האָט נישט אָנגערופן טייל זאכן, ווי מ׳האָט געוואָלט, האָט דער עולם געוואוסט. וואָס די רעדנער מיינען און ביי יענער צייט איז עס געווען ממש א העלדישקייט.

דער קאָמיטעט פון „בונד" האָט זיך טאקע געריכט אויף „קאָנ־ספעקווענצן" פון דער דאָזיקער אונטערנעמונג. אָבער צום שבח פון יולאָצלאָווקער יידנטום זאָל געזאָגט ווערן, אז אזעלכע מנובלים, וואָס זאָלן ווערן דעם אונטערטראָגן דער גספטאָפּאָ האָבן זיך נישט געפונען.

די פייערונג איז פאָרגעקומען אין פעברואר 1941, געדענקט האָבן די חברים: חיים טאָבאָטשניק־גאָסטינסקי און יעקב לייב ראָזנטאָל.

דער קאָמיטעט פון „בונד" האָט אויף זיינע זיצונגען און באראָטונגען נישט איינמאָל באָטראכט

די פראָגע פון קולטור־ארבעט

נאָר לאָגגע באמיאונגען איז דורך אים געשאפן געוואָרן דער אמא־טאָרן־קרייז פאר טעאטער־שפּיל. צו דער ארבעט האָט דער קאָמיטעט אויסגעטיילט דעם ח׳ משה כשאָנסטאָווסקי און מנוחה פּזשעדעצקא, וועל־כע האָבן זייער שליחות גלענצנדיק אויסגעפילט. זיי איז געלונגען צוזאמענ־שטעלן דעם קרייז און צוגעציגן צו אים אויך אומפּאַרטייאישע, ווי אויך פון „השומר הצעיר" (שלום ויגער). ס׳זיינען געגעבן געוואָרן עטלעכע פאָרשטעלונגען, איינע פון זיי איז געווען א פּרץ פייערונג, וואו חוץ דעם ארטיסטישן טייל איז נאָך געווען א רעפעראַט פון יאָנקל טיגער (ביז 1939 א לינקער פּועלי־ציוניסט).

דער אמאָטאָרן קרייז האָט זיינע פאָרשטעלונגען געגעבן אין לאָקאַל פון פאָלקס־קיך, ס׳הייסט אין טהרה־שטיבל, דאָס שפילן טעאטער אויפן בית־הקברות האָט ניט שאָקירט, ניט אָרויסגערופן קיין שום אייגדרוק, דער געטאָ אין גאנץ ראָקאָטואוועק איז געווען איין גרויסער בית־הקברות מיט לעבעדיקע מתים.

דער טעאטער איז טאקע געווען איינער פון די געצייטלטע ליכט־

שטראַלן, וואָס פלעגן א שיין טאָן אין דער געטאָ־פּינצטערניש און פלעגט אויף קורצע ווייליס אָפּרייסן דעם געטאָ־עולם פון דער טויטער ווירק־לעכקייט.

אויך פון דער געטאָ האָט דער „בונד" געהאָט קאָנטאַקטן מיט ווארשע און וויידער אַמאָל דורך דעם ח' יעקב־לייב ראָזנטאָל. דער יודנראָט האָט געדאַרפט שיקן א שליח צום „דזשאָינט" אין ווארשע און פונקט וויי ביים ערשטן מאָל האָט אויך איצט, אין הסכם מיט א באַשלוס פון קאָמיטעט פון „בונד". ח' י. ל. ראָזנטאָל זיך געמאָלדן פרייוויליק, אַז ער וויל פּאָרן.

וויידער האָבן מיר געהאָט א גרוס פון צ. ק. פון „בונד". מיר האָבן באַקומען ידיעות, אינפאָרמאַציעס, אַנווייזונגען, בכלל זיך דערוואוסט פיל נייעסן, צווישן אַנדערע אויך די ידיעות, אז ח' ז. ארטור דער זאקלאדניק פון ווארשעווער שטאָט־ראָט איז אוועק קיין אויסלאַנד. מיר האָבן אויך באַקומען מאַטעריעלע הילף פון צענטראַל־קאָמיטעט פאַר אונזער אַרגאַניזאַציע.

קאָנטאַקט מיט פ. פ. ס.

די בונדישע אַרגאַניזאַציע האָט אויך אָנגעהאַלטן קאָנטאַקט מיט די פּויליש חברים פון דער פ.פ.ס. דורך זיי פלעגט מען זיך דערוויסן זאכן, וואָס אין געטאָ האָט מען נישט געקאָנט דערגיין, בעיקר ווען צוגעגרייטע אַקציעס פון די דייטשן. נישט אוינמאָל פלעגן זיי דעם „בונד" וואָרענען און אָנזאָגן, זייערע וואָרנונגען זיינען טאָקע צונוץ געקומען און נישט איין חבר האָט זיינע עטלעכע טעג אָדער וואָכן, וואָס ער האָט לעגער געלעבט געהאָט צו פאַרדאָנקען די דאָזיקע אינפאָרמאַציעס. די פ.פ.ס. פלעגט אויך באַאָרגן דעם „בונד" מיט וייערע אומלעגאַלע אָנטי־היטלעריש אויסגאָבעס.

1-טער מאי 1941

פון אינערלעכע פּאַרטייאישע אַקציעס וועלן מיר דערמאָנען גע־ציילטע. פון צייט צו צייט פלעגט דער קאָמיטעט איינאָרדענען גרעסערע

צוזאַמענטרעפן, ביי פארשיידענע געלעגנהייטן, פאַרטיי־יום־טובים, אַדער יאָרצייטן. ספעציעל פייערלעך איז געווען, אין די באַדינגונגען פון געטאָ־תושך, די ערשטע מאַי פייערונג אין 1941. ביי אַן 1־טן מאַי־באַנקעט, אין הויז פון ח' משה כזשאַנסטאָווסקי, האָבן זיך פאַרזאַמלט העכער 40 מאַן (ביי יענע באַדינגונגען — א קאָלאָסאַלע צאָל צוזאַמען, וויל אַנדערע צו־זאַמענטרעפן פלעגן מיר מאַכן נאָר מיט פינפטלעך). פון דעם מער אק־טיוורן טייל פון „בונד" און „צוקונפט" אין אַן אייגענער סביבה האָט מען שטיל און באַשיידן געפייערט דעם פּראָלעטאַרישן יום־טוב. פון פאַרטיי־קאָמיטעט האָט געריידט דער ח' יעקב לייב ראָזנטאָל, פון דעם יוגנט־בונד „צוקונפט" — זיין זון סאַמעק. פאַרשטייט זיך, אַז קיין אַרטיס־טישער טייל איז נישט געווען. אויך די בונדישע יוגנט, דער יוגנט־בונד „צוקונפט" האָט חוץ די נאָרמאַלע קרייז־טעטיקייט, וועגן וועלכער מיר האָבן געריידט פריער, דורכגעפירט דריי גרעסערע פייערונגען.

אַזוי האָבן זיי דעם 14־טן פעברואַר 1941 געפייערט דעם יאָרטאָג פון ווינער שוץ־בונד־אויפשטאַנד דורך א פייערלעכן אפעל און א צוזאַ־מענטרעף פון אַלע צוקונפטיסטן און סקיפיסטן. דער צוזאַמענטרעף איז פאַרגעקומען אויפן בית־עולם. אין וועלכן ס'האָבן זיך באַטייליקט ביז 50 יוגנטלעכע. טייל פון דער יוגנט זיינען געקומען מיט וייערע אַמאָליקע יוגנט־מונדירן. אין די בלויע בלוזן אונטער די רעקלעך. אויפן בית־עולם האָבן זיי אויסגעטאָן די מאַרינאַרקעס און אַנגעטאָן רויטע קראַוואַטן.

אַפּגעגעבן דעם ראַפאָרט פון אַפּעל האָט סאַמעק ראָזנטאָל, אַפּגענומען דעם אַפּעל האָט לייב שנורבאַך. גערעדט האָט שניידערמאַן יצחק („איג־נאַץ"). ס'זיינען געזונגען געוואָרן די לידער:

„א, ליבער, מיר האָבן געשלאָסן,
אויף לעבן און טויט א פאַרבאַנד"

די „יונגע גווארדיע", די בונדישע שבועה און אינטערנאַציאָנאַל.

א צווייטע גרעסערע אונטערנעמונג (בסוד פון די עלטערע חברים) איז דורכגעפירט געוואָרן צום יאָרצייט פון טוער פון יוגנט־בונד „צוקונפט", דוד שנורבאַך, וועלכער איז געשטאָרבן דעם 6־טן אויגוסט 1936. צום 5־טן יאָרצייט האָט די „צוקונפט" און „סקיף" איינגעאָרדנט א טרויער

וואַך, וואָס האָט געדויערט א גאַנצן מעת־לעת. יעדע שעה האָבן זיך 4 אַנדערע חברים, 2 צוקונפטיסטן און 2 סקיפיסטן געהאַלטן ערן־וואַך ביים קבר. עס האָט פֿאַרפֿליכטעט בלויז בלוזעס און רויטע קראַוואַטן, ווער ס׳האָט נישט געהאַט פֿלעגט עס אויסבאָרגן. ס׳איז טאַקע געווען א רעזערוו פון 4 בלוזן און קראַוואַטן פֿאַר די דאָויקע וואַכטיאַרן. חוץ די וועכטער האָבן אויך געאַרבעט פֿאטרולן, וועלכע האָבן געדאַרפֿט היטן, צי נישט געבעטענע געסט פֿאַרבלאָנדושען נישט אויפן בית־עולם. די טוישונג פון איין וואַך מיט דער צווייטער פלעגט פֿאַרקומען פייערלעך, ביי דער אָנווענדונג פון א פֿאַרשטייער פון „צוקונפט"־קאָמיטעט. דער קבר איז געווען באַצירט מיט בלומען.

די דאָזיקע אקציע איז געווען פֿאַרבונדן נישט נאָר מיט אָפּגעבן כבוד דעם פֿאַרשטאָרבענעם חבר און ערן דעם יאָרצייט, נאָר אויך א געוויסע איבונג און אויסדויער, וויידערשטאַנד, דיסציפּלין, וואַכזאַמקייט.

ווי געזאָגט, האָט די יוגנט די אקציע דורכגעפירט אָן דער פֿאַרשטענדיקונג מיט דעם פֿאַרטיי־קאָמיטעט, הגם אַלץ האָט מען געפירט געמיינזאַם. געטאָן איז עס געוואָרן צוליב דעם, וואָס דער „צוקונפט" קאָמיטעט האָט מורא געהאַט, אַז א טייל עלטערן בונדיסטן, וועלכע האָבן קינדער אין „סקיף" וועלן נישט דערלויבן זייערע קינדער צו גיין בייגאַכט אויף וואַכטעס אויפן בית־עולם, און אזוי האָט מען טאַטע־מאַמע דערציילט, אז מ׳שלאָפט ביי א חבר. דער „סוד" איז אָבער אַנטדעקט געוואָרן.

*
**

אין געטאָ איז אויך געפירט געוואָרן

א ספּאָרט־טעטיקייט פון יוגנט־בונד „צוקונפט".

אונזערע ספּאָרט־גרופּן (ווי מיר פלעגן עס רופן אין געטאָ „אומלעגאַל מאָרגנשטערן") האָבן געאיבט אויפן ראָקאַטאָווסקער פלאַץ, וואָס איז געווען אויפן שטח פון דעם געטאָ.

אָנגעפירט מיט די ספּאָרט־איבונגען האָבן די חברים לייב שנורבאַך, ליפמאַן שקולניק און כאַסקל בוקס. אין די ספּאָרט־איבונגען פלעגן זיך באַטיליקן ביז 100 מאַן אקטיוע חברים.

די דאָזיקע כפאָרט־אַרבעט איז דור־ך אונז אויסגענוצט געוואָרן, כדי צו האָבן א קאָנטאקט מיט נאך אַנדערע יוגנטלעכע און בעיקר אויף צוזאַמענטרעפן מיט אונזערע צוקונפטיסטן און סקיפיסטן. א דאַנק דעם, וואָס אין וואַלאַצלאַווקער געטא זיינען קיין מוסרים נישט געווען האָבן די דייטשן וווייניק זיך אינטערעסירט מיט דעם און האָבן די דאָ־זיקע ארבעט באטראכט ווי אַן אומשולדיקע ספאָרט־טעטיקייט.

מיטן אויסברוך פון דער רוסיש־דייטשער מלחמה האָבן די דייטשן פאַרבאָטן יעדן מין גרעסערן צוזאַמענקונפט און במילא איז אוממעגלעך געווארן די ווייטערדיקע פירונג פון די ספאָרט־איבונגען.

אין געטא איז אויך געווען א ספעציעלע ארכיוו־קאַמיסיע אָנגעפירט פון די חברים סאַמעק ראָזנטאל, שקולניק ליפמאַן, וועלכע האָבן גע־זאַמלט מאַטעריאַלן פאַרן פאַרטיי־אַרכיוו. דאָרטן זיינען חוץ די 5 נומערן פון דער אומלעגאַלער „צוקונפט"־צייטונג געווען די אומלעגאַלע ליטעראַ־טור, וואָס מיר פלעגן קריגן פון פ.פ.ס. פאַרשיידענע דייטשע פאַראַרדע־נונגען, דאָקומענטן, מאַטעריאַלן, צייטונגען, ליטעראַטור־שאפונגען, בא־ריכטן א. אַז. וו. זיי האָבן ערגעץ אויפן שטח פון געטא די דאָזיקע מא־טעריאַלן פאַרגראָבן. ליידער איז דאָס אָרט נישט באַוואוסט.

*

אין אַפּריל 1942 איז די וואַלאַצלאַווקער געטא געוואָרן ליקווידירט. צוזאַמען מיט אלע יידן איז אומגעקומען דער רוב פון אונזער פאַרטיי און צוקונפט־מאַסע. וועלכע איז אַוועקגעפירט געוואָרן אין כעלמנאָ, אַנדערע זיינען אומגעקומען אין די דייטשע טויט־ אָדער אָרבעטס־לאַגערן.

פון די אָרגאַניזאַציעס פון „בונד" און „צוקונפט" אין געטא זיינען געבליבן לעבן נאָך זייער גיהנום־וועג אין די לאַגערן די חברים, חיים טאַבאַטשניק־גאָסטינסקי, לייב שנורבאָך, משה ליסאק, יצחק אבראַמאָוויטש, מנוחה־ביילע גראָבאָווסקא, משה כושאָנסטאָווסקי, יצחק כושאָנסטאָווסקי, לייב כעלמינסקי, ליפמאן שקולניק, ראובן בושאָזע.

אלע זיינען איצטער אין זייערע איצטיקע וואוינערטער אַקטיוו אין דער בונדישער באַוועגונג.

יעדער איינער פון זיי האָט געגרינדעט באַשריבן (טייל פֿאַרענדיקן זייער אַרבעט) זייער דערנער־וועג אין די דייטשע לאַגערן, טייל פון זיי זיינען געווען אין 18 פֿאַרשיידענע לאַגערן.

*
**

צווישן די קדושים בונדיסטן

פון וואַלאַזשין דאַרפן דערמאָנט ווערן די ברידער קינאַל ישכר און יחיאל.

ביידע זיינען זיי געבוירן געווארן אין שטעטל שידלאָוויץ ביי ראַדאָם. צוזאַמען מיט די עלטערן אלס קינדער אריבערגעפֿאָרן קיין וואַלאַזשאוועק. ביידע מיטגלידער אין „בונד" און „צוקונפט".

ישכר איז מגולגל געווארן צוזאַמען מיט דער 4־טער „אויסזיד־לונג" קיין טאַרנאָוו. דאָרט געאַרבעט ביי זיין פאַך, שוסטעריי. צוליב אַ פֿראָוואָקאַציע פון אַ דייטש אַרעסטירט און דערשאָסן געווארן אין טאַר־נאָווער תפיסה. חבר ישכר איז חוץ אַקטיוער פֿאַרטיי־מיטגליד אויך געווען טעטיק אין דער פארוואלטונג פון פֿראָפעסיאָנעלן פאַראיין פון לעדער־אַרבעטער אין וואַלאַזשאוועק.

זיין ברודער יחיאל אויך אַ שוסטער, געבוירן אין 1918, איז דער־צו גענווארן אין דער בונדישער קינדער־אַרגאַניזאַציע „סקיף". אַריין אהין ממש אן אלפאבעט און געהאט דעם צונאָמען „אכצן־נייגצן" (פלעגט נישט וויסן ווי צו ענטפערן אויף דעם געבוירן־יאָר — האָט מען אויס־געלערנט זאָגן 18־19, פלעגט ער די ציפערן פארדרייען). דער „סקיף" און נאָכדעם די „צוקונפט" האָט יחיאלן אנטוויקלט און דערהויבן ביז אַ מיטגליד אין קאָמיטעט פון יוגנט־בונד „צוקונפט" און אין אַ ריי אנדערע קאָמיסיעס.

ביים אויסברוך פון דער דייטש־פוילישער מלחמה 1939 האָט ער

געדינט אין דער פוילישער ארמיי, אין 8־טן פּאַלק פון שווערער ארטילעריע אין טאַרן. ער פּאַלט אַריין אין דער דייטשער געפאַנגענשאפט פון וואנען ער אנטלויפט און קומט אין וולאַצלאַווּעק. פון דאנען אנטלויפט ער קיין שידלאַוויץ, וואו ס׳האָבן געזאָלט וואוינען זיינע קרובים. דאָרטן ווערט ער געכאפט פון דייטשן און אָפּגעשיקט מיט א טראנספּאָרט יידן אין די סקאַרזשיסקער לאַגערן, וואו ער האָט געארבעט אין אן אמוניציע־פאַבריק. פון דער דאָזיקער פאַבריק פלעגן טייל לאַגערניקעס גנבענען געווער און שמוגלען עס פּאַר די פּאַרטיזאנער.

א פּאַלאַק, וועלכער איז דורכגעפאלן אין א געוויסן טאָג אויפן צוג מיט אוא טראנספּאָרט, האָט ביי דער אויספּאָרשונג דערציילט, אז דאָס געווער האָט אים געגעבן יחיאל קינאל.

יחיאל קינאל איז געווען ארעסטירט, מ׳האָט אים עטלעכע טעג געפייניקט אין געסטאפּע ער זאָל ארויסגעבן די איבעריקע, ער האָט אָבער קיינעם נישט פּארשאָטן און א געוויסן טאָג האָט די לאַגער־פירונג ארויסגעטריבן אלע ארעסטירטע צום אפעל־פלאַץ. דאָרט אויפן וואַך־טורעם איז אויפגעשטעלט געווארן א תליה און פּאַר די אויגן פון גאַנצן לאַגער איז ער געהאנגען געווארן.

יחיאלן איז נישט געווען צו דערקענען, מ׳האָט געזען, אז ער איז אומממענטשלעך געפייניקט געווארן. (די ידיעות וועגן קינאל יחיאל, שטאַמען פון יצחק אבראַמאָוויטש, געבוירן 1919, מיטגליד פון צוקונפט אין וולאַצלאַווּעק פון 1937 יאָר אן. פון וולאַצלאַווּעק דעצעמבער 1939 געווארן „אויסגעזידלט" קיין אָזשאראָוו ביי קעלץ, פון דאָרטן אין 1942 ארויסגעפירט אין סקאַרזשיסקא אין דער אמוניציע־פאַבריק, וואו ער האָט זיך געטראָפן מיט קינאלן און אומגעפער א יאָר 2 כסדר זיך געטראָפן אין לאַגער — לויט זיינע אויסרעכענונגען האָט מען קינאלן געהאַנגען אין 1944).

לייב שנורבאך

וואָצלאָווע נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה

אין יאָר 1945 האָב איך זיך געפונען אין קאָנצענטראַציע־לאָגער אַש־ווייַנטשים, ווי מיר זיינען דורך דער רוסישער ארמיי באפרייט געוואָרן.

פון אַלע וואָגלעגישן און מאָטערנישן, וואָס ס׳איז אונז לעבן־געבליבן בענע אויסגעקומען צו ליידן פון די דייטשישע מאָסן־מערדער, בין איך פיזיש און גייסטיק געווען שרעקלעך צעבראָכן, אבער איין זאַך האָט מיר געגעבערט אין מוח און געמאָטערט ווי אַמגיכסטן צוריקצוקומען קיין וואָצלאָווע. געוויס האָבן נאָך מענטשן דורכגעלעבט דעם חורבן, עס קען געמאָלט זיין אַז איך וועל טרעפן די חברים און אויך פון מיין פאַמיליע.

דעם ערשטן מערץ 1945, האָב איך זיך דורך שווערער מי דער־שלעפט צו מיין היים־שטאָט וואָצלאָווע. איך האָב פאָרט נאָך געהאָט דעם גלויבן, אַז ס׳איז נאָך פאַרבליבן אַ שפּור פון דעם אמאָליקן יידישן לעבן, און דאָס וועט אויך אַ ביסל אויפפרישן מיין צעבראָכנקייט און דערשלאָגנקייט. ליידער איז פון מיין פאַנטאַזירן גאָרנישט געוואָרן.

די שטאָט וואָצלאָווע וועלכע האָט פאַר דער מלחמה פארמאָגט אַ יידישע באפעלקערונג פון העכער 15 טויזנט, בין איך אָבער איצט געווען דער 13־טער ייד אין דער שטאָט.

אלע הייזער און וואוינונגען זיינען געווען פארנומען פון פאַליאקן. מיט גרויס מי איז מיר געלונגען צו באקומען א פלאַץ ווי איבערצי־נעכטיקן.

די פאַליאקן האָבן ארויסגעוויזן גרויס האַס צו די עטלעכע לעבן־געבליבענע צוריקגעקומענע יידן, זיי האָבן זיך געשראָקן, אַז זיי וועלן נאָך מוזן צוריקגעבן די הייזער און פארמעגנס וועלכע זיי האָבן מיט דער הילף פון די דייטשן אָנגערויבט. צומאַרגנס וועט איך בין ארויס אין גאַס, אָנגעהויבן צו זוכן וועמען עס איז פון די לעבן־געבליבענע, האָב איך דעם ערשטן מיט פרייד באגעגנט, מיין חבר, משה לישאָק,

מיר האָבן זיך געפילט ווי מיר וואָלטן צוריקגעקומען פון אַן אַנדער וועלט.

נאָך דער איבערראשנדער באגעגעניש, האָבן מיר זיך דורכגעשמועסט און עס איז פארשטאנען געוואָרן, אז כדי צו קענען עקזיסטירן אין אַנהייבן א נייַ לעבן, מוז מען זיך נעמען אין די הענט אריין און ניט זיין פאַרצווייפלט.

מיר האָבן צוזאמענגעריכט די 13 יידן פון דער גאַנצער שטאָט און באשלאָסן צו גרינדן א צייטווייליקן יידישן קאָמיטעט פון דרייַ מענטשן, וועלכע זאָלן זיך באמיען צו זאָרגן פאר די עטלעכע יידן אוּן פאר די וועלכע וועלן נאָך אָנקומען.

דער קאָמיטעט איז באשטאנען פון איינעם שימיינסקי (אן אסימילירטער ייִד) משה לישאק און דעם שרייבער פון די שורות.

די הויפט־אויפגאבע איז געווען צו באקומען וואוינונגען פאר דעם ביסל יידן. ס׳איז אונז געלונגען צו באקומען א הויז אויף דער קרולעוויעצקער גאס, נומער 4. דאָרט איז אמאל געווען די מקווה. דאָס הויז איז איבערגעגעבן געוואָרן צו דער דיסטריקט פון דעם יידישן קאָמיטעט.

מיר האָבן באַלד איינגעאָרדנט א קיך און א באד, און צימערן פאר די פריש־געקומענע וועלכע זאָלן אמוויניקסטן די ערשטע נעכט האָבן ווי איבערצונעכטיקן.

אין עטלעכע טעג ארום איז שוין די יידישע באפעלקערונג באשטאנען פון עטלעכע 50 מענטשן, געקומענע פון די לאגערן, און א טייל אויך וואס זיינען געווען אין לויף פון דער מלחמה אויף „אריישע״ פאפירן.

עס איז געווען א שווערע פראבלעם צו באקומען וואוינונגען פאר די מענטשן. דער אנטיסעמיטיזם האט ארומגעכאפט כמעט אלע פאליאקן. זיי האָבן אונז שיקאנירט אויף טריט און שריט און אויסגעטיילט צרות.

מיר האָבן דעם קאָמיטעט פארגרעסערט אויף זיבן מענטשן, וועלכער האט דעלעגירט אונזערע חברים לישאק און שנורבאך צו

פּארן נאָך וואַרשע, זיך אַדורכצוריידן מיטן צענטראַלן יידישן קאָמיטעט, צו העלפן אונז אינצוארדענען דאָס יידישע לעבן אין אונזער שטאָט.

מיר האָבן פון דאָרט באַקומען א גרעסערע סומע געלט, און מיר האָבן אָנגעהויבן צו העלפן אינאַרדענען די געראַטעוועטע יידן.

די הויפט שוועריקייט האָבן מיר געהאַט מיט די שוואַכע און קראַנקע וועלכע זיינען געקומען צוריק פון די לאָגערן אויסגעמאַרטע און פאַרשמאַכטע פון די גרויסע צרות און הונגער וואָס ס׳איז זיי אייסגעקומען דורכצולעבן.

איך וויל נאָר אין חבר דערמאָנען, דאָס איז מרדכי לעווינסקי, ער האָט געוואוינט פאַר דער מלחמה אויף דער קאַליסקא גאַס, געווען א שטאַרקער און געזונטער מענטש, ער האָט א געוויסע צייט געלעבט אלס קריסט. אָבער ווען ער איז איינמאָל קראַנק געוואָרן, און אים געזומען אין שפּיטאָל האָט מען דאָרט אויסגעפונען אז ער איז א ייד. האָט מען אויף אים געמאַכט א פאַרבעכערישע אָפּעראַציע. ער האָט זיך קוים דערשלעפט נאָך וולאָצלאַווק. מיר האָבן אים געזומען נאָך וואַרשע אין א שפּיטאָל, אָבער ער איז דאָרט נאָך שווערע יסורים געשטאָרבן.

די צאָל יידן האָט זיך אין עטלעכע וואָכן ארום פאַרגרעסערט, ס׳איז שוין געווען 120 יידן. א טייל זיינען געקומען פון די שטעטלעך ארום וולאָצלאַווק. דאָרט איז די מורא באַפאַלן צו ווערן פון די פּוילישע אנטיסעמיטן געווען זייער גרויס. די צוריקגעקומענע יידן זיינען אין די קלענערע שטעטלעך אינגאַנצן געווען הפקר. אַזוי איז אין דעם שטעטל אַשענטשין (ביי וולאָצלאַווק) צווישן יידן וועלכע האָבן זיך נאָר וואָס אומגעקערט פון די לאָגערן, באַפאַלן געוואָרן פון פּוילישע כוליגאַנעס און זיי דערמאָרדעט. ענלעכע פאַלן זיינען פאַרגעקומען אין כמעט אַלע קלענערע שטעט און שטעטלעך. דעריבער זיינען די יידן געלאָפן אין די גרעסערע שטעט ווי זיי האָבן זיך געפילט אַביסל מער געשוצט און געזיכערט.

מיט דער צייט האָט דאָס לעבן זיך אָנגעהויבן צו נאָרמאַליזירן. עס זיינען אַרויסגעלאָזט געוואָרן פאַראָרדנונגען פון דער פּוילישער רעגירונג, צוריק אויפצוטיען דאָס געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע לעבן.

אויף דער פּוילישער גאס האָט אָנגעהויבן צו ווערן אַקטיוו די פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי (פ. פּ. ס.), וועלכע איז אגב וויידער געווארן די שטאַרקסטע פּוילישע פּאַרטיי. די יידישע פּאַרטייען האָבן אויך אָנגעהויבן אייפצולעבן. מיר זיינען אויך געווען אזוי נאָאיוו, מיר האָבן געמיינט, אז מ׳וועט זיך קענען צופּאסן צו די נייע באַדינגונגען אין וועלן צוריק אויפלעבן דאָס פּאָליטישע לעבן און אז ס׳וועט איינגעשטעלט ווערן א דעמאָקראַטישע אָרדנונג אין לאַנד.

די יידישע פּאַרטייען האָבן געשאפן אַ „צענטראַלן יידישן קאָמיטעט״ ווי אַלע פּאַרטייען זיינען געווען פּאַרטראָטן.

נאָך אין יאָר 1945, ווען מיר זיינען אינגאנצן געווען פּינף בונדיסטן אין דער שטאָט, האָבן מיר באַנייט אונזער בונדישע פּאַרטיי. דער גלויבן אין „בונד״ האָט אונז געשטאַרקט און געגעבן מוט אָנצוגיין ווייטער מיט אונזער לעבן.

ביסלעכווייז האָבן אָנגעהויבן צו באַווייזן זיך נאָך חברים אונזערע, געקומענע פון די לאַגערן פּאַרפיניקטע און צעבראָכענע.

אין יאָר 1946, האָבן אָנגעהויבן צוריק צוקומען מענטשן וועלכע האָבן דורכגעמאַכט דעם רוסישן „גן עדן״. זיי זיינען געווען נישט וויניקער פּיזיש און מאַראַליש צעבראָכן ווי די וואָס זיינע געקומען פון די היטלער־לאַגערן. א גרויסע צאָל פון די געווען קאָמוניסטן זיינען צוריק געקומען אָנטוישטע אין קאָמוניזם, און א טייל איז אריין אין אונזער פּאַרטיי, און זיי האָבן געהאָלטן אין איין וואָרענען, אז מ׳זאָל נישט גלויבן אין די שיינע רייד פון די קאָמוניסטישע פירער און זייער פּרעסע. און זיי האָבן זיך באמיט איבערצוצייגן יעדן, אז די קאָמוניסטן וועלן יעדע פּאָליטישע פּאַרטיי (אָחוץ דער קאָמוניסטישער) אונטערדריקן, און יעדער וואָס האָט נאָר א מעגלעכקייט זאָל בעסער פאַרלאָזן פּוילן.

דאָך איז מען אָנגעגאנגען מיטן געזעלשאפטלעכן און פּאָליטישן לעבן. אין יאָר 1947, זיינען אין דער שטאָט שוין געווען העכער 250 יידן. די פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע פון „בונד״ איז באשטאנען פון 32 חברים, און מיר זיינען פּאקטיש געווען די אקטיווסטע גרופּע אין שטאָט. מיר האָבן זיך באמיט צו שאפן וואוינונגען פאר די מענטשן, אין זיי געהאָלפן צוריק אייגצואָרדנען זיך.

מיט דער הילף פון צענטראל קאָמיטעט פון „בונד" האָבן מיר איינגע־
אָרדנט אַ געלונגענע אונטערנעמונג, ווי מיר האָבן באַנייט אונזער אלטע בונ־
דישע פאָן. אָלס פאַרשטייער פון צ. ק. איז צוגעשיקט געוואָרן דער חבר
פּנחס וואָלקאָוויטש. אלע יידן פון שטאָט זיינען געווען אויף דער אונטער־
נעמונג. און עס זיינען פאַרגעקומען באגריסונגען פון פאַרשטייער פון אלע
פּאַרטייען.

אויך די צווייטע אונטערנעמונג, געווידמעט דעם 50־יאָריקן יובל פון
„בונד" איז אַדורך אין אַ זייער פּריילעכער שטימונג.

מיט שווערער מי האָט זיך אונז איינגעגעבן צו דינגען אַ לאָקאָל אויף
דער ציגאנסקאַ גאַס, נומער 12, וואו מיר האָבן איינגעאָרדנט אַ ביבליאָטעק
און אַ לייענ־זאל. די ביכער האָבן מיר באקומען פון יידישן אַרבעטער־קאָ־
מיטעט אין ניו־יאָרק.

עס זיינען אויך אנטשטאנען נאָך יידישע פּאַרטייען, ווי רעכטע און
לינקע פּועלי־ציון, השומר הצעיר, פּ. פּ. ר. (יידישע קאָמוניסטן). אבער
מיר זיינען פאקטיש געווען די רירעוודיקסטע און אקטיווסטע אין יידישן
לעבן. מיר האָבן זיך באַמיט צו פאַרגעסן ווער עס הערשט אין פוילן, און
מ׳האָט שוין באמת אָנגעהויבן צו גלויבן, אַז ס׳וועט ווידער אַ יידישער
ישוב זיך איינשטעלן און מיר וועלן אויפסניי אונזער סאָציאליסטישע
קולטורעלע ארבעט קאָנען פירן.

ליידער האָבן מיר געהאָט אַ ביטערן טעות. שוין אין סוף יאָר פון
1947, האָט מען אָנגעהויבן צו פילן דעם סטאָליניסטישן דרוק אויפן פאַר־
טיי און געזעלשאַפטלעכן לעבן. דורך פאַרשיידענע טעראָריסטישע מיטלען
האָט מען אָנגעהייבן צו ווירקן אויף די פירער און אַקטיווע אַרבעטער פון
די פּאָליטישע פּאַרטייען, זיי זאָלן ארויס מיט „זעלבסט־קריטיק" און
„„חרטה" האָבן פּאַרן באַלאַנגען צום „בונד", אָדער צו אַנדערע פּאַרטייען.
מיר האָבן אָנגעהויבן אייניצוזען ווי געפערלעך עס זיינען געווען די מענטשן.
וואָס זיינען צוריק געקומען פון רוסלאַנד, און אינז געוואָרנט בישט צו
גלויבן אין די אלע ציוואַגעכצן פון די קאָמוניסטן.

מ׳האָט אָנגעהויבן אייניצוזען אַז סיי צוליבן דרוק פון קאָמוניזם, און
אויך צוליב דער צוריק אויפלעבונג פון אַנטיסעמיטיזם, ווערט אוממעג־

לעך זיין צוריק אויפצולעבן דעם יידישן ישוב. ס׳איז געווארן אַ פיבער־האַפטע באַוועגונג צו אַנטלויפן פון פוילן.

פון די באריכטן, וואָס זיינען צו אונז דערגאַנגען פון דייטשלאַנד. האָט מען געוואוסט, אז די לאַגע פון די ערראַטעוועטע יידן, וועלכע געפונען זיך אין דייטשלאַנד איז זייער שלעכט. מען ליגט ווידער אין לאַגערן און די דערנערזונג איז זייער שלעכט. אַבער דאָס האָט נישט אַפגעהאַלטן די יידן ארויסצולויפן פון פוילן, אַפט ריזיקירן אפילו מיטן לעבן.

ווער ס׳האָט נאָר געהאַט די מעגלעכקייט האָט מיטגענומען וואָס ער האָט נאָר געקענט און געלאָזט זיך צו די דייטשישע גרענעצן פון דער אמעריקאנער זאָנע, מיט דער איבערצייגונג מער נישט צוריק צו קומען צו דעם לאנד וואָס איז דורכגעזאָפט מיט אווי פיל אנטיסעמיטיזם. נישט קוקנדיק דערויף, וואָס דאָס לאנד איז אונטער א קאָמוניסטישער דיקטאטור.

יעדער איז געלאָזן מיטן ציל נישט צו פארבלייבן אין דייטשלאַנד, נאָר דייטשלאנד זאָל זיין דאָס שפרינג־ברעט אויף צו קומען נאָך אמעריקע, אָדער אנדערע לענדער, מיט דער האָפנונג אירגנדוואָרדנען זיך אין איינעם פון די נייע לענדער צו וועלכע מ׳וועט נאָר קאָנען דערגרייכן.

ארגאניזאציע פון „בונד" אין וולאָצלאָווּעק, געראָטעוועטע פון נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה, געזונטן אין יאר 1947.

די אלע צרות וואָס די לעבן־געבליבענע יידן האָבן איבערגעלעבט נאָך דעם גרויסן חורבן פון דער אויסמאָרדונג פון זעקס מיליאָן יידן אין אייראָפע דורך די דייטשן, פאַליאקן און אַנדערע מערדער פון

פארשיידענע פעלקער אין איראפע, פילט יעדער געראטעוועטער אין די נייע לענדער צו וועלכע ער האט דערגרייכט, ווי ניי־געבוירן און ס'וויל זיך פארגעסן פון דעם קאשמאר, וואס מיר האבן דורכגעלעבט אין די מלחמה־יארן. אבער נישט קוקנדיק אויף דעם אלעמען האבן מיר פארט נישט פארלוירן דעם גליבן אין אונזער "בונד" און אין דער פארווירקלעכונג פון דער באפרייאונג פון דער גאנצער מענטשהייט, אין אן אמת באפרייטער וועלט, אין א וועלט פון סאציאליזם.

איך וויל דאס קאפיטל וולאדאוועק אפשליסן מיט א דערמאנונג, אז די לעצטע דריי טויזנט יידן זיינען פון דער געטא ארויסגענומען געווארן פון די דייטשן און געשלעפט זיי קיין כעלמנא (ביי קאלא) דעם 27־טן און 28־טי אפריל, אין יאר 1942, כדי זיי צו פארניכטן.

דער דאזיקער דאטום איז פון די לעצן־געבליבענע, צוריקגעקומענע יידן, באשטימט געווארן אלס דער יארצייט פאר די וולאדאוועקער יידישע קדושים.

מ. שיינבערג

מאיר דוד אלטער

(עטלעכע שטריכן פון זיין לעבן)

אונזער ברענטש פייערט איצט זיין 25־יאָריקן יובילייִ. וועלכער איז אַנערקענט ווי אַן אינטערעסאַנטער געזעלשאַפטלעך טעטיקער ברענטש. אַבער עס וואָלט געלוינט, אז מיר זאָלן וויסן און שטענדיק געדענקען אויב ברענטש 611 ארבעטער־רינג איז געווָארן דאָס, וואָס ער איז, האָבן מיר עס צו פֿארדאַנקען אונזער זייער באַליבטן סעקרעטאַר ח׳ מאיר דוד אַלטער. ער האָט געפֿורעמט און באַווירקט זיין כאַראַקטער, אינהאַלט, שטעלונגען צו די פֿארשיידענע פֿראגן פון ייִדישן און אַלגעמיינעם לעבן.

ביי דער גרעלעגנהייט איז ווערט זיך צו באַקענען מיט עטלעכע פֿרטים פון זיין אייגענעם לעבן.

וועָן די ערשטע שפּראָצונגען פון דער ייִדישער ארבעטער־באַוועגונג, פונם „בונד״, באַווייזן זיך אין וואָלאָזשין, איז מאיר דוד אייזער פון די ערשטע, פֿריער אין יונגן „בונד״ און שפּעטער א מיטגליד פון בונדישן קאָמיטעט אין וואָלאָזשין.

וועָן ס׳הויבט זיך אָן די פּאָליטישע רעאַקציע, נאָך די פֿרייהייטס־טעג פון 1905, עס גייט א סדרה פֿארשיקונגען, פֿארפֿאָלגונגען, איז מאיר דוד אייזער פון די געצייטלטע, וואָס פֿארלירט נישט דעם פּאָדעם, בלייבט אין קאָנטאַקט מיט דער באַוועגונג. אויב די צארישע מאַכט האָט דורך פֿארשיקונגען, ארעסטן און אנדערע רעפּרעסיוועס מיטלען געהאַמעוועט די ארבעטער־באַוועגונג, — האָט די יוגנט געזוכט און געפונען וועגן ווי אזוי צו קומען צום אויסדרוק. א גאנצע נעץ פון פֿריוואַטע און געזעל־שאַפטלעכע ביבליאָטעקן ווערן געשאַפֿן איבער גאנץ פוילן. אין וואָלאָזש־ווע איז עס אין אָנהויב ארום פּאַמעראַנץ־ביבליאָטעק אויף ברייטע גאַס, שפּעטער ארום די אלגעמיינע וואָלאָזשוקער ביבליאָטעק,—ווי די יוגנט

בכלל אויך די ארבעטער יוגנט קאנצענטרירט זיך. מען לייענט די נייע יידישע פרעסע, ווי דעם פּעטערבורגער ׳פרײנד׳ און שפּעטער די וואַרשעווער צייטונגען. מען אַרדנט־איין פּאַרלעזונגען, מערסטנס אויף ליטעראַרישע טעמעס, ווי ווייט מעגלעך אויך פּאָליטישע דיסקוסיעס ווערן די טאָג־טעגלעכע פּאַסירונגען. מיט געשמאַק און ליבשאַפט לייענט מען מענדעלען, שלום עליכמען, פרצן, נאָמבערגן, אשן, רייזענען און אויך די שאַפונגען פון די יונגערע, אויפגעוואַכטע, טרייבט די יוגנט פון זיך די אַפאַטיע, וואָס דער נאָך־קאַסטיטוציע פעריאָד האט געשאַפן, זי זינגט און חלומט... און אונטער אלע שלעכטע באדינגונגען פון צארישער אונטערדריקונג פון איין זייט, און פּויליזן אנטיסעמיטיזם פון דער אנדערע זייט, שאפט זיך דער זוימען פון דעם, וואָס האָט שפּעטער געברענגט צום אויסדרוק דאָס וועלטלעכע קולטור־ווערן פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אין פויל־ן אונטער דער פאָן פון „בונד".

אין וולאַצלאַווק איז מאיר דוד אלטער געווען איינער פון די ערשטע און געציילטע, וואָס האָבן ציל־באַוואוסטזיניק באַווירקט אָט די שאַפונג.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן האָט אָנגעהויבן פאַמעלעך קומען צו זיך נאָכן שווערן רעאקציע־פעריאָד. דער ביליס־פּראָצעס האָט אויפגעשטורעמט נישט בלויז רוסלאַנד נאָר די גאַנצע ליבעראַלע וועלט. דער „בונד" אָרגאַניזירט דעם ערשטן גרויסן פּראָטעסט־סטרייק קעגן שענדלעכן בלוט־בלבול. אין פּעטערבורג הויבט־אָן סוף 1912 דערשיינען די „צייט", אָרגאַן פון „בונד". די צייטונג ווערט געלייענט און פאַרשפּרייט אין גאַנץ פויל־ן. אין וולאַצלאַווק האָט זיך מיטן פאַרשפּרייטן די „צייט" הויפּטזעכלעך זיך אָפּגעגעבן מאיר דוד אלטער, מיט א גאַנצע גרופּע ארום אים.

די געשעענישן זיינען געגאַנגען מיט ראַשיקע טריט; ס׳ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה (1914), די דייטשן און עסטרייכער באַהאַלטן אלע שטעט און שטעטלעך פון פויל־ן מיט אויפרופן, אז זיי קומען ווי באַפרייער, — געבן אונז באַוואוֹלהטע יידן אלע בירגער־רעכט, אלע פרייהייטן. וואָס עס געניסן בירגער פון דעמאָקראַטישע קאַנסטיטוציאָנעלע לענדער. מען דאַרף מודה זיין, אז דער רוב יידן האָבן טאַקע געגלויבט אויף א צארישׁ־

רוסישע מפלה. אַנהויב 1916 אָקופירן די דייטשע אַרמייען פוילן, וואו זיי זיינען געבליבן ביזן סוף פון דער מלחמה, נאָוועמבער 1918.

די מלחמה־אויפטרייסלונג האָט אויפגעמונטערט די גאַנצע אַרבעטער־שאַפט אין פוילן. אַזוי זעען מיר סוף 1916, אַנהויב 1917, אַ דער־וואַכטע יידישע אַרבעטער־באַוועגונג דאָרטן.

אין וואָלאָזשין איז דער פירנדער כוח פון דער באַוועגונג אונזער מאיר דוד אַלטער, עס וואָקסט אויס די בונדישע אַרב. קולטור־געזעלשאַפט „צוקונפט", אַ וואונדערבאַרע אינסטיטוציע, און מאיר דוד אַלטער איז איר סעקרעטאַר, ער איז אויך סעקרעטאַר פון דער בונדישער פאַרטיי־אַרגאַניזאַציע; זיין האַנט איז אומעטום. אויף זיין שטילן אופן, אָבער מיט טיפן ערנסט און איבערגעבנקייט טוט ער זיין בשלימותדיקע אַרבעט; גישט נאָר וואָלאָזשינער, נאָר אַלע שטעטלעך אויף בייידע זייטן וווייסל העלפט ער מיט צו אַרגאַניזירן. דער וואָלאָזשינער ראיאָן פון „בונד" ווערט אייַ־נער פון די שענסטע ראיאָנען; די וואָס געדענקען די בונדישע ראיאָן־קאָנפערענצן אין וואָלאָזשינער, ווילן זיך דערמאָנען ווי אַלץ פלעגט ווערן אַראַנזשירט דורכן חבר מאיר דוד אַלטער. שטענדיק אַ זייער ערנסטער, מיט אַ טיפן אויסדרוק אויפן פנים; די דעלעגאַטן, ס'רוב יוגנט־לעכע פראָווינצער, האָבן געוואוסט פון איין אדרעסאַט, פון איין מענטש, וואָס וויים אַלץ און ווען אַלץ באַאַרגען — ח' מ. ד. אַלטער. קלאָר און דייטלעך, אָן סענטימענטן, אָבער חבריש־פריינטלעך פלעגט ער פאר לאַנגע יאָרן שרייבן אינסטרוקציעס, געבן אינפאָרמאַציע צו אלע בונדישע פאַרטיי־גרופן אין די אַלע שטעטלעך, און די טויער פון די שטעטלעך האָבן געוואוסט, אַז אלע טענות, אלע עוולות קאָנען פאַרענטפערט ווערן, אויס־געגליכן ווערן נאָר דורך איין מענטש — ח' מ. ד. אַלטער.

זינט דעמאָלט זיינען שוין אַווק, פיר און דרייסיק יאָר; און עס דאַכט זיך אָז אָט איז עס ערשט געווען, — די וואונדערבארע געזעלשאַפט־לעכע ארבעט, געפירט מיט יוגנטלעכן ברען; פאַרלעזונגען, קאָנפערענצן, אַוונט־קורסן, דראַמאַטישע קרייזן, — אומעטום איבערן גאַנצן ראַיאָן גע־פירט פון אַ גרופע חברים מיט ח' אַלטער בראש.

אלע האָבן געזען אין מאיר דודן אַ וויכטיקן בונדישן טוער, וואָס

האָט זיך לפנים אין הינטערגרונט צוריקגעצויגן. אָבער אויף זיין שטילן באַשיידענעם אופן טוט ער גרויסע וויכטיקע אַרבעט. ער ווערט געווייזלט ווי אַ דעלעגאַט פון וואַלאַצלאַווקער ראיאן צו די בונדישע קאַנפערענצן אין וואַרשע. און — און אויב איך האָב נישט קיין טעות — אויך אויף דעם בונדישן צוזאַמענפאָר אין קראָקע. אין פוילן אַנטשטייט די פּאַדאַרעווסקי־רעגירונג; ס׳הויבט זיך אָן א פּאָליטישע רעאַקציע באַגלייט מיט עקאָנאָמישער דעפּרעסיע; גרויסע טיילן פון וואַלאַצלאַווקער ראיאן וואַנדערן אויס קיין אַמעריקע. דאָ אַנטשטייען נייע פּראָבלעמען פאַר די נייע אימיגראַנטן. חבר מאיר דוד אַלטער ווערט קיינמאָל נישט באַהערשט פון ספקות. ס׳איז נויטיק אַ סאַציאַליסטישע אַרבעט דאָ מעבר לים; ווערט ער שטאַרק טעטיק אין דער סאָצ. באַוו. אין דער יוניאָן און שרייבט פון צייט צו צייט אינטערעסאַנטע קאָרעספּאָנדענציעס אין דער וואַרשעווער „פּאָלקסצייטונג״ וועגן היגן אַרבעטער־לעבן.

ער טרעט אריין אין קרושנעוויצער ברענטש פון אַרבעטער־רינג, וועלכער ווערט מיט דער צייט ברענטש 611; ער ברענגט מיט אַ גרויסע גרופּע היימישע חברים פון בונדישן קלוב און פון די אַרומיקע היימישע שטעטלעך; אונזער געוועזענער סעקרעטאַר פון וואַלאַצלאַווקער ראיאן־קאָמיטעט ווערט, פאַרשטייט זיך, סעקרעטאַר פון ברענטש פון אַרבעטער־רינג.

די אַרבעט פון ברענטש פירט זיך אויף א מוסטערהאפטן אופן. עס שאפט זיך א חברשע סביבה אין ברענטש, וואָס ציט־צו א סך גוטע מיטגלידער, זיי באַקומען דאָס, וואָס זייווכן — אינטערעסאַנטע פאַרלעזונגען, דיסקוסיעס אויף א זייער טאַלאַראַנטן שטייגער, אונטערהאַלטונגען פון א באשיידענעם כאראקטער; און כאָטש אָפּטמאָל ווייזן זיך אַרויס מיינונגס־פאַרשידנהייטן וועגן געוויסע פראגן — ווערן זיי געלעזט אויף א דעמאָקראַטישן חברישן וועג.

די צווייטע וועלט־מלחמה מיט אַלע אירע שרעקלעכע קאָנסעקווענצן ווירקט שטאַרק אויף אונזערע מיטגלידער פון ברענטש.

מאיר דוד מאַנט, וועקט און בעט. עס הויבט אָן קלאָר צו ווערן, אַז דער היטלער־אומגליק האָט בוכשטעבלעך עוקר מן השורש געוען דאָס יידישע לעבן אין מזרח־אייראָפּע. איבערהויפּט פולשטענדיק

פֿאַרניכטעט דאָס גייסטרייכע פּוילישע יידנטום און די אַרגאַניזירטע יידישע אַרבעטערשאַפֿט אין פּוילן, — אָט דעם פֿאַלקסטימלעכן רעזערוואָר פון יידישן קולטור־באַנייאונג. דער ייד. ארב. קאָמ. רופֿט צו שאַפֿן הילף פֿאַר די געצייטלטע געבליבענע. מאיר דוד וואַרפֿט זיך אריין אין אָט דער הילפס־ארבעט, און מאַכט עס אין פֿארלויף פון יאָרן פֿאַר די הויפּט־אויפגאַבע פון אונזער ברעגטשס הילפס־אַרבעט; אַ זאַך, פֿאַר וועלכער מיר אַלע דאַרפֿן אים דאַנקבאַר זיין, ווייל דאָס איז אַ שטאָלץ פֿאַר אונז ווי יחידים, און פֿאַרן ברעגטש אַלץ אַ גאַנצן.

די נאַכווייען פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן אַוועקגעשטעלט אין פּראָגט פון יידישן לעבן אין אמעריקע פּראָבלעמען, וואָס זיי האָבן אויך פריער עקזיסטירט, אָבער נישט מיט אזא שאַרפקייט ווי איצט. עס איז פֿאַר אונז קלאָר געווארן, אַז כאָטש דאָס אַנטשטיין פון מדינת ישראל איז אַ גרוי־סע היסטאָרישע פֿאַסירונג, בלייבט אָבער אלץ דאָס פּראָבלעם פון יידן אין אַלע לענדער און בתוכם אויך אמעריקע. מיר האָבן אַ דורותדיקע קולטור אין דער יידישער שפּראַך, אייגנאַרטן און שאפונגען, וואָס מיר קאָנען נישט קומען איבערנאָכט און זאָגן מיר פֿאַרוואַרפן עס. מיר זיינען פּאַרטיק דער־מיט. צום שבח פון אונזער מאיר דוד אלטער מוז געזאָגט ווערן, אַז אין אָט דעם טומלדיקן פּעריאָד איז ער געבליבן און בלייבט ווי אלע יאָרן ביי זיין גלויבן, איבערצייגונג, אַז מיר מוזן ווייטער שפּינען דעם פֿאָדעם פון אונזער יידישער קולטור אומעטום.

עס וואָלט געווען א גרויסער פֿאַרזען נישט צו דערמאָנען דעם פֿאַקט, אַז חוץ דעם גרויסן פֿאַרמעגן, וואָס מאיר דוד האָט — כאַראַקטער, גלויבן, ענערגיע — איז ער באַשאַנקען מיט נאָך עפּעס — א וואונדערבאַר חבר אין לעבן, א זעלטענעם שותף נאָך פון יענע, יענע צייטן אין וולאָצלאָווקער ראַיאָן־קאָמיטעט, אין דער קולטור־געזעלשאפט „צוקונפט", — מיר מיינען דאָ זיין ליבע פרוי רבקה אישאַיעוויטש. מיר זעען זי פונקט ווי דעמאָלט — שטיל, זאַכלעך, מיט פעסטער איבערצייגונגס־קראָפט.

Zjednoczenie Szkół Żydowskich
oddział we Włocławku.

יידישע שול-ארגאניזאציע
אפט' אין ווליאצלאווצק.

העכער 90 פראצענט פון די אונטערגעשריבענע בוגדיסטן זיינען אומבעקומען דורך די נאצי-מערדער.

צווישן די אונטערגעשריבענע איז אויך דא דער פירער פון „בונד" וויקטאר אלטער, וועלכער איז געשיקט געווארן נאך ווליאצלאווצק צו פארטיידיקן אין גע-רעכט אן ארעכטיגטן בונדיסט.

וויקטאר אלטער איז דערמארדעט געווארן אין דעצעמבער 1941 דורך די סאליניסטישע אגענטן אין סאוועט-רוסלאנד.

אונדזער יום־טוב

די גרינדער פון אונדזער ברענטש געהערן צו דעם יידישן אימי־גראַנטן־דור אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וואָס האָט שוין אין זיינע יוגנט־יאָרן מיטגעמאַכט און אַקטיוו אָנטיילגענומען אין די אַרבעטער־קאַמפן אין אומאָפּהענגיקן פוילן, די מאָדערנע יידישע קולטור, די טרייד־יוניאָן־באַוועגונג, די פּאָליטישע באַוועגונג און ספּעציעל דער „בונד" האָבן שוין באַוויזן זיך אינעווואַרצלען אין אונדזערע היים־שטעט. מיר האָבן די גייסטיקע יניקה געצויגן פון דאָרטן און באַמיט זיך ווייטער צו שפּינען דעם גאָלדענעם פֿאָדים אויף דער נייער ערד, אונטער אַנדערע אומשטענדן און באַדינגונגען. מיר זיינען געווואָרן טעטיק אויף אַלע גע־ביטן פון אַרבעטער־לעבן אין אַמעריקע. נאַטירלעך איז דער אַרבעטער־רינג געווען די פֿאַסיקע אָרגאַניזאַציע פּאַר אונדז. ווייל זי האָט מיט זיך געטראָגן די אידעאַלן און פּרינציפּן, וואָס זיינען אונז נאָענט און ליב

צו דעם 25־יעריקן יוביליי פון אונזער ברענטש איז באַשטימט גע־וואָרן אַרויסצוגעבן אַ יובל־בוך.

דאָס דאָזיקע בוך דאַרף דינען ווי אַ סך־הכל פון 25 יאָר אַרבעט און מי פון אונזער ברענטש. אָבער פון גאָר אַ גרויסער וויכטיקייט, גלויב איך, זיינען יענע טיילן פון בוך, וואָס זיינען געווידמעט די היים־שטעט קרושנעוויץ און וולאָצלאַווק, פון וועלכע עס שטאַמען די ווייט גרעסטע מערהייט בויער פון ברענטש. מיר האָבן דאָרטן איבערגעלאָזט צווי בלי־נדע יידישע ישובים מיט אַ רייך, פּוליסירנדיק, גייסטיק לעבן, וואָס איז אזוי באַרבאַריש פֿאַרניכטעט געוואָרן דורך היטלערן. עס איז זיכער גע־ווען אַ שווערע, אָבער דערהויבענע עובדה צו פֿאַרצייכענען ווי ווייט מען־לעך אין שריפט דאָס דאָזיקע פֿאַרגאַנגענע לעבן. עס האָט געמוען אַ

סך אַנשטרענגונג צונויפצוואַמלען די נויטיקע מאַטעריאַלן און געפינען דערפאַר די פאַסיקע פאָרם.

זאָל דאָס בוך זיין אַ באַשיידענער צושטייער צו דער תורבן־ליטע־ראַטור פון נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, און אויך נישט נאָר וויי אַ זכרון נאָך אַ פאַרשוואונדענער וועלט, נאָר וויי אַ מאָנונג אויפצוהאַלטן און וווייטער אַנטוויקלען די אייביקע ווערטן, מיט וועלכע מיר האָבן זיך אַדורכגעדרונגען אין אונזער יוגנט — אַן אומצעשטערבאַרער גלויבן אין דעם באַפרייענדיקן אידעאַל פון גלייכהייט, פרייהייט און סאָציאַלן יושר, אַן איבערגעגעבנהייט צו דער מאָדערנער יידישער קולטור, אַ טרייהייט אַן גרענעצן צו דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג.

ליפנא (ביי וולאָצלאָווק)

דאָס שטעטל ליפנא, געפינט זיך אין שכנות פון וולאָצלאָווק האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דאָס טיפּישע יידיש־פּוילישׁ שטעטל: דורותדיקע פאַרוואָרצעלטע טראַדיציע, טיף חסידיש, אָבער אויך מתנגדיש־באַלעבאַטיש. ס׳איז דאָרט געווען אַ טעטיקע יוגנט, וואָס האָט אין זיך פאַרקערפערט אַלץ, וואָס דאָס שיינע און זאָפטיק רייך יידיש פּאָלקס־לעבן אין פּוילן האָט פאַרמאָגט. אַ פּיבערהאָפטיקע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט איז אָנגעגאַנגען אין יענע יאָרן, בעת דעם אַנטשטיין פון דער אומאָפּהענגיקער פּוילישער מלוכה. די בונדישע גרופּע האָט אַ סך בייגעטראָגן צו מאַכן דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אינטערעסאַנט און ויבערירנדיק. דאָס לעבן האָט געהאַט אַ סדר, דורותדיקע באַנייאונג און פאַרזעצונג.

עס איז שוידערלעך, כמעט אומגלויבלעך, אַז אַלץ וואָס איז געבליבן איז בלויז דאָס, וואָס דער כוח־הדמיון קאָן זיך פאָרשטעלן, און עטלעכע בילדער, וואָס שטעלן מיט זיך פאָר דאָס איבערבלייבעניש פון הונדערטער יאָרן יידיש לעבן.

ליפנא אַ שטעטל, וואָס האָט געשפּרודלט מיט יידיש לעבן, איז הייַנט יידן־ריין. דאָס יידישע ליפנא, ווי כמעט אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלער אין פּוילן, איז אָפּגעמעקט און אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואָרצל.

בונדישע גרופּע פון ליפנע (פּוילן)
דער גרעסטער טייל פון דער גרופּע איז אומגעקומען דורך די היטלער-רוצחים.

וויקטאָר שולמאַן

וועַן אונזער ברענטש איז צוגעטרעטן אַרויסגעבן דעם יובל־בוך און מ׳האָט געדאַרפט האָבן אַ רעדאַקטאָר, האָט די רעדאַקציע־קאָלעגיע אויסגעקליבן פאַר דער פונקציע דעם אלטן סאָציאָליסט און שרייבער וויקטאָר שולמאַן. מיט זיין נאָטירלעכער ערנסטער באַציאונג האָט ער זיך געמומען צו דער אַרבעט. ער האָט רעדאַגירט א גרויסן טייל פון מא־טעריאָל און איז אוועקגעפאַרן קיין קאַנאַדע פאַרברענגען זיין וואַקאַציע. געהאָפט האָט ער צו פאַרענדיקן די אַרבעט נאָכן צוריקקער אין ניו־יאָרק. וועַן ער איז דאָרטן, אויף דער זומער־וואוינונג, געזעסן און רואיק געלייענט אַ צייטונג, איז ער אומגעריכט אויף אייביק אייגעשלאָפן. קיין ניו־יאָרק האָט מען אים שוין געבראַכט, כדי אים דאָ מקבר צו זיין אויפן בית־עולם פון אַרבעטער־רינג.

*

וויקטאָר שולמאַן, וועלכער איז געקומען אויף דער וועלט מיט 75 יאָר צוריק, האָט געשטאָמט פון אַן אינטעליגענטער באַלעבאָטישער פאַמיליע אין קאָוונע. זיין אמתער נאָמען איז גאָר געווען ישראל שאַ־דאָווסקי. צוליב זיין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט האָט ער אין צאָרישן רוסלאַנד געמוזט לעבן אויף אַ פאַלשן פאַס און ער איז דעריבער מגולגל געוואָרן אין וויקטאָר שולמאַן.

אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער זיך דערוואָרבן אַ סך יידיש און אַל־געמיינעם וויסן און אַ צייט זיך געוואָקלט צווישן דער אַלטער און נייער יידישקייט. „מיין סביבה, די אַטמאָספער אַרום — האָט אַליין געשריבן וויקטאָר שולמאַן — ישיבה־לערנערס, מוסרניקעס פון אין זייט, משכילים, גימנאַזיסטן, סטודענטן פון דער צווייטער.“

וואס ווייטער, אלץ מער ציט אים צו רעוואלוציאנערע באוועגונג, און נאך דער גרינדונג פון „בונד", ווערט ער אין 1898 טעטיק אין דער בונדישער ארגאניזאציע אין קאוונע. אין יענער צייט האט דער שעף פון דער מאסקווער אכראנע (געהיים־פאליציי), דער באריממטער זובאטאוו,

ויקטאר שולמאן

אנגעהויבן זיין מלחמה מיטן „בונד". אין יאר 1900 ווערט אויך שולמאן ארעסטירט דורך זובאטאווס ספעציעלע אגענטן. מ׳פירט אים אריבער קיין מאסקווע, וואו זובאטאוו האט מיט אים צוויי לאנגע געשפרעכן, כדי צו איבערצייגן דעם יונגן רעוואלוציאנער, אז ער גייט אויף פאלשע ווענ. נאכן אפויצן עטלעכע חדשים אין טורמע, ווערט ער אפגעלאזט אויף דער פריי און געשטעלט אונטער דער אויפזיכט פון דער מאסקווער אכראנע.

שולמאן הויבט דעמאלט אן צו פירן א לעבן פון אן אומלעגאלן רעוואלוציאנער אין פארשידענע שטעט פון דער רוסישער אימפעריע.

איר טרעפט אים אין ליטע און וויס־רוסלאַנד, אין פוילן און אוקראַינע. אומעטום אויף פאַראַנטוואַרטלעכע פאַסטנס — אין די רעוואָלוציאָנערע מאַסן־אַרויסטרעטונגען, אין די שטרענג־קאַנספיראַטיווע אַרגאַניזאַציאָנעלע ארבעטן, אין די געהיימע דרוקעריַיען און אויף פאַרטיי־צוזאַמענפאָרן. ער ווירקט אלס אַרגאַניזאַטאָר, רעדנער און שרייבער.

במשך פון דער צייט איז ער 9 מאָל געווען אַרעסטירט — אין רוס־לאַנד, שפּעטער אויך אין דייטשלאַנד און פוילן. 8 יאָר האָט ער פאַר־ברענגט אין פאַרשיידענע טורמעס און פאַרשיקונגען. אָבער אויך דאָרטן איז ער ניט געזעסן ליידיק. ער האָט געווירקט ווי א לערער און פריינד פון ניט־דערפאַרענע און אומגעבילדעטע ארבעטער, וועלכע דער צאַרישער רעזשים האָט פאַרשפּאַרט אין זיינע גענגענישן. ער איז געווען באַ־טיליקט אין פיל דראַמאַטישע געשעענישן. און ווען די ערשטע רוסישע רעוואָלוציע (6—1905) איז דערשטיקט געוואָרן און די צאַרישע רעאַקציע האָט גענומען בושעווען, טרעט שולמאן ניט אָפּ פון זיין פאָסטן. דער צאַר, ניקאָלאי דער צווייטער, האָט אָנפאַרטרויט די מיסיע צו „באַרואיקן" דאָס לאַנד מיט דער הילף פון קאָזאַרגע, תליות, מאַסן־צעשיסונגען און פאַ־גראָמען זיין טרייען דינער סטאָליפין, וועלכער איז מיט יאָרן פריער אין זיין גוט געווען א נאָענטער שכן פון די שאַדאָווסקיס. שולמאן האָט אים פערזעגלעך גוט געקענט, ווי א פאַרביסענעם רעאַקציאָנער און אַנטיסע־מיט. פירנדיק וויטער זיין רעוואָלוציאָנער־בונדישע ארבעט, האָט שולמאן שטענדיק געהאַט לעבעדיק פאַר די אויגן דעם רוסישן פּרעמיער־מיניסטער סטאָליפין, וואָס איז געווען די פאַרקערפערונג פון דער רשעות און די בייטש פון בלוטיקן צאַריזם.

עס ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה. די דייטשע און עסטרייך־אונגארישע ארמייען פאַרטרייבן די רוסן פון פוילן און די ארבעטער־באַוועגונג קען דאָרטן ארויסגיין פון אונטערערד אויף דער אויבערפלאַך. דעמאָלט זעצן מיר וויידער דעם אומדערמידלעכן און אומגעברָאכענעם וויקטאָר שולמאן ביי דער ארבעט. ער ווערט דער אַרגאַניזאַטאָר און פירער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען פון די יידישע ארבעטער אין וואַרשע און דער רעדאַקציע־סעקרעטאָר פון די בונדישע צייטונגען. מיר

זענען אים אלס פאַרזיצער פון גרויסע מאַסן־פאַרזאַמלונגען אוּן מיר הערן אים אלס גלענצנדיקן לעקטאָר. פון דעמאָלט אָן ביזן חורבן פוילן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה דינט ער מיט זיין פּען די יידישע אַרבעטער אין זייער קאַמף פאַר א שענערער אוּן גערעכטערער וועלט. עטלעכע אוּן צוואַנציק יאָר איז ער געווען צוגעשמידט צום טיש אין דער רעדאַקציע פון דער בונדישער פרעסע אין וואַרשע, אויף נאַוואַליפּיע 7. אַפילו וועַן היטלערס באַמבעס אוּן אַרטילעריע־קוילן זיינען שוין געפאלן, וואַרשע איז געווען פון אַלע זייטן אַרומגערינגלט אוּן געשטאַנען אין פלאַמען, איז נאָך דער אלטער רעוואָלוציאָנער ניט אָפּגעטרעטן פון זיין פּלאַץ. צוזאַמען מיט שמואל זיגעלבוים (ארטור), וועלכער האָט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער אליין מקריב געווען זיין לעבן אין א פּרואוו אויפצורודערן דעם פאַרשלאָפענעם וועלט־געוויסן, פּנים אל פּנים מיט דער פאַרניכטונג פון די יידן, האָט שולמאַן אַרויסגעלאָזט יעדן טאָג די «פּאַלקס־צייטונג» אוּן געזוכט די יידישע מאַסן צום ווידערשטאַנד.

אין וואַרשע האָבן אַרײַנמארשירט היטלערס חיילות, ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, כדי אומצוברענגען אַלע יידן. שולמאַן פאַרלאָזט אינגיכן זיין היים אין וואַרשע אוּן קומט, נאָך א הפסקה פון פיר צענדליק יאָר, צוריק אין זיין ערשטער היים, אין קאָוונע, ער באַוויזט נאָך צו טרעפן זיין פּאַטער, א 90־יאָריקן זקן, וועלכער קען אים שוין ניט זען מיט זיינע בלינד־געוואָרענע אויגן, נאָר בלויז אים אַרומגלעטן מיט זיינע פינגער.

לאַנג זיך פרייען מיט זיינע קרובים קען ניט דער אלטער רעוואָלוציאָנער. ליטע ווערט זומער 1940 פאַרנומען דורך די סאָוועטישע חיילות. פון ביטערער דערפאַרונג אוּן פון גורל פון א סך זיינע נאָענטע חברים וווייסט שולמאַן, אַז די סאָוועטישע מאַכט איז גרויזאַם, אוממענטשלעך גרויזאַם. אין דער צייט, וועַן זי ברידערט זיך מיט היטלער־דייטשלאַנד, אין דער צייט, וועַן סטאַלין דריקט די האַנט פון ריבענטראָפּן אוּן מאָלאָטאָוו — די האַנט פון מאַנסטער היטלער, שטיקן אוּן וואַרגן די זעלבע הענט די אייזלסטע זין אוּן טעכטער פון די פעלקער, וואָס זיי באַהערשן. די ערשטע קרבנות זיינען די אַלטע אַנגעזעענע רעוואָלוציאָנערן אוּן

סאָציאליסטן, די פיאָנעדן און בויער פון דער קעמפנדיקער ארבעטער־באוועגונג. שולמאן געזעגנט זיך מיט זיינע נאָענטסטע, נעמט דעם וואָגדער־שטעקן און לאָזט זיך אין א וויטן וועג אריין — צו די ברעגעס פון אמעריקע.

און נאָכן קומען דאָ אהער ווייל ער ניט וויסן פון קיין רו. ער אַרבעט אומדערמידלעך, שרייבט און רעדאָגירט. ער פארעפנטלעכט א רייַ וויכטיקע ליטעראַרישע און היסטאָרישע ארבעטן, גרייט צו ביכער צום דרוק און האלט אויף זיין טיפן אינטערעס צום ארומיקן לעבן.

*
**

דער פארשטאָרבענער רעדאקטאָר פון אונזער יובל־בוך איז געווען א זעלטן גוט־הארציקער און ערלעכער מענטש. ער האָט דאָס לעבן געקענט פון אלע זייטן. אָבער דאָס האָט אים קיינמאָל ניט „דעמאָראַליזירט". ער האָט גיכער געלאָזט, אז מ׳זאָל אים אָפנארן, איידער נאָכגעבן דעם יצר־הרע און זיך אַליין לאָזן אויפן גליטשיקן וועג פון מענטשלעכן שלעכטס און אומערלעכקייט. און א זייער באַשיידענער איז ער געווען, און אָט די באשיידנקייט האָט אים אפילו געשטערט ארויסצובערענגען פון זיך אלע זיינע מעגלעכקייטן און פעאיקייטן אלס רעדנער און שרייבער. זיין טריישאפט צו דער יידישער ארבעטער־באוועגונג איז געווען אָן גרעַנעצן, ער איז גרייט געווען צו ברענגען פאר איר דעם גרעסטן קרבן.

שוין נאָך זיין טויט האָב איך פון אים באקומען א בריוו, אין וועלכן ער פארריכט זיינעם א קליינעם, ניט־וויכטיקן טעות. דער בריוו האָט פאר מיר צום טויזנטסטן מאָל באשטעטיקט זיין ערלעכקייט און געווייסנ־האפטיקייט. במשך פון איבער צוויי צענדליק יאָר איז מיר געווען באשערט טאָג־אויס נאָנט מיט אים צוזאמענצוארבעטן, ווערן מיט אים חבריש און באפרייַנדעט. איז דעריבער דער צער פון שרייבן א נעקראָלאָג נאָך אזא גוטן מענטש פיל שטאַרקער.

וויקטאָר שולמאן — דער נאָמען וועט שיינען אין דער געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג, אין דער געשיכטע פון דער נייער יידישער קולטור, אין דער געשיכטע פון אונזער קאמף פאר פרייהייט און מענטשלעכקייט.

מ. א—ר

חיים קאַנטאַראָוויטש

דעם 18־טן אויגוסט 1936 איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה, אז אין ליבערטי סאַנאַטאָריום פון אַרבעטער־רינג איז געשטאָרבן אונזער מיטגליד, חבר חיים קאַנטאַראָוויטש.

חיים קאַנטאַראָוויטש

מיר האָבן אַלע געוואוסט אז קאַנטאַראָוויטש איז אַ שווער קראַנקער מענטש, זיין טויט האָט פאַר אונז נישט געדאַרפט זיין אַ פלוצומדיקע געשעעניש, — דאָך וועג די ידיעה איז אָנגעקומען האָט עס אַרויסגערופן ביי אַלעמען אַ טיפן טרויער.

קאַנטאַראָוויטש איז נישט נאָר געווען דער פירער פון דער היגער סאָציאַליסטישער פאַרטיי, נאָר אויסנאַמפטלעכע ביכער; ערשטער רעדאַקטאָר פון יידישן סאָציאַליסטישן אַרגאַן, די „סאָציאַליסטישע שטימע" און פון ענגלישן סאָציאַליסטישן זאַמלבוך, וואָס פלעגט דערשיינען אויף מאָל אין יעדע דריי חדשים „סאָשעליסט קוואַטערלי". ער איז אזוי געווען פאַרנומען אין דער סאָציאַליסטישער אַרבעט פון דער פאַרטיי, אז וועג ער איז שוין אפילו געווען זייער קראַנק, האָט ער אלץ די פעדער פון האַנט נישט אַרויסגעלאָזט. געשריבן אַרטיקלען פאַר דער יידישער און ענגלישער פאַרטיי־פרעסע.

אייגער פון די בעסטע רעדנער און דעבאַטאַנטן. האָט ער זיך אין גאַנצן געווידמעט דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. און נישט קוקנדיק וואָס ער איז געווען באַלאַדן מיט אזוי פיל וויכטיקע און שווערע אַרבעטן, פלעגט ער וועג ער איז נאָר געווען בכוח זיך צו באַפרייען פון בעט און אַרויסגיין אין גאַס, קומען צו די ברענטש־מיטינגען פון אַרבעטער־רינג,

האַלטן פון צייט צו צייט ביי אונז לעקציעס אויף פאָליטישע און ליטעראַרישע טעמעס, באַטייליקן זיך אין דיסקוסיעס וועגן פאַרשיידענע ברענטשפראַגעס און אָפט אליין געשריבן די אָנגענומענע רעזאָלוציעס.

ס׳איז ווערט צו דערמאָנען געוויסע שטעלן פון צוויי בריוו, וואָס ער האָט צוגעשיקט צום ברענטש. אין אירן בריוו פון 6־טן אַפּריל 1932 פון ליבערטי, נ.י. אַרבעטער־רינג סאַנאַטאָריום שרייבט ער:

„גיט איבער אַלע פריינט און חברים פון אונזער ברענטש מיין אמתּן חברשן דאַנק פאַר דעם וואַרעמען אינטערעס, וואָס זיי נעמען אין מיר. איך האָף, אַז נאָכן צוריקקומען קיין ניו־יאָרק וועל איך באַווייזן מיט מעשים ווי טיף איך שאַץ אייער פריינטשאַפט. פאַר דער צייט וואָס איך בין דאָ האָב איך זיך זייער אַ סך פאַרבעסערט אין געזונט, מיינע אינגעפאַלענע באַקן האָבן זיך אויסגעפילט און האָבן באַקומען אַ געזונטן קאָליר. איך האָף אין גיכן זיך קענען אומקערן אַ געזונטער צו מיין פאַמיליע און צו אונזער באַוועגונג.“

אין צווייטן בריוו פון 19־טן מערץ 1935, פאַרן אַוועקפאָרן אין לאָס־אַנדזשעלעסער סאַנאַטאָריום, געזעגנט ער זיך מיט די מיטגלידער פון ברענטש:

„איך בעט אייך זייער איבערגעבן אַ האַרציקן חברשן גרוס און זיי־געזונט אַלע חברים פון ברענטש. מיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט איז אַלע מאָל געווען פון אזא מין, וואָס האָט פאַר מיר אוממעגלעך געמאַכט צו זיין ענגוג אַקטיוו אין ברענטש, הגם כ׳האָב דאָס באמת געוואָלט.

איך האָב געזען די רעזאָלוציע פון אונזער ברענטש וועגן דעם „ניו־לידער“ און „סאָשעליסט קאָל“ און האָב זיך געפילט זייער שטאָלץ מיט מיין ברענטש.“

חבר קאָנטאָראָוויטש איז אריין אין ברענטש אין יאָר 1930, געווען אין גאַנצן עפּעס מער ווי 6 יאָר אין ברענטש, אָבער זייער אַ גרויסע צאָל פון אונזערע מיטגלידער האָבן אים געקענט אַ סך פריער און באַיואונדערט זיין ענערגיע און די פיל אַרבעט, וואָס ער האָט אריינגעלייגט אין היגן געזעל־שאַפטלעכן און סאָציאַליסטישן לעבן. ער איז געשטאָרבן אין יונגן עלטער פון 46 יאָר. כבוד זיין אָנדענק.

א ליד פון חיים קאנטאראוויטש

טאָג און נאכט
נאכט און טאָג —
ווען איך שלאָף —
ווען איך וואַך —
ער איז אימער דאָ
אימער דאָ.

נאָר, וואָס היטסטו מיך ?
איך בין דיינער —
דיינער, דיינער.
קוקט ער אויף מיר און לאַכט —
און לאַכט מיט א טויטן געלעכטער,
גיי אַוועק
און קום צוריק.

ווען די שעה וועט קומען
וועל איך גרייט זיין —
מיט שמחה און מיט פרייד
וועל איך גיין מיט דיר —
קוקט ער און לאַכט —
קוקט ער און לאַכט מיט א טויטן געלעכטער.

פריינט מיינער —
אייביקער באגלייטער —
זעסט מיין הארץ טריפט בלוט —
גיי אַוועק
און קום צוריק —
ווען די שעה וועט קומען —

קוקט ער אויף מיר און לאַכט,
לאַכט מיט א טויטן געלעכטער.

ברענט דער צאָרן
אין פאַרצווייפלונג —
רייס איך מיר די האָר פון קאָפּ
און שריי הויך אויפן קול —
גיי אַוועק!
קוקט ער אויף מיר און לאַכט
מיט א טויטן געלעכטער.

כאָפּט רחמנות מיר אַרום
לייג איך זיך און ווייַן מיר שטיל —
ווייַנט ער אויך —
ווייַנט ער אויף מיין מזל,
ווייַנט ער אויף מייַנע
יונגע אָפּגעשניטענע יאָרן,
וועלט מיר גוט
און איך זאָג:
נו, ווייַן ניט, כ'וועל דיר ניט פאַרטרייבן
אייביק פאַרבלייבסטו שוין מיט מיר.
— — — — — — — — — — — — —
אייביק... כליפּעט איינער פון אונז.

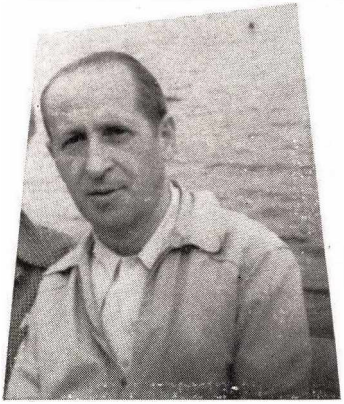
„סאָציאַליסטישע שטימע", 1936

מ. ד.

יעקב דזשעראָמסאָן

דעם 27־טן נאָוועמבער 1949 האָט דער טויט צוגענומען אונזער טייערן חבר און פריינט יעקב דזשעראָמסאָן.

אין חודש מאי 1923 איז דזשעראָמסאָן אריין אין אונזער ארבעטער־רינג ברענטש. ער האָט באַלד דער־פילט די וואַרעמע סביבה אַרום זיך און געוואָרן אַקטיוו אין ברענטש.

יעקב דזשעראָמסאָן

צוערשט אריין אין דער עקזע־קוטיוו, צו עטלעכע יאָר געווען פראָטאָקאָל־סעקרעטאַר און האָס־פיטעלער.

גאַנץ זעלטן האָט ער פאַרפעלט אַ ברענטש־מיטינג און מיט זיין פיינעם הומאָריסטישן טאָן זיך באַ־טיליקט אין די ברענטש־פאַרזאַמ־לונגען. זוי וויט זיין איבערגע־געבנקייט צום ברענטש איז געווען קען מען זען פון פאָלגנדיקן פאַקט:

אין פעברואר 1945 האָט ער באַקומען דעם ערשטן ארץ־אטאק: אַ שווער קראַנקער, צוגעשמידט צום בעט, האָט ער דעם סעקרעטאַר פון ברענטש, וועלכער האָט אים באַזוכט גראָד ערב אַ יערלעכער אונטער־נעמונג פאַרן «יידישן ארבעטער־קאָמיטעט», דיקטירט אַ בריוו, וואָס ער האָט געבעטן איבערצולייענען ביי דער אונטערנעמונג.

«איך קען זיך נישט באַפרייען פון געדאַנק — שרייבט ער — אַז איך וועל זיך נישט קענען באַטיליקן אין יערלעכן צוזאַמענקום פון די מיטגלידער און מיטהעלפן אין דער הילפס־ארבעט פון אונזער יידיש

פֿאלק אין אירֿאפּע. נעמט־צו מיין קליינע באַשטייערונג פון 20 דאָלאר, און איך האָב דעם גלויבן אוּן זיכערקייט, אז איר וועט זיך נאָך בעסער אָפּרופן אוּן מאכן די אונטערנעמונג פּאר א גרויסן דערפֿאָלג. דער דער־פֿאָלג פון דער אונטערנעמונג וועט נישט נאָר מיך צופֿרידנשטעלן, נאָר ס׳וועט אויך זיין א היילונג צו מיין געמוט״.

נישט קוקנדיק אויף זיין שווערער קראַנקייט, איז ער ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן געווען מיטגליד פון עקזעקוטיוו פון ברענטש, און וועו ער איז נאָר געווען בכוח, פלעגט ער קומען צו די ברענטש־מיטינגען.

דער טויט האָט פון אונז אַוועקגעריסן א טייערן חבר אוּן פרײַנט, אוּן ערלעכן גוטן מענטש אוּן איבערגעגעבענעם סאָציאָליסט.

כבוד זיין אָנדענק!

מ. יונגער

געלעבט אוּן געשטאָרבן ווי אַ העלד

א שנײַדער־ארבעטער, געבוירן אין קרושנעוויק, ער ווערט גאָר יונג אַרײַנגעצויגן אין דער בונדישער יוגנט־באַוועגונג, זײַן ווערט גלײַך א וויכטיקער טוער צו אַרגאַניזירן די יידישע ארבעטער.

ישראל האָפמאן

האָפמאָן, אַדער ישראלקע ווי די נאָענט־סטע האָבן אים גערופֿן, פילט זיך ענג אין קליינעם שטעטל, אוּן קומט אין יאָר 1925 אין לאָדזש, וואו ער ווערט גלײַך אקטיוו אין פֿראָפּעסיאָנעלן פֿאַראיין פון די יידישע שנײַדער־ארבעטער, אוּן ווערט ווי אײַנער פון די בונדישע טוער געווילט אין דער פֿאַרוואַלטונג.

די לעצטע צען יאָר איז ער טעטיק אין דעם וואַרשעווער באַקלײַד־אָפּטיילונג, וואו ער האָט א בריטע מעגלעכקייט אויסצונוצן זיינע פּעאיקייטן אוּן ענערגיע.

א מענער־שנייַדער פון פאַך ווערט ער גיך אַיינער פון די אָנפירער פון דער מענער־מאָגאַזין־פאַך פאַרוואַלטונג, און ווידמעט זיין גאַנצע פרייַע צייט דער דאָזיקער אַרבעט.

זיין האַרציקייט, ענערגיע און געטרייַשאפט האָבן אים פאַרשאפט א גוטן נאָמען בייַ די יידישע אַרבעטער, זיי האָבן אין אים געזען, אַיינעם פון זיך אַליין, א לעבעדיק בילד פון זייער אייגענעם אַרגאַניזם.

זיי האָבן ישראל האָפמאַנען ליב געהאַט, אים געגלויבט, צו אים געהאַט אָכטונג, די ברייט פאַרצווייגטע אַרבעט לאָזט אים נישט צו־רו, ער ווערט אויך אַריינגעצויגן אין דער אַלגעמיינער פאַרוואַלטונג פון דער וואַרשעווער־באַקלייד־אָפּטיילונג, און בלייבט דאָ ווי אַיינער פון די אַקטיוסטע טוער פון דער גרעסטער אַרגאַניזאַציע פון יידישע אַרבעטער אין פוילן.

אָט די דאָזיקע אַרבעט און קאַמפן בלייבט ער געטריי די גאַנצע צייט פון זיין לעבן, ער האָט נישט פאַרלוירן זיין אָפּטימיזם, זיינע טיפע שוואַרצע אויגן האָבן געלויכטן מיט האָפנונג, מיט מוט.

מען טרעפט אים אויף די באַריקאַדן־קאמפן. ביים פאַרטיידיקן וואַרשע אין יאָר 1939, און שפּעטער אלס אקטיוון מיטער אין דער אונטערערדישער־באַוועגונג.

די דייטשן נעמען אים אין קאָנצענטראַציע־לאָגער, דאָרט רופט ער זיינע גורל־חברים נישט צו פאַרצווייפלען.

ווען עס ווערט רייף דער מאָמענט, איז ער אַיינער פון די אָרגאַניזאַטאָרן פון אויפשטאַנד און ווידערשטאַנד אין דעם קאָנצענטראַציע־לאָגער פאָניאַטאָוו.

ער האָט געלעבט ווי א באַוואוסטזיניקער יידישער אַרבעטער.

בעת די קאמפן מיט די נאַצי־ווערכטער פאלט ער א טויטער. 40 יאָר איז ער אַלט געווען. געקעמפט און געשטאָרבן ווי א העלד.

כבוד זיין אָנדענק.

מ. אלמאן

שלמה גדליה הילער

דער סימבאל פון וולאָצלאווקער „בונד"

זוען איך בין אָנגעקומען ארבעטן אין דער וולאָצלאָווקער פּרינ־טשול אין 1926 יאָר האָט מען מיר פאָרגעשטעלט דעם ח' הילער.

שלמה הילער

ער איז דעמאָלט געווען באשעפטיקט אין אייר־נעם פון די בונדישע קאָאָפּעראַטיוון, אלס אנ־געשטעלטער. אין שטאָט האָט ער די פּאַרטיי רעפּרעזענטירט אין קהילה און אין שטאָט־ראָט.

זיין סאָציאָליסטישן יחוס האָט ער געצויגן נאָך פון 1903 יאָר. ער, דער זון פון יידיש־בירגערלעכע עלטערן האָט זיך געשטעלט אין דינסט פון די יידישע אַרבעטער, פון „בונד".

הגם וולאָצלאָווער האָט געהערט צו די גרע־סערע פּראָווינץ־שטעט מיט א צאָלרייכער באָ־פעלקערונג, קען מען דאָך דרייסט זאָגן, אז עס איז נישט געווען קיין איין מענטש אין שטאָט, וואָס זאָל נישט האָבן גע־קענט דעם חבר הילער.

ער איז געווען דער אייביקער בונדישער ראָטמאַן. אין שטאָט־ראָט האָט ער די פּאַרטיי פאַרטראָטן פון 1916 יאָר אָן. געווויילט געוואָרן בעת די קוריאָלע וואָלן. און אין קהילה — זייט איר אָנטשטייאונג אין אומאָפּ־העניקן פּוילן, נאָכן יאָר 1918.

אויב מען וויל ענטפערן אויף דער פראגע, ווערמען האָט פאַרטיי־דיקט דער חבר הילער אלס שליח פון „בונד", מוז מען דערמאָנען צוויי ראיאָנען אין וולאָצלאָווער, באָוואוינטע דורך דער יידישער און פּוילישער אַרבעמקייט.

די לענגער־גאס, אדער ווי מען האט זי געפונען די טאבאכע־גאס (טאבאכע — אינגעווייד פון א בהמה, ביליק פלייש...) איז באוואוינט געווען געדיכט דורך יידן פון אלע שטאנדן, חוץ גבירים. די קאקאשקעס, א פארשטאט אויף דער אנדערער זייט באן־ליניע, פארבלאטיקט און פאר־פינצטערט, באוואוינט דורך די פוילישע פאלקס־מאסן.

אן אומזעבארער כוח האט פארבונדן אט די דאזיקע צוויי ארבעטער־קוואַרטאלן און בעת וואלן האבן זיי באשאנקען מיט זייערע שטימען דעם פארשטייער פון „בונד", דעם ח' הילער.

מיט זיין גאנצער נשמה האט ער געדינט די, וועלכע האבן אים פאר־טרויט זייער שטים. ער איז געווען דער אמתער שטאט־טאטע פאר די באוועלהטע דורך דער קאפיטאליסטישער ארדענונג.

זיין פערזענלעך לעבן איז געווען אויפן לעצטן אָרט. פון אנהויב טאג ביז טיפער נאכט (בעת זיצונגען אין שטאט־ראט, אדער קהילה, אפילו ביז טיפער נאכט) געדינט דער פארטיי.

צו זייגע ארויסטרעטונגען אין שטאט־ראט און אין קהילה האבן זיך אפילו די קעגנער באצויגן מיט דרך־ארץ, אים האט מען נישט געקענט חושד זיין אין קיין שום פניות.

דאס האט ער, נאך אין די ערשטע יארן פון פוילנס אומאפהענגי־קייט, פארגעשלאגן צו עלעקטריפיצירן די פארשטעט און פארבינדן זיי דורך א טראמווי מיטן צענטער שטאט און מיט די פאבריקן. די בורזשואזע פארשטייער האבן אירע־אניזירט, אבער דער חבר הילער האט אלס ראטמאן ביים לעבן נאך געהערט ווי זיין פארשלאג האט שאנסן רעאליזירט צו ווערן. יעדע פארטיי־ארבעט האט אים פארשאפט כבוד און ווען עס איז נויטיק געווען, האט ער זיך געשטעלט אין גאס און פארקויפט די פארטיי־פרעסע.

הארט פאר דער מלחמה, אין אפריל 1939, זיינען פארגעקומען שטאט־ראט וואלן אין וולאצלאווק. דער חבר הילער האט שוין געהערט צו די חברים, וועלכע האבן זיך פארדינט אפרו, און די פארטיי האט אים סימ־באליש געשטעלט צום לעצטן אויף דער קאנדידאטן־ליסטע אין זיין ראיאן,

אויף דער לענגער־גאס. זיינע ווייער האבן אים אבער קיין אפרו נישט געוואלט געבן און וויבער געווייגט זייער הילערן אין שטאט־ראט...

סעפטעמבער 1939. די היטלעריסטישע רויב־פייגל באפאלן פוילן. עס הויבט זיך אן א מלחמה־לויפענייש איבערן לאנד. אויך וולאצלאווק ווערט פארפולט מיט היימלאוט. יעדער אין שטאט איז פארנומען מיט זיינע פערזענלעכע דאגות. איין הילער, מיט זיין אייגענער טאכטער צו־הילף, שטעלט זיך אין מארק, וואו עס פארן דורך אנטלויפנדע פאר די היטלער־חיילות, און טיילט די פארשמאכטע טיי מיט צוקער. פון זיין ארעמקייט אפגעשפארטע טיי מיט צוקער...

*
**

וועו איך בין צוריקגעקומען פון ראטנפארבאנד האט מען מיר אי־בערגעגעבן, אז דער חבר שלמה גדליה הילער איז אומגעקומען אין וואר־שעווער געטא פון א הונגער־טויט.

באַגריסונגען

פון דער נאציאָנאַלער עקזעקוטיוו־קאָמיטע פון אַרבעטער־רינג

טייערע פריינט: —

איר פייערט איצט אייער 25־יאָריקן יוביליי פון עקזיסטענץ. מיר ווייסן, אז אייערע טויער זענען מיטגלידער האבן אין לויף פון די 25 יאָר אַרײַנגעלייגט די נשמה, די נויטיקע ענערגיע כדי צו פאַרוואַנדלען אייער ברענטש אין א פיינעם, פראכטפולן ברענטש פון דער א.ר. אַרגאַניזאציע. איר האָט אין לויף פון די 25 יאָר דורכגעפלאָכטן אייער ברענטש מיט אלץ און אלעם וואָס האָט א שייכות מיט די טעטיקייטן פון דעם אַרבעטער־רינג. זייענדיק באַקאַנט מיט אייערע טויער און מיט דעם, וואָס אייער ברענטש שטעלט מיט זיך פאָר, ווייסן מיר, אז יעדע טעטיקייט אייערע איז אין די פאַרגאַנגענע 25 יאָר געווען דורכגעדרונגען מיט דעם אמתן ארבעטער־רינג גייסט, דעם היימישן פלאַם, דעם סאָציאליסטישן גייסט.

פריינט, אייער יוביליי ווערט געפייערט אין א צייט ווען די גאַנצע מענטשהייט שטייט אויסגעשטעלט צו גרויסע געפאַרן. די וועלט ראַנגלט זיך אַרום דער פראגע ווי אזוי אייַנצושטעלן א דויערהאפטן שלום. אויב עס איז אמאָל געווען א צייט ווען מ׳האָט געדאַרפט קעמפן פאר די אַלע אידעאַלן מיט וועלכע אייער ברענטש און דער ארבעטער רינג אלס א גאַנצער זיינען געווען און זיינען דורכגעדרונגען, איז היינט די צייט. די איצטיקע וועלט וועט מזן, פריער אָדער שפעטער, שפּרייַן אויפן וועג פון פאַרווירקלעכן דעם סאָציאליסטישן אידעאל.

מיר האָבן נישט לאַנג צוריק פאַרענדיקט די פייערונג פון 50 יאָר עקזיסטענץ פון ארבעטער־רינג. אָט טאָקע דערפאַר דאַרף אייער יובילייַ זיין פאַר יעדן אינעם פון אייך ניט נאָר אן אָפּשלוס פון א דאטע אין אייער ברענטש טעטיקייט, נאָר אויך עטוואָס וואָס זאָל אייך באַווירקען פאַרצוזעצן אייער טעטיקייט, און דורך דעם פאַרזעצן צו בויען, שטאַרקער און גרעסער מאכן דעם אַרבעטער־רינג אלס א גאַנצער, און קרעפטיקן אונזער קולטור־געזעלשאפטלעכע ארבעט לטובת די יידישע מאסן און יידיש לעבן אין אַמעריקע און אומעטום.

מיר ווינטשן, אז אייערע טויער און מיטגלידער זאלן ווייטער מיט־ווירקען אין דער אנטוויקלונג און אין דער ארבעט פון דעם ארבעטער־רינג. מיר גלויבן אז דער וואוקס, דער וואוילזיין, די קולטור־געזעלשאפט־לעכע טעטיקייטן פונם ארבעטער־רינג ווען ווייטער זיין דער צענטראלער פונקט פון די טעטיקייטן פון אייער ברענטש.

לאמיר האפן, אז ווען איר ווט פייערן ווייטערדיקע יובילייאומס ווען אונזערע טרוימען אן אידעאלן אויפהערן צו זיין בלויז טרוימען, נאר זיי ווען באמת זיין א ווירקלעכקייט אין א וועלט פון פרייהייט, אין א וועלט פון סאציאליזם.

זייט געגריסט צו אייער יום־טוב!

נאציאנאלע עקזעקוטיוו־קאמיטע ארבעטער־רינג,

ל. ארקין, פרעזידענט

י. באסקין, געניראל סעקרעטאר

צו דעם 25־טן יובל פון ארבעטער־רינג בר. 611

דער 25־טער יובל פון דעם ניו־יארקער ברענטש 611 פון ארבע־טער־רינג איז א דאטע, וואס איז ווערט פארצייכנט צו ווערן.

מיר זיינען דאנקבאר די חברים און פריינט, וואס האבן אונז געגעבן די געלעגנהייט אויסצודריקן עפנטלעך אונזערע געפילן אין שייכות מיט דעם דאזיקן יום־טוב.

דער ברענטש 611, וואס איז געגרינדעט געווארן מיט א פערטל יאר־הונדערט צוריק דורך חברים און פריינט, וואס זיינען געקומען אין די פאריניקטע שטאטן פון קרושנעוויץ און אייניקע אנדערע שטעטלעך ארום וולאצלאוועק און פון וולאצלאוועק גופא. האט במשך פון זיין גאנצער עקזיסטענץ געשטאנען אויף דער הויך פון זיינע אויפגאבן.

ווי די מערסטע ברענטשעס פון ארבעטער־רינג האט אויך דער ברענטש 611 מיט א בריייטער האנט געשטיצט אלע נויטבאדערפטיקטע צווייגן פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אין אמעריקע, אנטייל געגומען

אין אלע זאמל־אקציעס. וואס זיינען רעקאמענדירט געווארן דורך דער נאציאנאלע עקזעקוטיוו פון ארבעטער־רינג און קיינמאל נישט פארגעסן די נויטן און באדערפנישן פון ייערע לאנדסלייט אין פוילן און פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אין פוילן, וואס איז געשטאנען אונטער דער פאן פון „בונד".

אבער זאגן בלויז דאס וועגן דעם ברענטש 611 וואלט באדייט צו פארשווייגן א נישט־וויניקער וויכטיקן ענין: דער ברענטש 611 האט באוויזן, נישט געקוקט אויף די ראדיקאל געענדערטע און אפטמאל זייער שווערע באדינגונגען פון יידישן לעבן אין די פאראייניקטע שטאטן, אייניהאלטן די ספעציפישע ווארעמקייט און הארציקייט, די גוט־פריינט־לעכקייט, מיט וועלכע די ארבעטס־און־פאלקס־מענטשן פון וולאצלאווק און אומגעגנט, האבן זיך שטענדיק אויסגעצייכנט אין דער אלטער היים.

אין דעם אמאליקן פוילן פון צווישן ביידע וועלט־מלחמות איז דער וולאצלאווקער און קרושנעוויצער געגנט, פון וועלכע די גרינדער און פיאנערן פון ברענטש 611 שטאמען, פארדעכנט געווארן צו די פרוכטבארסטע פראווינצן, וואס האבן נישט געוואוסט וועגן הונגער און נויט, אבער אויך נישט פון די גרויסע סאציאלע און עקאנאמישע אויפטרייסלונגען, וואס האבן אנגעפילט דעם לעבן פון דעמאלדיקן פוילן מיט די שטורם און דראנג דונערן. די וולאצלאווקער יידן און זייער לעבן האט ווי אפגעשפיגלט אין זיך די דאויקע פארהעלטניסמעסיקע רואיקייט און גוט־מוטיקייט. זיי האבן זיך אקטיוו באטיליקט אין דעם רייכן און קאליר־פולן לעבן פון דער פוילישער יידישער געזעלשאפט. זיי זיינען נישט געווען זייטיקע צושויער פון דער טיפער יידישער דראמע, וואס האט זיך אפגעשפיגלט אין דעם אמאליקן פוילן. זיי האבן אבער אין איר אריינגעטראגן זייער אייגענעם נוסח, אן אייגענעם שמייכל און אן אייגענעם טיפן בטחון. פאר א בונדישן טוער פון צענטער איז געווען א נחת רוח זיך אראפצוכאפן אויף שבת קיין וולאצלאווק, אדער קרושנעוויץ, קיין גאסטינין, אדער קיין גאמבין, זיך טרעפן מיט די דארטיקע בונדיסטן און זיך ווי אנשטעקן מיט זייער אייגנארטיקייט.

דער ברענטש 611 האט דא אין ניו־יארק באשאפן ביי זיך און צווישן

זיינע מיטגלידער די זעלביקע ווארעמע אטמאספער, די זעלביקע גוט־מוטיקייט, דעם זעלביקן שמייכל, וואס האט אין זיך עפעס פון די פרוכט־בארע פעלדער און גערטנער, סעדער און וועלדער פון דער וולאצ־לאווקער און קרושנעוויצער ערד.

דערמיט האט זיך דער ברענטש 611 אויסגעצייכנט פון אלע אנ־דערע ברענטשעס פון ארבעטער־רינג. אין דעם אלגעמיינעם סד־הכל פון די צאלרייכע ארבעטער־רינג ברענטשעס האט ער אריינגעטראגן, אדער בייגעטראגן צו אים, זיין אייגענעם קאליר. די גרויסע ארבעטער־רינג משפחה איז דורך דעם באַרייכערט געוואָרן. ס׳איז א גרויסער פארדינסט, וואס איז ווערט צו דערמאנען.

דער פערטל יאר־הונדערט, וואס איז פארבייגעלאפן, זינט דער ברענטש 611 איז געגרינדעט געוואָרן, איז געווען פון אלע שטאנד־פונקטן אן אויסערגעווינלעכער. במשך פון דעם דאזיקן צייט־אפשניט איז היטלער און זיינע באנדיטן געקומען צו דער מאכט אין דייטשלאנד. דער פאשיזם און היטלעריזם האבן אנגעהויבן זייער טריומף־מארש אין דער קאפיטאליסטישער וועלט. במשך פון דער דאזיקער צייט איז די וועלט אויפגעטרייסלט געוואָרן דורך דעם טרויעריק באַרימטן סטא־לין־היטלער־פאקט, וואס האט דערמעגלעכט דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין די זעלביקע יאָרן איז אונטערגעגאנגען אין בלוט און פיין דער שענסטער צוויג פון יידישן פאלק — דער יידישער ישוב פון פוילן, אויסגעקוילעט דורך די היטלער־באנדיטן. פוילן האט פאַרלאָרן איר זעלבסטשטענדיקייט. מדינת ישראל איז פראקלאמירט געוואָרן. דער ציוניזם האט אנגעהויבן צו פארפלייצן די יידישע גאס און באהערשן די מוחות און די סענטימענטן פון דער יידישער באפעלקערונג.

דער ברענטש 611 איז אבער נישט פארצווייפלט געוואָרן און נישט דערלאָזט זיך צו באהערשן דורך א פרעמדע סטיכיע. ער איז פאַרבליבן טריי די אידעאלן פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג, א סאלידער שטיץ־פונקט פאר דעם יידישן ארבעטער־קאמיטעט אין אמעריקע, א טריבונע פאר דעם יידישן סאציאליזם און פאר דעם „בונד״ אין אמעריקע,

א גייסטיקע היים פאר די אלע, וואס זייער אפשטאמונג וואַרצלט אין דער אמאליקער וולאצלאווקער און קרושנעוויצער ערד פון אמאליקן פוילן.

די טוער און די עקזעקוטיוו־מיטגלידער פון ברענטש 611 ארבע־טער־רינג פארדינען די דאנקבארקייט און אנערקענונג פון אונז אלעמען.

אין נאמען פון צענטראל־ביורא פון בונדישע ארגאניזאציעס אין אמעריקע און קאנאדע, ב׳יגריס איך דעם ברענטש 611, און ווינטש אים, זיינע מיטגלידער, זיין סעקרעטאר און די עקזעקוטיוו מיטגלידער לאנגע יארן פון פריכטבארער ארבעט לטובת אונזער אידעאל.

עמנואל נאוואגרודסקי

א ייִדיש־סאציאליסטישע פעסטונג

וויִ מען קען אורטיילן פון דעם עלטער פון דעם ארבעטער־רינג ברענטש 611, וואס גייט איצט פייערן זיין 25־יאריקן יובילייִ, איז דער דאזיקער ברענטש געשאפן געווארן אין דער צייט, ווען די סאציאליסטישע באוועגונג אין דער גאנצער וועלט האט שוין געהאט דורכגעמאכט זייער שווערע, זייער ווייטיקדיקע קריזיסן, וואס האבן זיך אנגעהויבן מיט דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה; מיטן אויפגאנג פון באל־שעוויזם אין רוסלאנד; מיט דער פארשפונג פון די סאציאל־פאליטישע פראבלעמען אין אייראפע א. אז. וו.

די דאזיקע קריזיסן האבן זייער שטארק געווירקט, אז די סאציא־ליסטישע באוועגונג זאל אומעטום אפגעשוואכט ווערן און ספעציעל, אז א סך סאציאליסטן זאלן שוואך ווערן אן אפילו געבראכן ווערן, אנטוישונג און ציניזם האבן זיך טיף, טיף באזעצט אין זייערע נשמות אין אין זייערע הערצער. גאר שטארק האט זיך דאס געזומען פילן דא אין אמעריקע, וואו די סאציאליסטישע באוועגונג איז קיינמאל נישט געווען שטארק. באזונדערס האט זיך דאס געזומען פילן ביי די יידישע סאציאליסטן, וועלכע האבן זייער סאציאליזם געבראכט פון אייראפע, און וועלכע האבן זיך בכלל אריינטוירט אויף אייראפע.

דער פאקט, וואס דער ברענטש 611 איז געשאפן געוואָרן אין א צייט פון סאָציאַליסטישן בארג־אראפ — איז דער בעסטער באוויז, אז די גרינדער און שעפער און טוער פון ברענטש זיינען געווען דורכגעדרונגען מיטן סאציאליסטישן געדאנק און אז זייער סאָציאַליסטישער גלויבן איז נישט געווען באזירט אויף סענטימענטן אָדער אויף אינערציע פון דער אלטער היים אָדער אויף גוטער קאָניוקטור.

דער היינטיקער צושטאַנד פון ברענטש, זיין אידעאישע גאנצקייט, זיין נישט לאָזן זיך מיטגעריסן צו ווערן מיט די שטימונגען פון טאָג און פון גאס, צי דער אלגעמיינער, צי דער יידישער, זיינען גוטע עדות, אז דער ברענטש 611 האָט דורך אלע בייזע שטורעמס פון לינקס און פון רעכטס דורכגעטראָגן מיט ווירדע און מיט מוט זיין טרייסאָפט צו די אידייען פון סאָציאלער גלייכהייט, פון מענטשלעכער פרייהייט און פון אינטערנאציאָנאלער ברידערליכקייט, צי אידייען פון סאציאליזם.

דעריבער קומט דעם ברענטש צו זיין 25־יאריקן יובילי אָ ספע־ציעלע און באָזונדערע אָנערקענונג פאר דעם, וואס ער איז געווען און ער איז געבליבן א פעסטונג פון יידישן סאָציאליסטישן געדאנק. זיין נעכטן און זיין היינט איז די גאראנטיע, אז ער וועט כלייבן די יידיש־סאָציא־ליסטישע פעסטונג אויך אין דער צוקונפט.

י. לעווין־שאצקעס

נאציאָנאלער סעקרעטאר פון יידישן סאָ־
ציאָליסטישן פארבאנד און רעדאקטאָר
פון „וועקער"

צום אָרבעטער־רינג ברענטש 611, ניו־יאָרק

טייערע פריינט:

עס האָט אמאָל געזאגט דער פארשטאָרבענער ב. וולאדעק, אז די אָרבעטער־רינג ברענטשעס זיינען געגליכן צו אפרו־היימען, וואס בערג־קלעטערער האָבן אויסגעבויט אין די בערג אפצורוען זיך, אויבערצו־

נעכטיקן, און נאכדעם צו שטייגן ווייטער. עס איז ביי אונז נישט קיין ספק, אז דער ברענטש 611 געהערט צו די בעסטע און לויטערסטע היימען אויף די בערג, אזוי ווי עס האט זיי געשילדערט ב. וולאדעק.

איר פראווט אייער 25־יאריקן יובילי. עס איז א פערטל־יאר־הונדערט, א גרויסער, א שוידערלעכער, א שווער אנגעלאדענער. און אז איר גיט א קוק הינטער זיך, אויף דעם פארגאנגענעם פערטל־יאר־הונדערט האט איר זיך גארנישט מיט וואס צו שעמען.

אונז איז גוט באקאנט וואס און ווי אזוי איר האט געטאן פאר דעם יידישן ארבעטער־קאמיטעט, פאר זיינע צילן און אויפגאבן, מיט וויפיל טריישאפט, טיפער אינערלעכער איבערצייגונג, באוואוסטזיין און איבערגעבנקייט איר האט אייער הילף געבראכט אין די גורל־מאמענטן. וואס אונזער פאלק און די וועלט האט איבערגעלעבט. הלוואי וואלטן זיך אנדערע ברענטשעס פון אייך גלעלערנט. איר האט א פעסטן פונדאמענט, איר האט געבויט אייער ברענטש אויף די יסודות פון סאציאליס־טישער טריישאפט און איבערגעבנקייט צו די אינטערעסן פון יידישן פאלק און זיין קולטור. איר האט שטענדיק געהאט דעם באוואוסטזיין און דעם חוב, וואס ליגט אויף אונז אלעמען.

מיר באגריסן אייער יום־טוב מיטן גאנצן הארצן.

פארן יידישן ארבעטער־קאמיטעט

יעקב פאט, עקז. סעקרעטאר

אין א חברשער סביבה

איך שיק מיין הארציקע באגריסונג צום 25 יובילעאום פון אונזער ברענטש און אפשר וועל איך האבן די מעגלעכקייט צו בייזיין אויף דעם יום־טוב.

עס איז כדאי דא צו דערמאנען צוליב וואס איך האב אויסגעקליבן דווקא דעם ברענטש 611 פון ארבעטער־רינג. איך דארף דאך נישט דערקלערן פארוואס א סאציאליסט, ווען ער באזעצט זיך אין אמעריקע, דארף געהערן צו דער מעכטיקער פאלקס־ארגאניזאציע „ארבעטער־

רינג" בכלל. — בין איך אריינגעטראָטן אין א ברענטש, אָבער נישט אלע ברענטשעס האָבן דעמועלבן פנים. איך געדענק אפילו נישט דעם נומער פון ברענטש, אין וועלכן כ'בין אַריינגענומען געוואָרן. איך האָב באַזוכט עטלעכע פארזאמלונגען, אָבער ס'איז מיר געווען פרעמד די גאַנצע אטמאָספער, עפעס א גראָע, צייטנווייז קליינבירגערלעכע.

גאָר אנדערש האָב איך זיך געפילט, וועו כ'האָב מיר טראַנספערירט אין ברענטש 611. ס'איז געווען א חברישע, כמעט א בונדישע אטמאָספערע, עס זיינען אָפט באַהאַנדלט געוואָרן ערנסטע פראָגן, מ'האָט זיך וואַרים אָפגערופן אויף יעדער רוף פון אונזערע סאָציאליסטישע, געזעלשאַפטלעכע, קולטורעלע און הילפס אָרגאַניזאַציעס. ס'איז געווען א דראַנג צו פירן אַ קולטור ארבעט.

וועו איך בין נאָר געווען אין ניו־יאָרק פלעגט מען מיר איינלאָדן צו האַלטן אין אונזער ברענטש רעפעראַטן אויף פארשידענע טעמעס און איך האָב מיט פאַרגעניגן די איינלאַדונגען אָנגענומען.

אָבער, צום באַדויערן, בין איך געווען גאָר וויניק צייט אין ניו־יאָרק. ס'איז מיר באשערט געווען צו זיין "דער פליענדער האָלענדער" און דווקא די לעצטע צייט וינט מיר האָבן זיך נישט געזען, זיינען געווען זייער "געדיכטע" אין איינדרוקן.

כ'האָב געזען די העכסטע אין דער וועלט בערג, די שענסטע אין דער וועלט טאָלן, דושונגלעס, וועלדער, טייכן. און נישט איינמאָל, זעענדיק די פרעכטיקע נאַטור פלעג איך זיך דערמאָנען אין דעם ווירע וועגן דעם אפיקורס, וועלכער דערוועגנדיק די שיינע וועלט וווינקעלעך האָט אויסגעשריען "רבונו של עולם, אוא יאָר אויף מיר סאָראַ וועלט דו האָסט באַשאַפן, נאָר אוא יאָר אויף מיינע שונאים וווי דו פירסט איר"...

איך האָב אויך געזען קאָנטראַסטן אויף יעדן שריט און טריט. כ'האָב געזען די שענסטע אין דער וועלט געבויעדעס־פאַלאַצן, טעמפלען, בילדער פון טויזנט און איין נאַכט, און איך האָב געזען, וווי מיליאָנען מענטשן האָבן נישט פשוט א דאָך איבערן קאָפּ, לעבן, וווי חיות אין נאָרעס.

כ'האָב געזען לעגדער, וווי אויסטראַליע און נייו־זעלאַנד, וואו ס'איז נישטאָ קיין ארבעטסלאָזיקייט, וואו ס'איז איינגעפירט אַ מינימום־לוין, מאַקסימום אַרבעטס שעהן, וואו די סאָציאַלע פארזיכערונג פון דעם

מענטשן שטייט אויף זה הויכער ניוואָ, כ׳האָב אָבער אויך געזען אין אזיען מיליאָנען מענטשן, וועלכע ליידן דחקות, גייען אויס פאַר אָביפל רייז, שטאַרבן פון הונגער; כ׳האָב געזען אין אינדיען די שענסטע און רייכסטע אין דער וועלט פאלאצן פון אַמאָליקע שאָכן און איצטיקע ראדושאס, כ׳האָב אָבער אויך געזען איצט ווי איבער 5 מיליאָנען אינדיענר פליטים פון פאקיסטאַן האָבן זיך געוואלגערט אויף די פּעלדער, וואָקואלן און אפילו אויף די „סיידוואקס" פון די גרויסע שטעט.

כ׳האָב געזען, ווי עס גייט אַן א קאלטער קריג צווישן אונזער קליין פאָלק אין דער גאנצער וועלט, וועלכע האָט זיך פאַרלייגט אויף אים. אלע טויערן זיינען פארשפארט. מען וואָלט אויפגענומען פליטים ווען זיי זאָלן זיין ערד־ארבעטער אָדער קוואליפיצירטע בעלי מלאכות. אזוי אָבער איז שווער אריינצוקומען. און דאָך קומען יידן אַריין אין אַלע מקומות, עס ווערן געשאפן נייע יידישע קהילות, עס פארגרעסערן זיך די אַלטע...

כ׳בין געווען אין די די־פּי לאָגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליען, כ׳האָב געזען, ווי די שארית הפליטה ווכט אַ מקום מנוחה פאַר זיך, עמיגרירנדיק מערסטנטייל קיין ישראל, אָבער עס האָבן אויך עמיגרירט קיין אויסטראַליען, קאַנאַדע און אַנדערע לענדער און פיל פון זיי האָבן געהאָלפן צו פארשטארקן די קולטור אַרבעט אין די סאָציאַליסטישע און בונדישע קרייזן.

און אָט נאָך אַלע זעאונגען און איבערלעבונגען, וואָס איך האָב דורכגעמאַכט, פיל איך אָפטמאָל אַ בענקשאפט צו זיין מיט אייך חברים, וואו עס הערשט אַן אמתע חברשע אטמאָספערע. און אויב מיר וועט ניט מעגלעך זיין צו זיין מיט אייך ביים יום־טוב פון 25־יאָריקן יובילי פון אונזער ברענטש, שיק איך דאָ מיין הארציקע באגריסונג צו אַלע מיט־גלידער פון אונזער ברענטש און פארזיכער אייך, אז מיין הארץ און נשמה איז מיט אייך.

דר. ב. אייסוראָוויטש

אַ „רעוואָלוציע" מיט אַ מאָראַל

אין די 22 יאָר וואָס איך בין אַ מיטגליד אין ארבעטער־רינג, איז מיר אויסגעקומען אויף מיין „וואַנדער־וועג" צווישן טאָראָנטאָ און לאָס־אַנדזשעלעס זיך צו טראַנספּערירן אין אַ האַלב טוצן בראַנטשעס.

אין בראַנטש 611 האָב איך זיך טראַנספּערירט אויף דער איינלאַדונג פון מיין גוטן חבר און פרײַנט, דעם דעמאָלטיקן און היינטיקן סעקרעטאַר פון בראַנטש, פריינט דוד אלטער.

וועג איך בין אריין אין בראַנטש האָב איך דערפילט, אז איך געפין זיך אין איינעם פון די בראַנטשעס וואָס ליידן פון צופיל „לאַנדסמאַנשאַפט־אידיליע". די גרינדער און שוין איינגעבירגערטע מיטגלידער פון בראַנטש, הגם אין זייער מערהייט, גוטע סאָציאַליסטן און לאָיאַלע מיטגלידער פון ארבעטער־רינג, האָבן זיי אָבער נישט אַרויסגעוויזן דעם געהעריקן חשק און נויטיקן קוראַזש די דאָזיקע אידיליע צו צעשטערן...

נאָך אלעמען קען מען זיך דאָך נישט האַלטן אין אַרומקריגן אין דער אייגענער „משפחה"; ס׳איז פשוט נישט שיין, אז „לאַנדסלייט" זאָלן זיך מיטאַמאָל ווערן „שונאים". און דער עיקר — זיי קענען נאָך חלילה אינגאַנצן ברוגז ווערן און אַוועקגיין.

דאָס מיינט נישט, אַז צוליב אַט דער אינשטעלונג האָט טאָקע געהערשט פולשטענדיקע האַרמאָניע ביי די מיטינגען; פאַרקערט, יעדער מיטינג איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א „קליינעם שלאַכטפעלד", נישט מער, אין צד האָט געפירט א כסדרדיקע אָפּענסיווע און דער אַנדערער צד, פון בראַנטש, די איבערוועגנדיקע מערהייט פון די מיטגלידער האָבן געהאלטן, אז מען דארף נישט צופיל זיך אַרומרייסן.

מ׳האָט קיינעם נישט אויסגעשלאָסן; די דעמאָקראַטיע איז געבליבן די זעלבע, נישט מער, עס האָבן זיך מיט איר געוומען באַנוצן אלע, סיי די וואָס האָבן שוין געהאַט דעם „עמעס" א פּאַרטיקן און מיט אים פּאַראַדירט ביי יעדן מיטינג, און סיי די וואָס האָבן אים נאָך געזוכט . . .

דער גייסט אין וועלכן בראַנטש 611 פּייערט איצט זיין 25־יעריקן יו־

ביליי באוויזט, אז די „רעוואלוציע" איז נישט נאר געווען א בארעכטיקטע נאר אויך זייער א נויטיקע. נישט נאר האט דער ברענטש נישט פארלוירן קיין מיטגלידער נאר ער האט נאך געוואונען; נישט נאר איז די הארמאניע צווישן דער מיטגלידערשאפט נישט געשטערט געווארן, נאר זי איז גע־וואקסן, וויל זי איז אויפריכטיק און קעגנזייטיק. עס וועט נישט זיין קיין גוזמא צו באהויפטן, אז נאר א דאנק יענער „רעוואלוציע" איז דער ברענטש אומשטאנד צו קומען צו זיין 25־טן געבורטסטאג וויא א דער־וואקסענער, רייפער יונגערמאן מיט א גלענצנדיקן רעקארד פון ריינער, ערלעבער אידייאישער ארבעט וואס פארשאפט נחת דעם ארבעטער־רינג און מיט וועלכע יעדער מיטגליד מעג באמת שטאלצירן.

ב. לעווין

באגריסונג פון ערשטן פינאנץ־סעקרעטאר און גרינדער פון ברענטש

מיינע ליבע חברים פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג

איך קען גארנישט באשרייבן די פרייד וואס ס'האט מיך ארומ־גענומען וועז איך האב געהערט, אז ברענטש 611 גייט פייערן זיין 25־יאריקן יובילעאום.

איך דערמאן מיך וויא נאך אין יאר 1919 האבן מיר א גרופע קרוש־נעוויצער חברים און פרייַנט אנגעהויבן צו חלומן אז מיר דארפן גרינדן אן ארגאניזאציע ווי מיר זאלן קענען געזעלשאפטלעך זיך אויסלעבן. אזן אנהויבנדיק מיט דער קרושנעוויצער „סאסייטי", וועלכע איז וויט נישט געווען צוגעפאסט צו אונזערע געדאנקען, האבן מיר באשלאסן ערשט אין יאר 1925 צו גרינדן אן ארבעטער־רינג ברענטש און אים א נאמען געגעבן: „קרושנעוויצער פראגרעסיווער ברענטש 611 ארבע־טער־רינג".

איך געדענק דעם ערשטן „אינסטאלישאן"־אוונט, וועלכער איז

פֿארגעקומען אין יאָר 1925 אין „האָנטס־פוינט"־זאל, ווי מיר האָבן זיך געפֿרייט, אז ס׳איז אונז ענדלעך גענלונגען א ברענטש פון ארבעטער־רינג צו גרינדן.

אונזערע גוטע פֿרייַנט שואל קאָופמאַן און ישעיה לענטש, וועלן זיך דערמאָנען ווי שווער ס׳איז אונז אָנגעקומען צו שאפן די נייַע 15 מיטגלידער, כדי צו קענען באקומען דעם „טשארטער" און ווערן אַן אָפֿיציעלער ארבעטער־רינג ברענטש.

איך געפֿין זיך אין לאָס אנדזשעלעס, קאליפֿארניע, און בין זייער ווייט פון אייך, דאָך איז מיין הארץ און מיין נשמה מיט אייך. איך ווינטש און האָף, אז דער ברענטש זאל אלעמאָל זיין אַרומגענומען מיט דעם גייסט און שטרעבונג, וועלכע האָט אונז אלע פֿאראייניקט, פֿאר א פֿרייער און בעסערער וועלט.

איך ווינטש אלע מיינע פֿרייַנט און לאָנדסלייט און אויך די מיט־גלידער, וואָס איך קען נישט פערזענלעך, א הארציקן מזל טוב צום 25־יאָריקן יובל פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג.

מאָריס קעי (משה קויאווסקי)

א ברענטש ווי א פאָמיליע

קודם כל מיין הארציקע באגריסונג צו אלע טוערס און מיטגלידער פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג צום 25־יאָריקן יובילי.

אייגנטלעך, צום ברענטש 611 געהער איך איגנאנצן ערשט צוועלף יאָר, אָבער א מיטגליד פון ארבעטער־רינג בין איך געווארן באלד דעם ערשטן חודש ווען איך בין נאָר אָנגעקומען אין אמעריקע, און האָב שוין טאקע געהערט צו עטלעכע ברענטשס, סיי אין ניו־יאָרק סיי איבערן לאנד ווי: פילאדעלפיע און לאָס אנדזשעלעס.

לויט מיין מיינונג קען מען דעם לאָס־אנדזשעלעסער ברענטש 655 פֿארגלייכן אידעאיש מיט אונזער ברענטש 611 ארבעטער־רינג.

די נאציאָנאליסטישע כוואליע, וועלכע ס׳האָט ארומגעכאפט די יידישע

גאס, האָט מיטגעשלעפט א זייער גרויסע צאל ארבעטער־רינג ברענטשעס, וועלכע האָבן פארלוירן פאקטיש זייער גייסטיקן פנים.

איידער איך בין געוואָרן אַ מיטגליד אין אונזער ברענטש, האָב איך געהערט צו אַ ברענטש מיט אַ גרויסן נאָמען. און האָט אפילו זיינע אלע יאָרן אַרויפגעלייגט א טעקס אויף זיינע מיטגלידער, פארן „בונד", אָבער אויך אפילו דער ברענטש האָט נישט געקענט אויסהאלטן דעם גייסטיקן טעראָר און זיך געלאָזט אויך מיטרייסן פון דער צעיאכמערטער נאַציאָנאַליסטישער כוואליע.

אונזער ברענטש מיטן באַשיידענעם נאָמען 611 א. ר. האָט באוויזן אין די יאָרן פון דער גרויסער יידישער טראָגעדיע, ווען זעקס מיליאָן יידן זיינען אויסגעקוילעט געוואָרן פון היטלערס באנדעס. צו שטיין אויף דער געהעריקער הויך, צו געבן הילף די לעבן געבליבענע און נישט מיטגעשלעפט ווערן פון דער היסטעריקע, וואס הערשט איצט אין דער יידישער וועלט. דער ברענטש האָט מיט אַ ברייטער האָנט געשטיצט אַלץ וואָס איז געווען קאָנסטרוקטיוו אינם יידישן לעבן, און אָנגעהאלטן דעם אידאישן פנים, מיט וועלכן די פירער און גרינדער פון אַרבעטער־רינג זיינען געווען באועלט בעת דער גרינדונג פון ארבעטער־רינג.

איך באגריס די טייערע חברים פון ברענטש, וועלכע גיבן אפ אַזוי פיל פון זייער פרייער צייט און היטן אפ דעם ברענטש ווי אן אייגן קינד. און באמיען זיך אַז אלע מיטגלידער זאָלן זיך פילן ווי זיי וואָלטן געווען אין אן אייגענער פאמיליע.

איך דריק דאָ אויס מיין וואונטש, אַז די לאָגע אין דער גאנצער וועלט, און אויך פונם יידישן פאָלק זאָל ווי אמגיכסטן צוריק נאָרמאל ווערן. און אויך אונזער גרויסער אָרגאַניזאַציע דער ארבעטער־רינג, זאָל זיך צוריק אומקערן צו די שיינע טראדיציעס, צו וועלכע ער איז בארופן געוואָרן אין דער צייט פון זיין גרינדונג.

דוד בוים

מיר באגריסן האַרציק אונזער ברענטש 611 אַרב.־רינג.

די לעצטע 25 יאָר פון אונזער ברענטש, זיינען געווען יאָרן פון אַקטיוויטעט, סיי אויפן קולטורעלן געביט און סיי אויפן געביט פון הילף פאַר פּאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס, אינסטיטוציעס און אויך צו אינדיווידועלע פּערזאָנען.

די וויכטיקע ארבעט וואָס דער ברענטש האָט אונטערגענומען, מיטן ארויסגעבן דאָס יובל־בוך, ווערט פאקטיש פארצייכנט די ארבעט פון די פארגאנגענע יאָרן, און אויך די ארבעט פון די טוער פון ברענטש, וועלכע האָבן אָנגעהויבן וייער געזעלשאפטלעכע און פּאָליטישע באַוועגונג אויף יענער זייט ים. איך ווינטש, מיר זאָלן אַלע צוזאַמען פאָרטזעצן די אַרבעט און זיין אַדורכגענומען מיט דעם זעלביקן אידעאל און גייסט, פאַר א פרייער און בעסערער וועלט.

מיט חברשן גרוס,

העלא און לעווין שוואַרץ,

עקזעקוטיוו־מיטגליד און ליי־קאַסע סעקר.

אַלס אייניקער פון די גרינדער פון ברענטש באַגריס איך דעם ברענטש צו אונזער יום־טוב.

די פירער פון ברענטש זיינען אין פאַרלויף פון די 25 יאָר געשטאַנען אויף דער געהעריקער הויך, און ווינטש, מיר זאָלן צוזאַמען ווידער פירן אונזער ארבעט אין ברענטש, מיט דעם זעלביקן גייסט און געטרייקייט ווי מיר האָבן עס געטאָן ביז איצט.

סעם קעפקע (עקזעקוטיוו־מיטגליד)

און מיני

אין צוואמענהאנג מיט אונזער 25־יאָריקן יוביליי פון ברענטש, שיק איך מיין הארציקע באגריסונג צו די פירער און צו אלע מיטגלידער פון ברענטש.

די חברשע און אינטימע סביבה וועלכע עם הערשט אין אונזער ברענטש מאכט מיך שטאָלץ און פארשאפט מיר כבוד צו נעהערן צו אזא אָרגאניזאציע ווי עס איז דער ברענטש 611 א. ר.

מיר ווינטשן די טוער און פירער פון ברענטש א סך גליק און נעזונט, און זיי זאָלן וויטער פירן דעם ברענטש אין דעם זעלבן נייסט ווי זיי האָבן אים נעפירט ביז איצט.

סעמועל און מערי שניידער

מיין הארציקע באגריסונג צו די פירער און מיטגלידער פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג. זאל אלע מאל אייער ארבעט נעקרוינט זיין מיטן גרעסטן דערפאלג.

ס. קעסלער

מיר באגריסן האַרציק אונזער ברענטש 611 אַרבעטער־רינג צו זיין 25־יאָריקן יובילי.

זאָל אייביק אָנהאַלטן די פאַמיליאַרע און אָנגענעמע סביבה פון די מיטגלידער אין ברענטש.

דאָרא און לואי סימען (קאָסירער פון ברענטש)

צום 25־יאָריקן יובילעאום פון ברענטש 611 אַרבעטער־רינג, באגריס איך אונזער יום־טוב.

אַלס איינער פון די גרינדער פון ברענטש און איצטיקער פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר, בין איך שטאָלץ מיט דער אַרבעט וועלכע איז דורכן ברענטש געטאָן געוואָרן אין לויף פון דעם פערטל יאָרהונדערט.

זאָלן אויך די קומענדיקע יאָרן זיין פרוכטבאַר און דער־פאַלגרייך.

איזידאָר און דזשענני סטיין

אַלס לאָנג־יאָריקער האָספיטעלער פון ברענטש באגריס איך די פירער און אַלע אונזערע מיטגלידער צו אונזער 25־יאָריקן יובילי.

זאָל אונזער ברענטש 611 אַרבעטער־רינג וויטער אָנגיין מיט דער אַרבעט אין דעם זעלביקן גייסט און געטריישאפט וי עס ווערט געפירט ביז איצט.

דזשאָן און אסתר וויס

אונזער האַרציקסטע באגריסונג און בעסטע וואונטשן צום 25־יאָריקן יובל פון אונזער ברענטש 611 אַרבעטער־רינג. און פאר א פרייער סאָציאַליסטישער וועלט.

אַבראָם און עלא שמוים

אַלס איינער פון די גרינדער פון ברענטש 611 אַרבעטער־רינג באגריס איך אונזערע פירער און מיטגלידער פון ברענטש. זאָל די משפחה אין ברענטש ווערן וואָס גרעסער.

א. קליין

באגריסונג פון די 4 ברידער אש, גרינדער פון ברענטש

מיר באַגריסן אונזער ברענטש 611 ארבעטער־רינג צום 25־יאָריקן יובילעאום.

זאָל די ארבעט וועלכע די פירער פון ברענטש גיבן אונז פיל צייט און מי, געקרוינט ווערן מיטן גרעסטן דערפאָלג. מיר דריקן אויס אונזער צופרידנקייט מיט דער גרויסער ארבעט וועלכע דער ברענטש האָט אונטערגענומען, ארויסצוגעבן דאָס יובילי־בוך, וואו ס׳ווערט פארשריבן די אָפּגעטאָנענע ארבעט סיי פון ברענטש און סיי פונם פארגאנגענעם לעבן פון אונזער געבוירן־שטאָט קרושנעוויץ.

מיט גרוס,

דזשעק, עליאש, סאלאמאן און דזשארדזש אש

אלס איינער פון די גרינדער פון ברענטש באגריס איך די פירער און טוער פון ברענטש, וועלכע גיבן אפּ אזוי פיל מי און ארבעט, אז ס׳איז באמת א שטאלץ און כבוד צו געהערן צו אונזער טייערן ברענטש 611 ארבעטער־רינג.

דאָס בוך וואָס דער ברענטש גיט ארויס צום 25־יאָריקן יובילעאום איז אויך א באוויזן אויף דער גוטער און איבערגעגעבענער ארבעט, וואָס עס איז דורך די פירער מיט דער הילף פון אלע מיטגלידער אריינגעלייגט געוואָרן.

זאָל די קומענדיקע ארבעט אין ברענטש ווייטער געפירט ווערן אין דעם זעלבן גייסט און איבערגעגעבנקייט.

מיט גרוס,

סעם (שואל) און גאלדע קאָופמאן

מיר באַגריסן די טויער און פירער פון ברענטש 611 אַרבעטער־רינג און אויך אַלע מיטגלידער צום 25־יאָריקן יובילעאום פון ברענטש.

זאָל דער ברענטש ווייטער אָנגיין מיט זיין גוטער אַרבעט און אויף זיין שטייגער זיין דערפאָלגרייך, און ווי פריער אייניצו־פֿלאָנצן די פאַמיליאַרע באציאונג פון אייַן מיטגליד צום צווייטן.

סעם יאַנאָוויץ און פרוי,
מאָריס און עטל יאַנאָוויץ,
גרינדער פון ברענטש.

איך בין אַריין אין אַרבעטער־רינג אין יאָר 1914, צוזאַמען מיט אַ גרופּע פון 15 מענטשן האָבן מיר זיך אָנגעשלאָסן אין ברענטש 272 אַרב. רינג. ווען די קאָמוניסטן האָבן אָבער אָנגעהויבן די אַרבעט פון פֿאַרכאַפּן דעם אַרבעטער־רינג, און האָבן פאַרכאַפּט דעם ברענטש, בין איך אַרויס פון דעם ברענטש און מיט אַ גרופּע וועלכע איז אויך אַרויס פון ברענטש 272 אַריין אין ברענטש 225.

ס׳איז אין יענער צייט פאַרגעקומען דער שטרייט פון די טאַ־מאַס־סאָציאַליסטן און רעכטע סאָציאַליסטן. דער קאַמף האָט זיך אַזוי צעפלאָקערט, אַז ס׳איז פשוט געקומען צו פערזענלעכע רייסע־רייען. עס איז אַזוי וויַיט דערגאַנגען אַז דער ברענטש איז צע־שפּאָלטן געוואָרן, און איך בין אַ געווסע צייט געווען א מיטגליד עט לאָדוש. וועלנדיק אָבער געהערן צו אַ ברענטש, האָב איך אויסגעקליבן דעם ברענטש 611 אַרבעטער־רינג, צו וועלכן איך געהער איצט. וויל איך טאָקע צו דעם 25־יאָריקן יובל פון ברענטש באַגריסן די טויער און פירער, און זאָל די אַרבעט פון ברענטש זיין ווי מער דערפאָלגרייך.

דושאַן און סאָפי טאַראַנסקי

איך באַגריס אַלע חברים פון ברענטש 611 אַרבעטער־רינג, לכבוד דעם 25־יאָריקן יוביליי.

זאָלן מיר אַלע דערלעבן אַ פרייע סאָציאַליסטישע וועלט.

ישראל סינאָוויץ און פאַמיליע

דער יובל פון 25 יאָר אַרבעט פון אונזער ברענטש 611 אַר־
בעטער־רינג איז אַ גרויסער צושטייער צום געזעלשאַפטלעכן און
קולטורעלן לעבן אין אמעריקע.

אַלס אַ נייער מיטגליד פון ברענטש באגריס איך די טויער
און פירער פון ברענטש און וויגטש אז זיי זאָלן ווייטער פירן די
אַרבעט פון בר. דערפאָלגרייך.

קלמן סאמעלסאָן און פאַמיליע

זאָל דער 25־יאָריקער יובילעאום פון ברענטש, צוגעבן נאָך
מער כּוט און אַספּיראַציע, אויף וויטער אָנצוהאַלטן דעם גייסט און
אידעאישע שטרעבונגען אין וועלכע דער ברענטש וועט געפירט.

מיט גרוס, פנחס מאַקאָווסקי

האַרציקע באַגריסונג צום 25־יאָריקן יובל פון אונזער ברענטש
611 אַרבעטער־רינג.

מיט בעסטע גרוסן,

דזשאַרדזש און בערטאַ ראָזען

מיר באַגריסן אונזער ברענטש 611 אַרבעטער־רינג צום
יום־טוב פון אַ פערטל יאָרהונדערט פון זיין עקזיסטענץ.

מיט פריינטלעכן גרוס,

דזשוליוס און בערטאַ לאַנגער

אַ חברשן גרוס צו די פירער, און אַלע מיטגלידער פון אונזער
ברענטש 611 אַרבעטער־רינג, זאָלן אויך די קומענדיקע יאָרן פון
אַרבעט אין ברענטש געקרוינט זיין מיט דערפאָלג.

גרשון ראַגאָווי

מיין האַרציקסטע באַגריסונג צו מיינע קרושנעוויצער לאַנדס־
לייט צו זייער 25־יאָריקן יובל פון ברענטש 611 אַרבעטער־רינג.
זאָל דאָס בוך וועלכעס איר גיט אַרויס לכבוד דעם יום־טוב זיין
אַ כּאַנומענט פאַר אונזערע אומגעקומענע קדושים.

מיט דרך־ארץ,

לאַס־אַנדזשעלעס העניי אפעל

א גרוס צו מיינע קרושנעוויצער לאנדסלייט

איך באגריס מיינע קרושנעוויצער לאנדסלייט פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג, וועלכע האבן צום 25־יאריקן יובל פון ברענטש באשלאסן ארויסצוגעבן א בוך וואו ס׳וועט אויך פאראייביקט ווערן דאס פארגאנגענע לעבן פון די קרושנעוויצער יידן.

איך האב די גאנצע צייט געהאפט אז עס וועלן זיך אויך געפינען מענטשן פון מיין געבוירן־שטעטעלע וועלכע וועלן אין א פנקס פארשרייבן די שרעקלעכע יסורים פון דער יידישער באפעלקערונג פון אונזער שטאט, וועלכע האבן אויך געליטן פון די נאצי־הענקער.

און אויב עס וועט אין דעם בוך וואס איר גיט ארויס כאטש זיין א ביסל פון דעם פארגאנגענעם יידישן לעבן, ווי אויך די צרות און ליידן וועלכע די נאצי־רוצחים האבן אפגעטאן מיט אונזערע נאענטסטע, וועט דערמיט אויסגעדריקט ווערן דער טרויער און הארצווייטיק פון אונז, לעבן־געבליבענע.

זאלן געבענטשט זיין די הענט וואס האבן אונטערגענומען אט די ארבעט, און זאל אייער ארבעט פון ארויסגעבן דאס בוך גע־קרוינט ווערן מיט דערפאלג.

רינא, נעוואדא. הרב צבי אברהם טאראלאן

מיין הארציקע באגריסונג צו אייער יום־טוב, דעם 25־יאריקן יובילי פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג.

זאל אייער וויכטיקע ארבעט וועלכע איר האט אונ־טערגענומען מיטן ארויסגעבן דאס יובל־בוך געקרוינט זיין מיטן גרעסטן דערפאלג.

בען שפשטיין

בריזשפארט, קאנג.

באגריסונג פון די מיטגלידער פון ברענטש 611 ארבעטער־רינג
צום 25־יאריקן יובל פון ברענטש

אבע, הערש
אלטער, מאיר דוד
אלטער, ריווא
אש, דזשעק
אש, עליאש
אש, דזשארדוש
אש, סאלאמאן
איצקאוויטש, יוסף
באום, דוד
באום, יעטא
באום, דינה
בערקאוויטש, בערנארד
בערקאוויטש, פעלא
געלערנט, הענעך
גאסטינסקי, שלמה
גאלדבערג, סעידי
גאלדבערג, הערי
גאלדשטיין, הערמאן
גאסטאן, אוירווינג
דיאגענעס, אלעק
דיאגענעס, מרים
דרעסקין, היימאן
הערץ, שלום
האפמאן, סעם
הילקאוויטש, יעקב
וויים, שמואל
וויים, פלארא
וויים, דזשאו
וויים, אסתר
ווינגראנד, אברהם
וואגנער, דזשעק
זאלצמאן גרשון
זאלצמאן, מנוחא
זאלצוואס, פרידא
טייטעלבאום, בנימין
טייטעלבאום סילוויא
טאראנסקי, דושאן
טאראנסקי, סאפיא
טאבאטשינסקי, נאדיא
יאנאוויץ, סעם
יאנאוויץ, מארים
יאנאוויץ, עטל
לאנגער, דזשוליוס
לאנגער, בוירטא
לעווין, ראלף
מיידאוויטש, אברהם
מיידאוויטש, חיהלע
מאקאפסקי, פנחס
מאטיל, ישכר
מאטיל, זיסל
מארדקאפסקי, אברהם
מיגדאל, אברהם
מאסקאוויטש, מאקס
מילאסיערני, פעליקס
מילאסיערני, יהודא
סימען, לואי
סימען, דארא
סאמעלסאן, קלמן
יאסעלסאן, פייגע
סטיין, איזידאר
סטיין, דזשעני
סינאוויץ, ישראל
פודלאוסקי, זלמן
פאזנער, מיכאל
פאזנער, בלימא
פרוכט, אברהם
קעי, דזשעק
קעי, בעס
קלינג, לאזאר
קאפקא, סעם
קאפקא, מיני
קאפקא, מיכאל
קאפקא, גוטא
קאיפמאן, סעמועל
קאופמאן, גאלדע
קליין, אברהם
קריגער, משה
קלאסקי, אברהם
ראזענטאל, מאקס
ראזענטאל, אוירווינג
ראזענטאל, קלעיר
ראזען, גרשון
ראזען, בערטא
ראגאווי, גרשון
ראבינאוויטש עליעזר
ראבינאוויטש, צעשא
רעטצקער, יוסף
שיואיץ, לעווין
שוואיץ, העלא
שיינבערג, משה
שעפנער, ברוך
שניוס, אבראם
שניידער, סעמועל
שניידער, מערי
שופאק, אוירווינג
שופאק, לאנא.

Greetings . . .

Local #9, I.L.G.W.U.

LOUIS HYMAN, *Manager*
ABE ZIERLIN, *Chairman*

Greetings . . .

AMALGAMATED GARMENT WORKERS' UNION
LOCAL 10, I.L.G.W.U.

ISIDORE NAGLER, *Manager*
HARRY SHAPIRO, *Chairman*

Greetings . . .

SKIRT MAKERS' UNION, LOCAL #23
I.L.G.W.U.

JACOB GOLDMAN, *Chairman*
LOUIS REISS, *Manager-Secretary*

Greetings . . .

DESIGNERS' GUILD
Local 30, I.L.G.W.U.

I. KANNER, *President*
BENJAMIN MOSER, *Exec. Mgr.*

Greetings . . .

CLOAK SKIRT PRESSERS' UNION,
LOCAL 35 I.L.G.W.U.

J. BRESLAW, *Manager*
M. COOPERMAN, *Chairman*

Greetings . . .

ITALIAN CLOAKMAKERS' UNION
LOCAL 48 I.L.G.W.U.

EDWARD MOLISANI, *Manager*
MATTEO DONZELLA, *Chairman*

Greetings . . .

BUTTONHOLE MAKERS UNION,
Local 64, I.L.G.W.U.

ISIDORE SCHIFFMAN, *Manager*

Greetings . . .

EXAMINERS & FLOOR WORKERS UNION
Local 82, I.L.G.W.U.

CHARLES BERNSTEIN, *Manager*

Greetings . . .

OFFICE & DISTRIBUTION EMPLOYEES' UNION

Local 99, I. L. G. W. U.

LOUIS DWORKIN, *Manager*

Greetings . . .

LOCAL 102, I.L.G.W.U. CLOAK & DRESS DRIVERS' & HELPERS' UNION

SAM BERGER, *Manager*

Greetings . . .

THE UNITED CLOAK, SUIT, INFANTS' & CHILDRENS' COAT OPERATORS & SAMPLEMAKERS' UNION' LOCAL 117, I.L.G.W.U.

BENJAMIN KAPLAN, *Manager*
RUBIN ZUKERMAN, *Cairman*

Greetings To

BRANCH 611 WORKMEN'S CIRCLE ON THEIR 25th ANNIVERSARY

SNOW SUITS, SKI WEAR, LEGGINGS AND INFANTS' NOVELTY WEAR WORKERS' UNION, LOCAL 105, I.L.G.W.U.

MARTIN L. COHEN, *Manager Secretary*
BERNIE LEIDERMAN, *President*

COMPLIMENTS OF

LOUIS SONNENSCHEIN & JANOWSKY

134 WEST 29th STREET
NEW YORK, N. Y.

COMPLIMENTS OF

J. ROZENER

130 WEST 29th STREET
NEW YOK 1, N. Y.

COMPLIMENTS OF

MARK LEVIN

COMPLIMENTS OF

MERKIN & MISHKIN, INC.

214 WEST 29th STREET

NEW YOK 1, N. Y.

Compliments of

JOE SALWEN PAPER PRODUCTS CORP.

245 West 67th St., New York 23, N.Y.

Compliments of

FEDERAL ADHESIVES CORP.

210–220 Wythe Ave., Brooklyn 11, N.Y.

Compliments of

APEX COATED FABRICS CO., INC.

12-14-16 East 22nd St., New York City

COMPLIMENTS OF

SAM KUPERSMITH ASSOCIATES, Inc.

333 SEVENTH AVENUE

NEW YOK 1, N. Y.

דעם הייליקן אנדענק פון די נאענטסטע פארשטארבענע און אומ־
געקומענע פאמיליעס פון אונזערע מיטגלידער זיינען געווידי־
מעט די וויטערדיקע זייטן פון דעם בוך. דער גרעסטער
טייל פון אונזערע נאענטסטע קרובים איז דורכגענאנגען
דעם גהינום פון דער צווייטער וועלט־מלחמה און איז
אויף אן אכזריותדיקן אופן געפיניקט, פארברענט
און לעבעדיק באגראבן געווארן דורך די דייטשע
נאצי־רוצחים. דער לעצטער קרעכץ פון די פאר־
פיניקטע הערצער פון אונזערע עלטערן,
ברידער, שוועסטער און קינדער איז אפ־
געהאקט געווארן. זאל די אנדענק־אפ־
טיילונג מיט די בילדער זיין די
מצבה אויף זייערע אומבאקאנ־
טע קברים.

מיר, די פיר זין פון אונזערע טייערע עלטערן, אונזער יינגפארשטארבענעם פאטער א ב ר ה ם און מוטער ד ב ו ר ה.
פארהויליקן מיר זייער אנדענק מיטן דערמאנען זייערע נעמען אין דעם יובל-בוך.

די ברידער דושעק, עליאש,
סאלאמאן און דזשארדזש אש

קויאווסקי פאמיליע פון קרושנעוויץ

לייב חנה איטע

אהרן יאראַ

אין הייליקן אַנדענק פון אונזער טייערער פאמיליע,
פאטער לייב און מוטער חנה איטע,
ברודער אהרן מיט זיין פרוי יאראַ.

קויאווסקי פאמיליע פון קרושנעוויץ

פריידע רחל

אברהם און שיינע רבקה

שוועסטער **פריידע רחל** מיט איר מאן, אויך **שיינע רבקה** מיט איר מאן **אברהם**, וועלכע זיינען אומגעבראכט געווארן פון די דייטשישע נאצי־בארבארן.

זאל די דערמאנונג זיין די מצבה אויף זייערע אומבאקאנטע קברים.

מארים און דושעק קויאווסקי (קעי)

ניו־יארק און לאס־אנדזשעלעס.

אין הייליקן אנדענק פון מיינע עלטערן

מיין פאטער אברהם און מוטער **רחל**.

מיין שוועסטער חנה זיסע, מיט איר מאן **אהרן סימאן**,

זאל די דערמאנונג זיין די מצבה אויף זייערע אומבאקאנטע קברים.

ניו־יארק. מיכאל קאפקא

פאַמיליע יאַנאָוויץ

אין אַנדענק פון אונזער פאַמיליע:

אונזער פאָטער **איטשע יאַנאָוויץ**, געשטאָרבן דעם 4־טן פעברואר 1944;

שוועסטער **מאַלי עוועגס**, געשטאָרבן דעם 25־טן יולי 1940;

ברודער **פישל**, געשטאָרבן דעם 24־טן פעברואר 1949;

שוואָגער **דוד גרינבוים**, געשטאָרבן דעם 24־טן סעפּטעמבער 1950.

מיר וועלן אייך אייביק טייער האַלטן אין אונזער זכרון.

פאַמיליע יאַנאָוויץ

ניו־יאָרק.

פאַמיליע מילאַסיערני פון קרושנעוויץ

רחל

חנה

אַנשטאָט אַ מצבה אויף די אומבאַקאַנטע קברים פון אונזער טייערער פאַמיליע:

פאַטער מלך און מוטער חנה,

שוועסטער רחל,

וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן פון די דייטשישע נאַצי־מערדער.

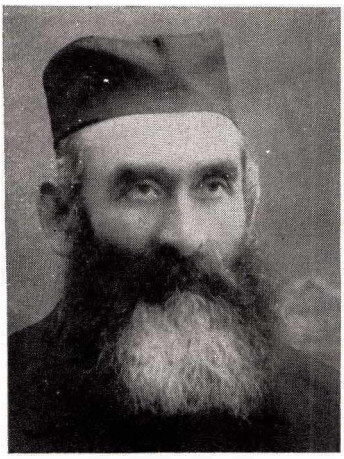
כבוד זייער אַנדענק.

אין טרויער פאַרבליבענע זון און ברודער

פעליקס און יהודה מילאַסיערני

ניו־יאָרק

עלטערן פון דער פאַמיליע שוואַרצבאַרד

אין הייליקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן,

אונזער פאַטער **זלמן שוואַרצבאַרד**, געשטאָרבן אין יאָר 1928,

און מוטער **רבקה**, געשטאָרבן אין יאָר 1946.

מיר ווילן אייך טייער האַלטן אין אונזער זכרון.

אייערע קינדער

SHIE, JACK, BARNET, HARRY, ROSE,
FRIEDA and SAHA SCHWARTZBARD

Los Angeles, Cal.

אין אַנדענק פון מיין אומגע־
קומענע שוועסטער בלומה מיט
איר מאַן.

זאָל די דערמאָנונג זיין די
מצבה פאַר מיינע טייערע,
וועלכע זיינען דורך די דייטשי־
שע נאַצים אומגעבראַכט געוואָרן.

דזשאָו האַדעס

לאָס אַנדזשעלעס, קאַל.

אין הייליקן אַנדענק פון מיין טייערער פּאַזיליע וועלכע איז אומ־
געבראַכט געוואָרן פון די דייטשישע נאַצי־באַנדיטן.
זאָלן די ווערטער זיין די מצבה אויף זייערע אומבאַקאַנטע קברים.

לאָס אַנדזשעלעס יונה סטריקאָוו

אין אַנדענק פון מיין ליבער
מוטער טויבע לאה אפּעל.

זאָל דאָס זיין די מצבה אויף
איר אומבאַקאַנטן קבר.

הענרי אפּעל

לאָס אַנדזשעלעס, קאַל.

די עלטערן פון דער פאַמיליע אלטער אין וולאָצלאָווסק

אין היילִיקן אָנדענק פון אונזערע טייערע און ליבע עלטערן

יצחק לייב און צירל אלטער

וועלכע זיינען געשטאָרבן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

זיי האָבן שוין נישט באַזיצן צו צוזען דעם גרויסן חורבן, וואָס די דייטשישע נאַצי־מערדער זיינען באַגאַנגען קעגן יידישן פאָלק אין אייראָפּע.

די מצבות זייערע זיינען פון די דייטשישע רוצחים פאַרניכטעט געוואָרן.

זאָלן די פאָר ווערטער זיין די מצבה פאַר אונזערע פאַרשטאָרבענע פאָטער און מוטער.

כבוד זייער אָנדענק.

„יצחק לייב, צירל אלטער פאַמיליע סוירקל"

ניו־יאָרק

שוועסטער און ברידער פון דער פאַמיליע אלטער אין וולאָצלאָווסק

אַנשטאָט אַ מצבה צו אונזערע ברידער און שוועסטער, שוואָגערס און שוועגערינס מיט זייערע קינדער און דער גרויסער פאַרצווייגטער פאַמיליע, וועלכע זיינען צוזאַמען מיט די זעקס מיליאָן יידן אומגעברַאכט געוואָרן פון די דייטשישע נאַצי־באַרבאַרן.

משה הערש

ברידער משה הערש מיט זיין פרוי,
בעריש מיט זיין פרוי יוכבד,
שוועסטער רייסיע מיט איר מאַן מיכאל,
איטע מיט איר מאַן יוסף,
דבורה מיט איר מאַן משה יהודה,
אַנדזשיאַ מיט איר מאַן אַברהם
און אלע זייערע קינדער, וועלכע זיינען אזוי יונג פאַרשניטן געוואָרן.

כבוד זייער אַנדענק.

אַנדזשיאַ

דבורה

רייסיע

פאמיליע פאלושאק פון וולאצלאווק

משה אברהם אסתר

ליה מיט איר מאן

אנשטאט א מצבה פאר מיינע ליבע און טייערע עלטערן, שוועסטער און ברודער, מיין פאטער **משה-אברהם פאלושאק**, געשטארבן אין יאר 1933, מיין מוטער **אסתר**, אומגעקומען דורך די נאצים,

מיינע שוועסטער **פייגע פאלא**, געשטארבן אין יאר 1922,

שפרה, געשטארבן אין יאר 1927 איר זון אומגעקומען דורך די נאצים,

לאה מיטן מאן, זייער זון און טאכטער, אומגעבראכט געווארן דורך די נאצים.

פאַמיליע פאַלושאק פון וולאָצלאַווועק

יחיאל מאיר

שרה

יחיאל מאיר מיט זיין פרוי שרה און זייער זון, וועלכע זיינען אויך דער־מאָרדעט געוואָרן דורך די נאַציס.

כבוד זייער אַנדענק.

חנה אַלטער (פאַלושאק)

אין אַנדענק פון מיין טייַערער חבֿרטע און פריינדין לאה צווילינג טעטיק געווען אין „בונד״ אין לאָדזש, אַקטיוו טוערין פון דער געזעלשאַפט „האַרפע״. טראַגיש אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס אין דער שטאָט מעץ, עלזאַס לאָטעריינגען. (פראַנקרייך).

כבוד איר אַנדענק.

ריווא אַלטער

אין אַנדענק פון אונזער קאַזין לייבוש פלאָטאָ, אומגעקומען דורך אַן אויטאָמאָביל־קאַטאַסטראָפע, פאַרנדיק צו א לוויה פון א קרוב אין אפריל 1926 אין ניו־יאָרק.

כבוד זיין אַנדענק.

סאָל לענט
און ריווא אַלטער
ניו־יאָרק.

עלטערן און פאמיליע
פון ריווא אלטער (אישאיעוויטש) פון שערפץ

שפרה ביי דער מוטערס קבר

ליפשא טאנה

אין הייליקן אנדענק פון מיינע ליבע און טייערע עלטערן,

מיין פאטער שמואל לייב און מוטער ליפשא טאנה אישאיעוויטש,

געשטארבן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

מיינע ברידער יעקב הערש מיט זיין פרוי חיה שרה.

מאיר ישראל מיט זיין פרוי חנה.

שוועסטער ניכה מיט איר מאן הענעך.

שפרה מיט איר מאן אידל

און אלע זייערע קינדער, מיט דער גרויסער, פארצווייגטער פאמיליע, וועלכע זיינען דורך די דייטשישע היטלער־רוצחים אומגעבראכט געווארן.

זאל די דערמאנונג זיין די מצבה פאר די נאענטסטע מיינע.

כבוד זייער אנדענק.

ריווא אלטער (רבקה אישאיעוויטש)

ניו־יארק

אין הייליקן אָנדענק פון מיין יונג־פּאָרשטאָרבענער

ב ע ק י

און טייערע מוטער פון די קינדער אוירווינג און ריימאָנד.

כבוד איר אָנדענק.

ניו־יאָרק איזידאָר סטיין

אין הייליקן אָנדענק פון מיין פּאָרשטאָרבענער פרוי בערטא, וועלכע מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן. ערע איר אָנדענק.

אברהם קליין,

און די קינדער סטרא און רובין.

ניו־יאָרק.

צום אָנדענק פון אונזער טייערער טאָכטער

פ י י ג ל

געשטאָרבן דעם 18־טן פעברואַר 1929. מיר וועלן זי קיינמאָל נישט פאַרגעסן. כבוד איר אָנדענק.

ניו־יאָרק. ישראל סינאָוויץ, פרוי און פאַמיליע

פאמיליע ראזענטאל פון וולאצלאווק

אין אנדענק פון אונזערע טייערע עלטערן און פאמיליע.

אונזער פאטער אברהם און מוטער חיה שרה,

שוועסטער פעסא,

הינדא מיט איר מאן אליעזר, און קינד,

איטע, מיט איר מאן און אסתר,

וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די דייטשישע נאצי־רוצחים.

זאל די זיים אין דעם בוך זיין די מצבה אויף זייערע אומבאקאנטע קברים.

מאקס און אוירווינג ראזענטאל

ניו־יארק.

בלענטש ראָזענטאל

אין הייליקן אַנדענק פון אונזער יונג־פֿאַרשטאָרבענער און טייערער

בלענטש ראָזענטאל

איר פיינער כאַראַקטער און ליבלעכער שמייכל, די צאַרטע פֿריינטשאַפֿט, וועלכע זי האָט צו יעדן איינעם אַרויסגעוויזן קאָן נישט פֿאַרגעסן ווערן.

מאקס ראָזענטאל

שוועסטער: חוה קריגער און זיסעלע מאַטיל

ניו־יאָרק

אין הייליקן אַנדענק פון מיין פרוי רחל, וועלכע איז אומגעקומען דורך די דייטשישע מערדער אין די גאז־קאַמערן פון כעלמנאָ (פּוילן) אין יאָר 1942 אין עלטער פון 52 יאָר. געווען אַקטיוו אין דער פּיעטער־קאָוור און לאַדזשער ארגאניזאַציעס פון „בונד", שפּעטער בונדישער ראַטמאַן אין בעלכאַטאָוור שטאָט־ראַט.

מיין טאַכטער רבקה, אויסגעהויבט איר אַטעם אין דעם טויטן־לאַגער שמוטהאַף, אין פעברואַר 1945 אין עלטער פון 19 יאָר.

זאָל די דערמאָנונג זיין די מצבה אויף זייערע אומבאַקאַנטע קברים.

זלמן פודלאווסקי

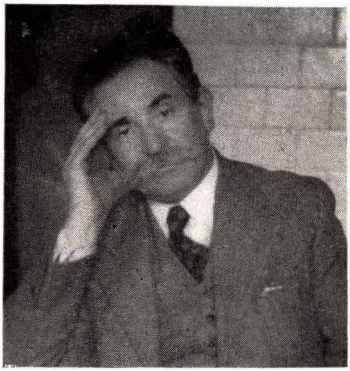
אין אַנדענק פון מיין ברודער **דוד אבע** און שוועגערין **פייגע** (יאַקובאָוויטש) וועלכע זיינען דורך די נאַציש פּאַרשלעפּט געוואָרן קיין טאַרנאָוו, און דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן.

ביידע אַקטיוויסט טוער פון ווילאַצלאַווקער „בונד".

כבוד וייער אַנדענק.

הערש אבע

נאטאן טאץ

אונשטאט א מצבה אויף די אומבאקאנטע קבריס פון מיינע טייערע עלטערן און פאמיליע, מיין פאטער שמואל טאץ און מוטער שרה, שוועסטער פייטשע מיט איר מאן, מאניא מיט איר מאן און קינד מאניעק, ברודער מעני, און מארעק מיט זיין פרוי און קינד.

מיין פעטער וואלף און מומע עלא און מיין טייערע באשע כודי, וועלכע איז אומגעקומען אין רוסלאנד.

וויא אויך מיין טייערן פעטער נאטאן טאץ, דער קולטור־טוער און וועטעראן פון „בונד" אין שטרפק, וואס איז געווען מיין דערציער דער גרינדער פון דער „אלגעמיינער יידישער ביבליאטעק" איינער פון די קעמפער קעגן אנטיסעמיטיזם און אנגעזעענער מענטש אין שטאט. געווען באליבט און געאכטעט פון דער יידישער און פוילישער באפעלקערונג. אין דער צייט פון דער צווייטער וועלטמלחמה געווען אין וואַרשעווער גטא און דורך די דייטשישע נאצים אומגעבראכט געוואָרן. כבוד זיין אנדענק.

ניו־יארק בינא (טאץ) בערקאוויטש

פאַמיליע פאָזנער פון זשעראַדאָוו (פוילן)

אין אַנדענק פון מיין טייערער פאמיליע, וועלכע איז אומגעבראכט געוואָרן פון די דייטשישע נאצי־באנדיטן.

מיין פאטער יעקב פאזנער און מוטער רבקה, שוועסטער דבורה־נינדל, ברידער משה־מאיר, מנחם, אייזיק און דוד.

זאל די דערמאנונג זיין די מצבה פאר מיינע נאענטסטע, וועלכע זיינען אזוי יונג אומגעקומען.

דער אייניציקער איבערגעבליבענער פון דער פאמיליע.

ניו־יאָרק. מיכאל פאזנער

פאמיליע פרוכטענבוים פון וואַרשע

אין אַנדענק פון מיינע טייערע עלטערן און פאַמיליע:

מיין פאַטער נח פרוכטענבוים, אומגעקומען דורך די דייטשישע נאַצים און מוטער ברכה (געשטאַרבן אין יאָר 1936), מיין ברודער יעקל מיט זיין פרוי פראַדל, שוועסטער חוה מיט איר מאַן יונה, רבקה מיט איר מאַן דוד, גיטל מיט איר מאַן און זייערע קינדער.

זאָל די דערמאָנונג זיין די מצבה פאַר מיינע עלטערן, שוועסטער און ברודער און זייערע קינדער, און דער גרויסער פאַרצווייגטער פאַמיליע, וועלכע זיינען אַזוי ברוטאַל אומגעבראַכט געוואָרן פון די דייטשישע נאַצי־מערדער.

כבוד זייער אַנדענק.

ניו־יאָרק. אברהם פרוכט

פאַמיליע אַלטשולער פון סקערניעוויץ

אין אַנדענק פון מיינע ליבע עלטערן, מיין פאַטער שימעלע אַלטשולער און מוטער רחל, מיין ברודער יעקב בער מיט זיין פרוי און צוויי קינדער און א ניי־געבוירן אייניקל, וועלכע זיינען פאַרשניטן געוואָרן דורך די נאַצי־מערדער.

זאָלן די עטלעכע ווערטער זיין די מצבה אויף זייערע אומבאַקאַנטע קבֿרים.

כבוד זייער אַנדענק.

ניו־יאָרק סאַראַ פרוכט (אַלטשולער)

שרה הילער

מאַניאַ שוואַרץ

בראַניאַ און מאַטעק טיגער

רוטאַ שניצער

העניאַ שניצער

אין הייליקן אַנדענק פון אונזערע טייערע פאַמיליעס, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשישע מערדער.

לעווין און העלא שוואַרץ. (הילער)

טרויער אויסדרוק פאר דער פאמיליע טאבאטשניק
פון וולאצלאווק

זאל די דערמאנונג פון די נעמען פון מיינע נאענטסטע און טייערע וועלכע זיינען אומגעבראכט געוואָרן דורך די דייטשישע נאצי־מערדער, זיין די מצבה אויף זייערע אומבאקאנטע קברים.

מיין מוטער לאה, מיין פרוי רחל, זון מאטעק, טאכטער צביה, מיינע שוועסטער אסתר (כזשאנסטאווסקי) און אירע צוויי קינדער, נאפּ[illegible] מיט אירע קאן[illegible]עקב לישאק מיט זייערע צוויי קינדער, די ב[illegible]ליי, און מיכאל מיט זיין פרוי מאניא.

כבוד זייער אנדענק.

אויסטראליע. חיים טאבאטשניק

אין הויליקן אנדענק פון מיינע עלטערן און פאמיליע מיין פאטער הענעך בירקענפעלד מוטער בלומה. מיינע ברידער משה, זאיה און געצל, וועלכע זיינען אומגעבראכט געוואָרן דורך די נאצי־בארבארישן. זאל די דערמאנונג זיין די מצבה אויף זייערע אומבאקאנטע קברים.

אויסטראליע. עווא (בירקענפעלד) טאבאטשניק

טרויער אויסדרוק פאר דער פאמיליע שופאק פון לאדזש

אין אנדענק פון מיין טייערע פאמיליע

מיין מוטער מרים,

מיינע שוועסטער גאלדע, חיה און שיינדל

די ברידער אברהם און שמואל,

וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די דייטשישע נאצי־מערדער.

זאלן די פאר וועריטער זיין א דערמאנונג אנשטאט א מצבה אויף זייערע אומבאקאנטע קברים.

ערע זייער אנדענק.

ניו־יארק. אוירווינג שופאק

טרויער-אויסדרוק פאר דער פאמיליע כזשאנסטאווסקי פון וולאצלאווק

צום הילליקן אנדענק פון מיינע ליבע און טייערע עלטערן און פאמיליע, מיין פאטער דוד פייוויש און מוטער מינדל. מיין פרוי אסתר רייזל, מיט די קינדער וואלף און צעלינא, ברידער יעקב אדם מיט זיין פרוי רעגינא און זון הערשעק, מאיר מיט זיין פרוי סאלקא און די קינדער, כומא און שלמה, שיע מיט זיין פרוי רעגינא און זייער טאכטער צעלינא, די שוועסטער רויזע מיטן מאן שמואל קאראַ און זייערע קינדער דבורה, שרה און מארעק. מיין שוואגער סימאן קינדרייך (אומגעקומען אין פראנקרייך).

און מיין גאנצע פארצווייגטע פאמיליע וועלכע די דייטשישע נאצי-הערדער האבן דורך אזא אכזריותדיקן טויט אומגעבראכט. זאל די דערמאנונג זיין די מצבה אויף זייערע אומבאקאנטע קברים.

כבוד זייער אנדענק.

משה און **איצעק כזשאנסטאווסקי**

טאָנטראָאל (קאנאדע)

אין אַנדענק פון אונזערע ביידנס משפחות, אונזערע אלטע טאטעס **יאסל קארנבערג** און **מענדל ווייסבערויט**; דריי יונגע שוועסטער און א ברודער מיט וויב און קינדער אין דער קאַרנבערג־פאמיליע; פעטערס און מומעס מיט זייערע פארצווייגטע משפחות, וואס זיינען אומגעקומען אין פולאַוו, א שטעטל ביי דער וויסל צווישן וואַרשע און לובלין, מיט דער גאנצער עדה יידן, אין דעם ערשטן יאָר פון דעם גרויסן חורבן אין וועלכן זעקס מיליאָן פון אונזער פאָלק זיינען פאַרשניטן געוואָרן פון די היטלער־רוצחים.

זייער טויט, נאָך שווערע מאטערנישן און יסורים, האָט איבערגעלאָזט אַן אומפאַרהיילטע וואונד אין אונזערע הערצער.

פלאָרא און שמואל וויס

פאַמיליע הערץ

מיין פאָטער לייב, געשטאָרבן אין וואַרשעווער געטאָ אין צווייטן יאָר פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, מיין מוטער צירל, ברודער אברהם חנא און פרוי, שוועסטער מירל, איטע, העניע, אסתר און זייערע מענער און קינדער — געלעבט אין וואַרשעווער געטאָ ביזן אויפשטאַנד פון אַפּריל 1943 און אומגעקומען אין גרויסן חורבן פון אונזער פאלק.

ר. ש. הערץ

אין הייליקן אָנדענק פון מיינע טייערע עלטערן און פאַמיליע. מיין פאָטער הערש, (געשטאָרבן אין יאָר 1934), מוטער בלומה מרים. שוועסטער אסתר טאָבע, ניכא און לוטקא, ברידער יחיאל משה, יעקב לייב און שלמה זלמן, און מיינע שוואָגערס און שוועגערינס מיט זייערע קינדער, וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די דייטשישע רוצחים זאָלן די דערמאָנטע נעמען זיין ווי א מצבה אויף זייערע אומבאקאַנטע קברים.

כבוד זייער אָנדענק.

ניו־יאָרק ישכר (סאול) מאָטיל

אין הייליקן אָנדענק פון אונזער טייערער שוועסטער און שוועגערין

בלענטש ראָזענטאַל

אויך ברודער און שוואָגער

בערנארד גאָנשאָר

אייערע לעבנס־יאָרן זיינען אזוי יונג איבערגעריסן געוואָרן. מיר וועלן אייך אייביק האַלטן טייער אין אונזער זכרון.

מאָרים און חוה קריגער

אין טיפן טרויער דערמאנען מיר אונזערע חברים און פריינט, וואס דער טויט האט אוועקגעריסן פון אונזערע רייען אין פארלויף פון דער צייט.

סעם ריטשעל, יוני 2, 1936.

חיים קאנטאראוויטש, אויגוסט 18, 1936.

רובין קאמינסקי, דעצעמבער 22, 1940.

מאריס קאהען, סעפטעמבער 1, 1942.

בעקי סטיין, דעצעמבער 5, 1946.

הארי גאלדבערג, מאי 30, 1947.

הארי א. קוירש, מאי 3, 1948.

הייטאן האריס, מאי 24, 1948.

העלען וויים, יוני 26, 1948.

בערטא קליין, יוני 21, 1948.

בלענטש ראזענטאל, אויגוסט 28, 1949.

יעקב דזשעראמסאן, נאוועמבער 27, 1949.

כבוד זייער אנדענק.

זוכצעטל

אבראמאוויטש יצחק — 219, 221.
אברהם — 83.
אברהם יאנקל — 110, 111, 114, 115.
אדלער שיע — 205, 208.
אדלער שמואל — 208.
אדם יעקב — 185.
איציק — 124, 144, 153.
אישאיעוויטש רבקה — 233.
אייסוראוויטש ב. — 144, 262.
אכאטניק שלמה — 138.
אלטער מ. ר. — 11, 155, 185, 229, 230, 231, 232.
אלטער וויקטאר — 14, 32, 33, 34, 195.
אלגין — 14, 15, 16.
אלעקסאנדער דער צווייטער — 57.
אלי אהרן — 153.
אלמאן משה — 191, 197, 198, 200, 208, 250.
אסתר — 82, 87.
אסתר פערעלע — 115.
אפעל שרה — 137.
אפעל וואלף — 142.
אפעל הענרי — 272.
אפאטשינסקי ליבע סילקע — 141.
ארקין ל. — 255.
אש שלום — 117, 230.
אש — 14, 154.
אש עליאש — 152.
אש דזשעק, עליאש, סאלאמאן און דזשארדזש — 270.

בארנשטיין אברהם — 80, 82.
באגנאן שלמה מאיר — 139, 140, 141.
באגנא בנימין — 142.
באגנאם — 149.
באטשאן — 191.
באסקין י. — 255.
בוקס הערש — 181, 182, 183, 185, 210.
בוקס באלקא — 188, 211.
בוקס כאסקעל — 218.
בויטמגארטן אברהם שלמה — 127.
בורשטיין סענדער — 189, 194.
בוים דוד — 206.
בזשאזע ראוכן — 219.
בראטשטיין יחיאל וואלף — 137.
בערנהאלץ יעקב — 203, 204.
בעקער שלום — 153.

גאלדשטיין בערנארד — 14.
גאלדבערג הערמאן — 133.
גאסטינסקי חיים — 202, 205, 211, 215, 219.
גארצאוויטש אהרן — 199, 205, 208.
גאסטינסקי דוד — 128, 143.
גאלדמאן שרה — 145.
גארדאן א. א. — 45, 53.
גדוינסקא רעגיא — 211, 212, 213.
גדוינסקי אישטע — 198.
גוטקע — 107.
גוטאוופסקי יאנקל — 203.
גייזלער קאפל — 145, 150.

גייזלער אנדזשא — 146.
גלאטשטיין יחיאל וואלף — 128.
גלאנץ א. לעיעלעם — 80.
גלאנץ עוזר זלמן — 80, 94.
גלאנץ אברהם — 82, 141.
גלאנץ יוסף 82, 86, 87.
גלאנץ חישה גאלדע — 80, 94.
געציל — 88.
גראבינסקי חיים — 146, 152.
גראסער בראניסלאוו — 169, 186, 204.
גראסווירם פיניע — 203.
גרשון — 191.
גראבאווסקי משה שמעון — 143.
גראבאווסקי מנוחה ביילע — 219.

דאנציקער משה — 205.
דאנציקער יאסל — 142.
דאלפום — 22.
דושעראמסאן יעקב — 247.
דינח שרה — 89, 91, 94.
דינעזאן י. — 125.
דישל מאטל — 204.
דן יעקב — 93.
דעמבלין ב. — 109.
דעמבינסקי — 204.

הארט י. — 238.
האפמאן ישראל — 131, 132, 133, 248, 249.
האפמאן משה הערצקע — 140.
הוירסט — 23.
הירש בארון — 71.
היטלער — 30, 31, 32, 198, 241.
היטלמאכער משה — 153.
הילער שלמה — 173, 185, 187, 196, 200, 207, 211, 250, 251, 252.
הימלפארב הערשל — 14.
הימלצארב — 195.
הערצל — 117.
הערץ חיים — 90.
הערץ שלום — 14, 56.

וואידאווסקי דוד — 188.
וואלקאוויטש פנחס — 190, 198, 226.
וויינטער שמואל — 197, 198.
וויערושעווסקא זשעניע — 199, 204, 205.
וויישעגראדסקי חיים — 185, 194.
וויינבראם בינעם — 204, 205.
וויינבראם איטשע — 206.
וויינלין יעקב — 197.
וויינ שמואל — 14, 44.
וויינ דושאן און אסתר — 269.
וולאדעק ב. — 22, 23, 34, 46, 259.

זאקס א. ש. — 45.
זאקשעווסקי הערש — 143, 144, 145.
זובאטאוו — 239.
זיגער שלום — 215.
זיגעלבוים מאניא — 170.
זיגעלבוים ארטור — 14, 170, 216, 241.
זיידע יחזקאל — 149.
זילבער מאיר — 142, 144, 147, 148, 150.
זיבערט גרשון — 14.
זעלמאנאוויטש — 130.
זשעליכאוו — 118.
זשאלני שמואל וואלף — 145.
זשעליאנקא קלמן — 165, 181, 182, 183, 185, 186, 208.

הוישע — 80, 99.
חנה לאה — 109, 11, 112, 113, 114, 115, 116.
חנהלע — 132.

טאבאטשינסקי ב. — 29.
טאבאטשינסקי מיכאל — 196.
טאבאטשניק ח. — 185, 196, 205, 214.
טאלכטאי — 117.
טאמאס נארמאן — 24.
טארלאוו הרב אברהם צבי — 273.
טאראנטשיק אבראם — 173, 181, 182, 196, 209, 211.
טאראנטשיק אסתר — 183.
טאראנסקי דושאן און טאפי — 271.
טויטלבוים ב. — 14.
טיגער יאנקל — 215.
טענדלער יונה — 204.
טענעבוים — 191.
טעיוע — 153.
טראטאן משה — 143.
טרוימאן ישראל — 135.
טרונק י. י. — 108, 117.

יאנקעלעוויטש בוירטע — 140.
יאנקעלעוויטש — 144.
יאנקל — 118.
יאקובאוויטש יאכל — 142, 152.
יאקובאוויטש משה — 123.
יאק — 132.
יאקובאווסקי — 146.
יאנאוויץ מאריס און עטעל — 271.
יאנאוויץ און פרוי — 271.
יראטשוינסקי — 85.
יורעק — 132.
יוכה לויבוש — 153.
יחיאל — 220.
יחזקאל — 87, 88.
יערמע דוד — 109, 111, 112, 114, 116.
ישטכר — 220.

כאימאוויטש איגנאן 173, 208.
כאימאוויטש — 204.
כושאנסטאווסקי יצחק — 219.
כושאנסטאווסקי שיע — 181, 183, 208, 211, 212.
כושאנסטאווסקי משה — 196, 202, 214, 215, 217, 219.
כמורנער — 195.
כעלמינסקי יעקב וואלף — 138.
כעלמינסקי — 126.

לאנדא דוד — 80.
לאנדאו שמואל — 159, 160.
לאנג תערי — 23, 24.
לאנגער דושוליום און כערטא — 272.
ליטמאק א. — 14.
ליפמאן יום טוב העלער — 91, 92, 93, 94.
ליכטנשטיין ישראל — 103, 104, 105, 106, 107, 162.
ליכטנשטיין יאקוו — 162, 163.
ליכטנשטיין זלמן — 189.
ליפשיץ שמואל חיים — 149.
לישאק משה — 202, 219, 222, 223.
לויבל משה 113, 115.
לויכטציגדער סימע — 191.
לעווין ב. — 264.
לעווינסקי מרדכי — 224.
לעמקן אשר — 93.
לענסבור — 25.
לעסונק יעקב — 200.

מארגנשטערן מענדל — 82.
מאיר פון ווארשע — 90.
מאטאטאו — 21.
מאזור ש. — 101.
מאלאמאו — 241.
מאקאווסקי צבתם — 272.
מארקם — 117.
מהרל — 92.
מידלאק חיים שלמה — 126, 141.
מידלאק דבורה — 146.
מילאשערני מלך — 149.
מיכאלעוויטש ביינוש — 15, 195.
מיכאלעוויטש דינה — 14.
מעדעם ווילאדימיר — 14, 15, 16, 129, 170, 171.
מעדעם גינא — 14.
מענדעל — 125.
מענדעלאן שלמה — 14, 117, 199.
מרדכי — 126.
מרמר קלמן — 14.

נאוואגרודסקי עמנואל — 14, 29, 258.
נאמבערג ד. — 230.
נאסאל אפרים — 122.
נאפקע אברהם — 137.
נאשעלסקי שמואל — 140.
נתן חיים — 109, 110, 115.

סאמואיל — 104.
סאמעלסאן קלמן און פאמיליע — 272.
סאדיקערסקי מאניע 205, 212.
סטאלין — 30, 31, 32.
סטאליפין — 240.
סטריקאווסקי יונה — 125.
סטריקאווסקי דארקע — 150.
סיומען דארא און לואי — 269.
סינאוויץ ישראל און פאמיליע — 271.
סלוצקא גיטל — 189, 214.
סלוצקי יעקב — 208.

עפשטיין לאזאר — 14.
עפשטיין בען — 273.
ערליך העניוך — 32, 33, 195, 199.
ערנרייך יונה — 204, 205.

פאט י. — 14, 17, 29, 260.
פאקמאן מרדכי — 80, 81, 89.
פאקמאן גאלדע — 80.
פאזנאנסקי — 85.
פאסטערנאק מאיר — 137.
פלאכטע בנימין — 130, 140.
פלויך לייזער — 115.
פרץ יצחק לייבוש — 17, 107, 125, 197, 215, 23.
פשעדעצקי וויגדאר — 214.
פשעדעצקי מנוחה — 215.

צאנגם — 152.
צוקם יעקב — 138.
צוינגל באנטשע — 135.
ציונסטאן מ. — 17.
צענסטער — 212.
צראנקנטאל פישל — 141, 142.

קאהאן אב. — 24.
קאזדאן ש. — 17.
קאוואלסקי — 102.
קאוואלסקי לויב — 156.
קאנטאראוויטש חיים — 14, 20, 27, 28, 243, 244, 245.
קאנטאר ראזע — 191.
קאמינסקי — 159.
קאמינסקי אסתר רחל — 160.
קאלסקי סאלע — 146.

קאנעצקי — 192.
קאופמאן סעם (שואל) און גאלדע — 270.
קארעלוין — 191.
קארן וואלף געצל — 150.
קארן יוסף — 101.
קארא שמואל — 210, 212.
קאשיב אברהם — 143.
קאשיב גרשון — 145.
קוטנער יהושיעלע — 117.
קויאווסקי משה יעקב — 120, 146, 151.
קויאווסקי אהרן — 125.
קויאווסקי מרדכי — 136.
קויאווסקי פרוידל — 137.
קויאווסקי שלמה — 138.
קויאווסקי יוסף — 141.
קויאווסקי לייזער — 148.
קויאווסקי מאריס (משה) — 11, 265.
קויפמאן שמעיה — 130.
קירשטיין יאנטשע — 142.
קירשטיין אליהו — 127.
קינאל יחיאל 221.
קירשבוים הערמאן — 117.
קירשבוים עווא — 117.
קלאג לאזער — 211.
קלינג לאזאר — 38.
קליין א. — 269.
קעי (קויאווסקי) דזשעק — 235.
קעפקע סעם און מיכי — 267.
קעסלער ס. — 268.
קרישטאלקע מאטיס — 205.

ראגאווי גרשון — 272.
ראוויצקי מיעטעק — 211, 214.
ראזען דזשארדוש און בערטא — 272.
ראזען מאניא — 169.
ראזנטאל יעקב לייב 184, 185, 187, 198, 205, 210, 211, 214, 215, 216, 217.
ראזנטאל סאמעק — 205, 212, 213, 217.
ראזען דוד — 135, 152.
ראזען בעריש — 135.
ראזען אברהם — 121.
ראזדאווסקי — 123.
רוכינשטיין — 142.
רחלע — 113, 115.
ריבענטראפ — 241.
ריבסקי יצחק פיוויש — 138.
רייזען אברהם — 230.
רייזמאן ישראל — 135.
רמבם — 117.
רעסבלינסקי — 120.

שדאווסקי ישראל — 238, 240.
שאטאן מירל ערדבערג — 117.
שאטאן משה יחיאל — 186, 189.
שאצקעס י. לעווין — 259.
שוב ר. — 19.
שווארצבארט שיע — 135.
שולמאן שלמה — 139.
שולמאן וויקטאר — 238, 239, 240, 241, 242.
שוועבער שרה — 195.
שווארין העלא און לעווין — 267.
שווארין שמולעק — 174, 175, 176, 182, 183.
שטערן איטשע — 196, 208.
שטיין איזידאר און דזשעני — 269.
שימאנסקא בוילע — 192, 209.
שייבערג משה — 229, 237.
שלמה מולכו — 93, 101.

שלום עליכם — 99, 230.
שקולניק ליפמאן — 218, 219.
שמחה — 150.
שמר — 98, 99.
שמואל א. — 68.
שמויס אבראם אזן עלא — 269.
שנורבאך ליוב — 202, 205, 212, 217, 218, 219, 222.
שנורבאך דוד — 217, 223.
שנוידערמאן יצחק 211, 212, 213, 217.
שנוידמיל בערל — 193, 194.
שנוידערמאן יאסל — 185.
שנוידער סעמועל אזן מערי 268.
שעיה — 98.
שעפנער ב. — 14, 54.
שרהזאן — 85.

בילדער

זייט

מאריס קוויאוסקי 7
סעם יאנאוויץ 7
גרופע גרינדער פון ברענטש 7
מיטגלידער פון ברענטש ביי אן אונטערנעמונג לטובות דעם יידישן ארבעטער קאמיטעט 8
עזר וכמן גלאנץ 94
חישע גלאנץ 94
ישראל ליבטענשטיין 103
קרושנעוויצער גרופע ביים בלינדן איציקס קבר 124
גרופע קרושנעוויצער בונדיסטן פון יאר 1928 130
באאמטע פון קרושנעוויצער פאלקס-באנק 135
קרושנעוויצער גרופע, לעבנגעבליבענע נאך די נאציש שחיטות .. 151
בובליאטענק-קאמיסיע אין וולאצלאווק פון יאר 1917 169
מאניא ראזען (זיגעלבוים) 170
וולאצלאווקער גרופע מיט וולאדימיר מעדעם אין יאר 1915 ... 170
וולאצלאווקער בונדיסטן בוי א בלימל-פארקויף אין יאר 1919 ... 172
קלמן זשעליאנקא 183
שמולעק שוואַרץ 183
הערש בוקס 183
שיע כרושאנסטאווסקי 183
אסתר אזן אבראם מאראנטשיק 183
יעקב ליוב ראזנטאל 184
גרופע שנוידער ארבעטער אין יאר 1921 192
וולאצלאווקער בונדיסטן מיט בערעק שנוידמיל אזן יאר 1927 ... 194
וולאצלאווקער גרופע פון „ייוואַ" 197
וולאצלאווקער בונדיסטן אויפן ארט וואו יעקב בערנהארץ איז פון די דויטשן דערשאסן געווארן 203

וואלאלאווקער בונדיסטן געראטעוועט נאך דער נוויינטער וועלט-
מלחמה 227
אונטערשרייפטן פון וואלכאווקער בונדיסטן צוזאמען מיטן פאר-
שטייער פון צ. ק. צון „בונד" וויקטאר אלטער 234
וויקטאר שולמאן 239
חיים קאנטאראוויטש 243
יעקב דזשעראכאן 247
ישראל האפמאן 248
שלמה הילער 250
דבורה אש 283
פאמיליע קוויאוסקי 285-284
זאמיליע יאנאוויץ 286
רחל מילאסיערני 287
הנה מילאסיערני 287
שווארצבארדס עלטערן 288
בלומע מיט איר מאן 289
וונדה סטרוקאווס פאמיליע 289
שויבע לאה אפעל 289
עלטערן צון דער זאמיליע אלטער 290
שוועסטער און ברידער פון דער פאמיליע אלטער 291
פאמיליע פאלושאק 293-292
לאה צוויליונג 293
לייבוש פלאטא 293
פאמיליע פון ריזוא אלטער 294
בעקי 295
פאמיליע ראזענבאל 296
בלענקש ראזענבאל 297
רחל און רבקה פודלאווסקי 298
דוד און פייגע אבע 298
נאטאן טאץ 299
פאמיליע פאזנער 299
פאמיליע פרוכטענבוים 300
מאניא שווארץ 301
שרה הילער 301
בראניא און מאטעק מיגער 301
ריטא שניצער 301
העניא שניצער 301